

**West-Friese
Archeologische
Rapporten 159**

Een leerlooierij op de Westerdijk

Archeologisch onderzoek op de percelen Westerdijk
137-149 en Geldersesteeg 2-4 in Hoorn

C.P. Schrickx
Met een bijdrage van W. Stellingwerf

Een leerlooierij op de Westerdijk

**Archeologisch onderzoek op de percelen Westerdijk 137-149
en Geldersesteeg 2-4 in Hoorn**

C.P. Schrickx
Met een bijdrage van W. Stellingwerf

Colofon

West-Friese Archeologische Rapporten 159

Titel	Een leerlooierij op de Westerdijk Archeologisch onderzoek op de percelen Westerdijk 137-149 en Geldersesteeg 2-4 in Hoorn
Uitvoerder	Archeologie Hoorn
Auteur	C.P. Schrickx (Senior KNA Archeoloog, Archeologie West-Friesland) Deel keramiek: W. Stellingwerf (KNA Specialist Materialen, Archeologie West-Friesland)
Redactie	M.H. Bartels (Senior KNA Archeoloog, Archeologie West-Friesland)
Veldwerk	C.P. Schrickx (KNA Archeoloog Ma, Archeologie West-Friesland) M. Kossen (KNA Archeoloog Ma, Archeologie West-Friesland) A. de Gast (KNA Archeoloog Ma, Archeologie West-Friesland) D.M. Duijn (KNA Archeoloog Ma, Archeologie West-Friesland) J. Leek (KNA Archeoloog Ma, Archeologie West-Friesland) E. van Paridon (archeologisch medewerker, Archeologie West-Friesland) A. Weel (metaaldetectie, Archeologie West-Friesland)
Determinatie vondstmateriaal:	
Keramiek	C.P. Schrickx (Senior KNA Specialist Materialen, Archeologie West-Friesland)
Keramiek 18 ^e /19 ^{de} eeuw	W. Stellingwerf
Tabakspijpen	J. van Oostveen (zelfstandig onderzoeker)
Glas	C.P. Schrickx & M. Hulst (zelfstandig onderzoeker)
Metaal	C.P. Schrickx
Munten/penningen	F. Postma (vrijwillig medewerker, Archeologie West-Friesland)
Leer	A. Vissie & E. Winters-Ran (vrijwillig medewerkers, Archeologie West-Friesland)
Hout	D.M. Duijn (KNA Specialist Archeobotanie, Archeologie West-Friesland)
Overig	C.P. Schrickx
Specialistisch onderzoek:	
Houtmonsters	D.M. Duijn
Zaden en pitten	S. de Sitter-Homans
Dendrochronologie	S. van Daalen (Van Daalen Dendrochronologie, Deventer)
Analyse grondmonsters	BIAX Consult
Fotografie objecten & bewerking afbeeldingen	W. Stellingwerf H. van Poelje (Vrijwillig medewerker, Archeologie West-Friesland)
GIS/kaartmateriaal	C.P. Schrickx
Opmaak	D.M. Duijn
Trefwoorden	Hoorn, leerlooierij, graanmolen, dijk, zandstenen ornamenten

© Archeologie Hoorn 2021

Niets van deze uitgave mag worden veeleelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, film, fotokopie, digitaal of geautomatiseerd systeem zonder voorafgaande toestemming van de copyrighthouders en de auteur.

De uitgever heeft de inhoud met de grootst mogelijke zorgvuldigheid samengesteld. Ondanks deze zorgvuldigheid kunnen gegevens zijn veranderd of onjuist zijn weergegeven.

Administratieve gegevens

Project/locatie	Westerdijk 137-149, Hoorn, gemeente Hoorn
Projectnummer	486
Landelijk registratienummer	4678791100
Centrale coördinaten	x: 132.581 y: 516.939
Datum rapportage	Mei 2021
Datum veldonderzoek	Mei en juni 2019
Bevoegde overheid	Gemeente Hoorn
Archeologisch deskundige	M.H. Bartels
Beheer en plaats projectdocumentatie	Archeologisch Depot gemeente Hoorn
Opdrachtgever	Beleggingsmaatschappij Bukom B.V.
Opdrachtnemer	Archeologie Hoorn
Status	Goedgekeurd door het Bevoegd Gezag

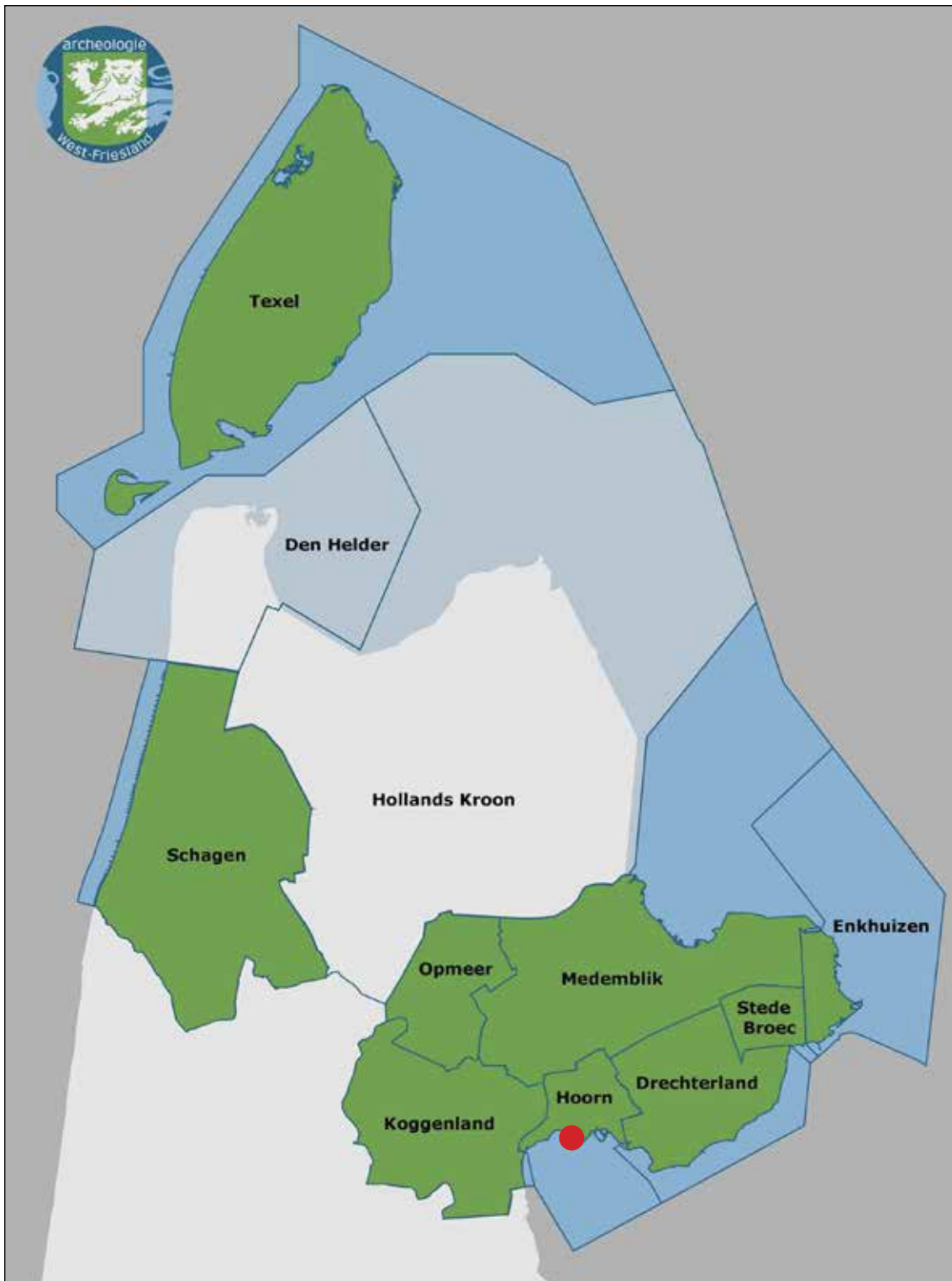
Inhoudsopgave

1 Inleiding	11
2 De onderzoekslocatie	15
2.1 Geologie en landschap	15
2.2 Historische achtergrond	16
2.2.1 De Westerdijk en Scharwouderkoog	16
2.2.2 De Kerksteger molen	19
2.2.3 Muur en houtwallen	21
2.2.4 Leerlooierijen	22
2.2.4.1 Het leerlooiersambacht	22
2.2.4.2 Leerlooierijen aan de Westerburgwal	24
2.2.4.3 Leerlooierijen bij de Proostensteeg en de Kuil	27
2.2.4.4 Leertouwers	28
2.2.5 Tuinen en boomgaarden	28
2.2.6 Bebouwing op de Westerdijk	29
2.2.7 Bebouwing aan de Geldersesteeg	30
2.2.8 Reconstructie eigenaren 17 ^{de} eeuw	30
2.2.9 Reconstructie eigenaren 18 ^{de} en 19 ^{de} eeuw	33
2.3 Archeologisch onderzoek aan de Westerdijk	39
3 Opzet en doel van het onderzoek	45
3.1 Onderzoeksopdracht	45
3.2 Methode	46
4 Reconstructie dijk en bebouwing	49
4.1 Fasering	49
4.2 Bodemopbouw en dijklichaam	49
4.3 Natuurlijke bodem	50
4.4 Periode tot 1388	51
4.5 Fase 1 (1388-1525)	51
4.5.1 Oudste dijklichaam	51
4.5.2 Afvallaag op de dijk	52
4.5.3 Dijksloot	56
4.5.4 Ophogingen dijklichaam	58
5 Perceel 1	60
5.1 Fase 2 (1525-1563)	60
5.1.1. Ophogingen	60
5.1.2 Molen	62
5.1.3 Molenplaats	65
5.2 Fase 3 (1563-1590)	69
5.2.1 Perceel 1A	69
5.2.2 Perceel 1B	85
5.3 Fase 4 (1590-1650)	98
5.3.1 Perceel 1A	98
5.3.2 Perceel 1B	106
5.4 Fase 5 en 6 (1650-1825)	113
5.5 Fase 7 (1825-1881)	113
5.6 Fase 8 (1881-1906)	113
6 Perceel 2 en 3	117
6.1 Fase 2 (1525-1563)	117
6.1.1 Huis (perceel 3)	117
6.1.2 Leerlooierswerkplaats (perceel 2)	120
6.2 Fase 3 (1563-1590)	121
6.2.1 Perceelsgrens	122
6.2.2 Huis (perceel 3)	123
6.2.3 Bestrating	126
6.2.4 Leerlooierswerkplaats (perceel 2)	127
6.2.5 Kalkput	127
6.2.6 Houten bak	132

6.2.7 Afvalpakket	132
6.2.8 Kuilen met run	133
6.2.9 Overige kuilen	135
6.2.10 Reconstructie van de leerlooierij	136
6.3 Vondstmateriaal van de leerlooierij	138
6.3.1 Keramiek leerlooierij	138
6.3.2 Gereedschap en andere voorwerpen	148
6.3.3 Leren voorwerpen	154
6.3.4 Ingekraste leistenen	160
6.3.5 Zandstenen ornamenten	163
6.3.6 Zandstenen gietmallen	167
6.3.7 Pottenbakkersafval	174
6.3.8 Dierlijk botmateriaal	176
6.4 Fase 4 (1590-1650)	177
6.4.1 Perceel 2	177
6.4.2 Perceel 3	181
6.4.2.1 Huis	181
6.4.2.2 Erf	184
6.5 Fase 5 en 6 (1650-1750 en 1750-1825)	196
6.5.1 Perceel 2	196
6.5.2 Perceel 3	200
6.6 Fase 7 (1825-1881)	202
6.6.1 Perceel 2	202
6.6.2 Perceel 3	204
6.7 Fase 8 (na 1881)	206
7 Perceel 4 en 5	211
7.1 Fase 2 en 3 (1525-1590)	211
7.2 Fase 4 (1590-1650)	213
7.2.1 Huis	213
7.2.2 Erf	229
7.2.3 Vondstmateriaal	230
7.3 Fase 5 (1650-1750)	233
7.3.1 Puinlaag	234
7.3.2 Perceel 4	236
7.3.3 Perceel 5	237
7.4 Fase 6 (1750-1825)	247
7.4.1 Perceel 4	247
7.4.2 Perceel 5	247
7.4.3 Luxe vondstmateriaal	248
7.5 Fase 7 (1825-1881)	258
7.5.1 Perceel 5	258
7.6 Fase 8 (na 1881)	260
7.6.1 Perceel 4	261
7.6.2 Westerdijk 147 en 149	262
8 Vondstcomplexen uit de 18 ^{de} en 19 ^{de} eeuw (W. Stellingwerf)	263
8.1 Puinlaag S1 (1690-1730)	263
8.2 Kuil S194 (1800-1825)	265
8.3 Laag S136 (1800-1850)	266
8.4 Askuil V48 (1825-1880)	267
8.5 Afvalkuil S124 (1850-1880)	268
8.6 Tonput S116 (1850-1880)	271
8.7 Tonput S119 (1850-1900)	272
8.8 Tonput S80 (1850-1900)	274
8.9 Tonput S90 (1890-1925)	276
8.10 Waterkelder S26 (1900-1950)	279
9 Synthese	283
9.1 Inleiding	283
9.2 Ontwikkeling van het gebied	283
9.2.1 Fase 1 (1388-1525)	283
9.2.2 Fase 2 (1525-1563)	284

9.2.3 Fase 3 (1563-1590)	284
9.2.4 Fase 4 (1590-1650)	286
9.2.5 Fase 5 (1650-1750)	287
9.2.6 Fase 6 (1750-1825)	287
9.2.7 Fase 7 (1825-1881)	287
9.2.8 Fase 8 (na 1881)	288
9.3 Onderzoeksthema's	288
9.3.1 Funderingswijzen	288
9.3.2 Houtgebruik	288
9.3.3 Ambacht	289
9.3.4 Materiële cultuur uit de Gouden Eeuw	290
10 Beantwoording onderzoeksvragen	293
11 Samenvatting	297
Literatuur	298
Kaartbijlagen	
Bijlage 1: Fase 1 (1388-1525)	303
Bijlage 2: Fase 2 (1525-1563)	305
Bijlage 3: Fase 3 (1563-1590)	307
Bijlage 4: Fase 4 (1590-1650)	309
Bijlage 5: Fase 5 (1650-1750)	311
Bijlage 6: Fase 6 (1750-1825)	313
Bijlage 7: Fase 7 (1825-1881)	315
Bijlage 8: Fase 8 (1881-1906)	318
Bijlage 9: Profielen blad 1	320
Bijlage 10: Profielen blad 2	322
Bijlage 11: Profielen blad 3	324
Bijlage 12: Archeologische waarneming Westerdijk in 2002	325
Bijlage 13: Archeologisch onderzoek Westerdijk in 2005	338
Determinatielijsten en specialistisch onderzoek	
Digitaal beschikbaar via www.archeologiewestfriesland.nl	
Bijlage 14: Dendrochronologisch rapport (S. van Daalen)	
Bijlage 15: Rapport BIAX	
Bijlage 16: Rapport tabakspijpen (J. van Oostveen)	
Bijlage 17: Determinatielijsten project 486 (Westerdijk 137-149, 2019)	
Bijlage 18: Determinatielijst project 115 (locatie Westerhaven, 2002)	
Bijlage 19: Lijst met afbeeldingen en verwijzingen	

Afb. 1.1. De locatie van het plangebied binnen de gemeente Hoorn in West-Friesland (rode stip). Op de kaart is het gemeentelijke samenwerkingsverband Archeologie West-Friesland weergegeven.

1. Inleiding

Van 13 mei tot en met 7 juni 2019 (19 dagen) is in opdracht van Beleggingsmaatschappij Bukom B.V. een archeologische opgraving uitgevoerd op de percelen Westerdijk 137-149 en Geldersesteeg 2-4 in de gemeente Hoorn (afb. 1.1 t/m 1.3). Tevens zijn voorafgaand aan de opgraving diverse werkzaamheden archeologisch begeleid, namelijk op 12 maart 2019 het graven van asbestinventarisatiesleuven, van 23 tot en met 25 april 2019 het slopen van de funderingen langs de Westerdijk en Geldersesteeg ten behoeve van het slaan van een damwand (3 dagen) en op 9 mei 2019 de sloop van twee waterkelders en het verwijderen van andere obstakels in de bodem voor het slaan van een damwand voor een liftput. De aanleiding voor het archeologisch onderzoek vormde de sloop van zeven woningen en de geplande nieuwbouw van een appartementencomplex met verdiepte parkeergarage.

Op 31 augustus 2015 is door Archeologie Hoorn een Archeologische Quickscan voor het plangebied opgesteld.¹ Hierin is geconcludeerd dat het plangebied op basis van de topografische ontwikkeling een hoge archeologische waarde heeft en dat behoud in situ niet mogelijk is. Tevens is geadviseerd tot het laten uitvoeren van een archeologische opgraving. Voor de uitvoering hiervan is op 11 maart 2019 het Programma van Eisen opgesteld.²

Afb. 1.2. De locatie van het plangebied op een luchtfoto (witte stippellijn, bron: PDOK)

De eindverantwoordelijkheid voor het gravend onderzoek was in handen van senior-archeoloog drs. Michiel Bartels. De projectleider tijdens het veldwerk was senior-archeoloog dr. Christiaan Schrickx. De andere leden van het veldteam waren in wisselende samenstelling archeoloog drs. Marlijn Kossen (als veldtechnicus), archeoloog drs. Dieuwertje Duijn, archeoloog drs.

1 Schrickx 2015. Adviesnr 15132.

2 Schrickx & Gerritsen 2019.

Annabelle de Gast, archeoloog drs. Jasper Leek en veldmedewerkers Etienne van Paridon en Aad Weel (metaaldetectie).

Het evaluatie- en selectierapport dat na afronding van het veldwerk is gemaakt, is op 17-2-2021 goedgekeurd door het bevoegd gezag.

Afb 1.3 De bebouwing die is gesloopt om plaats te maken voor nieuwbouw (bron: Google Streetview)

Het onderzoek is uitgewerkt door senior-archeoloog Christiaan Schrickx, tevens de hoofdauteur van dit rapport. Hij heeft ook het historisch onderzoek verricht. Dank gaat uit naar John Buis en Anton Groot voor het aandragen van diverse historische gegevens.

De overgrote meerderheid van het vondstmateriaal is eveneens gedetermineerd door Christiaan Schrickx als senior-materiaalspecialist. Daarnaast heeft archeoloog en materiaalspecialist Wytze Stellingwerf een aantal vondstcomplexen uit de 18de en 19de eeuw beschreven. De tabakspijpen zijn gedetermineerd door Jan van Oostveen, zelfstandig onderzoeker, en de munten en penningen zijn beschreven door Frank Postma, vrijwillig medewerker van Archeologie West-Friesland. Verder is het glaswerk uit één vondstcomplex dat in verband wordt gebracht met een apotheker geanalyseerd door Michel Hulst, zelfstandig onderzoeker en vrijwillig medewerker van Archeologie Amsterdam. De vondsten van leer, een grote vondstgroep bij deze opgraving waar een leerlooierij is onderzocht, zijn geconserveerd, beschreven en getekend door vrijwillig medewerkers Ans Vissie en Els Winters-Ran. De monsternamen en selectie van de houtmonsters is verricht door houtspecialist Dieuwertje Duijn; de monsters zijn geanalyseerd door Sjoerd van Daalen, houtspecialist en dendrochronoloog. Een aantal grondmonsters, specifiek met run van de leerlooier, zijn onderzocht door BIAAX Consult.³ De zaden en pitten van een grondmonster zijn uitgewerkt door vrijwillig medewerkster Lies de Sitter-Homans. Tot slot hebben diverse vrijwillig medewerkers geassisteerd met het puzzelen en plakken van de keramiekvondsten. Dank gaat uit naar iedereen die een bijdrage aan het tot stand komen van dit rapport heeft geleverd.

---

3 Vermeeren & Van Haaster 2021.

In dit rapport worden de resultaten van het archeologisch onderzoek op de percelen Westerdijk 137-149 en Geldersesteeg 2-4 (Archisnummer 4678791100, project 486) weergegeven. De rapportage bestaat uit twee delen. In het eerste deel worden de historische gegevens met betrekking tot het onderzoeksterrein en de directe omgeving uiteengezet. In het tweede deel worden de aangetroffen sporen en het verzamelde vondstmateriaal geanalyseerd. De rapportage volgt de eisen die daaraan worden gesteld in de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA), versie 4.1, en het Kwaliteitshandboek Archeologie Hoorn, versie 2016.

Tot slot rest ons vanuit de archeologie een woord van dank uit te spreken naar diverse partijen en personen, die bij het tot stand komen van de opgraving en rapportage een belangrijke rol hebben gespeeld.

2. De onderzoekslocatie

2.1 Geologie en landschap

Aan het einde van de laatste ijstijd lag Hoorn in een schaars begroeid landschap, waar in de loop van die ijstijd zand was afgezet. Geologisch gezien behoort deze zandafzetting tot de Formatie van Twente (Laagpakket van Wierden: dekzand).⁴ De top van deze pleistocene afzetting bevindt zich tussen de 14 en 10 meter –NAP. Na afloop van de ijstijd steeg de temperatuur en smolten de landijsmassa's waardoor de zeespiegel steeg. Hierdoor steeg ook de grondwaterspiegel en vormde zich veen (het Basisveen) op het dekzand. Dit Basisveen werd uiteindelijk afgedekt door wad- en kwelderafzettingen.

Tot circa 3800 voor Chr. was West-Friesland vrij toegankelijk voor de zee. De toenmalige kust bestond voornamelijk uit zandige wadplaten waartussen een groot aantal west-oost georiënteerde geulen lag. Meer landinwaarts gingen de zandige platen over in lagunes waarin klei werd afgezet. Een groot deel van West-Friesland lag in dit lagunaire gebied.⁵ De sedimenten die in deze periode zijn afgezet, worden gerekend tot de oudste afzettingen van de Beemster Afzettingen (voorheen Calais II en III, tegenwoordig: Laagpakket van Wormer).

Rond 3800 voor Chr. ontstonden aan de kust van Noord-Holland op de zandige wadplaten strandwallen die de kust langzaam afsloten. De zee kon vanaf deze periode alleen nog via enkele zeegaten in het achterland doordringen. Via het zeegat van Bergen drongen getijdengeulen West-Friesland binnen. Buiten de invloedssfeer van deze geulen vond geen sedimentatie plaats en vormde zich veen. Binnen de invloedssfeer van deze getijdengeulen vond afzetting van zand en klei plaats. Het grovere, zandigere materiaal sedimenteerde in en direct naast de geul. Het lichtere en kleiiger materiaal werd bij overstromingen verder van de geul afgezet.

Tussen 3800 en 1400 voor Chr. verlegden de getijdengeulen enkele malen hun loop, waardoor de ondergrond van West-Friesland een zeer ingewikkelde opbouw heeft. Deze opbouw, en de geologische geschiedenis, is door De Mulder en Bosch ontrafeld en systematisch beschreven. Volgens deze reconstructies heeft Hoorn in een kweldergebied gelegen. De mariene afzettingen die in de omgeving van Hoorn direct onder de bouwvoor liggen, behoren tot het Laagpakket van Wormer. Grote getijdengeulen zijn vermoedelijk niet actief geweest. Buiten de actieve delen van het zeegat vond veengroei plaats (behorend tot het Hollandveen Laagpakket).

Rond 1500 voor Chr. sloot het zeegat van Bergen en werden de geulsystemen in West-Friesland minder actief. Na het droogvallen van de geulen vond als gevolg van differentiële inklinking van de verschillende afzettingen een omkering (inversie) van het reliëf plaats. De aanvankelijk laaggelegen kreekbeddingen en oevers zakten minder in dan de aanvankelijk hooggelegen kwelders.

Buiten de actieve geulen had vanaf circa 3800 voor Chr. in heel West-Friesland continu veenvorming plaatsgevonden, waardoor grote veenkussens waren ontstaan. Op het moment dat de laatste actieve geulen verlandden, verdwenen ook deze onder een pakket veen. Op en rond de veenkussens waren alleen nog kleine veenstroompjes actief. Deze voerden het water uit de veenkussens af naar lager gelegen delen.

⁴ Hoewel Nitg-TNO in 2000 (Weerts e.a., 2000; De Mulder e.a., 2003) een nieuwe lithostratigrafische indeling heeft ingevoerd, wordt in dit stuk ook de oude chronostratigrafische indeling, gebruikt door De Mulder/Bosch, weergegeven. Het Laagpakket van Wormer komt overeen met de Afzettingen van Calais, het Laagpakket van Walcheren met de Afzettingen van Duinkerken en het Hollandveen Laagpakket met het Hollandveen.

⁵ De Mulder/Bosch, 1982.

De bewoning in West-Friesland in de Midden- en Late-Bronstijd (1500 tot 800 voor Chr.) concentreerde zich op de flanken van deze geulruggen en op de kwelders.⁶ Binnen de gemeente Hoorn zijn echter tot nu toe nauwelijks vondsten uit de Bronstijd gedaan. Een 'verdwaalde' bronzen hielbijl in Zwaag vormt uit uitzondering.⁷ Door toenemende vernatting werd West-Friesland rond 800 voor Chr. verlaten. Tot het ontstaan van de handelsplaats Medemblik omstreeks 700 na Chr. was het gebied vermoedelijk onbewoond.⁸

In de Middeleeuwen was West-Friesland bedekt met een dik veenpakket. Door het ontstaan van de Zuiderzee in de 11de en 12de eeuw werd de invloed van de zee aan de oostzijde van Noord-Holland aanzienlijk groter: de zee sloeg grote stukken land langs de kust weg en de Hollandse binnenmeren ontstonden. Het ontstaan van de Zuiderzee, gecombineerd met een gemiddelde stijging van de temperatuur, zorgde voor een natuurlijke ontwatering van het West-Friese veenpakket en gunstige condities voor ontginning. De eerste ontginningen in West-Friesland dateren uit de 8ste eeuw en vonden plaats rond Medemblik. Van de 10de tot en met de 12de eeuw werd de rest van West-Friesland ontgonnen. Het gebied werd geschikt gemaakt voor bewoning en landbouw door op systematische wijze sloten door het veen heen te graven, waardoor het veen ontwaterde. Door de ontwatering oxideerde het veen en klonk het veenpakket in, met een geleidelijke daling van het maaiveld als gevolg. Het land werd hierdoor kwetsbaar voor inbreuken van de zee en overstromingen.⁹ De bewoners van West-Friesland probeerden dit gevaar te verkleinen door dijken aan te leggen. Deze verschillende losse dijken werden met elkaar verbonden, waardoor West-Friesland vanaf circa 1250 werd beschermd door één lange dijk: de Westfriese Omringdijk. Deze dijk is in de eeuwen hierna nog diverse malen doorgebroken, waardoor land afsloeg en klei en zand werd afgezet. De loop van de Omringdijk is in de loop der eeuwen sterk gewijzigd. Door het verdwijnen van het voorland (het land dat voor de dijk lag) verzwakte de dijk, waardoor deze op een groot aantal plaatsen moest worden teruggelegd door middel van inlaagdijken. De huidige Omringdijk bevat hierdoor slechts in een aantal dijkvakken nog de originele 12/13de-eeuwse kern.¹⁰ Het tracé van de Omringdijk loopt in Hoorn via het Grote Oost en het West.

Om het gebied binnen de Omringdijk droog te houden moest dagelijks water in zee worden geloosd. In eerste instantie gebeurde dit tijdens eb via spuisluizen in de dijk. Door de aanhoudende daling van het maaiveld was dit na verloop van tijd niet meer mogelijk. De introductie van de poldermolen in Holland in het begin van de 15de eeuw was een antwoord op dit probleem. De oudste vermelding van een molen buiten Hoorn dateert uit het einde van de 15de eeuw.

2.2 Historische achtergrond

2.2.1 De Westerdijk en Scharwouderkoog

De Westerdijk binnen de stad Hoorn maakt deel uit van de Westfriese Omringdijk. De voltooiing van deze Omringdijk wordt in de literatuur over het algemeen geplaatst rondom 1250, maar grote gedeeltes van de dijk zijn latere inlaagdijken. Een inlaagdijk is een dijk die landinwaarts is aangelegd nadat de oude dijk aan de zee moest worden prijsgegeven, meestal ten gevolge van een dijkdoorbraak. Hiertoe behoort ook de Westerdijk tussen Lutjeschardam (de hoek in

6 IJzereef/Van Regteren Altena, 1991; Roessingh/Lohof, 2011.

7 Vondstmelding 1064.

8 Besteman 1990, 107.

9 Besteman 1990, 93-96.

10 Boon 1991, 78-114.

de dijk ten noorden van Schardam) en het West in Hoorn (afb 2.1). De oude dijk liep vanaf het West min of meer in een rechte lijn naar Schardam. In de bekende uitspraak van de grafelijke raad uit 1320 wordt de lengte van dit stuk dijk (vanaf de "nieuwere sluze toe te Hoerne" tot "an den Zagherdam") genoemd: 1404 gerden.¹¹ Dit komt overeen met een lengte van 5,2 km. Hemelsbreed is de afstand tussen de locatie van de sluis van Hoorn (Roode Steen) en Lutjeschardam inderdaad ongeveer 5 km.

Afb 2.1 Reconstructie van de loop van de dijk vóór circa 1388. De gele stip geeft de locatie van de opgraving Westerdijk 137-149 aan, en de rode stip de locatie in Lutjeschardam waar een doorsnede door de dijk archeologisch is gedocumenteerd.

Het precieze moment van aanleg van de inlaagdijk (de Westerdijk) is uit de historische bronnen niet bekend. Uit enkele archiefstukken kan worden afgeleid dat dit na de grote stormvloed van 1375 moet hebben plaatsgevonden. De Marcellusvloed van 1375 was een van de zwaarste stormvloeden waardoor Holland in de Middeleeuwen is getroffen. De zeedijk brak op verschillende plekken door waardoor veel land overstromde. Waarschijnlijk heeft de dijk, die dus vanaf Hoorn in een min of meer rechte lijn naar Schardam liep, hierbij schade opgelopen. De situatie moet zo ernstig zijn geweest dat werd besloten een inlaagdijk aan te leggen waarbij ongeveer 700 hectare werd buitengedijkt. Een gedeelte van het dorp

¹¹ Van Mieris II, 210-216; Beenakker 1988, 199.

Scharwoude kwam zelfs buitendijks te liggen. Kroniekschrijver Velius (1572-1630) haalt een bron aan uit 1411 waarin een oude man (Jan Rewaertsz) vertelt dat hij dikwijls over de dijk tussen Hoorn en Schardam heeft gelopen en dat de dijk door diverse inlagen op de huidige plek is komen te liggen.¹² Aangezien sprake is van een oude man moet de inlaag ruim voor 1411 hebben plaatsgevonden. In 1391 gaf de graaf van Holland toestemming het buitendijks gelegen land tussen Hoorn en Schardam te bekaden. De inlaagdijk moet dus zeker voor 1391 zijn aangelegd. Een aantekening in het langdurig proces met betrekking tot het onderhoud van de dijk uit 1434-1438 geeft mogelijk een nog preciezere datering. Hierin staat beschreven dat de groote inlaghe plaatsvond "omtrent 50 jaren nae de voors(eide) laetste generaele verstoeling".¹³ Hiermee wordt de verstoeling van 1338 bedoeld en vijftig jaar later is dus rond 1388.

Het buitengedijkte land werd van nieuwe kaden voorzien en vormde vanaf dat moment de Scharwouderkoog. In een oorkonde uit 1394 is sprake dat de koog "geabandonneert ende vergaen" is en dat "de prochie van Scharwoude soo zeer vermindert dat er niet boven 9 arme huyslieden ofte prochianen waren overgebleven". Kennelijk werd het buitendijkse land snel verlaten. In 1395 werd een groot deel van de koog, inclusief de kerk van Scharwoude, alsnog opgegeven. Pas in 1440 zou echter een nieuwe kerk binnendijks worden gebouwd.

Ook bij Hoorn ging buitendijks land verloren. In 1396 verkreeg Hoorn diverse voorrechten van de graaf, waar onder een uitbreiding van de stadsvrijheid, omdat het grondgebied van de stad aan de zeezijde sterk was verminderd. Niet uit te sluiten valt dat toen een tweede inlaagdijk pal ten westen van Hoorn is aangelegd. In de genoemde bron uit 1411 is immers sprake van diverse inlagen. Het zou dus kunnen dat het gedeelte van de Westerdijk binnen Hoorn rond 1396 dateert. Tot in de 15de eeuw was er buitendijks land bij Hoorn. In de Chronicon Hoernensis Monasterii et Comitum Hollandi (16de eeuwse kroniek) is omstreeks 1430 sprake van een tuingebied buiten de zeedijk aan het westelijke deel van de stad dat liep tot aan de Westervoort dat door de golven van de zee verloren zou zijn gegaan en nooit meer beplant.¹⁴ Toch is in 1432 nog sprake van de oude dijk tussen Hoorn en Schardam. De graaf van Holland gaf opdracht de staat van deze oude dijk te controleren. In hetzelfde jaar gaf hij aan Matthijs Andrieszoon de oude verworpen zeedijk tussen Hoorn en Schardam in gebruik.¹⁵ Waarvoor vernemen we niet, maar we zouden kunnen denken aan het laten grazen van schapen. In 1432 verkocht Karstijn Gherbrant Andrieszoons-weduwe aan de voogden van de Heiligen Geest een stuk land onder Hoorn buiten de zeedijk.¹⁶

Het buitendijkse land is steeds kleiner geworden. In het kohier van de 10de penning van Scharwoude uit 1553 worden slechts zeven stukken buitendijks land genoemd, met een totale oppervlakte van 10 morgen (ca. 9 ha).¹⁷ In het kohier van de 10de penning van dit dorp uit 1562 worden nog altijd zeven stukken buitendijks land genoemd; nu met een gezamenlijke oppervlakte van 9,5 morgen (ca. 8,5 ha).¹⁸ In 1592 verklaarden Jan Jansz van Scharwoude (66 jaar) en Gerbrand Tyssensz (60 jaar) als heemraad van de Veenhoper Kogge dat tijdens hun leven tussen Hoorn en Lutjeschardam omtrent 50 morgen land is weggespoeld. Zij verklaarden verder dat zij van hun ouders gehoord hadden dat door de inlaag tussen Hoorn en Schardam wel 700 morgen land was buitengedijkt en dat de oude dijk en het oude Scharwouder kerkhof

---

12 Velius (4^e druk 1740) 22.

13 Kollis 1968, 36.

14 Chronicon fol. 67.

15 Gonnet 1918, 484. De akte is beschreven door Scheltema in 1879 maar is door Gonnet niet in het archief aangetroffen. Daardoor is slechts een korte samenvatting van de akte beschikbaar

16 WFA, 0348, inv.nr. 871, bergnr. 310.

17 NHA, kopieencollectie, toeg.nr. 151.1, inv.nr. 349. Kopie bij AWF.

18 NHA, kopieencollectie, toeg.nr. 151.1, inv.nr. 350. Kopie bij AWF.

bij laag water nog te zien waren.¹⁹ De eerder genoemde kroniekschrijver Velius vertelt bij het jaar 1567 dat het Scharwouder voorland zo goed als verdwenen was door afgraven van klei voor ophoging van de dijk.²⁰ Het land ging dus niet alleen verloren door de zee, maar ook doordat hier klei werd gewonnen.

Door het verdwijnen van het voorland werd de Westerdijk uiteindelijk een zeewerende dijk. De aanleg van nieuwe inlaagdijken was niet wenselijk, zeker niet in Hoorn waar de dijk al erg dichtbij de bebouwing was komen te liggen. De aanleg van deze dijk was ook van invloed op de waterhuishouding binnen de stad. Aan het einde van het Achterom ter hoogte van de Kuil kwam een sluis te liggen.

Afb 2.2 Uitsnede uit de kaart van Jacob van Deventer uit circa 1560 met binnen de rode cirkel de standerdmolen die op de zuidoosthoek van de Westerdijk en de Geldersesteeg stond.

2.2.2 De Kerksteger molen

Op de kaart van Van Deventer uit circa 1560 is te zien dat op de Westerdijk meerdere graanmolens stonden (afb 2.2). De molens werden bij voorkeur op dijken, wallen of bastions geplaatst. De precieze ouderdom van de molens is lastig te achterhalen. In een rapport uit 2016 zijn enkele historische gegevens op een rij gezet.²¹ Hierin wordt uiteengezet dat de oudste gegevens met betrekking tot het heffen van korenaccijns in Hoorn dateren uit het einde van de 15de eeuw. In het Westfries Archief bevindt zich een pakket kladboekjes en kladpapieren die gaan over de heffing van accijnzen.²² De stukken zijn ongedateerd, maar zijn op basis van het handschrift in de 15de of 16de eeuw te plaatsen. Vier boekjes en twee losse bladen gaan over de heffing van korenaccijns. Ze handelen alle over een korte periode tussen 13 oktober en 29 februari van een niet genoemd jaar. Genoteerd staat wie over hoeveel graan accijns moest betalen. Het oudste boekje dat aanvangt bij 13 oktober is het meest interessant omdat de

19 Velius (4^e druk 1740) 302 noot 495. Hij heeft zich gebaseerd op: WFA, Ambacht Drechterland, toeg.nr. 1562, inv. nr. 975. Kopie bij AWF.

20 Velius (4^e druk 1740) 301.

21 Van der Harst & Schrickx 2016.

22 WFA 0348 inv.nr. 2531.

aantekeningen hierin het meest uitgebreid zijn. Dit boekje vangt aan met "den XIIIden dach in octobri ontfangen by Arys Dircz, Garbrant Dircz, Jan Jacobz, Claes Dirksz". Op basis van hun namen kunnen we het boekje globaal dateren ergens eind 15de eeuw. In het rapport is beargumenteerd dat de kladboekjes met aantekeningen over de inning van de accijns mogelijk zijn te plaatsen tussen 13 oktober 1498 en 29 februari 1499.

De betaling van korenaccijns wordt per molen opgesomd. Hieruit blijkt dat er omstreeks 1499 in Hoorn zeven korenmolens waren. Op een van de kladpapiertjes staan ze alle zeven genoemd en uit de aantekeningen zijn de namen van de molenaars af te leiden:

1 Opt oest (Grote Oost)	Pieter moller
2 Die proest steech (Proostensteeg)	Sybout
3 After Jaep van Noirtichs	Pieter Heynsz.
4 After Pieter Garbrantz	Claes Arijsz.
5 After Jan Oeykes steech	Evert (Jan) Heynsz.
6 Bi onse vrouwen kerck (Noorderkerk)	Pieter Reynersz. (Pieter moller)
7 Buyten die noerderpoert (Noorderpoort)	Heertgen

Vier van deze molens stonden op de Westerdijk. De eerste is de molen aan het eind van de Proostensteeg (nr 2). De tweede is de molen achter 'Jaep van Noirtichs' (nr 3). Jacop van Noortwijck was in die tijd een bekend persoon in de stad. Hij was diverse malen schepen en burgemeester en van 1499 tot 1502 kastelein van het blokhuis Zeeburg aan het einde van het West. Mogelijk is de molen te vereenzelvigen met de in 1561 (zie onder) genoemde 'Karckstegher molen', die aan het eind van de Gelderse steeg (verlengde van de Kerksteeg) op de Westerdijk stond. De derde molen op de Westerdijk heeft als plaatsbepaling 'after Pieter Garbrantz' (nr 4). Mogelijk was dit de 'Nieuwesteger molen' die in 1561 wordt genoemd. Deze molen stond aan het eind van de Nieuwsteeg op de Westerdijk. De vierde molen stond achter de 'Jan Oeykes steeg'. Deze steeg wordt in diverse 15de-eeuwse bronnen genoemd en moet aan de westzijde van het Grote Noord worden gesitueerd. Mogelijk gaat het om dezelfde molen als de in 1561 genoemde 'Gortsteger molen', die aan het eind van de Gortsteeg op de Westerdijk stond.

In 1561 was het aantal korenmolens toegenomen tot acht. De molens op het (Grote) Oost en bij de Noorderkerk bestonden niet meer. De molens op de Westerdijk (de Prooststeger molen, Kerksteger molen, Nieuwesteger molen en Gortsteger molen) waren wel nog aanwezig. Nieuw was onder andere de 'Kuylder molen', aan het eind van de Kuil op de Westerdijk.

1 Kuyldermolen	Elbert Jansz.
2 Prooststeger molen	Jan Pietersz.
3 Karckstegher molen	leedich
4 Nieuwe steger molen	Pieter Claisz.
5 Gortsteger molen	Joris Claisz.
6 Heyckis molen	Heyckis
7 Koepoorts molen	Cornelis Amsterdam
8 Ooster molen	Lambert Pietersz.

Een van de molens stond op de Westerdijk aan het eind van de Geldersesteeg, dus op of vlak naast de onderzoekslocatie. Mogelijk bestond deze molen al vóór 1499 en in 1561 stond de molen leeg (leedich). Het stadsbestuur besloot in 1563 dat de eigenaars van de 'Gellersche steger moelen' deze zouden mogen afbreken en verkopen.²³ In 1563 verkocht vervolgens Claesgen Heynis de molen met de molenwerf en het molenhuis met erfje aan Cornelis Jacobsz Leertouwer.²⁴

De houten molens waren zeer kwetsbaar voor noodweer, brand of oorlogsgeweld. In 1576 waaiden vier meelmolens en een buskruitmolen tijdens een zeer zware storm om.²⁵ De burgemeesters en vroedschap besloten vervolgens een nieuwe meelmolen te laten maken en tevens om molenassen, standers en roeden voor twee molens te kopen.²⁶ Drie molens zijn dus in ieder geval herbouwd. Het zou kunnen dat de molen aan het eind van de Geldersesteeg een van de getroffen molens was, maar waarschijnlijk was deze niet meer in gebruik als meelmolen en dan hoorde die dus niet bij de vier omgewaaide meelmolens. De molen is niet meer aanwezig op de stadsplattegrond van Guicciardini uit 1582 (afb 2.3).

Afb 2.3 Uitsnede uit de kaart van Guicciardini uit 1582 met in geel de bebouwing op de hoek van de Westerdijk en de Geldersesteeg.

2.2.3 Muur en houtwallen

Op de kaart van Guicciardini uit 1582 is voor het eerst een muur aan de zeezijde van de Westerdijk te zien, die liep van de Westervoort tot aan de Hoofdtoren (afb 2.3). Op basis van de historische kaarten kunnen we slechts zeggen dat deze muur tussen circa 1560 en 1582 is gemaakt. In de resoluties en memorialen van de stad Hoorn is een besluit tot bouw niet aangetroffen. Een klein stukje van deze muur is in 2013 bij de Hoofdtoren vlak onder de huidige bestrating gezien en in het onderzoeksrapport is verondersteld dat deze muur rond

23 WFA, 0348, inv.nr. 91, pag. 73, scan 37.

24 WFA, ORA, toeg.nr. 003, inv.nr. 4682, akte 153.

25 Velius 1740 (4^e druk) 444.

26 WFA, 0348, inv.nr. 91, fol. 159v (d.d. 16-1-1576).

1573 is gemaakt, toen meer stadsverdedigingswerken in Hoorn werden aangepakt.²⁷ Mogelijk is de bouw in verband te brengen met de vermelding van Velius dat in 1573, tijdens de Slag op de Zuiderzee, de dijk tussen de Hoofdtoren en de Westervoort van een nieuwe borstwering werd voorzien.²⁸

In 1612 had men het plan om aan de westzijde van de stad een nieuwe dijk in zee te maken ter bescherming van de stad tegen inundatie.²⁹ Hierbinnen kwam dan een nieuwe haven te liggen. Men had inmiddels ervaring opgedaan met het maken van dijken in zee aan de oostkant van de stad, waar in 1609 de Buitenluidijk was gemaakt. De eigenaren van de percelen grenzend aan de Westerdijk tussen het Hoofd en de Westervoort, die zelf tot de aanleg van de dijk in zee hadden verzocht, werd gevraagd wat zij aan dit werk wilden bijdragen. Zij werden bereid gevonden voor iedere voet grond 10 gulden te betalen.³⁰ Alle grondeigenaren ondertekenden de overeenkomst. Het plan ging echter niet door en uiteindelijk besloot de stad in 1623 deze dijk niet te maken.³¹ In februari 1630 ontwikkelde men een nieuw plan voor de aanleg van een nieuwe haven – de Westervhaven – in zee.³² Op 10 april behandelde het stadsbestuur in hun vergadering een kaart van deze haven.³³ Het stadsbestuur besloot dat de palen 125 roeden uit de Westerdijk moesten worden geslagen. De voorwaarden voor de aannemers van het werk werden nauwkeurig vastgelegd.³⁴ Hierin is sprake van krebberingen bestaande uit buiten- en binnenpaalwerk op een onderlinge afstand van 10 voeten. Het werk ving direct in 1630 aan. In 1632 en 1633 vonden verschillende inspecties van het werk plaats, waarna de Westervhaven werd voltooid. De Westervhaven is goed te zien op de kaart van Van der Meersche uit 1638. Deze haven omvatte de volledige westzijde van de stad, tussen de Hoofdtoren en de Westervoort.

In 1641 en in 1648 vond grootschalig uitbaggeren van de haven plaats.³⁵ Deze bagger werd langs de volledige Westerdijk tussen de Westervoort en de Hoofdtoren gestort waardoor veel land werd gewonnen. Tevens ving men aan met de aanleg van het Oostereiland. Het aangeplempte land langs de Westerdijk werd gebruikt voor de opslag van hout (houtwallen), zoals fraai is te zien op de kaart van Blaeu die de situatie rond 1635 weergeeft (afb 2.6). In 1648 ging men over tot uitgifte van percelen aan de zuidzijde van de dijk tussen het West en de Hoofdtoren waardoor een deel van deze brede strook land werd bebouwd. Deze nieuwe straat kreeg de naam Italiaanse Zeedijk. Ook op het nieuwe land tussen de Westervoort en het West gaf de stad in 1648 tien percelen uit.³⁶ In 1652 volgden nog eens vijf percelen.³⁷ In 1649 werden nog nieuwe paalwerken voor de Westervhaven geslagen.³⁸

2.2.4 Leerlooierijen

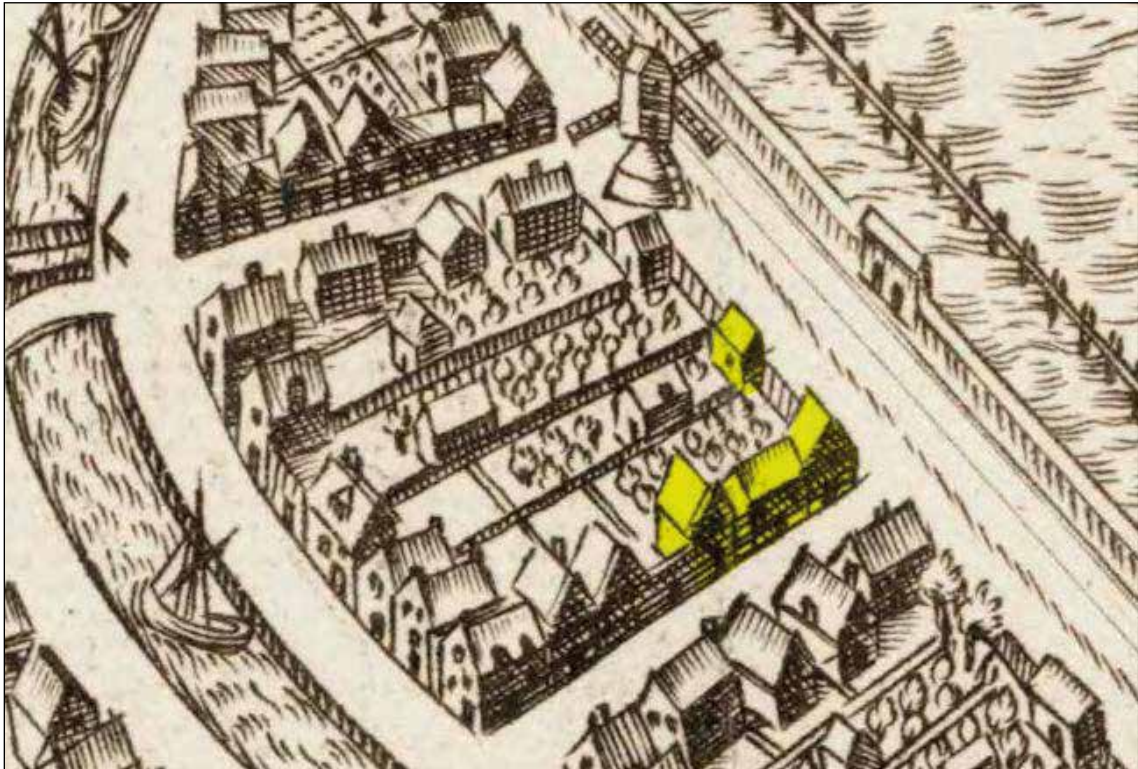
2.2.4.1 Het leerlooierssambacht

Voorafgaand aan de archeologische opgraving is geen rekening gehouden met de aanwezigheid van een leerlooierij. Uit de resultaten blijkt dat op het terrein lange tijd een leerlooierij actief is geweest en dat meerdere gebouwen, een kalkkuip en veel vondsten hieraan kunnen worden

---

27 Schrickx 2014.
28 Velius 1740 (4^e druk) 399.
29 WFA, 0348, inv.nr. 103, fol. 99v.
30 WFA, 0348, inv.nr. 2581.
31 WFA, 0348, inv.nr. 106.
32 WFA, 0348, inv.nr. 110, fol. 100r.
33 WFA, 0348, inv.nr. 110, fol. 120.
34 WFA, 0348, inv.nr. 152, fol. 123r-124r.
35 WFA, 0348, inv.nr. 153, fol. 231-233; 154, fol. 26v-27v.
36 WFA, 0348, inv.nr. 154, fol. 27v-31r.
37 WFA, 0348, inv.nr. 129v-132r.
38 WFA, 0348, inv.nr. 154, fol. 61r-61v.

gerelateerd. Om deze reden is bij de uitwerking aanvullend historisch onderzoek naar deze leerlooierij gedaan.

Afb 2.4 Uitsnede uit de kaart van Utenwael uit 1595 met in geel de bebouwing op de hoek van de Westerdijk en de Geldersesteeg.

In het stadsarchief is weinig te vinden aan algemene bepalingen die betrekking hebben op leerlooierijen in de stad. De schoenmakers, trip- en stillegangmakers en klompmakers waren verenigd in het gilde van Sint Crispinus en Sint Crispianus. Dit gilde had van de stad voorrechten verkregen in 1484 en in 1509. Deze werden in 1568 op verzoek van het gilde vernieuwd.³⁹ De gildebroeders hadden een gezamenlijke processie op Heilig Sacramentsdag en Sint Laurensdag en ze hadden een eigen altaar in de Grote Kerk. Uit de voorschriften blijkt dat leden van het gilde huiden of vellen kochten en dat zij zich dus ook met leerlooien bezighielden. Van stadswegen werd toegezien op de kwaliteit van de gebruikte run. Dit bepaalde namelijk de kwaliteit van het gelooid leer dat door de schoenmakers werd gebruikt. In de ordonnantie staat dat 'alle die eek incoemende binnen deser stede van Hoorn zal gemeten worden bijden gesworen meter'.⁴⁰

In 1588 werden wederom uitgebreide keuren voor dit gilde opgesteld.⁴¹ Hierin is expliciet sprake van looierijen. Iemand mocht pas meester in het ambacht van schoenmaken en looien zijn als hij poorter van de stad was en ouder dan 16 jaar. Een aantal bepalingen gaat over het kopen van eek of run.

In de stad waren ook runmolenaars actief. Een van hen was Claes Cornelisz, die als 'runmoller' in 1592 wordt vermeld en woonde op het Kleine Oost.⁴² Wellicht had hij daar een rosmolen.

39 WFA, 0348, inv.nr. 55, scan 32, 33 en 34.

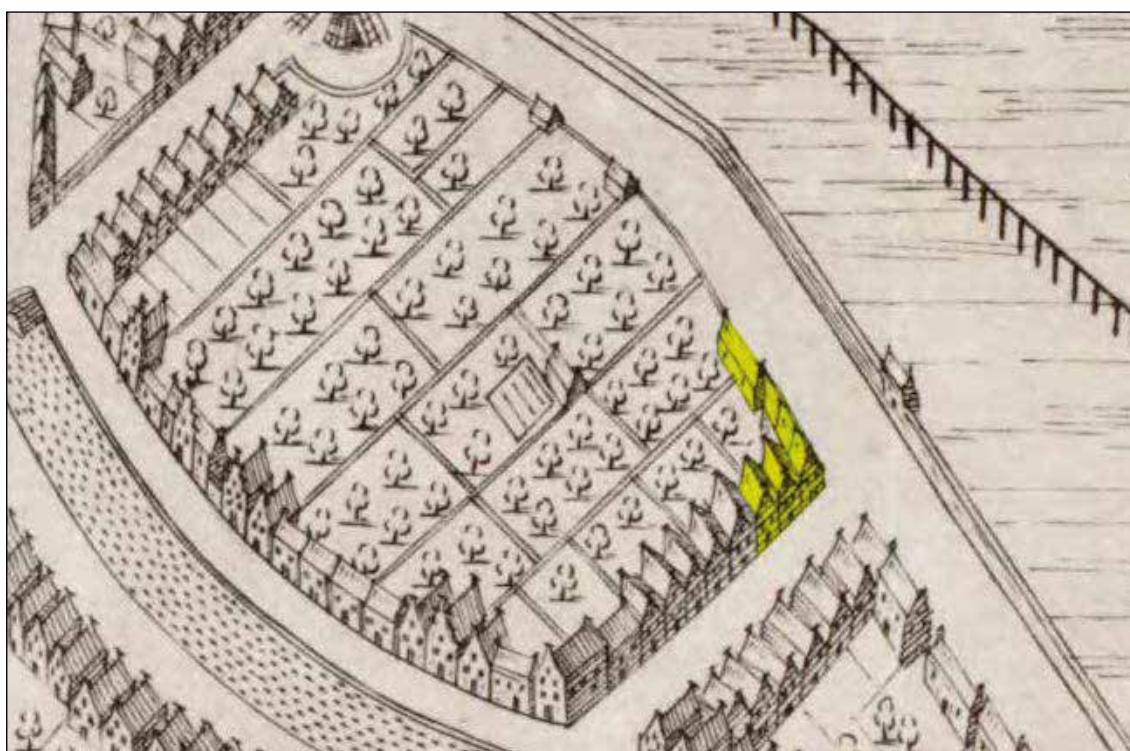
40 WFA, 0348, inv.nr. 55, fol. 31r-31v. Zie ook memoriaal 1654: WFA, 0348, inv.nr. 154, fol. 148r.

41 WFA, 0348, inv.nr. 56 (scan 181-184).

42 WFA, 0003, inv.nr. 4527, fol. 162v (scan 193), fol. 180v (scan 211) en fol. 274v (scan 305).

2.2.4.2 Leerlooierijen aan de Westerburgwal

In de omgeving van de Westerdijk waren vanaf de 16de eeuw meerdere leerlooierijen actief. In het kohier van de 10de penning uit 1561, een door de Spanjaarden ingestelde belasting, worden onder wijk 34 twee leerlooierijen vermeld, namelijk van Cornelis Jansz en van Gerrit Cornelisz. In deze wijk woonde bovendien een leertouwer Cornelis. Wijk 34 omvat een gebied rond de Geldersesteeg, de Westerdijk en het Achterom, waarbinnen de opgravingslocatie valt. Waar beide leerlooierijen precies stonden, valt niet te zeggen. In wijk 33, die de omgeving van de Kuil omvatte, stond nog een leerlooierij van Floris Evertsz. In de stad was verder nog een leerlooierij van schoenmaker Vrederick in de buurt van het Kleine Noord (wijk 23) en stond aan het Grote Noord een huis met looikuipen van Timon Zyvertsz (wijk 25). In totaal waren er dus vijf leerlooierijen in de stad, waarvan drie in de omgeving van het Achterom en Westerdijk. De leerlooiers hadden hier de beschikking over water in het Achterom, wat mede de vestiging in dit gebied zal hebben bepaald.

Afb 2.5 Uitsnede uit de kaart van Velius uit 1615 met in geel de bebouwing op de hoek van de Westerdijk en de Geldersesteeg. Op deze kaart zijn de tuinen en boomgaarden in het gebied tussen de Westerdijk en het Achterom goed te zien.

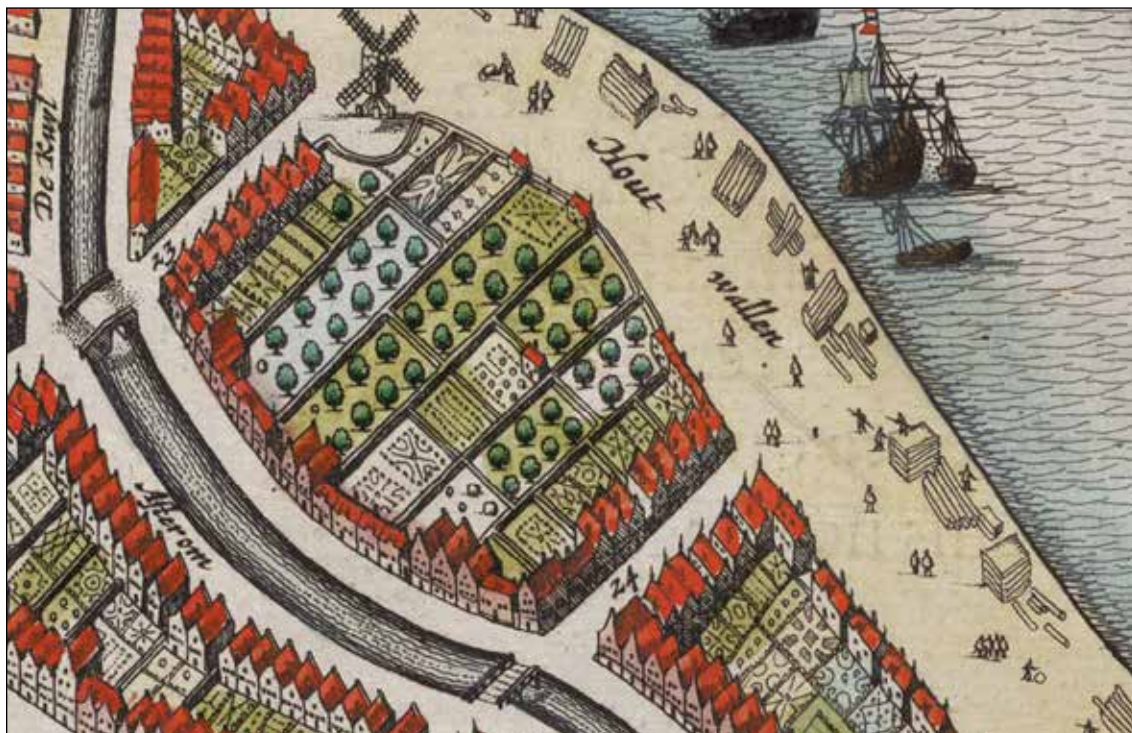
Leertouwer Cornelis (Jacobsz) komen we in diverse archiefstukken tegen. In 1555 kocht hij drie woningen aan de Ramen.⁴³ In 1561 bewoonde hij hier inderdaad een huis en verhuurde hij een huis ernaast (wijk 27). Rond 1561 kocht hij nog een huis aan de zuidzijde van de Nieuwsteeg, grenzend aan zijn bezit aan de Ramen. Interessant is dat hij in 1563 de hierboven genoemde Kerksteger molen met bijbehorend erf (molenwerf) en molenhuis kocht.⁴⁴ Over het erf was recht van overpad naar de boomgaard van Jacob meester Jans. De Kerksteger molen stond al enkele jaren leeg; in 1561 was de molen in ieder geval niet in gebruik. Mogelijk heeft hij de molen gekocht om deze te gebruiken als schorsmolen om eikenschors fijn te malen

43 WFA, ORA, toeg.nr. 003, inv.nr. 4682. Met dank aan Hans Wendte, die een index op de boedelpapieren heeft samengesteld.

44 WFA, ORA, toeg.nr. 003, inv.nr. 4682, akte 153.

ten behoeve van een leerlooierij en heeft hij ter plekke op de Westerdijk een leerlooiers- of leertouwerswerkplaats ingericht. Een besluit hiertoe is in de archieven niet gevonden. In 1569 overleed leertouwer Cornelis en liet hij twee kinderen achter, want zijn vrouw was al enkele jaren eerder gestorven.⁴⁵ Zoon Claes (Cornelisz) was eveneens werkzaam als leertouwer.⁴⁶ Het zou kunnen dat dit dezelfde persoon is als de Claes Cornelisz die in 1592 als runmoller wordt aangeduid.

Afb 2.6 Uitsnede uit de kaart van Blaeu uit 1649 (stadsbeeld circa 1630). Deze kaart is grotendeels nagetekend van de kaart van Velius. De Westerdijk is zeewaarts verbreed en hier liggen houtwallen.

Ergens tussen 1561 en 1585 is een nieuwe leerlooierij in deze omgeving gebouwd. In een notariële akte uit 1585 verklaart schoenmaker IJsbrant Cornelisz dat zijn dochter Grietje IJsbrants de erfgename is van diverse goederen en geld van Anna Willems, zijn overleden vrouw.⁴⁷ Hierin staat onder andere genoemd 700 gulden uit twee nieuwe woningen met een looierij 'achter tnoort over de burchwal bezuiden Melis Ewouts thuijn'. Dit moeten we lezen als achter het Grote Noord, over het water van het Achterrom (de burgwal) en ten zuiden van de tuin van Melis Ewout.⁴⁸ De Westerdijk staat niet genoemd, maar uit deze omschrijving blijkt dat de twee woningen en leerlooierij ergens in het gebied tussen het Achterrom en de Westerdijk stonden. Hoe nieuw ze waren en of er daarvoor op die plek ook al een leerlooierij stond, komen we niet te weten.⁴⁹

45 Een zoon van hem wordt in 1563 als 'miserabel' omschreven; hij was toen 10 jaar oud. In 1569 had hij twee nagelaten kinderen: WFA, 0003, inv.nr. 4682, akte 156.

46 WFA, 0003, inv.nr. 4577, fol. 48v.

47 WFA, ONA, toeg.nr. 1685, inv.nr. 2048. Met dank aan John Buis.

48 Hij verkocht deze tuin in 1590 aan Jan Claesz Sijdecramer, met Gerret Cornelisz Smeersmelter ten noorden en Isbrant Cornelisz, Clemment Remmitsz en Willem Brouwer ten zuiden. WFA, 0003, inv.nr. 4527, fol. 155v (scan 186).

49 IJsbrant Cornelisz Schoenmaker had in 1582 van de stad het resterende deel van Harmen Harspaens huis en het resterende deel van Reijer Joostensz huis gekocht, beide gelegen voor zijn tuin aan de Westerburchwal. WFA, 0348, 151, fol. 42v, scan 55. IJsbrant Cornelisz komen we in 1595 nogmaals tegen; daarna is hij niet meer getraceerd in de archiefstukken.

Een andere looierij (mogelijk een van de in 1561 vermelde leerlooierijen) was rond die tijd eigendom van schoenmaker Pieter Jansz Castercom (Castricum). Zijn naam suggereert dat hij of zijn voorouders uit Castricum afkomstig waren. We komen hem voor het eerst in 1588 als eigenaar van een perceel ten westen van de Westerburgwal (Achterom) tegen. Hij verkocht samen met schoenmaker Sijvert Jansz en metselaar Cornelis Claesz een 'vrije overgang' (steeg) vanaf de Westerburgwal tot aan het erf van Pieter Jansz aan lakenkoopman Jacob Heijnricxz.⁵⁰ In dat jaar wordt hij tevens genoemd als een van de schuldeisers in een rechtszaak tegen schoenmaker Heijlcke Willemsz vanwege de levering van leer en leesten.⁵¹ In 1589 blijkt schoenmaker Pieter Jansz hier een leerlooierij te bezitten. Hij stelde namelijk een huis met erf en looierij aan de zeedijk als onderpand bij een schuld die hij had aan brouwer Eewout Jacobsz uit Delft.⁵² Pieter Jansz had nogal wat schulden en in 1590 leidde dit tot een rechtszaak met de gemeenschappelijke crediteuren als eisers.⁵³ De leerlooierij werd door de schepenen van de stad verkocht aan schoenmaker Cornelis Jansz, mogelijk dezelfde schoenmaker die hier in de buurt al een leerlooierij in 1561 bezat.⁵⁴ Onder de crediteuren waren diverse timmerlieden voor geleverd hout en een smid voor geleverd ijzerwerk aan het verkochte huis in 1586. Kennelijk had in dat jaar een verbouw of nieuwbouw plaatsgevonden. De voornaamste crediteuren waren molenaar Pieter Jansz met een bedrag van 120 gulden van een 'kustingbrief' uit 1586 (een vordering van onbetaald gebleven koopsom van onroerend goed) en schoenmaker Cornelis Jansz namens de weduwe van Cornelis Elbertsz Coning met een bedrag van 240 gulden van een schuldbrief uit 1586. Hieruit kunnen we mogelijk concluderen dat schoenmaker Pieter Jansz de leerlooierij in 1586 had gekocht.

Schoenmaker Cornelis Jansz verkocht op zijn beurt een jaar later het huis, erf en looierij met kuipen aan Cornelis Thijsz Coster.⁵⁵ Als locatie staat de Westerburgwal genoemd en als belendingen worden genoemd Sijmen Jansz (zelfde als schoenmaker Sijvert Jansz?) aan de zuidzijde en Jacob Heijnricxz aan de noordzijde. Deze Cornelis Thijsz Coster komen we ook als schoenmaker in de archiefstukken tegen. In 1592 bezat hij een huis en erf aan de Westerburgwal, met als belendingen Sijvert Dircxz (zelfde als schoenmaker Sijvert Jansz?) aan de zuidzijde en Jacob Hendricxz in de Granaatappel (de naam van een huis aan het Grote Noord waar hij woonde) aan de noordzijde.⁵⁶

Hierna komen we de leerlooierij nogmaals in 1633 tegen. Trijn Claes, de weduwe van Cornelis Thijsz Coster, verkocht het huis, erf en looierij aan Hermen Heijndricxsz Pelser.⁵⁷ De belendingen waren: Jan Jansz Pannekoek aan de zuidzijde en Marij Cornelis (de weduwe van Jacob Hendricxz?) aan de noordzijde.

In 1627 stond er nog een tweede looierij nabij de Westerburgwal. In dat jaar verkocht Willem Jansz Voorvechter een looierij met een uitgang naar de Westerburgwal aan schoenlapper Claes Lourentsz Engelsman.⁵⁸ De uitgang tussen de Zeedijk en de Westerburgwal was gezamenlijk met de erfgenamen van lakenkoopman Jacob Heijndricxz, de weduwe van ijzerkramer Jan Adriaensz en Cornelis Thijsz Coster, die al in 1591 en 1592 genoemd is. De koper stelde zijn

---

50 WFA, 0003, inv.nr. 4527, fol. 5, scan 34,.

51 WFA, 0003, inv.nr. 4454, fol. 161r.

52 WFA, 0003, inv.nr. 4527, fol. 107, scan 137. Er worden hier belendingen aan de oost- en westzijde genoemd, maar uit de andere stukken blijkt dat dit noord- en zuidzijde moeten zijn. De belending aan de zuidzijde was Sijvert Jansz, die ook schoenmaker was zoals blijkt uit een verkoop in 1588 (WFA, 0003, inv.nr. 4527, fol. 5, scan 34). Hij woonde op het Grote Noord.

53 WFA, 0003, inv.nr. 4579, scan 285; inv.nr. 4454, fol. 177v-179r.

54 WFA, 0003, inv.nr. 4126, fol. 161v.

55 WFA, 0003, inv.nr. 4527, scan 242.

56 WFA, 0003, inv.nr. 4527, scan 294.

57 WFA, 0003, inv.nr. 4531, scan 298.

58 WFA, 0003, inv.nr. 4531, scan 084.

huis en vier woningen op het Munnickeveld als onderpand. Aangezien we dezelfde namen tegenkomen als bij de eerste looierij, mogen we aannemen dat deze tweede looierij naast of in de buurt van de eerste lag.

De situatie is dus tamelijk ingewikkeld: er lagen meerdere leerlooierijen naast elkaar. Pieter Jansz Castricum die dus met zekerheid in 1589 een leerlooierij in deze omgeving bezat, komen we meermaals in de archiefstukken tegen. Hij trouwde in 1591 met Niesken Pieters Brandenburg en woonde in het huis op de westhoek van het Grote Oost en de Schoolsteeg. Hij stelde dit huis in de jaren tussen 1589 en 1592 herhaaldelijk als onderpand bij schulden die hij had. Naast dit huis en de leerlooierij bij de Westerdijk (die dus in 1590 werd verkocht), bezat hij nog een leerlooierij aan het Nieuwe Noord. Hij verkocht deze in 1592 aan schoenmaker Ariaen Thijsz.⁵⁹ In 1592 was er opnieuw een rechtszaak tegen hem.⁶⁰ Zijn huis werd verkocht en uit de opbrengst werd in 1593 een lange lijst met schuldeisers uitbetaald.⁶¹ Tot slot bezat hij ook nog een leerlooierij aan de Geldersesteeg, mogelijk behoorde die aanvankelijk bij de leerlooierij aan de Westerdijk. Hij verkocht deze in 1602 aan schoenmaker Gerrit Claesz.⁶² In 1603 komen we nogmaals een leerlooierij in de Geldersesteeg tegen, maar het is onzeker of dit dezelfde leerlooierij is. Els Arents, de weduwe van Cornelis Claesz (die we eerder als metselaar tegenkwamen), was in dat jaar de eigenaar van de helft van een huis, erf en looierij aan de zuidzijde van de Geldersesteeg.⁶³

Er waren dus nogal wat leerlooierijen in deze omgeving en het is lastig om precies aan te geven waar deze stonden.⁶⁴ Zoals uit dit rapport zal blijken, is aan de Westerdijk een leerlooierij opgegraven. Het zou kunnen dat deze onderdeel uitmaakte van een leerlooierij die meerdere percelen (buiten de opgravingslocatie) besloeg en hoorde bij een van de in 1561 vermelde looierijen. In 1586 heeft een verkoop plaatsgevonden en wellicht is toen de leerlooierij aan de Westerdijk beëindigd. De latere gegevens lijken namelijk te slaan op leerlooierijen die op het binnenterrein tussen het Achterom en de Westerdijk lagen.

2.2.4.3 Leerlooierijen bij de Proostensteeg en de Kuil

Een van de in 1561 genoemde leerlooierijen stond vermoedelijk aan de dijk ten noorden van de Proostensteeg. In 1589 verkocht Gerrit Henricxz een erf met kuipen aan de dijk bij de Prooststegermolen aan schoenmaker Jan Claesz.⁶⁵ In 1606 verklaarde schoenmaker Jan Claesz verkocht te hebben aan vetermaker Hendrick Egbertsz een looierij met kuipen aan de zeedijk (Westerdijk) naast de Prooststeger Molen.⁶⁶ Deze molen stond in het verlengde van de Proostensteeg op de plek waar nu Westerhaven staat. Opvallend is dat de looierij eerst in bezit was van een schoenmaker en daarna van een vetermaker, kennelijk waren de beroepen niet strikt gescheiden.

59 WFA, 0003, inv.nr. 4527, fol. 223, scan 253.

60 WFA, 0003, inv.nr. 4579, scan 290; inv.nr. 11r-14r

61 Ibidem; WFA, 0003, inv.nr. 4474, 47v.

62 WFA, 0003, inv.nr. 4528, fol. 9, scan 9.

63 WFA, 0003, inv.nr. 4581, scan 063. Cornelis Claesz Metselaar komen we meermaals tegen. Hij had in 1600 een boomgaard met zomerhuis aan de noordzijde van de Geldersesteeg gekocht: WFA, 0003, inv.nr. 4580, scan 169.

64 In 1631 vond een verkoop plaats, waarbij geen van de persoonsnamen valt te koppelen aan bovenstaande gegevens. Waarschijnlijk hebben we met nog een andere leerlooierij te maken. Cornelis Cornelisz de Bock verkocht aan Fop Wijbrantsz en Itgen Wijbrants een looierij aan de Westerburgwal, tussen het huis van Jan Pouwelsz Huijckemaecker en de burgwal. Als belendingen staan genoemd: Jan Pouwelsz aan de westzijde en zuidzijde en een gezamenlijke steeg aan de noordzijde.

65 WFA, 0003, inv.nr. 4527, fol. 63, scan 93.

66 WFA, ORA, inv.nr. 4528. Met dank aan Anton Groot. We komen hem nogmaals tegen in 1615 samen met zijn vrouw Jantgen Bertels in het lidmatenregister.

De leerlooierij bij de Kuil, die in 1561 al bestond, komt meermaals in de archiefstukken voor. In 1601 droeg schoenmaker Arent Wijnantz aan zijn dochter Lobberich Arents de helft van de huur van een looierij op de Kuil over.⁶⁷ De huurder was op dat moment schoenmaker Ariaen Thijsz, die zelf aan de westzijde van de Ramen woonde. In 1602 wordt schoenmaker Frans Gerritsz als eigenaar van een looierij met kuipen aan de Kuil, grenzend aan de zeedijk, genoemd.⁶⁸ In 1630 bestond de looierij nog altijd want deze wordt genoemd als belending bij een verkoop van drie woningen onder één dak op de Kuil aan het Achterom.⁶⁹

In 1655 kocht de stad twee looierijen op ten behoeve van de aanleg van een haventje in de Kuil.⁷⁰ De eerste looierij was van schoenmaker Willem Gijsbertsz en telde negen kuipen. Hiervoor betaalde de stad 726 gulden. De tweede looierij was van Willem Jansz Beuckelman en had zeven kuipen. De stad kocht deze voor 700 gulden. Beide werden gesloopt. In 1660 kocht de stad ook nog de loods van leertouwer Pieter Andriesz aan de Kuil voor 400 gulden op.⁷¹

2.2.4.4 Leertouwers

Tot slot valt nog te melden dat in de omgeving van de Westerdijk meerdere leertouwers woonden. We hebben reeds leertouwer Cornelis (Jacobsz) genoemd. In 1606 kocht leertouwer Claes Willemsz een huis in de Gortsteeg, een van de stegen die op de Westerdijk uitkomt.⁷² In 1631 werd een dochter van leertouwer Jan Sicxsen gedoopt, waarbij staat vermeld dat hij in de Gortsteeg woonde.⁷³ In 1632 komt in het doopboek een doop van een dochter van leertouwer Cornelis Warnaersz uit Steenwijk voor. Hij woonde op de Westerdijk bij de Nieuwsteeg. En in 1688 trouwde leertouwer Jan Jansz, die in de Proostensteeg woonde. Leertouwers verzorgden de eindafwerking van de gelooiden huiden zodat deze geschikt waren om te gebruiken door schoenmakers en andere leerbewerkeren.

2.2.5 Tuinen en boomgaarden

Een opmerkelijk gegeven is dat in diverse bronnen sprake is van tuinen of boomgaarden in deze buurt. Voor de opgraving is dit niet direct relevant, maar historisch is dit interessant, zeker omdat we diverse bekende namen tegenkomen. Naast de Kerksteger molen lag in 1563 de boomgaard van Jacob meester Jan. In 1565 wordt een boomgaard met een zomerhuis vermeld.⁷⁴ Dit is de oudste vermelding van een buitenhuis: een eenvoudig verblijf in de tuin voor de zomerse dagen. In het eerder aangehaalde stuk uit 1585 wordt de tuin van Melis Ewouts genoemd. In 1581 is sprake van een boomgaard van Jan Jansz van Neck.⁷⁵ In 1591 kocht Cornelis Pietersz Hogerbeets een boomgaard met een zomerhuis en een woning, grenzend aan de Geldersesteeg.⁷⁶ In 1593 vond een verkoop plaats van een boomgaard door Harmen Allertsz aan kistenmaker Wigger Albertsz en metselaar Cornelis Claesz.⁷⁷ De boomgaard strekte zich uit tot aan de dijksloot, die toen dus nog bestond. Op de door Cornelis gekochte halve boomgaard stonden twee woningen. In 1606 is sprake van een boomgaard van de erfgenamen van Cornelis Albertsz Verlaen. In 1609 kocht dokter Velius, de bekende kroniekschrijver, een erf en een tuin of boomgaard; beiden grensden aan een boomgaard die hij al bezat. Deze lag

---

67 WFA, 0003, inv.nr. 4581, scan 002.

68 WFA, 0003, inv.nr. 4528, fol. 11, scan 11.

69 WFA, 0003, inv.nr. 4531, scan 151-152.

70 WFA, 0348, inv.nr. 154, fol. 184r.

71 WFA, 0348, inv.nr. 154, fol. 282r.

72 Ibidem.

73 WFA, dtb Hoorn, toeg.nr. 1702-12, inv.nr. 4.

74 WFA, 0003, inv.nr. 4526, fol. 7r, scan 007.

75 WFA, 0348, inv.nr. 151, fol. 41r, scan 54.

76 WFA, 0003, inv.nr. 4527, fol. 178v, scan 209.

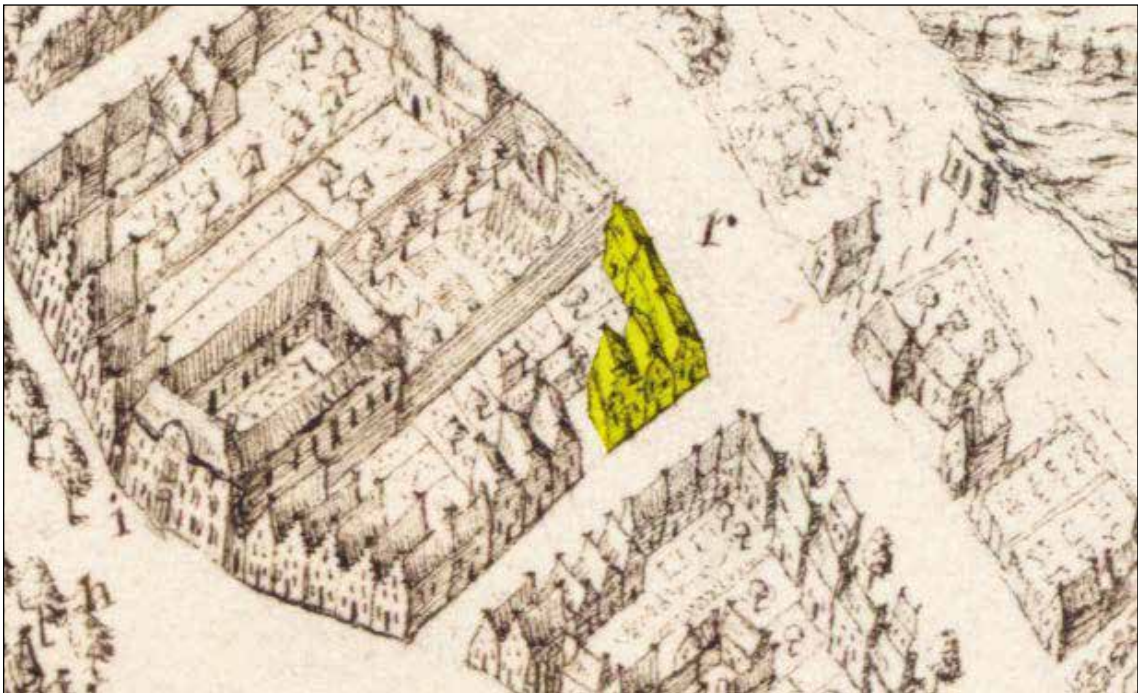
77 WFA, 0003, inv.nr. 4527, scan 335.

achter een huis aan het Achterom dat in zijn bezit was.

Deze bronnen bevestigen het beeld op de stadsplattegronden waarop in dit gebied boomgaarden staan getekend (afb 2.5). Het zal in die tuinen behoorlijk hebben gestonken met de leerlooierijen om de hoek.

2.2.6 Bebouwing op de Westerdijk

Op de kaart van Van Deventer uit circa 1560 is de Westerdijk tussen de Proostensteeg en de Geldersesteeg nog onbebouwd (afb 2.2). Op de plattegrond van Guicciardini uit 1582 zien we dat aan de Westerdijk her en der gebouwtjes staan (afb 2.3). Het valt zeker niet uit te sluiten dat deze deels rond 1560 al aanwezig waren. In 1596 is de situatie weinig veranderd, zoals blijkt uit de kaart van Utenwael (afb 2.4). Daarna is de situatie snel gewijzigd. Op de stadsplattegrond van Velius uit 1615 is de Westerdijk grotendeels bebouwd (afb 2.5 en 2.6). Opmerkelijk is dat de dijk tussen de Proostensteeg en de Geldersesteeg nog voor een groot deel onbebouwd is, maar ter plekke van het plangebied staan enkele gebouwen evenwijdig aan de dijk. Dit bleef volgens de kaarten het geval gedurende de 17de en 18de eeuw. Volgens de kaart van Doesjan uit 1794 stond er toen namelijk nog altijd een rij gebouwen evenwijdig aan de dijk (afb 2.7).

Afb 2.7 Uitsnede uit de kaart van Doesjan uit 1794 met in geel de bebouwing op de hoek van de Westerdijk en de Geldersesteeg. Ook aan de westzijde (zeezijde) van de Westerdijk is nu bebouwing aanwezig.

Dat al eerder in de 16de eeuw bebouwing op de Westerdijk aanwezig was, blijkt uit spaarzame historische gegevens. In 1532 verkochten Griet Wouters en molenaar Gharbrant Claesz een huis en erf op de Westerdijk aan Jan Outgersz.⁷⁸ Deze Jan Outgersz bezat tevens een huis op de Burgwal (Achterom); dit huis verkocht hij in 1539 aan Tyman Claesz. Uit een schuldbekentenis blijkt dat dit huis op de zuidhoek van de Nieuwsteeg stond, zodat we mogen aannemen dat het huis op de Westerdijk ook ter hoogte van de Nieuwsteeg gesitueerd moet worden.⁷⁹

78 WFA, 0003, inv.nr. 4669, nr. 278.

79 WFA, 0003, inv.nr. 4682, nr. 161.

2.2.7 Bebouwing aan de Geldersesteeg

De Geldersteeg is de steeg die loopt vanaf het Grote Noord naar de Westerdijk. Aanvankelijk heette de steeg de Jan Oomkenssteeg. Na 1518 zou de steeg de naam Geldersesteeg hebben gekregen omdat de troepen van Grote Pier (aanvoerder van de Geldersen) in dat jaar via deze steeg zouden hebben geprobeerd de stad in te nemen. Velius (kroniek 1605) twijfelt echter aan deze verklaring. De naam zou volgens hem ook ouder kunnen zijn. De Jan Oomkenssteeg zou dan de naam van de steeg tussen het Grote Noord en het Achterom zijn en de Geldersesteeg de naam van de steeg tussen het Achterom en de Westerdijk.

Vanaf wanneer er aan de Geldersesteeg tussen het Achterom en de Westerdijk bebouwing is ontstaan, valt niet precies te zeggen. Dit kan al vanaf de 15de eeuw het geval zijn. Op de kaart van Van Deventer uit circa 1560 wordt schetsmatig bebouwing aan de steeg weergegeven (afb. 2.2). Op de latere kaarten is een aaneengesloten rij huizen te zien.

2.2.8 Reconstructie eigenaren 17de eeuw

Voor de reconstructie van de eigenaren van de huizen ter plekke van het onderzoeksgebied is de bewoning aan de zuidzijde van de Geldersesteeg van belang, vandaar dat deze in dit onderzoek is meegenomen. Om de gegevens goed te kunnen volgen, is een reconstructiekaart van de huizen en percelen in de 17de eeuw gemaakt (afb 2.8). De perceelsgrenzen zijn gebaseerd op de stadsplattegrond van Velius uit 1615 in combinatie met de oudste kadastrale kaart uit 1823. Een interessante bron is een lijst van namen van eigenaars van percelen grenzend aan de dijk tussen de Hoofdtoren en de Westervoort uit 1612.⁸⁰ Het stadsbestuur was voornemens buiten de bestaande dijk een nieuwe dijk in ze aan te leggen met daarbinnen een nieuwe haven en wilde weten hoeveel iedere eigenaar bereid was mee te betalen. Dit plan ging uiteindelijk niet door, maar de lijst van eigenaren is wel bewaard gebleven (afb 2.9). De eigenaren van de opgegraven huizen staan hier zeker tussen.

1

In 1612 was schoenmaker Dirck Jansz de eigenaar van dit huis.⁸¹ In 1624 verkocht hij dit huis aan sleper Nanningh Nannincxz.⁸² Bij de verkoop staat vermeld dat het huis een uitgang had gemeen met Aecht Reyerts, de weduwe van apotheker Dirck Jorisz (nr 2), en met barbier Pilgrum Hermansz (nr 5). Nanninck Nannincxsz verkocht in 1631 het huis aan Jan Pietersz Hazis.⁸³ Opnieuw staat vermeld dat de uitgang gemeen was met Aecht Reyers en haar kinderen, evenals chirurgijn Pilgrum Harmansz Hulleman. In 1632 wordt Jan Pietersz als eigenaar genoemd.⁸⁴

De buurman aan de oostzijde was enige tijd Albert Stevensz Leertouwer; hij wordt vermeld in 1612, 1624, 1631 en 1632.⁸⁵

2

In het haardstederegister van 1600 en 1604 wordt apotheker Dirck Jorisz aan de zuidzijde van de Geldersesteeg genoemd.⁸⁶ Hij wordt van alle personen aan deze steeg het hoogst aangeslagen. In het haardstederegister van 1606 is sprake van de zes woningen van Dirck

---

80 WFA, 0348, inv.nr. 2581.

81 WFA, 0003, inv.nr. 4528, scan 228.

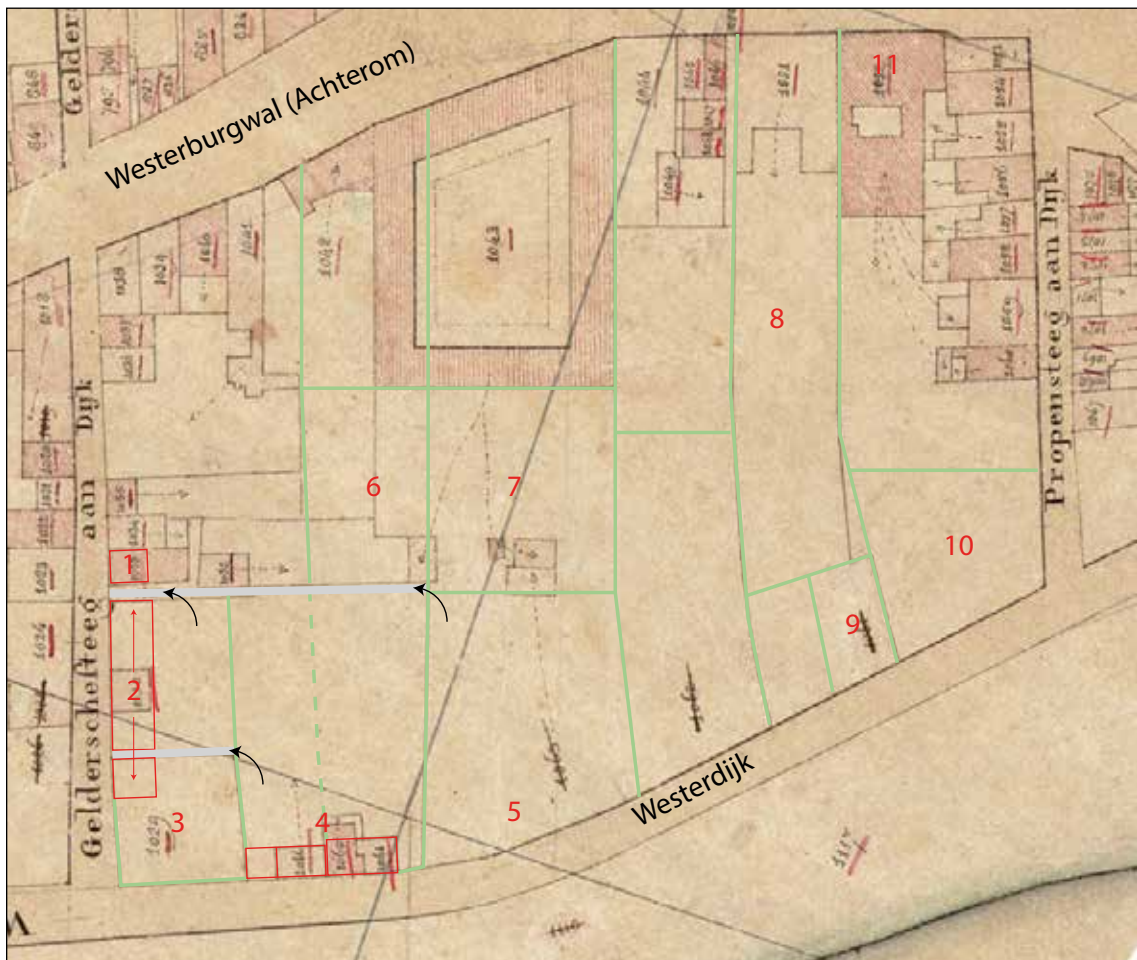
82 WFA, 0003, inv.nr. 4530, scan 130.

83 WFA, 0003, inv.nr. 4531, scan 229.

84 WFA, 0003, inv.nr. 4532, scan 43.

85 WFA, 0003, inv.nr. 4528, scan 228; inv.nr. 4530, scan 130; inv.nr. 4531, scan 229.

86 WFA, 0348, inv.nr. 1319.

Afb 2.8 De kadastrale kaart uit 1823 met een reconstructie van de situatie in de 17de eeuw. De groene lijnen geven percelen aan en zijn gebaseerd op de kaart van Velius uit 1615. In rode lijnen een reconstructie van de bebouwing in de 17de eeuw.

Jorisz.⁸⁷ Hij had hier kennelijk een rij kleine huizen. In 1624, 1629 en 1631 was Aecht Reyers, de weduwe van apotheker Dirck Jorisz, de eigenaar.⁸⁸ In 1633 is alleen nog sprake van de kinderen en erfgenamen van Dirck Jorisz.⁸⁹

In 1591 kocht hij een huis aan de westzijde van het Grote Noord.⁹⁰ Uit een lijst van huizen waarvan de rieten daken door harde daken (dakpannen) vervangen moesten worden, blijkt dat Dirck Jorisz in 1610 dit huis nog altijd bezat.⁹¹ Hij is tussen 1610 en 1621 overleden. In 1621 nam zijn zoon Jan Dircksz (Meerhuijsen) het huis met de apotheek, de Bijenkorf genaamd, over van zijn moeder.⁹² Deze zoon staat afgebeeld op een van de schuttersstukken van Rotius uit 1649 (Westfries Museum).

3

Voormalige molenwerf

In 1563 verkocht Claesgen Heynis de molen met de molenwerf en het molenhuis met erfje

87 WFA, 0348, inv.nr. 1319.

88 WFA, 0003, inv.nr. 4530, scan 130; inv.nr. 4531, scan 130; inv.nr. 4531, scan 229.

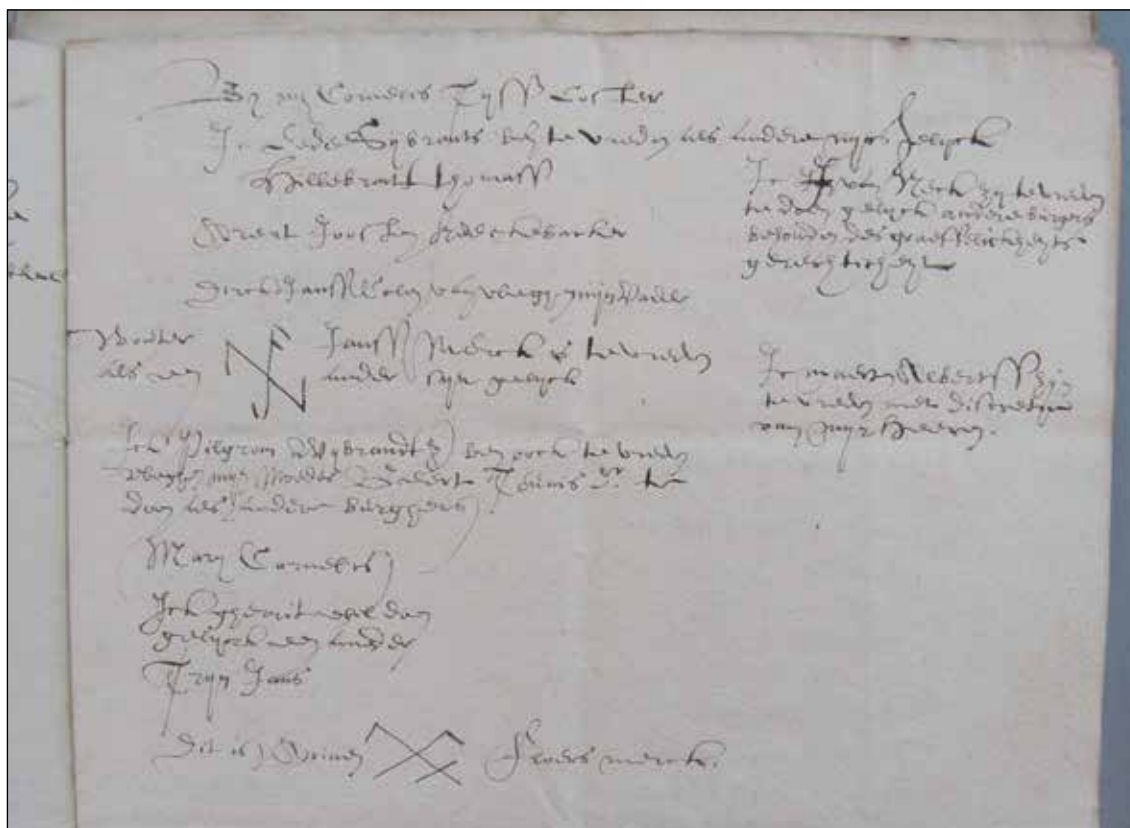
89 WFA, 0003, inv.nr. 4532, scan 50.

90 WFA, 0003, inv.nr. 4527, fol. 178v, scan 209.

91 WFA, 0348, inv.nr. 58, scan 156. Hij kocht in 1592 een huis, erf en achterwoning aan de westzijde van het Grote Noord van Cornelis Jansz. WFA, 0003, inv.nr. 4527, fol. 78v.

92 WFA, 1685, inv.nr. 2072, scan 71-72.

aan leertouwer Cornelis Jacobsz.⁹³ Cornelis Albertsz Verlaen, die een boomgaard vlakbij had, trad hierbij als voogd van de verkoopster op. In 1569 overleed Cornelis en hij liet twee kleine kinderen (Claes en Jacob) achter. Ergens in de periode hierna heeft apotheker Dirck Jorisz het perceel gekocht.

Afb 2.9 Namen van eigenaren van percelen grenzend aan de Westerdijk die in 1612 akkoord gingen met meebetalen aan een voorgenomen plan van de aanleg van een nieuwe dijk in zee (WFA, 0348, inv.nr. 2581).

4

In 1603 werden in het staatboek van het weeshuis de goederen van chirurgijn Harmen Lubbertsz en zijn vrouw Willien Harbertsdr geschreven ten behoeve van hun nagelaten kinderen Pilgrum, Willem en Elburch.⁹⁴ Een van de bezittingen was een boomgaard met twee woningen aan de zuidzijde van de Geldersesteeg. In de inventaris van zijn bezittingen in de boedelpapieren van het weeshuis, opgesteld in 1602, wordt dit bezit omschreven als een 'tuintjen staende bijden dijk'.⁹⁵ Het lag dus ten zuiden van de Geldersesteeg aan de dijk. Harmen Lubbertsz kwam uit Elburg en wordt voor het eerst in Hoorn vermeld.⁹⁶ In dat jaar of mogelijk nog iets eerder heeft hij zich in Hoorn gevestigd en de boomgaard heeft hij dus daarna verworven. In 1624 wordt Pilgrum Hermansz (barbier) als eigenaar van een perceel genoemd.⁹⁷ In 1629 wordt hij nogmaals vermeld, nu net als zijn vader als chirurgijn.⁹⁸ In 1631 wordt hij opnieuw

93 WFA, 0003, inv.nr. 4682, akte 153.

94 WFA, 0003, inv.nr. 4648, scan 263.

95 WFA, 0003, inv.nr. 4665, scan 15. Interessant is dat ook de inboedel van de chirurgijnswinkel wordt opgesomd, waaronder: 35 potten, 44 glaesen, 2 vijselkens, 1 looden mortier, 2 schaelkens met wicht, 24 stuck instrumenten, een pers daermen armen ende beenen inset.

96 Wendte 2000.

97 WFA, 0003, inv.nr. 4530, scan 130.

98 WFA, 0003, inv.nr. 4531, scan 130.

genoemd als Pilgrum Harmansz Hulleman.⁹⁹ Een laatste vermelding is uit 1633.¹⁰⁰ Pilgrum Hermansz Hulleman (1584-1656) was chirurgijn en de laatste jaren van zijn leven stadsarts. Hij is onder andere bekend van een lofdicht voorin de kroniek van Velius. Waarschijnlijk bezat hij uitsluitend een boomgaard of tuin, namelijk het vierde deel dat hij had geërfd, en is de overige driekwart van de tuin met de twee woningen verkocht.

Wie het overige deel van de boomgaard bezat, is niet duidelijk. Vervolgens was het opnieuw in handen van het weeshuis. In 1629 verkochten namelijk de voogden van het weeshuis twee woningen onder één dak aan de zeedijk met een vrije uitgang naar de Geldersesteeg aan Herman Broertsz.¹⁰¹ In 1633 verkocht Hermen Broersz Vaerentman de twee woningen onder één dak aan Jan Jacobsz Kistemaker.¹⁰²

6 en 7

Ergens in deze omgeving bevonden zich de eerder genoemde twee leerlooierijen. De historische gegevens zijn hierboven reeds uiteengezet.

Mogelijk zijn de gebouwtjes die op deze percelen op de kadastrale kaart van 1823 zijn te zien, voormalige leerlooierswerkplaatsen.

8

In 1609 verkocht Gerberich Gerrits, de weduwe van apotheker Heijndrick Cornelisz, een tuin of boomgaard aan Dirk Velius, de bekende dokter en kroniekschrijver.¹⁰³ Deze tuin grensde aan een tuin die hij al in bezit had. Velius bezat ook een huis aan de Westerburchwal.

9

Leerlooierij. De historische gegevens zijn hierboven reeds uiteengezet.

10

De Prooststeger molen.

11

Huis, waarschijnlijk gebouwd door Albert Sonck in 1615.

2.2.9 Reconstructie eigenaren 18de en 19de eeuw

De eigenaren van de huizen zijn in de tweede helft van de 17de eeuw moeilijk te volgen. Uit het jaar 1733 bestaat een verpondingsregister waarin het aantal gebouwen op de Westerdijk precies staat vermeld. Volgens dit register stonden toen aan de oostzijde van de dijk acht stallen, zes huizen, vijf woningen, een tuinhuis en een boetje. In totaal zijn dat 21 gebouwen. De conclusie uit het verpondingsregister is dat verspreid op de Westerdijk voornamelijk kleine gebouwen als stallen en woningen stonden en maar weinig echte woonhuizen. Van een aaneengesloten bebouwing, zoals de stadsplattegronden lijken te suggereren, was vermoedelijk geen sprake. Opmerkelijk is dat diverse van de gebouwen in handen waren van rijke personen uit de stad. Nanning van Foreest, de rijkste inwoner van de stad die in een kapitaal pand op het Grote Oost woonde, bezat hier een stal. Andere stallen waren in handen van Meijndert Sonck en Wijnand van Nieuwstad.

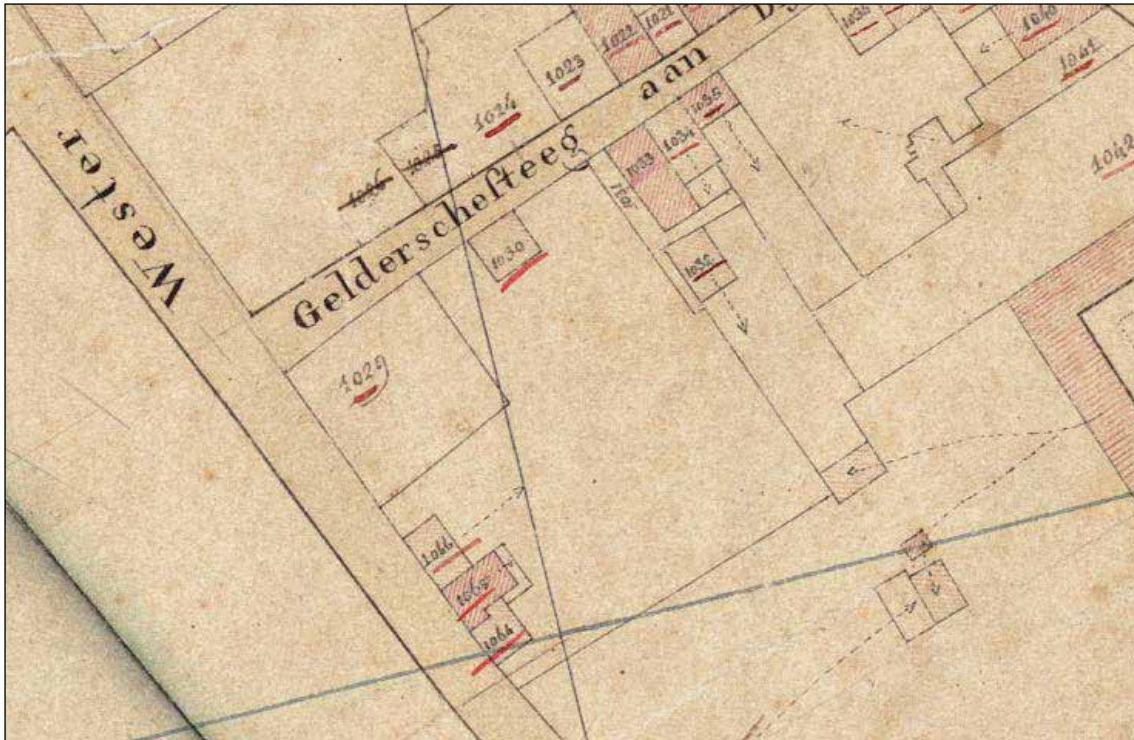
99 WFA, 0003, inv.nr. 4531, scan 229.

100 WFA, 0003, inv.nr. 4532, scan 50.

101 WFA, 0003, inv.nr. 4531, scan 130.

102 WFA, 0003, inv.nr. 4532, scan 50.

103 WFA, 0003, inv.nr. 4528, d.d. 12-5-1609

Afb 2.10 De kadastrale kaart uit 1823 met daarop de huizen B1066, B1065 en B1064.

Aan de westzijde van de Westerdijk stonden in 1733 23 huizen, 20 stallen, een wagenhuis, een boet (schuur) en een bokkinghang. Ook tegenwoordig is er nog bebouwing aan de westzijde van de Westerdijk, namelijk een rij huizen vanaf de kruising met de Hoge Vest tot aan de Gortsteeg (Westerdijk 8 t/m 52). Deze rij heeft verder doorgelopen richting het zuiden. Op de stadsplattegrond van Tirion uit 1743 wordt zelfs een volledige rij gebouwen met bijbehorende tuinen tot aan de Kuil weergegeven.

In de 18de eeuw stonden dus ter hoogte van de Geldersesteeg ook nog gebouwen aan de oostzijde van de Westerdijk. Dit maakt het lastig om historische gegevens aan de onderzoekslocatie te koppelen, want het is niet altijd duidelijk of een gebouw aan de oost- of westzijde van de Westerdijk gesitueerd moet worden.

Aan de zuidzijde van de steeg, tussen de Westerdijk en het Achterom, stonden in 1733 in totaal vijf huizen en zeven woningen.

In de 18de eeuw was aan de zuidzijde van de Geldersesteeg een fabriekje gevestigd dat de Everdoekse Fabriek werd genoemd. Everdoek is een soort zeildoek. In de boedelverdeling van makelaar Jan Schellinger uit 1784 wordt deze vermeld, met als belendingen Jan Pietersz Wognum aan de oostzijde en Gerrit Stieltjes aan de westzijde. De fabriek stond toen onder directie van Adolph Schellinger en Volkert Schellinger. In 1801 wordt de fabriek genoemd in een inventarisatie van fabrieken in Hoorn.¹⁰⁴ Uit de omschrijving blijkt dat in de fabriek weefgetouwen stonden en dat Brunswijker garen werd gebruikt. De fabriek stond al zes jaar stil doordat de VOC als opdrachtgever was weggefallen.

In de verponding van 1806 worden aan de oostzijde van de Westerdijk, vanaf de Geldersesteeg richting het zuiden, 10 huizen, 5 stallen en een koetshuis genoemd. Het blijkt lastig de situatie

104 Van der Woude 1973, 208.

te reconstrueren, vermoedelijk omdat de oostzijde en westzijde van de Westerdijk door elkaar staan vermeld. Een van de genoemde personen is Hendrik Hooijkamp. In 1803 kocht hij een huis en erf met een vrije uitgang in de Geldersesteeg van Adolph Schellinger.¹⁰⁵ Als belendingen worden genoemd: Reinier Jongemaats aan de zuidzijde en Gerrit Stieltjes aan de noordzijde. Deze Gerrit Stieltjes kwamen we ook al tegen als belending van de Everdoekse Fabriek, wat dan goed klopt. Buurman Reinier Jongemaats verkocht aan Hendrik Hooijkamp in 1804 een gedeelte van een huis aan de oostzijde van de Westerdijk met een vrije uitgang in de Geldersesteeg.¹⁰⁶ Als belendingen worden genoemd: het RK Weeshuis aan de zuidzijde en de koper aan de noordzijde.

Het RK Weeshuis wordt nog enkele malen als belending genoemd. In 1777 verkocht Antje Jans, de weduwe van Klaas Lakeman, een huis en tuin op de Westerdijk aan Jan Rosee en Jan Rosee de Jonge.¹⁰⁷ De belendingen waren: het RK Weeshuis aan de zuidzijde en Adolph Schellinger aan de noordzijde. Jan Rozee verkocht in 1796 het huis met tuin aan de weduwe van Jan Vlasbloem, met opnieuw als belendingen het RK Weeshuis aan de zuidzijde en Adolph Schellinger aan de noordzijde.¹⁰⁸ Met deze namen kunnen we verder terug in de tijd, waarvan het resultaat hieronder staat weergegeven.

Als we deze gegevens combineren met de oudste kadastrale kaart uit 1823 (afb 2.10), de gegevens uit de Burgerlijke Stand, en de gegevens uit de Oorspronkelijke Aanwijzende Tafel uit 1832 kunnen we de eigenaren reconstrueren.

Afb 2.11 De kadastrale kaart uit 1893 met daarop de huizen B2817, B2358, B2816, B2815 en B2814.

Een deel van het huis met twee woningen onder één dak (nr 1) is afgebroken waardoor het nu één huis is. Het tweede huis (nr 2) is juist opgesplitst in twee huizen.

105 WFA, 0003, inv.nr. 4541, scan 102.

106 WFA, 0003, inv.nr. 4541, scan 162.

107 WFA, 0003, inv.nr. 4538, scan 161.

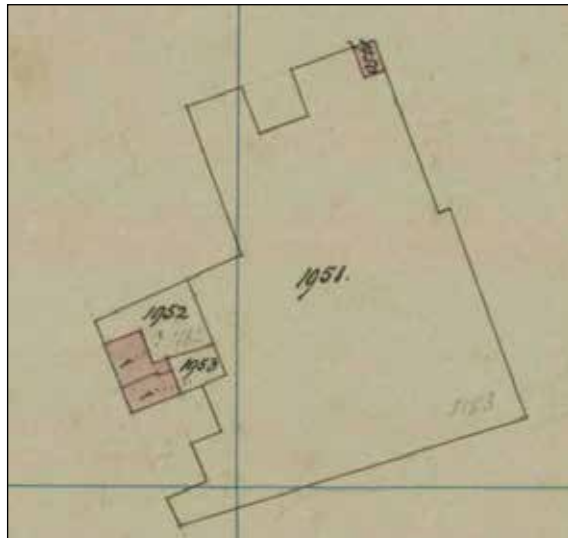
108 WFA, 0003, inv.nr. 4540, scan 200.

B1066:

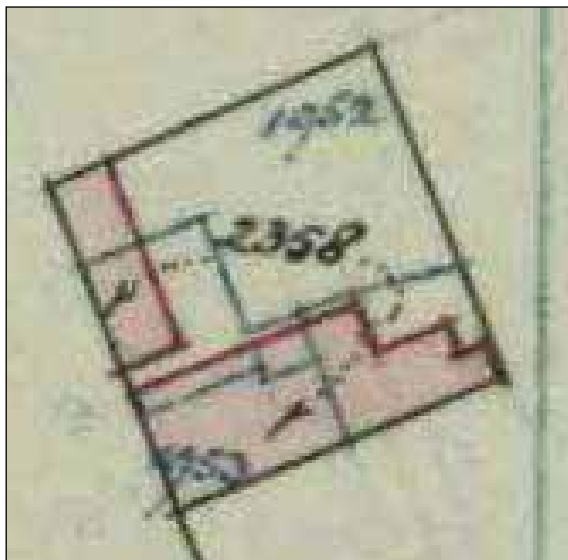
Dit huis was waarschijnlijk in 1733 een stal, want in de verponding uit dat jaar wordt als vijfde pand vanaf de Proostensteeg een stal van Meijndert Sonk genoemd. Deze Meynard Albert Sonck de Vries, een telg uit het regentengeslacht Sonck, had geen nazaten en zat de laatste jaren van zijn leven gevangen vanwege homofilie. De eigenaren daarna zijn niet getraceerd.

Dit huis was in 1784 in handen van Gerrit Stieltjes. Hij had dit in 1806 nog altijd in bezit.

In 1832 was Jan Bakker (arbeider) de eigenaar. Het werd vervolgens gekocht door Gerrit de Vries (tuinman), die veel bezittingen in de stad had. Vervolgens werd het huis meermalen verkocht: in 1846 aan Cornelis Dirksz Schuit (goudsmid/makelaar), in 1852 aan Clement Wouters (metselaar), in 1856 aan Evert Klijn (timmerman) en daarna aan Dirk Kooij (timmerman). In 1875 werd het huis gesplitst (B1952 en B1953; afb 2.12), waarna deze in kadastraal jaar 1879 werden verkocht aan Andries Ameroos (behanger). Hij liet in 1881 een nieuw huis met schuur bouwen (B2358, afb 2.13).

Afb 2.12 Kadastrale hulpkaart uit 1875.

Afb 2.13 Kadastrale hulpkaart uit 1881.

B1065

In 1712 was Douwe Schellinger de eigenaar, want hij wordt als belending bij een verkoop van het buurpand genoemd. Vervolgens was

lange tijd Adolph Schellinger de eigenaar. In 1727 wordt hij voor het eerst genoemd. In de verponding van 1733 staat hij als eigenaar van het vierde huis vanaf de Proostensteeg.¹⁰⁹ Bij de verkopen van het buurpand in 1742 en 1777 wordt hij als belending vermeld. In 1772 legateerde Marijtje Henstenburg, de weduwe van Evert Schellinger, nog een tuin op de Westerdijk, belend met de weduwe van Jan Rozee aan de zuidzijde en Jan Bent aan de noordzijde. Na haar overlijden in 1784 erfde hij ook nog het huis aan de Geldersesteeg met daarin 'de Everdoekse Fabriek door de Schellingers zederd veele jaren opgerigt'.

In 1803 verkocht Adolph Schellinger (naar we mogen aannemen inmiddels een volgende generatie) het huis op de Westerdijk aan Hendrik Hooijkamp, die het in 1806 nog altijd in bezit had. Hendrik Hooijkamp trouwde in 1804 met Antje Scheerders. Hij was tuinman van beroep. Toen zij in 1813 overleed, woonde het echtpaar aan het Achterom. In 1816 overleed zijn moeder Gesina Pont en daarbij staat als woonadres de Westerdijk opgegeven. Mogelijk

¹⁰⁹ Als zesde vanaf de Proostensteeg staat vermeld: drie woningen van Pieter Bontekoe. In 1735 kocht Adolph Schellinger van de executeurs test. van Pieter Meijndertsz Bontekoe een stal en 2 woningen op de Westerdijk.

woonde zij dus enige tijd in het huis.

In 1832 was Coenraad Ronnenberg (kaaskoper) de eigenaar. In 1834 kwam het in handen van Jacoba Kuiper, die het vervolgens in 1839 verkocht aan Johan Herman Steffens (kastelein). Nog datzelfde jaar werd het publiekelijk verkocht aan Gerrit Godvliet (timmerman), waarna het werd vererfd aan Gerrit Godvliet (timmerman). In 1891 liet hij het huis verbouwen (B2816, afb 2.14). In kadastraal jaar 1914 werd het verkocht aan Heijman Gabriel Polak (koopman). Zijn weduwe liet in kadastraal jaar 1838 de bestemming wijzigen in een werkplaats. In 1943 was zij als Joodse eigenares gedwongen het pand te verkopen, waarna in 1950 rechtsherstel plaatsvond en het in handen kwam van Johan Reinhard Levy (koopman) en Rebecca Polak. Zij liet het pand in kadastraal jaar 1858 als bouwval slopen.

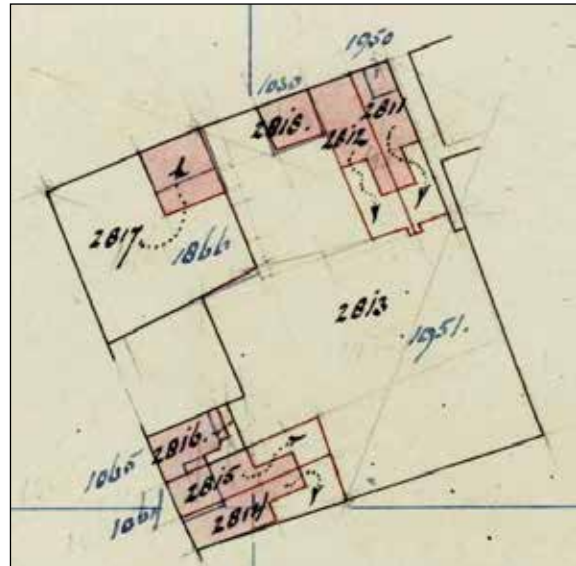
B1064

In 1712 werd door de stad Hoorn een huis met erf en bleekveld op de Westerdijk publiekelijk verkocht (afb 2.15).¹¹⁰ De ligging staat omschreven als tussen de Proostensteeg en Gelderse-steeg en de belendingen waren een leeg erf aan de zuidzijde en de heer Douwe Schellinger aan de noordzijde. Het huis werd aangekocht door Selijtje Dircks voor 25 gulden.

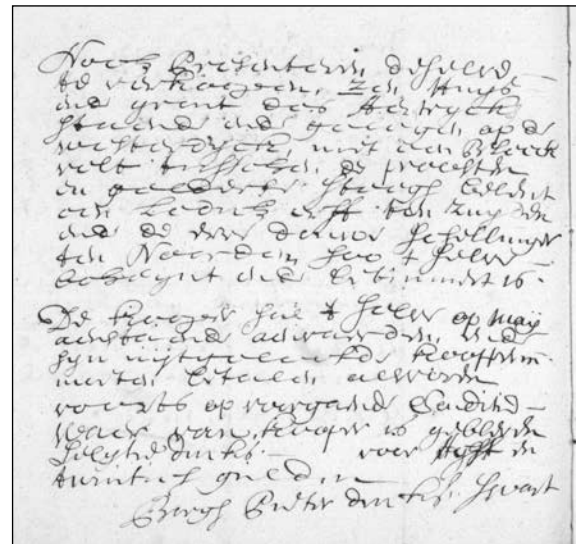
In 1727 verkocht Cornelisje Dircks, de weduwe van Dirck Davits, het huis met erf en bleekveld op de aan Jan Claes Hermans.¹¹¹

De belendingen waren: Jan Willems Vlasbloem aan de zuidzijde, Adolf Schellinger aan de noordzijde en Jacob (onleesbaar, Rooms priester) en Willem Houttuin (medicina dockter) ten oosten. Het werd direct doorverkocht aan Pieter Jansz Wit en vervolgens aan Willem Houttuin, maar de precieze toedracht van deze transacties is onduidelijk.

In de verponding van 1733 wordt op de Westerdijk als derde huis vanaf de Proostensteeg een huis van Willem Houttuin vermeld.¹¹² Uit de aantekening blijkt dat het huis werd verhuurd. In 1742 verkocht hij het huis. Willem Houttuin (ca 1692-1756) was werkzaam als geneesheer in Hoorn en was tevens actief in de doopsgezinde gemeente.¹¹³

Afb 2.14 Kadastrale hulpkaart uit 1891. In blauw de oude kadastrale nummers en in zwart de nieuwe kadastrale nummers.

Afb 2.15 Publieke verkoop door de stad Hoorn van een huis met erf en bleekveld op de Westerdijk in 1712. De koper was Selijtje Dircks.

110 WFA, 0003, inv.nr. 4600, scan 174.

111 WFA, 0003, inv.nr. 4534, scan 71.

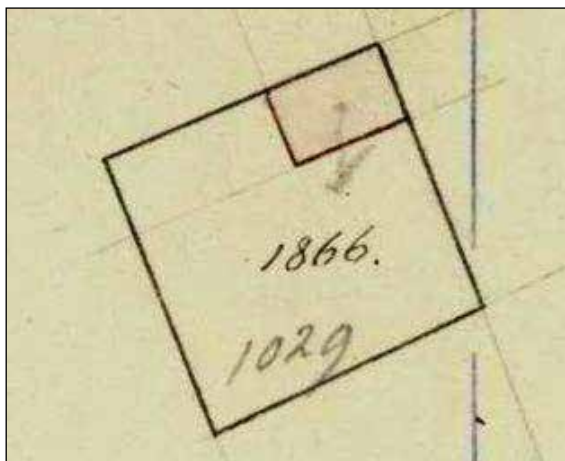
112 Als eerste staat vermeld een stal van Nanning van Foreest en als tweede een tuinhuis (eenvoudig buitenverblijf) van de erfgenamen Vlasbloem.

113 Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek (NNBW) (knav.nl)

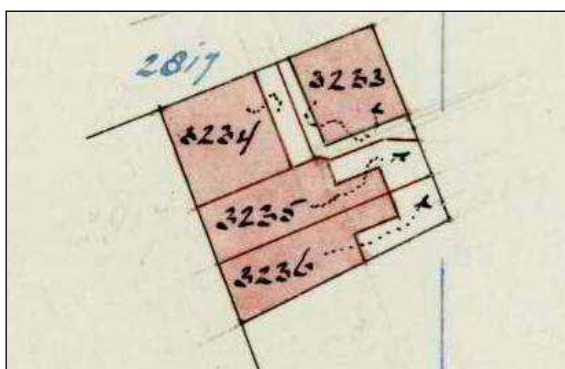
Hij verkocht het huis met tuin in 1742 aan Claas Lakeman, met als belendingen Claas Gouwenberg ten zuiden en Adolph Schellinger ten noorden.¹¹⁴ In 1777 verkocht zijn weduwe Antje Jans (Vaal) het huis aan Jan Rozee die het op zijn beurt in 1796 aan Wijntje Blauw, de weduwe van Jan Vlasbloem, verkocht.¹¹⁵

In 1803 was het in bezit van Reinier Jongemaats, een koopman op het Grote Noord en getrouwd met Neeltje Vlasbloem. In 1804 verkocht hij een gedeelte van het huis aan buurman Hendrik Hooijkamp. Dit zal de vorm op de kadastrale kaart van 1823 verklaren. In 1806 was hij nog altijd de eigenaar van het andere deel van het huis. Reinier Jongemaats was een telg uit de regentenfamilie Jongemaats en woonde hier zeker niet zelf. In 1806 was de huurder Jacob Fredriksz Groot.

In 1832 was het huis in bezit bij Jan Bakker, die ook B1066 bezat. Het huis vererfde naar Pieter Bakker (zeepziedersknecht). In 1891 verkocht hij het aan Wouter Simons (directeur der stadsreiniging), die vervolgens twee nieuwe huizen liet bouwen (B2814 en B2815, afb 2.14).

Afb 2.16 Kadastrale hulpkaart uit 1872.

Afb 2.17 Kadastrale hulpkaart uit 1906.

Perceel B1029 was in 1823 onbebouwd. In 1832 was dit stuk grond eigendom van der stad Hoorn en het werd als tuin door de stad in erfpacht uitgegeven. Vanaf 1848 was Eijtje Bakker de gebruikster en zij bleef dat tot kadastraal jaar 1906. In 1872 liet de stad een huis bouwen aan de kant van de Geldersesteeg (B1866, afb 2.16). Dit huis werd in 1891 vergroot (B2817). In kadastraal jaar 1906 werd het perceel verkocht aan Hendrikus Aloijsius Gijsbrechts (meubelmaker), die datzelfde jaar een nieuwe werkplaats liet bouwen (B3233, afb 2.17). Op het overige deel van het perceel werden in hetzelfde jaar nog drie huizen gebouwd (B3234, B3235, B3236).

Rond 1900 is een foto gemaakt van de Geldersesteeg kijkend richting het Achterom. Rechts is het pand te zien dat in 1872 is gebouwd en in 1906 gesloopt. Boven de deur hangt een reclamebord met de naam HA Gijsbrechts (afb 2.18).

In 2008 heeft een hernummering plaatsgevonden:

Westerdijk 137 (tot 2008: Westerdijk 55; tot 1909: 47)

Westerdijk 139 en 141 (tot 2008: Westerdijk 57 en 59; tot 1909: 47a en 47b)

Westerdijk 143 en 145 (tot 2008: Westerdijk 61, 63 en 65; tot 1909: ?, 49 en 51)

Westerdijk 147 en 149 (tot 2008: Westerdijk 67 en 69; tot 1909: 53b en 53a)

114 WFA, 0003, inv.nr. 4551, scan 234. Het RK Weeshuis bestond nog niet.

115 De familie Vlasbloem had hier vlakbij al in 1733 een tuinhuis.

2.3 Archeologisch onderzoek aan de Westerdijk

Aan de Westerdijk hebben diverse archeologische onderzoeken plaatsgevonden, variërend van waarnemingen tot opgravingen. In deze paragraaf worden kort de resultaten geschetst, voor zover dat mogelijk is want de meeste oude onderzoeken zijn nooit uitgewerkt. Chronologisch zien we duidelijk een stijgende kwaliteit van het onderzoek.

Westerhaven 1965

Bij een waarneming tijdens de bouw van verzorgingshuis Westervhaven in 1965 werden funderingen van huizen vastgesteld die zeer schetsmatig zijn vastgelegd.¹¹⁶ Tevens werd een vaste veenlaag geconstateerd, waaruit scherfmateriaal is verzameld. Waarschijnlijk is dit geen natuurlijke veenlaag, maar de kern van de Westerdijk. Dit is een van de eerste archeologische waarnemingen in Hoorn, maar inhoudelijk levert deze niet veel op. Twee scherven Werra-aardewerk maken onderdeel uit van de collectie van het Westfries Museum.¹¹⁷

Achterom 3-5

Bij werkzaamheden in dit huis in 1969 zijn wandtegels gevonden, die vervolgens als tegelvelden in de wanden gemetseld zijn.¹¹⁸ Het eerste veld bestaat uit 24 tegels met bloemenvaas met gezicht en kandelabers met lelies in de hoeken (afb 2.19). Dit type tegel wordt regelmatig in Hoorn gevonden en er zijn aanwijzingen dat deze bij de Hoornse plateelbakkerij (1615- ca 1650) zijn gemaakt. Het tweede tegelveld bestaat uit 24 tegels die zijn beschilderd in de kleuren blauw en oranje en een uitgespaard decor hebben (afb 2.20). Het decor is ontleend aan Spaanse tegels. Dit type tegel (Pluis type A.01.12.04) wordt geplaatst in de periode 1570-1600. In deze periode was er nog geen Hoornse productie en werden wandtegels nog niet algemeen in woonhuizen toegepast. Vondsten van deze vroege tegels zijn dan ook schaars. Het oudste bouwdeel van het pand wordt in het bouwhistorisch rapport gedateerd in 1596 en het zou dus kunnen dat de tegels bij dit pand hebben behoord.

Afb 2.18 Prentbriefkaart van de Geldersesteeg met rechts het pand dat in 1872 is gebouwd en in 1906 gesloopt. Boven de deur hangt een reclamebord met de naam HA Gijsbrechts.

116 Archeologie Hoorn, project 7

117 M287.1, M290.1

118 Ralling 2017, 62.

Westerhaven 1989

Bij de uitbreiding van Westerhaven in 1989 zijn geen archeologische waarnemingen gedaan. Wel is van deze locatie een aantal vondstmeldingen van particulieren bekend, waaronder een complete aspot van roodbakkend aardewerk¹¹⁹ en een pelgrimsinsigne van het hostiewonder in Amsterdam (afb 2.21).¹²⁰

Westerhaven 2002

In 2002 is een archeologische waarneming verricht bij de uitbreiding van Westerhaven, waarvan alleen een beknopt intern verslag is gemaakt.¹²¹ De waarneming heeft zich geconcentreerd op de zuidoosthoek van het terrein en op een zone langs de Westerdijk. Hierbij zijn onder andere drie bakstenen waterputten, een waterkelder, een waterput opgebouwd uit twee tonnen, een beerput, een mestkuil, een bakstenen fundering en een bakstenen trap aangetroffen. Een van de bakstenen waterputten was eenvoudig afgedekt toen deze buiten gebruik werd gesteld en stond nog vol water. Daardoor kon de diepte van deze put goed worden bepaald en deze bleek ongeveer 7 meter diep te zijn. Dergelijke zeer diepe putten komen vaker voor in de stad.

Omdat deze waarneming van belang is voor het totaalbeeld van de archeologie van de Westerdijk en nooit is gepubliceerd, wordt in de bijlagen van dit rapport een beknopt verslag met de voornaamste vondsten gepresenteerd.

Oude Schouwburg 2005

Op het terrein van de gesloopte schouwburg Het Park heeft in 2005 een inventariserend archeologisch onderzoek plaatsgevonden, waarvan een rapportage is verschenen.¹²² Een groot gedeelte van het terrein was door de sloopwerkzaamheden en het toestromen van grondwater te instabiel om op te graven.

Afb 2.19 Tegelveld van tegels met vaas met maskeron, binnen kandelabers en met lelies in de hoeken. Dit tegelveld bevindt zich in pand Achterom 3-5. De tegels zijn waarschijnlijk Hoornse productie, mogelijk uit 1615 toen het huis werd verbouwd.

Afb 2.20 Detail van een tegelveld van tegels met uitgespaard decor in pand Achterom 3-5. Deze tegels dateren tussen 1570 en 1600 en behoren tot de vroege majolicategels.

119 Archeologie Hoorn, vondstmelding 1174.

120 Archeologie Hoorn, vondstmelding 1175.

121 Archeologie Hoorn, project 115.

122 Van den Berg 2006.

Daarom is slechts een klein deel van het grote terrein onderzocht: het meest noordelijke deel van het terrein, een smalle sleuf pal langs de Westerdijk en de hoek van de Westerdijk en de Geldersesteeg. Op het diepste niveau werden bij het onderzoek ontginningsloten aangetroffen. Van belang is vooral het noordprofiel van bijna 28 meter waarin een doorsnede door de oudste fase van de dijk en latere uitbreidingen is te zien. Omdat dit profiel van groot belang is voor de interpretatie van de aangetroffen bodemlagen bij de opgraving waarover we het in dit rapport hebben, is dit profiel opnieuw gedigitaliseerd en gefaseerd. De kern van de dijk bestond uit turfplaggen en klei. De gedempte ontginningsloten bleken zich ook onder de dijk te bevinden, waaruit met zekerheid kon worden vastgesteld dat de dijk een inlaagdijk is. Aan de oostkant van de dijk lag een kleine dijksloot. In de

Afb 2.21 Insigne van het hostiewonder in Amsterdam, gevonden op de locatie van Westerhaven aan de Westerdijk in 1989.

rapportage wordt geconcludeerd dat de dijk niet direct na de stormvloed van 1375 is aangelegd. De ontginningsloten zouden geleidelijk zijn verveend en het gebied zou zijn herontgonnen tussen ca. 1400 en 1500. Dit lijkt onwaarschijnlijk aangezien uit de historische bronnen duidelijk blijkt dat de inlaagdijk voor 1388 moet zijn aangelegd. Bij de opgraving bleek verder dat de Westerdijk in de eerste helft van de 16de eeuw in oostelijke richting is verbreed, waarna tevens de achtererven van het Achterom werden opgehoogd met een afvalpakket van circa 1,5 meter dikte. Aanwijzingen voor bewoning/bebouwing op de Westerdijk ontbreken in deze periode. De meeste archeologische resten dateren uit de tweede helft van de 16de en de eerste helft van de 17de eeuw, namelijk een houten schutting, een schelpgruispad, diverse puinkuilen, mestkuilen, een latrine met houten beerbak, een waterput en een bakstenen kelder. Deze resten liggen op de achtererven van de huizen Achterom 55 en 57 en Nieuwsteeg 2 en 4. Sporen van de huizen die volgens de historische kaarten vanaf de late 16de eeuw op de Westerdijk hebben gestaan, zijn niet aangetroffen. Wel zijn een muur en een kelder van een huis op de hoek van de Westerdijk en de Geldersesteeg aangetroffen.

Hoewel het veldwerk van het archeologisch onderzoek naar omstandigheden (veel verstoringen en wateroverlast) kwalitatief goed is verricht, kan de interpretatie op sommige punten worden aangescherpt. Dit heeft meerdere redenen, zoals verbeterd inzicht in datering en duiding van vondstmateriaal en betere mogelijkheden kaartmateriaal aan elkaar te koppelen. Daarom wordt in de bijlagen in dit rapport deels een herinterpretatie gegeven.

Westerdijk 13-17

In 2010 is een opgraving uitgevoerd op de percelen Westerdijk 13-17, in de stad beter bekend als de locatie Vogelpoel (naar steenhouwerij Vogelpoel).¹²³ De oudste fase van de dijk blijkt uit zeer compacte veenplaggen te bestaan. Dit pakket was ongeveer drie meter

---

123 Schrickx 2011.

dik. De dijk is een aantal malen opgehoogd met veenplaggen en klei, maar helaas was het door het ontbreken van vondstmateriaal onmogelijk de verschillende ophogingen te dateren. In de 16de eeuw werd de Westerdijk aan de landzijde uitgebreid en verschenen huizen op de dijk. Op de onderzoekslocatie heeft deze uitbreiding omstreeks 1580 plaatsgevonden. In het ophogingspakket is een grote zilveren Zweedse munt (1 ½ mark) gevonden, geslagen onder Erik XIV (1533-1577) in 1562.

Vlak voor de bouw van het eerste huis is op het terrein in een aantal kuilen en in een ophogingspakket het afval van een pottenbakkerij gestort. Het afval bestaat uit de bakstenen van een ovenrooster en de baksteunen om de potten te stapelen in een pottenbakkersoven (afb 2.22). De baksteunen zijn brokken van golfpannen die overdropen zijn met glazuur en waarop de afdrucken van de gestapelde potten zijn te zien. Misbaksels van potten waren tussen dit afval niet aanwezig. Uit historische bronnen valt af te leiden dat de pottenbakker was gevestigd aan het Achterom en dat zijn erf doorliep naar de Westerdijk.

Afb 2.22 Dakpannen overdropen met glazuur en met aangebakken moeten, gevonden op perceel Westerdijk 13-17. Ze vormen het afval van een pottenbakker.

Omstreeks 1580 werd het eerste gebouw op de locatie gebouwd. Hiervan zijn enkele muren en een schouw teruggevonden op basis waarvan de plattegrond valt te reconstrueren. Het gebouw was ongeveer 7 meter lang en 5 meter breed en was verdeeld in twee kamers. De reconstructie doet vermoeden dat het niet om een woonhuis maar om een werkplaats gaat. Het ontbreken van bijbehorende waterputten, beerputten of afvalkuilen ondersteunt deze hypothese. Mogelijk was het een van de gebouwen van de pottenbakkerij.

Een directe opvolger van het gebouw is niet aangetroffen. Wel bevond zich over het terrein een vondstrijke laag waarin opvallend veel munten en speelpenningen uit de 18de eeuw zijn gevonden. Tussen het afval bevonden zich verder scherven van 17de-eeuwse Italiaanse en Portugese faience. Het terrein bleef vermoedelijk lange tijd braak liggen. Op de oudste kadastrale kaart van 1823 is de hele hoek van de Westerdijk en Gortsteeg een leeg gebied. Op perceel Westerdijk 11-13 werd ergens halverwege de 19de eeuw een nieuw pand gebouwd.

Van dit pand zijn de sporen bij de opgraving teruggevonden. Het was een eenvoudig éénlaags gebouw met schilddak dat uit twee aparte woningen bestond. Achter het pand lag een grote waterkelder met twee bakken: voor iedere woning één bak. In 1955 werd het onbewoonbaar verklaard, waarna het in 1958 werd gesloopt.

Lutjeschardam

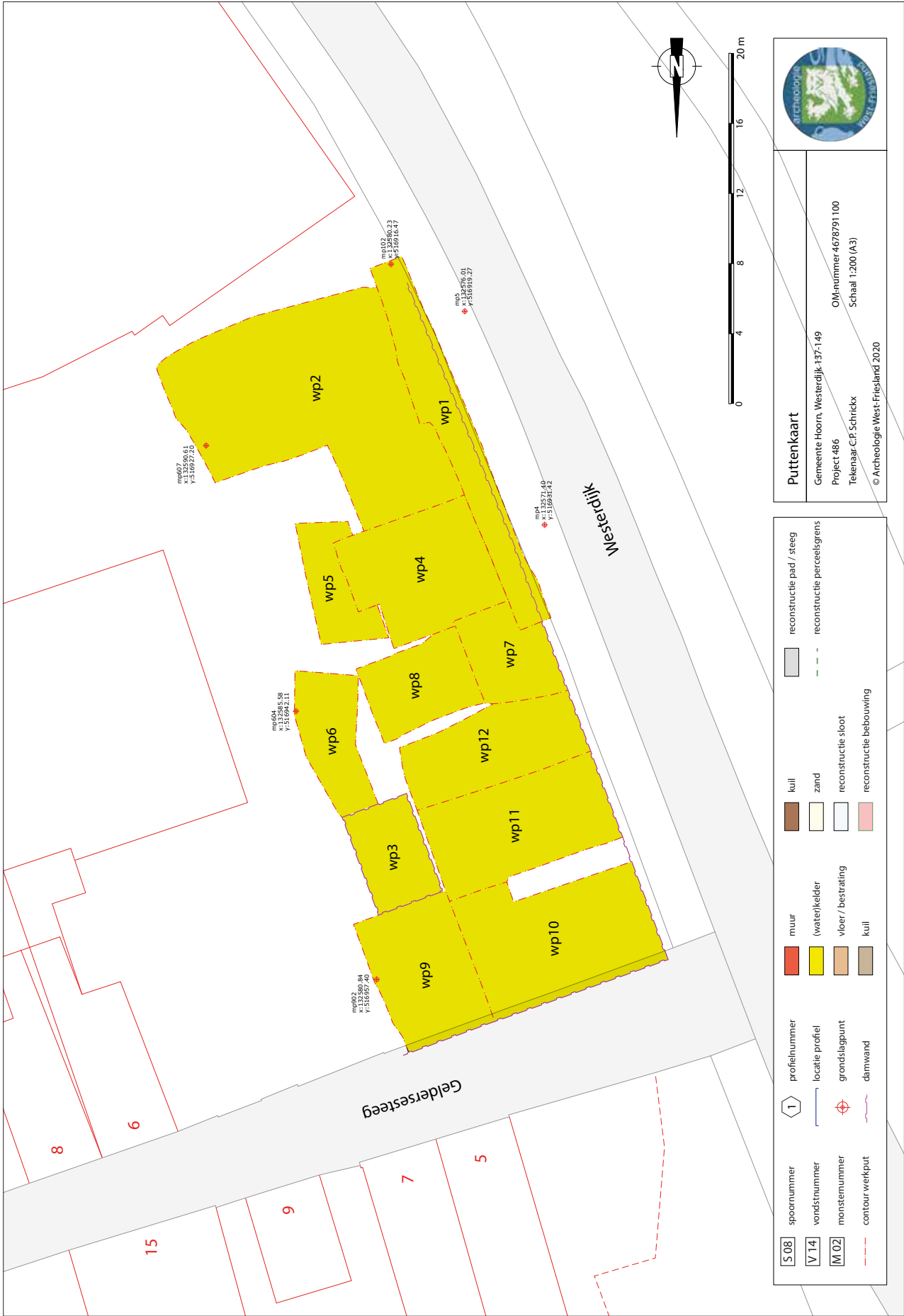
Een archeologisch onderzoek dat niet in Hoorn is uitgevoerd, maar wel van belang is om hier te vermelden, is een onderzoek naar de Klamdijk bij Lutjeschardam dat in verschillende campagnes in 2014, 2015 en 2016 door Archeologie West-Friesland (AWF) is uitgevoerd (afb 2.23). De aanleiding vormde de bouw van een nieuw boezemgemaal door het Hoogheemraadschap Hollands Noorderkwartier. Kort samengevat kan de ontwikkelingen van de Klamdijk als volgt worden beschreven.¹²⁴ Voor de grote inlaag, die rond 1388 (tussen 1375 en 1391) heeft plaatsgevonden, was de Klamdijk onderdeel van de Westfrieze Omringdijk. Door de aanleg van de inlaagdijk (waartoe ook de Westerdijk in Hoorn behoort) kwam het stuk buiten de Omringdijk te liggen, waardoor een conflict ontstond over het onderhoud van dit stuk dijk. Door achterstallig onderhoud brak de Klamdijk door in of kort voor 1437. Tijdens de doorbraak sleet binnendijks een groot kolkgat uit, waar de Beetskogerwiel een overblijfsel van is. Waarschijnlijk duurde het nog een tijd voordat de dijk weer volledig werd gerepareerd en nam men in deze periode diverse noodmaatregelen om ervoor te zorgen dat de Beetskoog niet bij hoog water onder zou lopen. Na 1438 repareerde men de doorbraak met zoden van veen en klei en kwam de nieuwe dijk iets ten noorden van de oorspronkelijke dijk te liggen. Door deze reparaties ontstond binnendijks een plateau dat niet alleen iets hoger maar vooral steviger was dan het omringende landschap. In het begin van de 17de eeuw werd de watergang langs de dijk verbreed en polderde men eveneens het Beetskogerwiel in, dat was ontstaan tijdens de doorbraak. In 1612 was de polder droog en in de jaren daarna bouwde men de eerste huizen van het buurschap Lutjeschardam. De bewoning op deze plek was van korte duur, want rond 1700 werd de nederzetting al weer verlaten. Het opgeven van het buurschap hangt mogelijk samen met de watersnood van 1675.

Afb 2.23 Een deel van het dijkprofiel van de Klamdijk bij Lutjeschardam.

---

124 Gerritsen 2018.

Puttenkaart
 Gemeente Hoorn, Westerdijk 137-149
 Project 486 OM-nummer 4678791 100
 Tekenaar C.P. Schrickx Schaal 1:200 (A3)
 © Archeologie West-Friesland 2020

S 08	spoornummer	1	profielnummer	muur	kuil	reconstructie pad / steeg
V 14	vondstnummer	—	locatie profiel	(water)kelder	zand	reconstructie perceelsgrens
M 02	monsternummer	⊕	grondslagpunt	vloer / bestrating	reconstructie sloot	
---	contour werkput	~	damwand	kuil	reconstructie bebouwing	

3. Opzet en doel van het onderzoek

3.1 Onderzoeksopdracht

In het Programma van Eisen is een aantal onderzoeksvragen geformuleerd die als leidraad bij het archeologisch onderzoek en de uitwerking daarvan hebben gefungeerd. Dit rapport tracht antwoord op deze onderzoeksvragen te geven. Hieronder worden de vragen met een korte toelichting weergegeven. De vragen zijn op basis van de historische gegevens uitgesplitst in vier perioden. In hoofdstuk 6 wordt op basis van de resultaten van het onderzoek getracht een antwoord op ieder van deze vragen te geven.

Periode 12de eeuw – circa 1388 (voorafgaand aan aanleg Westerdijk)

1. Wat is de breedte van de oorspronkelijke ontginningspercelen?
2. Zijn deze percelen in de 13de-15de eeuw opgesplitst en hoe is dit verlopen?
3. Wat voor activiteiten vonden er in dit gebied plaats?
4. Zijn kuilen aanwezig en wat zeggen dit over het gebruik van dit gebied?

Periode circa 1388 – 1450

1. Wat was de hoogte en breedte van het eerste dijklichaam?
2. Uit wat voor materiaal bestaat de eerste dijk?
3. Hoe en waarmee is de dijk verhoogd en verbreed?
4. Is op basis van de vondsten een precieze datering aan het eerste dijklichaam en de verschillende fasen van ophoging en verbreding te geven?
5. Liggen onder de dijk gedempte ontginningsloten en kan dus met zekerheid worden gezegd dat het een inlaagdijk is?
6. Lag aan de stadszijde van de dijk een dijksloot?
7. Hoe zag de inrichting van het gebied binnen de dijk eruit? Is dit herverkaveld?

Periode 1450 – 1570

1. Stond op de hoek van de Westerdijk en de Geldersesteeg een standerdmolen?
2. Wat is de datering van de bouw en afbraak van deze molen?
3. Hoe was de molen gefundeerd?
4. Zijn verschillende bouwfasen te onderscheiden?
5. Kunnen vondsten aan de molen worden gekoppeld? (denk aan graanloodjes)

Periode 1570 – 18de eeuw

1. Wanneer zijn de eerste huizen aan de Westerdijk en Geldersteeg gebouwd?
2. Wat was de constructie en indeling van de huizen?
3. Hoe waren de erven van deze huizen ingericht? Waren hier waterputten, waterkelders, beerputten e.d.?
4. Wat is de aard van deze bebouwing? Gaat het om woonhuizen of om huizen met een industrieel/ambachtelijke functie?
5. Wanneer zijn de gebouwen gesloopt?
6. Wat kan op basis van vondstmateriaal worden gezegd over het consumptiepatroon en de welstand van de bewoners van het plangebied door de tijd heen?
7. Geven de vondsten informatie omtrent beroepen die door de bewoners van het plangebied werden uitgeoefend?

3.2 Methode

In het Programma van Eisen (PvE) is als opgravingsstrategie vastgelegd om binnen het plangebied in een systematisch patroon zeven werkputten aan te leggen. Nadrukkelijk is hierbij wel gesteld dat van dit plan mag worden afgeweken op basis van praktische en inhoudelijke overwegingen. Tevens is een specifieke omschrijving vastgelegd van de archeologische begeleiding van het verwijderen van de funderingen langs de rooilijn van de Westerdijk en Geldersesteeg ten behoeve van het slaan van een damwand.

De grondwerkzaamheden voorafgaand aan de opgraving bleken veel omvangrijker dan door het grondbedrijf aangegeven. Op de rooilijn van de Westerdijk bleek zwaar muurwerk te zitten, dat niet kon worden verwijderd zonder instabiliteit van de stoep (met daarin een asbestcementleiding) en de rijweg te veroorzaken. Het civieltechnische onderzoek naar dit muurwerk en de besluitvorming hoe hiermee om te gaan, nam meerdere dagen in beslag. Uiteindelijk is besloten de damwand meer naar binnen te zetten waardoor dit muurwerk in de bodem kon blijven zitten. De archeologische begeleiding kon daardoor niet efficiënt worden uitgevoerd. Als het naar binnen plaatsen van de damwand direct was besloten, was archeologisch onderzoek naar dit muurwerk overbodig geweest omdat het in situ is behouden. Tevens werden damwanden aangebracht voor een te graven liftput midden op het terrein zonder dat hier vooraf overleg over was geweest. Ook hier was graafwerk noodzakelijk om obstakels te verwijderen. Dit werk heeft meerdere waterkelders en een waterput met houten ton verstoord zonder dat adequate archeologische documentatie mogelijk was. Bovendien waren de geplaatste damwanden een groot obstakel tijdens de uitvoering van het archeologisch onderzoek omdat de rijruimte voor de graafmachine en ruimte voor de stortgrond werd beperkt en een systematische aanleg van werkputten op een deel van het terrein niet meer mogelijk was.

De archeologische opgraving is gecombineerd met de bodemsanering en aanleg van de bouwput uitgevoerd. Omdat de grond direct werd afgevoerd, moest het terrein vanaf één kant worden afgegraven en was het niet mogelijk om gelijktijdig in twee archeologische werkputten te werken, zoals vooraf wel was gepland en waarop de tijdsplanning was afgestemd.

Door al deze beperkingen moest worden afgeweken van het plan van aanpak zoals in het PvE beschreven. De werkputten zijn niet systematisch haaks op de Westerdijk aangelegd. De eerste werkput (wp1) is de zone langs de Westerdijk waarin het muurwerk op de rooilijn is gedocumenteerd tijdens de archeologische begeleiding. De liftput is als een aparte werkput vastgelegd (wp3). Door de aanwezigheid van de damwanden voor de liftput was het noodzakelijk om rondom meerdere kleine werkputten aan te leggen omdat er weinig ruimte was voor de graafmachine en stortgrond (wp6 en wp9). De overige werkputten zijn min of meer volgens planning haaks op de Westerdijk aangelegd (wp2, wp4/5, wp7/8, wp10, wp11 en wp12). De zuidoosthoek van het terrein, waar in het plan van aanpak een werkput was geprojecteerd (PvA: wp7), is niet opgegraven omdat hier een zeer grote moderne waterkelder bleek te liggen. Ook voor de locaties van de profielen is afgeweken van het plan van aanpak, zoals in de strategie ook was toegestaan. In het PvE staat vastgelegd dat minimaal één OW-profiel tot op de natuurlijke bodem wordt aangelegd. De natuurlijke klei bleek zich zeer diep te bevinden en hierop lagen meerdere dikke ophogingspakketten van de dijk. Tijdens de uitvoering is besloten op slechts één kleine locatie te verdiepen tot op de natuurlijke klei. Een volledig dijksprofiel was praktisch niet mogelijk. Wel zijn diverse profielen verspreid over het terrein gedocumenteerd om inzicht te verkrijgen in de ophogingslagen en andere sporen uit de periode na de aanleg van de dijk.

Een factor die de uitvoering bemoeilijkte, was de aanwezigheid van heipalen op een deel van het terrein. Dit was voorafgaand aan de opgraving bekend. De heipalen zijn in 1984 geslagen als fundering voor de toen nieuw gebouwde huizen Westerdijk 143 en 145.

Bij aanvang van de archeologische werkzaamheden zijn grondslagpunten met RD-coördinaten door de landmeters van de gemeente Hoorn uitgezet.

Bij de uitwerking zijn de vondsten van keramiek en glas beschreven volgens het classificatiesysteem voor laat- en post-middeleeuws keramiek en glas, ook wel bekend als het Deventer-systeem.

Het gravend onderzoek en de uitwerking hiervan zijn verricht volgens de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie 4.1 en het Kwaliteitshandboek Archeologie Hoorn / West-Friesland versie 2016.

Afb 3.2.1 De opgraving in volle gang.

4. Reconstructie dijk en bebouwing

4.1 Fasering

Vanaf ongeveer 1525 vangt de bebouwing op de Westerdijk aan, voor zover dat archeologisch valt te achterhalen. Zoals uiteengezet stonden al eerder molens op de dijk, maar daar is archeologisch niets over bekend. Om de resultaten overzichtelijk te presenteren zijn reconstructiekaarten gemaakt, die ieder een bepaalde periode (fase) omvatten (zie bijlagen). Iedere kaart is dus geen momentopname van een specifiek jaar, maar geeft alle sporen en structuren weer gedurende een periode. De aangetroffen sporen en vondsten worden in dit rapport, voor zover mogelijk, per bewoningsfase besproken. In de tekst genoemde spoornummers zijn terug te vinden op de bijbehorende reconstructiekaarten.

Fase 1 omvat de periode vanaf de aanleg van de inlaagdijk rond 1388 tot circa 1525. Fase 2 is de oudste fase met bebouwing en wordt geplaatst tussen 1525 en 1563. Het jaar 1563 is als begin van een nieuwe fase aangehouden omdat in dat jaar de molen werd verkocht en waarschijnlijk niet lang daarna afgebroken. Fase 3 loopt vanaf 1563 tot 1590. Rond 1590 vonden opnieuw diverse bouwwerkzaamheden plaats. Fase 4 omvat de periode tussen 1590 en 1650; in deze periode is er ook een huis aan de Geldersesteeg. Fase 5 is de periode tussen 1650 en 1750 en fase 6 is de periode tussen 1750 en 1825. Daarna is de bebouwing aan de hand van het kadaster te volgen. Fase 7 loopt van 1825 tot 1881. Vanaf dat jaar vond duidelijk een herontwikkeling van het gebied plaats, die eindigde in 1906. Aansluitend zouden we een fase 8, van 1906 tot 2019, kunnen benoemen. En tot slot is in 2019 een nieuwe fase begonnen met volledige nieuwbouw.

Op de fasekaarten zijn ook perceelsgrenzen gereconstrueerd. De oorspronkelijke perceelsindeling sluit aan bij die van het Grote Noord en het Achterom. De basis is gelegd tijdens de ontginning van dit gebied in de 12de eeuw. Daarna zijn grote ontginningspercelen opgedeeld in smalle percelen, wat samenhangt met de uitbreiding en verdichting van de bewoning langs (de westzijde van) het Grote Noord in de 13de en 14de eeuw. Niet ieder perceel was even breed en dat verklaart waarom ook in het gebied tussen het Achterom en de Westerdijk de percelen wisselende breedtes hebben. In de 15de en 16de eeuw raakte ook het Achterom, van oorsprong een water achter en parallel aan de bebouwing langs het Grote Noord bebouwd. De percelen grenzend aan de Westerdijk hoorden toen bij deze bebouwing. Vanaf het moment dat ook bebouwing op de Westerdijk verschijnt, dus vanaf circa 1525, vinden wijzigingen in perceelsgrenzen plaats. Percelen aan de Westerdijk krijgen een nieuwe achtergrens, precies waar de dijkverbreding eindigde. Tevens zijn enkele perceelsgrenzen iets verschoven waardoor ze een knik ten opzichte van de perceelsgrenzen van de percelen aan het Achterom vertonen. Op basis van de aangetroffen sporen en gereconstrueerde perceelsgrenzen is een indeling in vijf percelen gemaakt. Voor het overzicht worden de sporen en vondsten in dit rapport in drie hoofdstukken besproken: perceel 1, percelen 2 en 3 en tot slot percelen 4 en 5. Binnen de hoofdstukken wordt de indeling in fasen, zoals hierboven genoemd, aangehouden.

4.2 Bodemopbouw en dijklichaam

In het Programma van Eisen is een aantal vragen geformuleerd die betrekking hebben op het landschap voorafgaand aan de opwerping van de eerste dijk, de opbouw van deze dijk en de inrichting van het terrein voorafgaand aan de eerste bebouwing. Daarom is in het plan van aanpak ten minste één OW-profiel voorgeschreven, waarbij nadrukkelijk praktische

belemmeringen ion overweging zijn genomen zoals de aanwezigheid van damwanden voor de bouwput. Tijdens de uitvoering van het onderzoek bleken diverse praktische problemen een aaneengesloten profiel in de weg te staan, zoals in dit rapport vermeld bij de methode. Om die reden zijn meerdere kleine profielen gedocumenteerd. Aan de hand van deze profielen wordt toch inzicht verkregen in de algemene lijnen van de bodemopbouw. Deze keuze is inhoudelijk goed te rechtvaardigen omdat in 2005 reeds een zeer groot aaneengesloten profiel door de dijk, de verbredingen van die dijk en de diverse ophogingslagen is aangelegd op het terrein aan de Westerdijk waar de oude schouwburg het Park heeft gestaan. Dit profiel is in het kader van dit rapport opnieuw gedigitaliseerd en gefaseerd (bijlage 9). Tevens is een reconstructie gemaakt van de bodemopbouw op het terrein Westerdijk 137-149 aan de hand van de diverse kleine profielen (bijlage 9).

4.3 Natuurlijke bodem

In werkput 12 is op een afstand van 6,5 meter uit de rooilijn van de Westerdijk een klein gat gegraven tot op de natuurlijke klei om de diepte daarvan vast te stellen (afb 4.1). Deze natuurlijk afgezette kleilaag bevond zich daar op een diepte van 2,70 meter onder het niveau van het in werkput 3 aangelegde opgravingsvlak, wat neerkomt op circa -3,10 NAP. De huidige stoep van de Westerdijk ligt op ongeveer +2,00 NAP en dat houdt in dat de natuurlijke klei op meer dan vijf meter onder dit maaiveld ligt. Door deze grote diepte was het niet mogelijk vlakdekkend tot dit niveau te verdiepen. Op de klei bevond zich een pakket natuurlijk gevormd veen, waarvan de dikte niet kon worden gemeten, maar op basis van de foto's kan de dikte wel worden geschat op minimaal 50 cm. Dit is een gebruikelijke dikte voor het restveen onder middeleeuwse ophogingen in de binnenstad van Hoorn.

Meer richting het oosten, op een afstand van 10 meter uit de rooilijn, is de natuurlijke kleilaag op een diepte van -2,18 NAP vastgesteld (werkput 5). Hierop lag slechts een dunne veenlaag (ca 20 cm dik, top op -1,97 NAP). De natuurlijke klei ligt hier veel minder diep (ongeveer 90 cm) dan in werkput 3. Dit verschil komt door de grote gronddruk van het dijklichaam. De natuurlijke klei- en veenlagen in de ondergrond worden hierdoor in elkaar gedrukt, wat nieuwe dijkophogingen noodzakelijk maakte. Ook in het profiel van het onderzoek is 2005 is een diepteverschil van ongeveer 80 cm waar te nemen. De geringe dikte van het veen aan de oostkant van het terrein komt doordat dit veen na aanleg van de inlaagdijk nog een tijd lang aan de oppervlakte lag en door ontwatering is geoxideerd. Uiteindelijk verdwijnt veen geheel, zoals in het buitengebied

Afb 4.1 Op het terrein was een metersdikke dijkophoging van veen en klei aanwezig. Geheel onderin de lichtgrijze natuurlijke bodem en daarop een restant van een veenlaag.

van Hoorn het geval is.

Onduidelijk is de situatie in het oostprofiel van werkput 9 (profiel 12), waar op het diepste niveau een dik veenpakket is aangetroffen. Hoogstwaarschijnlijk is dit een daliekuil: een met veen opgevulde kuil uit de Middeleeuwen.

4.4 Periode tot 1388

Uit de periode voorafgaand aan de aanleg van de Westerdijk zijn geen sporen gevonden. Zeker is dat het gebied was ontgonnen en werd gebruikt, hoofdzakelijk voor agrarische doeleinden. Gegraven sloten en andere sporen uit deze periode bevinden zich op het niveau van de bovenkant van het natuurlijk gevormde veen. Tijdens de opgraving is niet tot dit niveau verdiept.

Bij het archeologisch onderzoek in 2005 zijn wel ontginningsloten aangetroffen.¹²⁵ In het rapport wordt gesteld dat drie of vier van deze sloten zijn geconstateerd en dat deze door natuurlijke verving zijn dichtgeraakt.¹²⁶ Deze sloten liepen door richting het westen en de Westerdijk is dus over deze sloten heen aangelegd. Hieruit blijkt onomstotelijk dat de Westerdijk een inlaagdijk is.

De onderlinge afstand tussen de sloten (het midden) was circa 13,6 meter en 18,6 meter, waaruit niet heel duidelijk een patroon is af te leiden. Wel is duidelijk dat op de locatie van de sloten ook in later tijd perceelsgrenzen lagen. Aannemelijk is dat ook bij de in dit rapport besproken locatie her en der sloten liepen in oost-west richting. Ook deze bleven na demping voortbestaan als perceelsgrenzen.

4.5 Fase 1 (1388-1525)

4.5.1 Oudste dijklichaam

Het niveau van de bovenkant van het natuurlijke veen (circa -2,60 NAP) kunnen we als onderkant van het oudste dijklichaam beschouwen. Bij het archeologisch onderzoek in 2005 is de onderkant van de oudste dijk vastgesteld op -2,10 tot -2,70 NAP. Op de locatie Westerdijk 11-17, waar in 2010 een opgraving heeft plaatsgevonden, is door middel van een grondboring een diepte van -2,78 NAP vastgesteld. De diepte van de onderkant van de dijk komt dus op alle locaties goed overeen.

Bij de opgraving in 2005 is geconstateerd dat de oudste dijk een veendijk was, waarvan de top op -0,30 tot +0,40 NAP lag. Deze oudste dijk is vervolgens opgehoogd, en tevens verbreed, met klei- en veenplaggen tot een niveau van +0,60 NAP. Ook bij de opgraving in 2010 is deze opbouw gedocumenteerd. De top van de veendijk is daar vastgesteld op -0,30 NAP en de top van de dijkophoging met klei en veenplaggen op +0,20 NAP.

Bij de opgraving Westerdijk 137-149 was het niet mogelijk om overal te verdiepen tot op het niveau van de top van de oudste dijk, laat staan tot het niveau van de natuurlijke bodem. In werkput 10 is een profiel gezet haaks op de Geldersesteeg, dus in de lengterichting van de dijk (profiel 14). Als diepst vastgestelde ophoging bevond zich daar een pakket veen. Dit opgebrachte veen kunnen we als oudste dijklichaam beschouwen; de top bevond zich op ongeveer -1,00 NAP. We zitten hier ongeveer 2 meter uit de rooilijn en de top van de dijk lag dan ook zeker een stuk hoger. In de reconstructie komt de top uit op -0,40 NAP.

---

125 Van den Berg 2006.

126 Van den Berg 2006, 14.

Hieruit mogen we in ieder geval afleiden dat de oudste veendijk een hoogte van minimaal 2 meter had. Toen deze veendijk werd opgeworpen, had deze zeker een grotere hoogte want het veen is sindsdien sterk in elkaar gedrukt. Bovendien mogen we aannemen dat de top ruim boven het niveau van hoog water lag.

Bij de andere profielen blijkt het lastig om precies aan te geven wat de top van de oudste dijk is, wat komt door 'verstoringen' door bebouwing vanaf de 16de eeuw en de sterke inklink van de bodem die deze bebouwing tot gevolg heeft gehad (afb 4.2).

De veendijk liep richting het oosten sterk af. In werkput 11 (profiel 16), zo'n 4 meter uit de rooilijn, is de top van de veendijk vastgesteld op een niveau van -1,50 tot -1,90 NAP.

Afb 4.2 In het noordprofiel van werkput 7 bevinden zich dikke lagen met afval en puin, die samenhangen met de dijkhuizen die hier hebben gestaan.

4.5.2 Afvallaag op de dijk

De veendijk is gefaseerd opgehoogd. Van groot belang voor de datering is een afvalpakket dat in werkput 11 bovenop de aflopende flank van de veendijk is aangetroffen (S196, afb 4.3). Vanwege het grote verval van de laag is tijdens de opgraving aanvankelijk verondersteld dat hier een dijksloot lag, maar deze sloot werd in de naastgelegen werkput niet gevonden, vandaar dat we uitgaan van een afvallaag op het dijktaalud. Het afvalpakket had een dikte van 40 tot 50 cm en bestond uit bruin organisch materiaal met veel mosselschelpen, dierlijk botmateriaal, scherven keramiek en brokken baksteen. Een opvallende vondst is een schaar van een krab (afb 4.4).¹²⁷ We mogen aannemen dat deze diersoort veel is gegeten, maar archeologisch komen we deze toch zelden tegen.

Uit de afvallaag zijn 534 scherven keramiek verzameld die afkomstig zijn van minimaal 75 objecten.¹²⁸ Het materiaal is onsamenhangend: er zijn nauwelijks twee scherven te vinden die aan elkaar passen. De meeste scherven behoren tot het roodbakkerd aardewerk (435

---

127 293-B02
128 V293

Afb 4.3 In het noordprofiel van werkput 11 zien we in het diepste deel de (schone) dijkophogingen en bovenin lagen die samenhangen met de bebouwing. Geheel onderin het diepste deel lag de 15de-eeuwse afvallaag.

scherven, MAE=52). Als vormen zien we hier minimaal acht bakpannen, drie borden, 26 grapen, drie kommen, een lekschaal, een pispot, een pot, drie steelkommen, twee vetvangsers, twee vuurstolpen en enkele onduidelijke potvormen. Alle drie borden zijn voorzien van slibstrepen op de spiegel en vlag en bij één van deze zijn details ingekrast (sgraffito). Vermoedelijk staat op dat bord een vogel afgebeeld, een decor dat vaak voorkomt op borden tussen circa 1375 en 1475. Twee grapen hebben een hengsel in plaats van twee oren. Veel grapen zijn voorzien van fijne ribbels op de schouder. Een van beide vuurstolpen is uitwendig geglazuurd en heeft rondom het aanwezige luchtgat en op het handvat duimindrukken (afb 4.5).¹²⁹ Grijsbakkend aardewerk is met een klein aantal exemplaren aanwezig (34 scherven, MAE=4). De scherven zijn afkomstig van kannen, kommen en potten. Verder is ook witbakkend aardewerk aanwezig (zes scherven, MAE=4), waarbij als vormen een bord, een grape en een kom zijn te herkennen. Waarschijnlijk zijn deze witbakkende voorwerpen afkomstig uit het Duitse Rijnland.

Afb 4.4 Schaar van een krab.

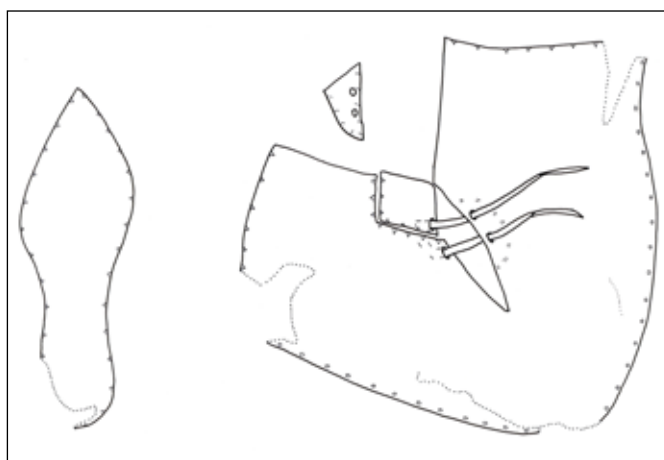
Een vrij grote groep onder de vondsten wordt gevormd door Rijnlands steengoed (59 scherven MAE=15), zowel zonder als met oppervlaktebehandeling. De scherven zijn afkomstig van

een drinkschaal en kannen. De meeste voorwerpen komen uit Siegburg, zoals de karakteristieke hoge kan (s1-kan-1) die tussen 1375 en 1425 massaal is geproduceerd. Meerdere van deze kannen hebben een rode blos, een typisch fenomeen voor deze periode. Een aantal kannen is voorzien van zoutglazuur (met ijzerengobe) en sommige exemplaren zijn versierd met radstempels.

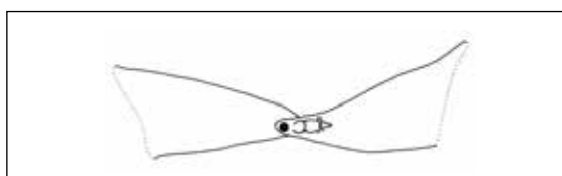
Afb 4.5 Fragment van een roodbakkende vuurstolp.

Naast scherven keramiek komen uit de afvallaag opmerkelijk veel schoenen. Op basis van de fragmenten kan worden gezegd dat minimaal negentien schoenen aanwezig zijn. Drie afsnijsels zouden erop kunnen wijzen dat het afval afkomstig is van een schoenmaker/schoenlapper. Verreweg de meeste schoenen zijn in te delen bij schoentype 65: een halfhoge schoen met sluitingsplit in het midden en sluiting met een veter (afb 4.6.3).¹³⁰ Verwant hieraan zijn twee schoenen met eveneens een vetersluiting, maar dan met meervoudige veterparen in plaats van een of twee veterparen

Afb 4.6.1 Een schoen van Goubitz type 60. V293-L12, schaal 1:4.

(Goubitz type 60, afb 4.6.1).¹³¹ Dan is er nog een schoen met sluiting met staartknoop (Goubitz type 75).¹³² Vermeldenswaard bij deze schoen is de reparatie op het voorblad. Verder zijn de leren onderdelen van twee trippen aanwezig; een van beide heeft nog de messing gesp (Goubitz type 110, afb

Afb 4.6.2 Leer van een trip, Goubitz type 110. V293-L13, schaal 1:4.

4.6.2).¹³³ Tot slot zijn twee leren onderdelen van andere voorwerpen dan schoenen afkomstig. Het eerste stuk leer is mogelijk afkomstig van kleding.¹³⁴ De functie van het tweede stuk is onduidelijk. Het betreft een stuk leer waarbij door de ene kant een leren bandje is geregen.¹³⁵ De aangetroffen typen schoenen sluiten goed aan bij de datering van de keramiek.

Tot de vondsten behoort een klein aantal voorwerpen van metaal. Meest van belang is een zilveren plak, ook wel zilveren leeuw genoemd, van Holland en Zeeland, die in 1370 is geslagen

130 293-L01, L03, L04, L05, L11, L14, L15, L16, L17, L21

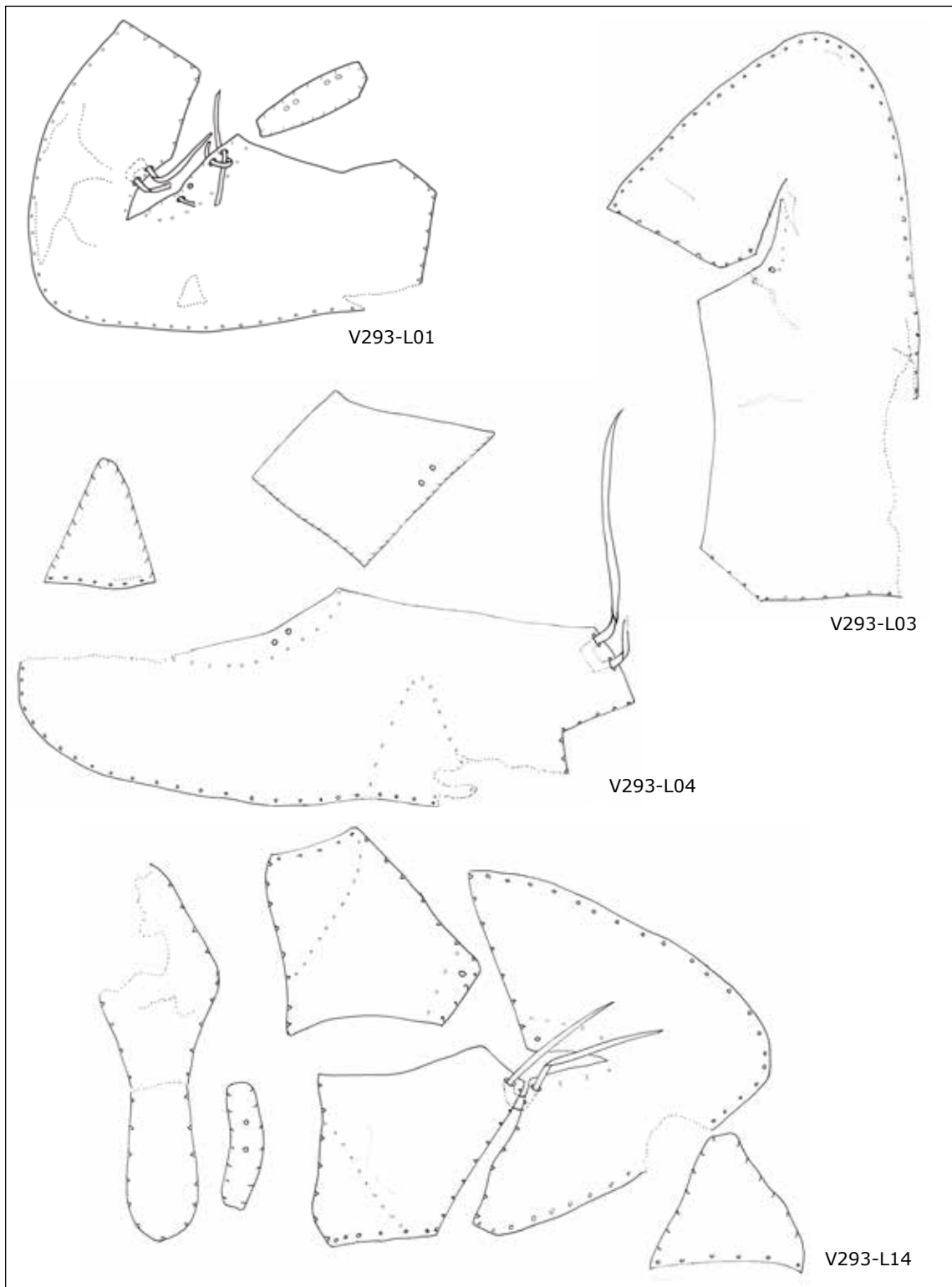
131 293-L10, 293-L12

132 293-L07

133 293-L09, 293-L13

134 293-L18

135 293-L02

Afb 4.6.3 Delen van schoenen van Goubitz type 65. Schaal 1:4.

onder Willem V van Beieren in waarschijnlijk Dordrecht (afb 4.7.1).¹³⁶ Op de voorzijde is een zittende gekroonde leeuw afgebeeld met als randtekst GVILLEMVS : DVX : COMES : HOLA : Z : ZELANDIE. Op de keerzijde staat een kort gebloemd kruis met twee tekstcirkels: + MONETA . DE . H'LANDIA en BENEDICTUS : QUI : VENIT : IN : NOMINE : DOMINI. De teksten zijn slechts

¹³⁶ 293-M01. Determinatie en beschrijving door Frank Postma, vrijwillig medewerker Archeologie West-Friesland.

Afb 4.7 Metaalvondsten uit de afvalraag.

deels leesbaar, maar kunnen op basis van identieke munten worden aangevuld. De datering van de munt sluit goed aan bij die van de overige vondsten.

Daarnaast komen uit de afvalraag onder andere een riemhanger (afb 4.7.2)¹³⁷, een klein gespinsigne van tin/lood (afb 4.7.3)¹³⁸ en een miniatuur poffertjespan (afb 4.7.4).¹³⁹

Uit de afvalraag komt tot slot een afgezaagde geweipunt met doorboring (afb 4.8).¹⁴⁰ Waarschijnlijk betreft het een gereedschap, maar de functie is onduidelijk.

De oudste voorwerpen uit de afvalraag dateren uit het laatste kwart van de 14de eeuw, dus direct na de aanleg van de oudste dijk. Op historische gronden hebben we deze geplaatst rond 1388. De vondsten uit de afvalraag bevestigen deze datering. De jongste vondsten kunnen we rond 1450 plaatsen. Het afval is waarschijnlijk niet in één keer gestort, maar geleidelijk over een langere periode tegen de dijk gestort.

Afb 4.8 Geweipunt met doorboring.

4.5.3 Dijkslot

In werkput 5 is op een afstand van 10 meter uit de huidige rooilijn van de Westerdijk een beschoeiing van een dijksloot aangetroffen (S120). De constructie was rommelig en bestond niet uit netjes in de bodem geplaatste planken met palen, zoals bij een beschoeiing gebruikelijk. Op een diepte van ongeveer -1,90 NAP lag een plank van eikenhout (31 cm breed en minimaal 2,30 meter lang) met daarnaast een verticaal in de bodem geslagen eiken duig van een ton.

137 293-M04
138 293-M092
139 293-M03
140 293-B01

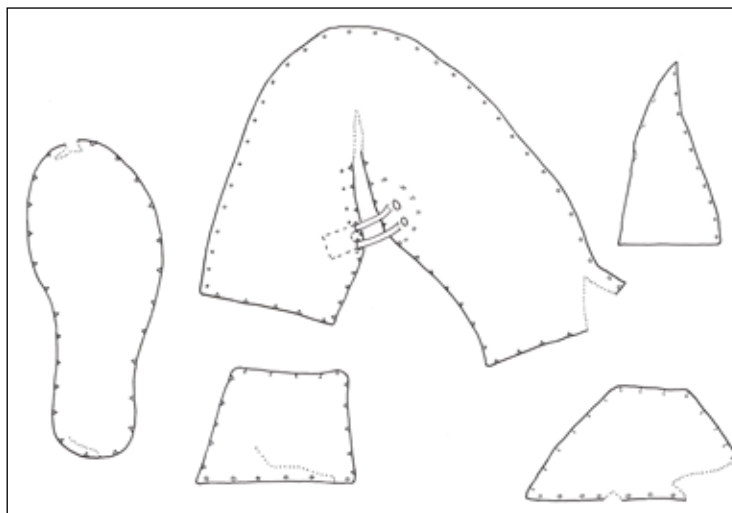

Waarschijnlijk betreft het een omgevallen beschoeiingsplank. Beide planken hadden geen spinthout en zijn daarom niet dendrochronologisch onderzocht.

Dat we met een beschoeiing van een dijksloot te maken hebben blijkt uit de bodemopbouw. Ten westen van de houtconstructie was geen veen aanwezig en lag de natuurlijke kleilaag dieper (-2,44 NAP) dan ten oosten van de houtconstructie (-2,18 NAP). Ten westen van het

houtwerk lag een afvallaag (S123), die als vullaag van de dijksloot kan worden beschouwd. Hieruit komen negen scherven keramiek, die niet nader vallen te dateren dan 15de eeuw.¹⁴¹

In de sloot zijn verder de fragmenten van minimaal twee leren schoenen gevonden (afb 4.9).¹⁴² Tussen de 15de-eeuwse scherven zijn twee bijzondere metalen voorwerpjes gevonden. Het eerste voorwerp is een lijstinsigne met afgebroken speld en een ophangoogje (afb 4.10.1).¹⁴³ De ronde lijst is rondom voorzien van letters die samen het woord AMOURS (liefde) vormen. Het tweede voorwerp is eveneens een lijstinsigne, met ditmaal een zespuntige ster binnen een cirkel (afb 4.10.2).¹⁴⁴ Insignes waren in de 15de eeuw algemeen in omloop en uit systematische documentatie, resulterend in meerdere kloeke delen van 'Heilig & profaan', blijkt dat de variatie aan insignes enorm is. Ook uit Hoorn kennen we meerdere vondsten, waarbij opvalt dat meerdere exemplaren op terreinen aan de Westerdijk zijn gevonden. Ze zijn hier in de bodem terecht gekomen in een periode dat hier nog geen bebouwing stond en betreffen

Afb 4.9 Delen van een schoen van Goubitz type 65. V175-L01, schaal 1:4.

Afb 4.10 Twee metaalvondsten uit de dijksloot, namelijk twee lijstinsignes van een lood-tin legering.

141 V175
142 175-L01, 175-L02
143 175-M01
144 175-M02

dus afval van bewoners elders uit de stad.

Helaas zijn de begrenzingen van de sloot niet teruggevonden, wat samenhangt met het feit dat niet overal is verdiept tot dit niveau. Op de laatste dag van de opgraving is even ten westen van de damwand van de liftput met de graafmachine een gat gegraven om de sloot te traceren. Vanwege de diepe en steile wanden van dit gat konden de profielen niet worden opgeschaafd en bestudeerd. De bodemlagen wijzen niet op de aanwezigheid van een sloot. Om die reden gaan we in de reconstructie uit van een sloot ten westen van de genoemde beschoeiingsplank. Mogelijk lag deze plank niet meer in oorspronkelijke positie of hebben we te maken met meerdere fasen van beschoeiing, wat verklaart waarom ook ten oosten van de plank afval aanwezig was.

Uit deze dijksloot kunnen we afleiden dat de oudste dijk vanaf de top een talud had met een breedte van circa 8 meter. Dit komt goed overeen met de resultaten van de reeds meermalen vermelde opgraving uit 2005. De voet van de dijk is daar op een afstand van ongeveer 9 meter uit de rooilijn aangetroffen en ook daar lag een dijksloot parallel aan de dijk. Hoe breed het talud aan de zeezijde was, weten we niet, maar als deze even breed was als aan de landzijde hebben we te maken met een dijk van ongeveer 16 tot 18 meter breed.

4.5.4 Ophogingen dijklichaam

Zowel bij het archeologisch onderzoek in 2005 als in 2010 is geconstateerd dat de veendijk is verhoogd en verbreed met een pakket klei- en veenplaggen. Ook bij de in 2019 verrichte opgraving is de aanwezigheid van een plaggenpakket vastgesteld. Dit pakket had ter plekke van profiel 14 in werkput 10 een dikte van 0,80 tot 0,90 cm en de top bevond zich op circa -0,25 NAP. Ter plekke van profiel 16 in werkput 11 had dit pakket een dikte van 0,80 tot 1,20 meter (top op circa -0,30 NAP). Deze plaggenlaag kenmerkt zich door het nagenoeg ontbreken van vondstmateriaal en laat zich daardoor moeilijk dateren.

In de ophogingslagen op de plaggenlaag bevonden zich wel scherven keramiek. Uit de laag (S189) direct op de plaggenlaag komen scherven die rond 1475-1525 kunnen worden geplaatst.¹⁴⁵ Rond 1550 lag het niveau van de top van de dijk op ongeveer -0,10 NAP, wat blijkt uit het feit dat vanaf dit niveau een afvalkuil is ingegraven (S192 op perceel 1, profiel 14).

Op de locatie van de 16de-eeuwse bebouwing op de Westerdijk (werkput 4) bevond de top van de plaggenlaag zich veel dieper dan in werkput 10, namelijk op ongeveer -1,20 NAP (profiel 6). Het verschil in diepte is meer dan een meter. Waarschijnlijk was de hoek van de Westerdijk en de Geldersesteeg in de 16de eeuw het hoogste punt, maar het verschil in diepte hangt ook samen met een verschil in zetting van de grond. Ter plekke van de bebouwing zijn de onderliggende lagen sterker in elkaar gedrukt dan ter plekke van de onbebouwde hoek van de Westerdijk en Geldersesteeg. De archeologische stratigrafie is daardoor erg ingewikkeld.

Bij de opgraving in 2005 is geconstateerd dat de verbreding van de dijk zich uitstrekt tot ongeveer 16,5 tot 17 meter uit de rooilijn van de Westerdijk (hier geplaatst in de periode 1500-1550). Dit is bij de onderzoekslocatie waar we het in dit rapport over hebben exact de afstand van de rooilijn van de Westerdijk tot aan de gereconstrueerde achtergrens van de percelen. Kennelijk is de volledige dijk grootschalig verbreed en verhoogd.

We zouden een samenhang tussen de dijkverzwaring en de versterking van de stad in de jaren 1508-1510 kunnen veronderstellen. De stad kreeg in die jaren aan de landzijde nieuwe verdedigingswerken met stadstorens. In de jaren daarna pakte men ook de zeezijde van de

stad aan. In 1511 is sprake van de bouw van een toren op het Baadland.¹⁴⁶ In 1518 besloot men tot de bouw van een muur aan de waterkant tussen de Pompsteeg en het Hoofd.¹⁴⁷ Dit project strandde toen en wellicht heeft men in die jaren de dijk verbreed en vergroot. Ook verschillende overstromingen en dijkdoorbraken in het begin van de 16de eeuw zullen een rol hebben gespeeld.

---

146 Velius, 4^e druk 1740, 181.

147 Velius, 4^e druk 1740, 209.

5. Perceel 1

Op de kadasterkaart van 1823 is een groot vierkant perceel op de hoek van de Westerdijk en de Geldersesteeg te zien (ca 17 bij 17 meter). Voorafgaand aan de opgraving gingen we ervan uit dat dit perceel is ontstaan door samenvoeging van enkele kleinere percelen ergens in de 18de of vroege 19de eeuw. Het samenvoegen van percelen is een fenomeen dat van veel locaties bekend is. Ten tijde van de economische neergang werden veel huizen gesloopt, waarna de braakliggende percelen werden samengevoegd om bijvoorbeeld als boomgaard te gebruiken. Een opmerkelijk resultaat van de opgraving is dat het grote blokvormige perceel al in de 16de eeuw in deze vorm lijkt te hebben bestaan. Aanwijzingen voor perceelsgrenzen binnen dit blok zijn namelijk niet gevonden. Dit blokvormige perceel kunnen we als molenplaats beschouwen.

Afb 5.1 In de noordwesthoek van het terrein zijn geen sporen van bebouwing aanwezig. Hier stond in de 16de eeuw een standerdmolen op een verhoogde molenplaats.

5.1 Fase 2 (1525-1563)

5.1.1 Ophogingen

Op perceel 1 zijn meerdere ophogingslagen vastgesteld, die mogelijk verband houden met de hieronder besproken molen (afb 5.1 en 5.2). Gebruikelijk is dat een molen op een verhoogde molenplaats wordt neergezet. Ophogingslaag S190, bestaande uit bruinigrijze zandige klei met afval (mosselschelpen, fijn puin, mortel en keramiek), is over een grote oppervlak aangetroffen. De keramiek uit deze laag dateert ruwweg tussen 1500 en 1550.¹⁴⁸ Een van de vondsten is een randscherf van een bord van sgraffito-aardewerk (afb 5.3.1).¹⁴⁹ We zien hierop een wapenschildje met kruis. Een andere vondst is een scherf van Spaanse goudlustermajolica

---

148 V271, V282
149 271-C01

Afb 5.2 Oostprofiel van werkput 9 met geheel onderin de dijkophoging en daarop ophogingslagen van de molenplaats. Geheel bovenin ligt een aslaag die samenhangt met een huis dat hier rond 1600 is gebouwd.

Afb 5.3 Vondsten uit de ophogingslagen van perceel 1, 1500-1550.

(afb 5.3.2).¹⁵⁰ De goudkleurige beschildering is in de bodem nagenoeg verdwenen en is alleen nog te zien in de reflectie van het licht. Het moet in die tijd een zeer fraai voorwerp op tafel zijn geweest, mogelijk als afval elders uit de stad hier terecht gekomen.

De ophoging zal niet lang na 1550 zijn gedaan aangezien deze plaatsvond na het graven en opvullen van afvalkuil S192 (rond 1550, zie onder). Het zou kunnen dat ophogingslaag S190 het restant is van de verhoogde molenplaats, die na afbraak van de molen is afgevlakt. Dit zou inhouden dat rond 1550 een nieuwe molen is gebouwd.

Uit laag S190 komen enkele metaalvondsten, zoals een lakenlood van Leiden (afb 5.3.3)¹⁵¹ en een messing gesp.¹⁵² Het lakenlood is gezien de gotische letters duidelijk in de 16de eeuw te plaatsen.

5.1.2 Molen

In het Programma van Eisen is verondersteld dat op de hoek van de Westerdijk en Geldersesteeg grote bakstenen teerlingen van een standerdmolen, die hier vanaf de 15de eeuw tot circa 1576 heeft gestaan, kunnen worden aangetroffen. Bij de opgraving bleek de noordwesthoek van het terrein opmerkelijk 'leeg' te zijn. In tegenstelling tot de belendende percelen aan de Westerdijk bevonden zich hier geen muren, kelders, tonputten, afvalpakketten of andere sporen van bebouwing uit de 16de eeuw. Juist het ontbreken van veel archeologische sporen wijst in dit geval indirect op de aanwezigheid van die molen.

Met de mogelijke aanwezigheid van teerlingen van een molen in het achterhoofd zijn tijdens de opgraving op dit deel van het terrein drie puinkuilen gedocumenteerd. Deze bevonden zich tussen en naast enkele 20ste eeuwse 'verstoringen'. Tijdens de uitwerking blijkt de ligging en vorm van de kuilen, evenals de onderlinge afstand, zeer goed te kloppen met de locaties en vorm van de teerlingen van een standerdmolen (afb 5.4).

De eerste kuil (S193) had een afmeting van 1,50 bij 1,50 meter (bovenzijde vastgesteld op -0,12 NAP). Aan de noordkant lagen meerdere bakstenen in verband (op -0,25 NAP). Bij de aanleg van dit deel van de werkput (de kleine hoek van de werkput ten oosten van waterkelder S191 was aanvankelijk niet verdiept) is waarschijnlijk een deel van het spoor verstoord (afb 5.5). De vier bakstenen die nog in verband lagen, zijn van belang voor de interpretatie: ze tonen aan dat de puinkuilen uitbraaksporen van metselwerk zijn en geven aan dat de richting van dit metselwerk schuin ten opzichte van de perceelrichting was. De rode bakstenen hadden een formaat van 22x11x5 cm; een baksteenformaat dat gebruikelijk was in de 15de en eerste helft van de 16de eeuw. De kuil was opgevuld met

Afb 5.4 Standerdmolen op bakstenen poeren, op een schilderij van Hendrick Avercamp (1585-1634) (bron: Sotheby's New York 2015).

---

150 282-C01
151 277-M01
152 278-M01

brokken van deze bakstenen en veel kalkmortel. De onderkant van het spoor bevond zich op -0,84 NAP.

Afb 5.5 Opgraving van perceel 1, kijkend richting het zuiden. Op de voorgrond een spoor met mortel en baksteenpuin, vermoedelijk het restant van een van de vier poeren van de standerdmolen.

Afb 5.6 Opgraving van perceel 1, kijkend richting het oosten. In het vlak zijn grote kuilen te zien, die mogelijk de uitgebroken poeren van de standerdmolen betreffen.

De tweede kuil (S195) was ongeveer 2,50 bij 2,00 meter groot en had een onregelmatige vorm (afb 5.6). Het spoor werd naar onderen toe zelfs breder, waardoor we misschien beter van

een puindump dan van een puinkuil kunnen spreken. De weergave op de sporenkaart geeft daardoor een vertekend beeld. De bovenzijde van het spoor is vastgesteld op +0,13 NAP; de onderzijde bevond zich op -0,26 NAP. Het spoor was opgevuld met grof van puin van rode bakstenen (identiek aan S193) en kalkmortel.

De derde kuil (S194) lijkt op de vlaktekening bij de andere twee kuilen te horen. De kuil had een vergelijkbare afmeting (2,50 bij 1,80 meter) en is hetzelfde niveau vastgesteld (bovenzijde +0,20 NAP en onderkant op -0,11 NAP). De kuil was echter niet opgevuld met grof puin, maar met zandige klei met wat puin en ook keramiek.¹⁵³ De vondsten dateren niet uit de 16de eeuw, maar uit de vroege 19de eeuw.¹⁵⁴ Een mogelijke verklaring zou kunnen zijn dat in de 19de eeuw een bakstenen teerling die zich nog in de bodem bevond, is uitgebroken en dat het gat vervolgens is opgevuld met grond en afval. Het uitbreken van oud muurwerk komt vaker voor en heeft meestal met het grondgebruik te maken. Muurwerk kan bijvoorbeeld in de weg zitten bij aanplanten van bomen en we weten dat dit perceel in de 19de eeuw als tuin of boomgaard werd gebruikt.

Als de kuilen samenhangen met de teerlingen van een molen, moet er nog een vierde kuil zijn geweest. Deze is niet aangetroffen, maar op de locatie waar deze (tijdens de uitwerking) verwacht wordt, is niet goed verdiept waardoor deze kan zijn gemist.

Uitgaande van de locaties van de kuilen kan in het midden van het blokvormige perceel de plattegrond van een standerdmolen worden gereconstrueerd. Hoewel er in Nederland nog diverse standerdmolens staan, is het toch lastig plattegronden met exacte maten te vinden. In het kader van dit onderzoeksrapport is hier geen uitvoerige studie naar gedaan. Op de website van Heemkundekring Myerle (Mierlo, Noord-Brabant) is een plattegrond van de standerdmolen van Mierlo te vinden.¹⁵⁵ Deze molen dateert waarschijnlijk uit 1640, maar staat niet meer op de oorspronkelijke locatie en het metselwerk van de teerlingen is dus niet origineel. De afmetingen zullen echter niet wezenlijk zijn gewijzigd. De teerlingen van deze molen zijn 200 bij 140 cm groot en staan in een kruisvorm. Rondom de teerlingen is een open ruimte voor het draaien van de wieken, met daar buiten het kruipad met kruipalen, die dienen om de bovenbouw van de molen in een bepaalde positie vast te zetten. De kruipalen staan bij de molen van Mierlo op een afstand (radiaal) van 905 cm vanaf het midden. De gehele molenplaats heeft dus een diameter van meer dan 18 meter.

Als we deze plattegrond plotten op de opgravingstekening past dit verbazingwekkend goed. De aangetroffen kuilen liggen precies op de juiste plek, hebben de juiste grootte en de cirkel van de open molenplaats past precies binnen het blokvormige perceel. Een tweetal palen in de uiterste noordwesthoek zou zelfs tot de rij met kruipalen kunnen behoren.

Sporen van een oudere molen, die hier al in de 15de eeuw moet hebben gestaan, zijn niet aangetroffen. Mogelijk stond de eerste molen iets meer richting het oosten bovenop de oudste dijk, en is de molen na verbreding van de dijk iets verplaatst. Hier moet een verhoogde molenplaats zijn gemaakt door op te hogen tegen de dijk aan. Deze verhoogde plaats is waarschijnlijk na afbraak van de molen afgevlakt waardoor de sporen van de molen vrijwel geheel zijn verdwenen.

---

153 V290

154 De vondsten worden besproken in hoofdstuk 8.

155 <https://www.heemkundekringmyerle.nl/molenberg.html>

Onduidelijk is waar het molenhuis, waar de molenaar woonde, stond. In de historische bronnen wordt dit huis in 1563 genoemd. Binnen het blokvormige perceel, de molenwerf, was hiervoor geen plaats. Wellicht stond dit huis aan de Geldersesteeg, waar ook het bakstenen pad (zie onder) is aangetroffen dat toegang tot de molenwerf gaf.

5.1.3 Molenplaats

Hiervoor is al vermeld dat perceel 1 in deze fase archeologisch een nogal lege indruk maakt. Toch is er een aantal sporen aangetroffen, dat uit deze tijd dateert.

Pad S184

Geheel in de noordoosthoek van het perceel was een deel van een bestrating van brokken bakstenen (?x10,5x5 cm), brokken ongeglazuurde plavuizen (16x16x3 cm) en keitjes aanwezig (afb 5.7). De keitjes lagen geheel aan de kant van de Geldersesteeg en vormden mogelijk de verharding van die steeg. De bestrating lag op een niveau van ongeveer -0,40 NAP (deels hoger en deels lager) en liep zowel richting het zuiden als richting het westen. Mogelijk vormde de bestrating een toegangspad vanuit de Geldersesteeg naar de molen. Een verhard pad was uiteraard handig bij het sjouwen van zakken graan en meel. De datering ligt ergens in de 16de eeuw.

Afb 5.7 Restant van een bestrating van brokken bakstenen en keitjes in de noordoosthoek van perceel 1.

Kuil S192

In de noordwesthoek van het perceel is een vak van 5 bij 2 meter verdiept voor een profiel door de ophogingslagen (van de molenplaats). Hierbij kwam onder ophogingslaag S190 (zie boven) een afvalkuil tevoorschijn, waardoor deze kuil in het vlak niet was te zien (afb 5.8). De kuil had een breedte van ongeveer 1,80 meter en een diepte (vanaf -0,10 NAP) 1,20 meter. Onderin de kuil bevond zich een laag mest. De rest van de kuil was opgevuld met bruin organisch materiaal met mosselschelpen, botmateriaal, scherven keramiek en ander afval.

De vondsten dateren tussen 1500 en 1550, waaruit blijkt dat de kuil rond 1550 is gegraven. Aangezien de molen er in deze tijd zeker al stond, mogen we aannemen dat het afval van de molenaar afkomstig is.

Afb 5.8 In de noordwesthoek van perceel 1 is een doorsnede door de ophogingen van de dijk en de molenplaats gemaakt (westprofiel). Door deze ophogingslagen is kuil S192 gegraven, daterend uit 1500-1550.

In totaal komen uit de kuil 108 scherven van minimaal 26 gebruiksvoorwerpen van keramiek. Opvallend is dat het materiaal onsamenhangend is: er zijn nauwelijks twee aan elkaar passende scherven te vinden. Dit doet vermoeden dat het afval eerst ergens anders heeft gelegen, bijvoorbeeld op een afvalhoop op het erf, en vervolgens in de kuil geschept.

De meeste scherven behoren tot het roodbakkende aardewerk. Ze zijn afkomstig van minimaal vier bakpannen, vijf borden, vier grappen, vijf koppen, een vetvanger en twee vuurstolpen. Alle borden zijn versierd met slibboogjes, een decoratiewijze die zeer gangbaar was vanaf de late 15de eeuw en in een groot deel van de 16de eeuw. Van een van de borden is een groot fragment aangetroffen; deze is aan de achterzijde beroet (afb 5.9).¹⁵⁶ Het valt bij deze opgraving in zijn algemeenheid op dat erg veel borden uit de 16de eeuw aan de achterzijde (soms zwaar) beroet zijn. Dit

Afb 5.9 Roodbakkend bord uit afvalkuil S192, 1500-1550.

Afb 5.10 Goudlustermajolica uit afvalkuil S192.

156 285-C01

wordt soms in verband gebracht met het gebruik van komforen om voedsel op borden warm te houden. Scherven van komforen zijn hier echter niet aangetroffen en het lijkt meer waarschijnlijk dat de borden in open smeulend vuur zijn verwarmd. Verder komen uit de kuil scherven van minimaal twee kannen, een kruik en een schepbeker van steengoed. Tot slot is een randscherf aanwezig van en bord van goudlustermajolica uit Spanje (afb 5.10).¹⁵⁷ Dit is opmerkelijk omdat deze majolica als luxeproduct kan worden beschouwd, terwijl de rest van het materiaal uit de afvalkuil juist een doorsnee of zelfs armoedige indruk maakt. Duurdere aardewerksoorten als witbakkend aardewerk, majolica en gedecoreerd steengoed ontbreken volledig. Hoe deze Spaanse scherf hier terecht is gekomen, blijft een niet te beantwoorden vraag.

Naast deze gebruiksvoorwerpen van keramiek komen uit de kuil een bodem (opgestoken voet) van een glazen beker of fles, een terracotta beeldje van een knielende engel die een luit bespeelt (afb 5.11)¹⁵⁸ en een benen glis (afb 5.12).¹⁵⁹ Een vergelijkbaar beeldje is opgegraven aan de Westerdijk in 2005, in een puinkuil op het achtererf van Achterom 55.¹⁶⁰

Uit de kuil komen diverse voorwerpen van metaal, zoals vier kledinggoogjes, een kledinghaak (afb 5.13.1)¹⁶¹, drie schoengespen (afb 5.13.2)¹⁶² die ongetwijfeld bij de hieronder besproken leren schoenen horen, een vingerhoed (afb 5.13.3)¹⁶³ en drie keurloodjes (afb 5.13.4).¹⁶⁴ Deze keurloodjes van het type pijploodje zijn alle drie voorzien van het stadswapen van Hoorn. Deze kleine loodjes dienden ter keuring van in Hoorn gemaakte lakense stof en komen in 16de eeuwse context regelmatig als bodemvondst voor. Hoorn was een regionaal productiecentrum van laken, zoals blijkt uit vondsten van deze loodjes in Enkhuizen en Medemblik.

Tot slot komen uit de kuil veel fragmenten leer, die hebben toebehoord aan minimaal negen schoenen en twee beurzen of tassen. Tevens zijn enkele afsnijdsels gevonden, die erop zouden kunnen wijzen dat we te maken met afval van een schoenmaker/schoenlapper. Twee van de afsnijdsels hebben resten van haar, wat alleen kan voorkomen bij een lap leer dat bij een

Afb 5.11 Beeldje van een knielende engel van terracotta uit afvalkuil S192, 1500-1550.

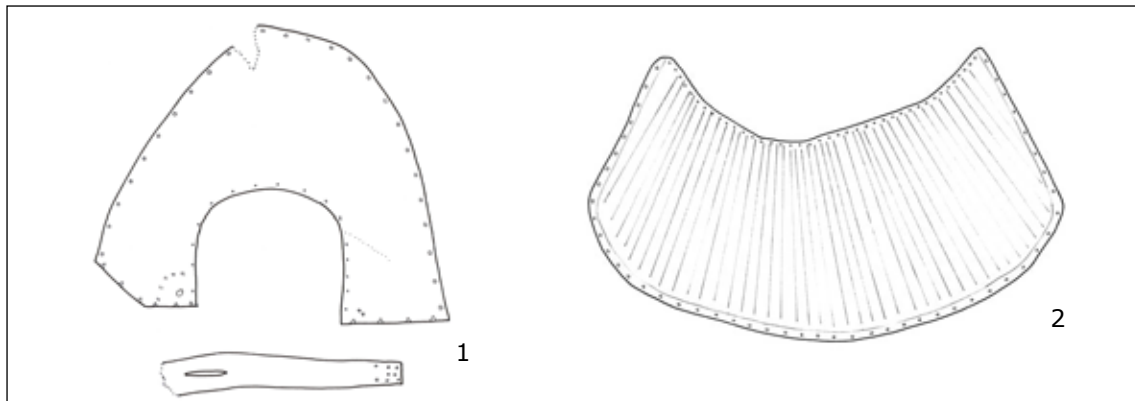

Afb 5.12 Benen glis (schaats) uit afvalkuil S192, 1500-1550.

157 280-C02
 158 280-C01
 159 280-B01
 160 Van den Berg 2006, 17.
 161 285-M02
 162 280-M04
 163 280-M03
 164 280-M01, 280-M02, 285-M01

Afb 5.13 Metalen voorwerpen uit afvalkuil S192, 1500-1550.

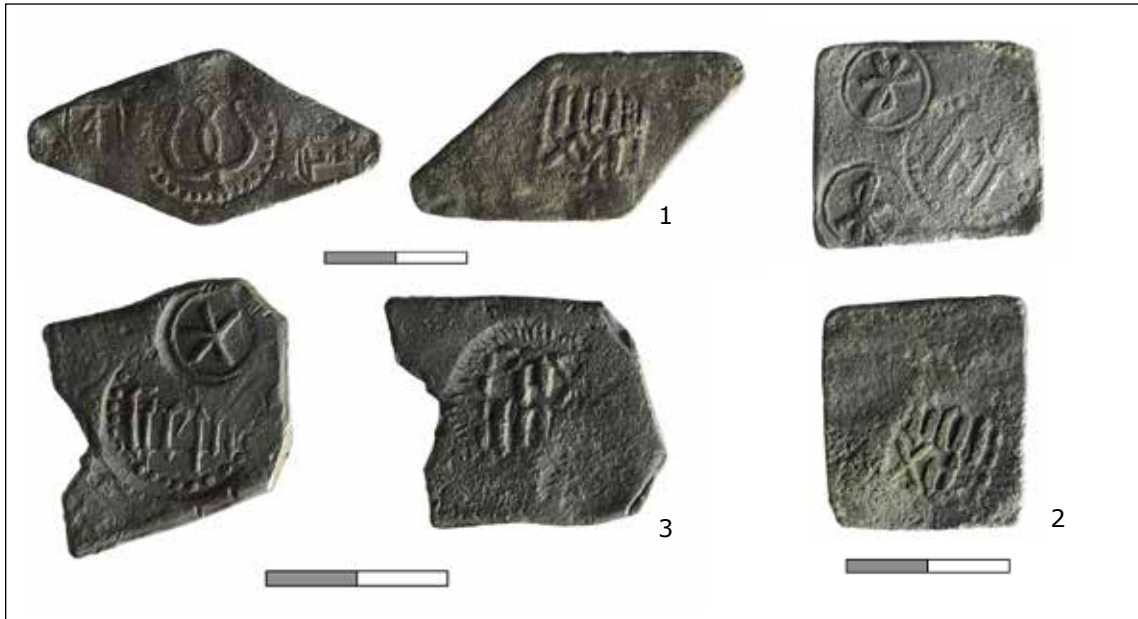
Afb 5.14 Voorwerpen van leer uit afvalkuil S192, 1500-1550. Schaal 1:4.

leerlooiër vandaan komt.¹⁶⁵ Bij slechts drie schoenen kan het type volgens de typologie van Goubitz worden bepaald: een lage schoen met sluitingssplit in het midden en sluiting met een veter (type 70)¹⁶⁶, een schoen die wordt gesloten met een riempje met gesp (type 85)¹⁶⁷ en een schoen met een gecombineerde sluiting met riempje en gesp en staartknoopveter (type 100, afb 5.14.1).¹⁶⁸ Dit laatste type komt weinig voor.¹⁶⁹ Van de overige schoenen kan het type niet met zekerheid worden vastgesteld.¹⁷⁰ Naast schoenen zijn dus de fragmenten van twee beurzen of tassen aanwezig (afb 5.14.2).¹⁷¹

Meelloodjes

Een aantal metalen voorwerpen kan met de molen in verband worden gebracht, namelijk enkele loodjes die dienden als bewijs van betaling van accijns op het malen van graan.

165 280-L00, 285-L07
 166 280-L01
 167 285-L02
 168 285-L03
 169 Goubitz 2001, 240 (fig. 9a).
 170 280-L05, 280-L06, 285-L04, 285-L05, 285-L06
 171 280-L02, 280-L03

Afb 5.15 Accijnslodjes voor het malen van graan, 1500-ca 1563.

Op een van de loodjes staat op de ene zijde een stempel met een gotische letter M (zoals die tot nu toe in de literatuur is beschreven) en twee huismerkjes, en op de andere zijde PXX ROG (afb 5.15.1).¹⁷² Op een tweede loodje staat op de ene zijde R SAC met twee huismerkjes en op de andere zijde PX ROG (afb 5.15.2).¹⁷³ Een derde loodje heeft op de ene zijde een stempel met de letters SCEPE met een klein rond stempeltje met vijfpuntige ster en op de andere zijde PX ROG (afb 5.15.3).¹⁷⁴

Vondsten van dit soort loodjes zijn op diverse locaties in Hoorn gedaan en voorheen werden deze soms beschreven als armenpenningen. In 2016 is over deze loodjes een rapport geschreven waarin voor het eerst wordt beargumenteerd dat ze dienden als bewijs van betaling van accijns op het malen van graan.¹⁷⁵ Op moment van schrijven van dat rapport waren 37 loodjes uit Hoorn bekend, waarvan er 22 in de buurt van een van de molens op de Westerdijk zijn gevonden. De hier gevonden loodjes kunnen aan dit aantal worden toegevoegd.

5.2 Fase 3 (1563-1590)

Uit de historische gegevens blijkt dat de molen in 1582 niet meer aanwezig was. Mogelijk is deze in 1563 of in de jaren daarna afgebroken. De molenplaats is daarna waarschijnlijk afgevlakt en het perceel lag vervolgens braak. Waarschijnlijk is het oostelijke deel van het perceel afgesplitst. Hier verscheen in fase 3 een huis (perceel 1A). Het valt op dat een hieronder besproken afvalkuil precies naast de gereconstrueerde perceelsgrens ligt. Het is dus aannemelijk dat deze perceelsgrens al eerder bestond.

5.2.1 Perceel 1A

Op perceel 1A is een palencluster (S186) aangetroffen waarvan de functie niet duidelijk is. Pal hiernaast lag een afvalkuil.

172 279-M01

173 287-M01

174 287-M02

175 Schrickx & Van der Harst 2016.

Afvalkuil S185

Deze kuil had een afmeting van ongeveer 2 bij 1,70 meter en bevatte veel bruin organisch materiaal, mosselschelpen, dierlijk botmateriaal, stukjes hout en schors, dierlijk haar, keramiek, glas en ook puin (baksteen, dakpan, plavuiz). Een grondmonster uit de kuil is archeobotanisch bekeken en dit leverde naast de genoemde inhoud weinig ander afval op.¹⁷⁶

Keramiek

Uit de kuil zijn meer dan 400 scherven keramiek verzameld, die hebben toebehoord aan minimaal 100 voorwerpen. De meeste voorwerpen behoren tot het lokaal vervaardigde roodbakkende aardewerk, namelijk minimaal acht bakpannen, elf borden, een deksel, negentien grapen, een kan, drie kommen, acht koppen, twee lekschalen, een olielamp, een pispot, drie steelkommen, twee testen, twee vuurstolpen en een zalfpot. Dit is een typisch 16de-eeuws vormenspectrum. Bij de bakpannen domineert de manchetrand (r-bak-5), een randtype dat vooral voorkomt tussen circa 1525 en 1575 (afb 5.16.1 en 2). Een model met kraagrand (r-bak-4), dat voorkomt vanaf circa 1550/1575, ontbreekt.

Bij de borden valt op dat het bord met uitgebogen vlag (r-bor-1), het standaardmodel uit de 15de eeuw en eerste helft van de 16de eeuw, op basis van de randscherven volledig ontbreekt. Slechts één kleine wandscherf met sgraffito-decoratie is waarschijnlijk van dit type bord afkomstig. Alle andere borden hebben een korte platte vlag (r-bor-6), een randtype dat dominant is vanaf circa 1550. Vier van deze borden zijn ongedecoreerd (afb 5.16.4). De andere borden zijn op verschillende wijzen eenvoudig versierd. Twee borden hebben slibboogjes op de spiegel (afb 5.16.3).¹⁷⁷ De versiering met slibboogjes is typisch voor het model met uitgebogen vlag (r-bor-1) en werd incidenteel ook op de vroege exemplaren met platte vlag (r-bor-6) toegepast. We kunnen deze borden dus plaatsen tussen 1525-1575. Eén van de borden heeft een geel gekleurde spiegel (witte sliblaag met loodglazuur) en een ander bord een groen gekleurde spiegel (witte slib met loodglazuur en koperoxide). Borden met spiegels in deze kleuren komen algemeen voor tussen 1550 en 1650. Tot slot is er een bord aanwezig met groene spiegel en eenvoudige slibversiering op de vlag. Deze decoratiewijze is typisch voor de periode na 1575. Onder de grote hoeveelheid borden van roodbakkerd aardewerk van klooster Bethlehem (1475-1572) ontbreken borden die deze decoratiewijze hebben, wat aangeeft dat ze in deze omgeving na 1572 werden gemaakt. Meerdere van de borden zijn aan de achterzijde beroet, iets wat bij deze opgraving bij veel borden opvalt. Het eten op de borden is kennelijk op een smeulend vuur verwarmd.

De grapen zijn in te delen in diverse typen, maar door de fragmentatie van het materiaal is het typenummer niet altijd te bepalen. We zien algemeen voorkomende modellen met afgeronde buik en kraagrand (r-gra-10), met scherpe buikknik en kraagrand (r-gra-54, afb 5.16.10)¹⁷⁸, met scherpe buikknik en kraagrand en met rib op de schouder (r-gra-34) en met scherpe buikknik en onverdikte uitgebogen rand (r-gra-18 en r-gra-29, afb 5.16.5 en 7).¹⁷⁹ Daarnaast zijn enkele minder algemene typen aanwezig. Eén van deze heeft een vrij steile wand en kraagrand (r-gra-30) en is inwendig op de bodem voorzien van groen glazuur. Dit model dateert na circa 1575. Een andere grape met een afwijkend model (rand van boven afgeplat en met dekselgeul, scherpe buikknik en rib op schouder) heeft inwendig een geel geglazuurde bodem.¹⁸⁰ Afwijkend is ook een kleine grape met afgeronde buik, onverdikte rand en rib op de

---

176 M51
177 259-C02
178 264-C12
179 259-C01, 264-C13
180 Type komt niet voor in het Deventer Systeem.

1

3

2

4

7

5

8

6

9

10

11

12

13

14

16

15

17

Afb 5.16 (vier pagina's) Keramiek uit afvalkuil S185, 1550-1580.

schouder (r-gra-85, afb 5.16.6).¹⁸¹ Dit voorwerp is zowel van binnen als van buiten geglazuurd en zal als (schenkan) zijn gebruikt en niet om mee te koken.

Bij de kommen en koppen zijn de standaardtypen voor de 16de eeuw aanwezig. Vrijwel alle koppen zijn te rekenen tot het model met scherpe buikknik en rechte rand (r-kop-2) en hebben voor zover valt te zien één oor (afb 5.16.8 en 9 en 12).¹⁸² Opmerkelijk is dat één kom met platte vlag behoort tot het Noord-Hollands slibaardewerk (afb 5.16.11).¹⁸³ Op de bodem is in

181 283-C04
 182 258-C02, 264-C02, 264-C03
 183 264-C04

slib een vuurslag aangebracht, een motief dat zelden als hoofdmotief op deze aardewerksoort voorkomt. Borden en kommen met deze uitbundige slibversiering werden met zekerheid vóór 1572 vervaardigd, wat blijkt uit het gegeven dat deze aardewerksoort onder de vondsten van enkele kloosters (zoals Bethlehem) voorkomt. Historisch is bekend dat de kloosters in 1572 zijn opgeheven. De kom met vuurslagmotief is waarschijnlijk in het derde kwart van de 16de eeuw in Alkmaar gemaakt.¹⁸⁴

Bij de overige vormen van het roodbakkend aardewerk vallen niet specifiek kenmerken op. De vormen komen algemeen in de tweede helft van de 16de eeuw voor, zoals lekschalen op poten (r-lek-7 en r-lek-8)¹⁸⁵, een olielamp, een pispot met platte rand en op standring (r-pis-5), steelkommen op poten (r-stk-13 en r-stk-5), ongeglazuurde testjes met vierkante bak, ongeglazuurde ronde vuurstolpen en een zalfpot (r-zal-3, afb 5.16.21).¹⁸⁶

Het aantal voorwerpen van witbakkend aardewerk is relatief hoog, namelijk minimaal drie bakpannen, een beker, twee borden, een grape, vier koppen, een miniatuurvoorwerp en acht zalfpotten. Alle bakpannen hebben net als hun roodbakkende versies kleine manchetranden (w-bak-5) en zijn inwendig groen of geel geglazuurd. Bij de koppen zijn diverse modellen aanwezig (o.,a. w-kop-2 en w-kop-3, afb 5.16.14 en 15).¹⁸⁷ De vormvariatie is bij de koppen in de 16de eeuw groot. Ze zijn inwendig geel of groen geglazuurd. Opvallend is het relatief grote aantal zalfpotten, waarvan de meeste zijn in te delen bij de in deze regio standaardtypen (w-zal-3 en w-zal-9, afb 5.16.19, 20 en 21).¹⁸⁸ Ze zijn in de meeste gevallen inwendig geel geglazuurd (alleen loodglazuur) en in één geval

Afb 5.17 Een schnelle uit kuil S185, ca. 1568-1590.

184 Met dank aan S. Venhuis.

185 269-C04

186 264-C08

187 264-C01, 269-C01

188 264-C10, 269-C02, 283-C02, 264-C09

groen geglazuurd (met koperoxide). Het meest opmerkelijke voorwerp is een incompleet teruggevonden zalfpot van een zeer groot model, die zowel van binnen als van buiten groen van kleur is (loodglazuur met koperoxide) (afb 5.16.18).¹⁸⁹ De zalfpot heeft het model van een albarello, zoals een zalfpot van majolica in Italië wordt genoemd. De zalfpot is duidelijk een imitatie van een Italiaanse albarello in witbakkend aardewerk. Dit model komt in het Deventer Systeem, het in de archeologie gebruikte classificatiesysteem voor keramiek, niet voor en parallellen zijn niet bekend.

Een klein aantal voorwerpen behoort tot het steengoed uit Duitsland, namelijk minimaal zes kannen en een 'schnelle' (snelle). Twee van de kannen zijn gemaakt in Siegburg. Deze zijn geglazuurd en voorzien van eenvoudige appliques. Een andere kan is gedecoreerd met eikenranken en is een typisch product uit Keulen of Frechen. Het meest opvallend en bijzonder is de schnelle, een voorwerp dat zeker geen algemene verschijning bij opgravingen in Hoorn is (afb 5.17).¹⁹⁰ De beker is gedecoreerd met drie grote wapenschilden: het wapen van Engeland, het wapen van het aartsbisdom Keulen en het wapen van het hertogdom Saksen-Lauenburg (incompleet). Onder het eerste wapenschild staat ENGELAND zodat er geen misvatting kon zijn om welk namen het ging. Onder de wapens van de Duitse hertogdommen staat geen tekst, waardoor het voor de Hoornse eigenaar van de schnelle wellicht niet duidelijk was welke wapens erop stonden. De wapens waren bovenal decoratie, wat ook blijkt uit de merkwaardige combinatie van wapenschilden. Het lijkt erop dat de maker van de schnelle willekeurig enkele mallen heeft gepakt om afdrukken te maken. Onder twee wapenschilden staan de initialen CK (bij het derde wapenschild is dit niet te zien), die waarschijnlijk voor Christian Knütgen staan. Hij was meesterpottenbakker in Siegburg, werkzaam tussen 1568 en 1605 (op basis van gedateerde stukken).¹⁹¹ Helaas ontbreekt een jaartal op dit exemplaar waardoor we deze niet precies kunnen dateren. Het wapenschild van het aartsbisdom Keulen is voorzien van een hartschild met horizontale balken, zoals dat gebruikt werd door aartsbisschop Salentin Van Isenburg (1567-1577). De mal voor dit wapenapplique is dus tussen 1567 en 1577 vervaardigd, maar kan ook na 1577 nog zijn gebruikt. De schnelle is waarschijnlijk ergens tussen 1568 en 1590 vervaardigd.

De overige materiaalgroepen zijn met heel kleine aantallen vertegenwoordigd. Vijf voorwerpen behoren tot de Nederlandse majolica. Het is gebruikelijk dat majolica een kleine groep is, wat samenhangt met het gegeven dat productie nog niet in de omgeving plaatsvond. De scherven zijn afkomstig van drie borden en twee zalfpotten. De eerste zalfpot is van een klein model en is beschilderd in blauw en oranje.¹⁹² Van de andere zalfpot zijn slechts twee zeer kleine scherfjes teruggevonden; mogelijk zijn ze afkomstig van een groot formaat zalfpot (albarello). Van een wandfragment van grijsbakkend aardewerk valt niet te zeggen van welke vorm deze afkomstig is. Inwendig is het voorwerp zwaar beroet, wat wijst op een vuurstolp. Vuurstolpen van grijsbakkend aardewerk werden echter in de 16de eeuw niet meer gemaakt. Het valt niet uit te sluiten dat het hier om opspit (dus een oudere scherf) gaat. Een hoeveelheid scherven is afkomstig van een olijfoliekrui uit Spanje (afb 5.16.17).¹⁹³ Deze kruiken fungeerden als verpakkingsmateriaal en zijn dus niet als voorwerp zelf ingevoerd.

Het laatste voorwerp van keramiek uit de kuil is een bijzonder stuk: een zogenoemd noppenbordje van tinglazuuraardewerk (afb 5.18).¹⁹⁴ Dit bordje staat op een standring en heeft

---

189 283-C01

190 264-C14

191 [https://de.wikipedia.org/wiki/Knütgen_\(Töpferfamilie\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Knütgen_(Töpferfamilie))

192 264-C07

193 269-C03

194 264-C11

Afb 5.18 Bord van tinglazuuraardewerk met noppenrand en beschilderd in mangaan met druiventros, uit afvalkuil S185, 1550-1580. De herkomst van dit bord is onbekend.

een platte vlag met noppen. Deze vorm is bekend van majolica (m-bor-14) en productieafval is uit diverse plaatsen bekend, waaronder ook uit Hoorn (na 1615). In dit geval is het bordje gebakken in de faiencetechniek, dus zonder gebruik te maken van proenen. Het is zowel aan de boven- als achterzijde voorzien van tinglazuur. Het baksel is rood van kleur. Midden op de spiegel is een mangaankleurige beschildering zichtbaar van wat lijkt een druiventros. De beschildering is deels verdwenen, wat doet vermoeden dat deze is uitgevoerd in bovenglazuur. Hoogstwaarschijnlijk hebben we met een mediterrane import te maken, maar waarvandaan is vooralsnog onduidelijk.

Glas (afb 5.19)

In de kuil is een laag met glasscherven gevonden. Omdat het ondoenlijk was deze met de hand te verzamelen, is zoveel mogelijk glas uit deze laag met grond en al geborgen en op het depot uitgezeefd. Het was niet mogelijk de volledige inhoud van de grote kuil te bergen, waardoor het aannemelijk is dat veel glasscherven ongezien zijn weg geschept.

Bij de determinatie van de glasscherven is de hulp ingeroepen van Michel Hulst, glasspecialist en als vrijwilliger werkzaam bij Archeologie Amsterdam.

De scherven zijn afkomstig van minimaal 22 voorwerpen. Vier van deze behoren tot het drinkgerei en op basis van de scherven valt te zeggen dat zich hieronder minimaal twee noppenbekers en één koolstronkbeker bevinden. Van een van beide noppenbekers zijn meerdere kleine noppen en een stukje van de geribde voetband gevonden.¹⁹⁵ Van de andere noppenbeker is een deel van de bodem aanwezig en deze heeft een voetband met geknepen schoepjes.¹⁹⁶ Beide dateren uit de periode 1500 tot 1550. Van de koolstronkbeker is slechts een kleine randscherf aangetroffen.¹⁹⁷ Deze beker komt voor in de 15de en eerste helft van de 16de eeuw. Tot het tafelgerei mogen we vermoedelijk ook een kan van een blauwgetint glas rekenen.¹⁹⁸ Van dit voorwerp is slechts een randscherf met aanzet van een schenklip

---

195 265-G19
 196 265-G18
 197 265-G07
 198 265-G10

265-G19

265-G13

265-G18

265-G14

265-G07

265-G15

265-G10

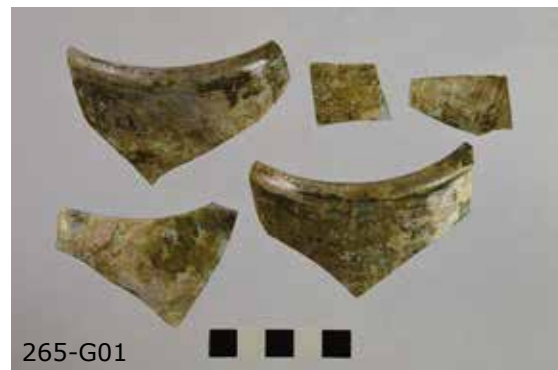
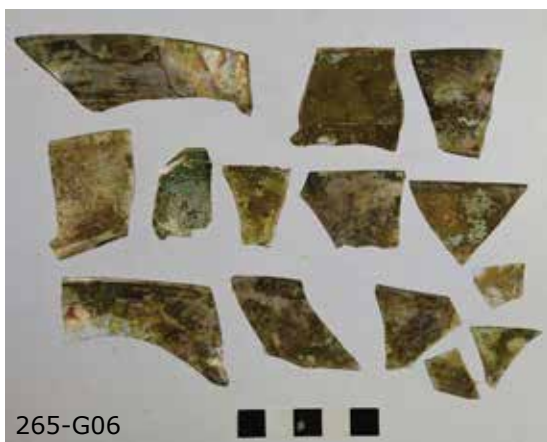
265-G03

265-G04

265-G21

Afb 5.19 (2 pagina's) Voorwerpen van glas uit afvalkuil S185, 1550-1580.

gevonden, voorzien van een dikke glasdraad.

De meeste glasscherven zijn afkomstig van flessen. Uit de scherven valt op te maken dat minimaal tien flessen aanwezig zijn. Vier van deze zijn peervormige voorraadflessen met ingevouwen voet, zonder optische ribbels in de wand (gl-fle-13).¹⁹⁹ Uit de scherven van de voeten blijkt dat ze verschillende formaten (groot en klein) hebben. Ze zijn zeer dunwandig waardoor ze in zelden compleet worden teruggevonden. Dit model fles komt algemeen voor in de 16de eeuw.

Verder zijn minimaal drie kleine cilindrische flesjes met korte hals aanwezig (gl-fle-11).²⁰⁰ Een vierde flesje heeft een lange hals en wordt vaak als medicijnflesje aangeduid (gl-fle-16?).²⁰¹ Tot slot is een klein flesje van vrijwel kleurloos glas aanwezig.²⁰² Een laatste fles is een bolle wijnfles met opgestoken bodem (zonder voet).²⁰³

De overige voorwerpen komen veel minder vaak als bodemvondst voor, namelijk minimaal twee destilleerhelmen (alambieken)²⁰⁴, een albarello²⁰⁵, een urinaal²⁰⁶ en mogelijk twee destilleerkolven.²⁰⁷

Een destilleerhelm (gl-ala-1) werd op een vat of kolf met vloeistof geplaatst. Door verhitting verdampte de vloeistof. De damp werd in de destilleerhelm opgevangen, condenseerde langs de wand en het vocht werd via een tuit afgevoerd naar bijvoorbeeld een voorraadfles. Doordat vloeibare stoffen verschillende verdampingstemperatuur hebben, konden op deze manier mengsels van stoffen worden gescheiden. Destilleren van vloeistoffen werd gedaan door apothekers, artsen, alchemisten en ook drankstokers. Archeologische vondsten hiervan zijn tamelijk zeldzaam.

Ook de glazen albarello (gl-pot-1), een groot model zalfpot, is een zeldzame verschijning onder archeologische vondsten. Een urinaal of pisglas diende om urine te bekijken, een gebruikelijke wijze van het stellen van een diagnose door een arts. Van twee randscherven is niet volledig zeker van welke vorm deze afkomstig zijn. Mogelijk zijn beide afkomstig van destilleerkolven, waarin de vloeistof in een destilleeropstelling werd verhit. De ene randscherf is dikwandig en lichtconisch naar binnen en zou ook van een vijzel kunnen zijn. De andere randscherf is eveneens dikwandig, maar lichtconisch naar buiten, wat zou kunnen wijzen op een dikwandige beker. De sterke mate van fragmentatie van het materiaal maakt determinatie lastig.

Alles overziend, hebben we duidelijk te maken met een apothekers of eventueel dokters glazen inboedel.

Leer

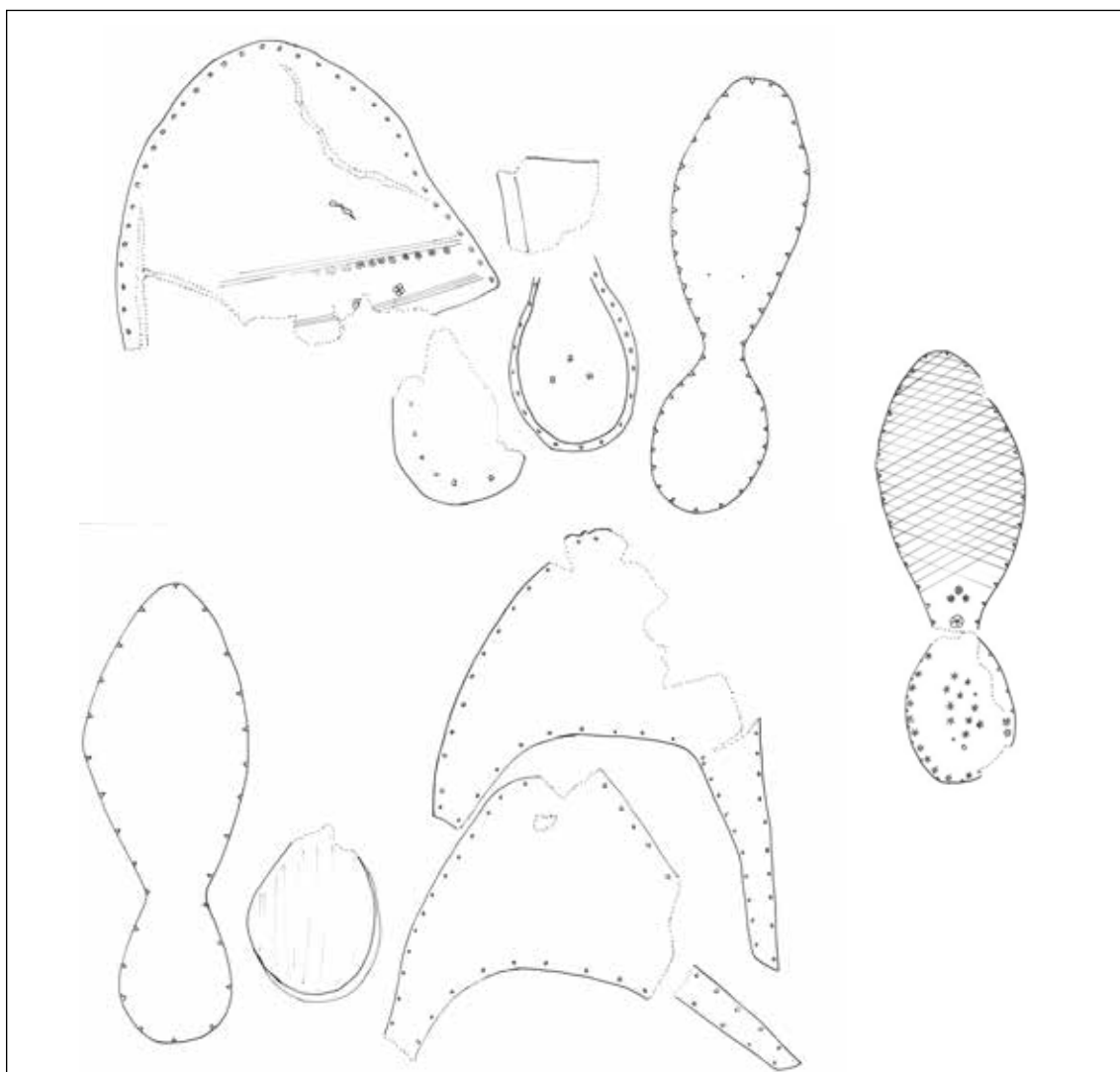
Uit de kuil komen de onderdelen van minimaal twaalf schoenen, waarvan er vier tot de muilen zijn te rekenen (Goubitz type 105, afb 5.20.1 en 2).²⁰⁸ Bij drie van deze muilen is het voorblad versierd door middel van ingesneden, gestempelde of gestanste lijnen en motieven. Eén schoen is een instapschoen zonder sluiting (type 90).²⁰⁹ Van de andere schoenen is het type niet met zekerheid vast te stellen.²¹⁰ Ook uit deze kuil komen afsnijdsels, namelijk

---

199	265-G04, G12, G13, G14, G15 en G16
200	265-G03 en G21
201	265-G20
202	265-G22
203	265-G23
204	265-G06, G09 en G24
205	265-G02
206	265-G08
207	265-G01 en G05
208	264-L02, 269-L02, 269-L03, 269-L04
209	264-L08
210	264-L01, 264-L03, 264-L04, 264-L06, 264-L07, 269-L01, 269-L05

20 fragmenten. Eén van de afsnidsels heeft resten van haar, wat erop wijst dat de lap leer waarvan dit stukje is afgesneden direct van een leerlooier of leertouwer afkomstig is. In de kuil is overigens ook een grote pluk dierlijk haar gevonden.²¹¹ Het lijkt er dus op dat afval van een leerbewerker in de kuil is beland.

Afb 5.20 Voorwerpen van leer uit afvalkuil S185, 1550-1580. Schaal 1:4.

Archeo-botanisch onderzoek

Tijdens de opgraving viel op dat in deze afvalkuil veel haar aanwezig was. Enkele monsters (M51 en M52) zijn onderzocht door BIAX.²¹² Een onverwacht resultaat is dat het om mensenhaar van meerdere individuen blijkt te gaan.

Daarnaast is ook schors van elzenhout aangetroffen; de verklaring voor de aanwezigheid in de afvalkuil is niet duidelijk. Verder zijn meerdere takjes van vruchtbomen (appel of peer) aanwezig. Kennelijk is ook snoeiafval van de boomgaard in de kuil beland.

In het aangeleverde monster bevond zich verder een bloemhoofd van een kaardenbol (zie tekstkader).

211 M52

212 Vermeeren & Van Haaster 2021.

Kaardenbol

Caroline Vermeeren (Biax Consult)

*In de apothekerskuil (S185) is een deel van het bloemhoofd van grote kaardenbol (*Dipsacus fullonum*) gevonden, waarin nog zaden aanwezig waren. Er zijn drie mogelijke verklaringen voor deze vondst.²¹³ Ten eerste kan de kaardenbol een sierfunctie gehad hebben in een omliggende tuin of (gedroogd) in de woning. De lila bloemetjes bloeien als een dubbele cirkel vanuit het midden van het bloemhoofd naar boven en onder en zijn heel decoratief. Ook als de plant uitgebloeid is zijn de bloemhoofden (kaardenbollen) decoratief (afb).*

*Een tweede verklaring kan gezocht worden in de naam van de plant in combinatie met de tussen de stekels aangetroffen (enkele) haren van schaaap. Wol moet geeraard worden voor het kan worden gesponnen. Dit gebeurt met (metalen) borstels, en in tegenstelling tot wat de Nederlandse naam suggereert, zijn de bloemhoofden van kaardenbollen hiervoor niet geschikt. Wel werden ze gebruikt voor het vilten en opruwen van de gesponnen wollen doeken. De wetenschappelijke naam geeft een beter beeld van het gebruik: de soortnaam *fullonum* is afgeleid van het Latijnse *fullo*, wat volder of voller betekent. Dit is een persoon die laken volt (= vervilt).²¹⁴ Meestal betreft dit gebruik dan de weverskaarde (*Dipsacus sativus*), die sterke haakvormige stekels*

Afb Bloeiende grote kaardenbol. © BIAx

heeft, en daarmee beter geschikt is voor het opruwen van de stof. Het hier aangetroffen bloemhoofd is echter van de wilde soort die rechte en minder sterke stekels heeft. Toch werden ook deze wel voor hetzelfde doel gebruikt, alleen moesten ze veel sneller worden vervangen. Tussen de stekels werden enkele haren van schaaap aangetroffen. Deze vormen echter geen onomstotelijk bewijs voor het gebruik van de bol als hulpmiddel bij het vilten, want resten gedraaide wol zijn ook in M54 uit dezelfde afvalkuil gevonden. Dit brengt ons bij de derde verklaring. Uit de vondsten van fragmenten van destilleerkolven blijkt dat de afvalkuil tussen 1550-1580 bij een apotheker in gebruik was. Hierdoor komt ook het gebruik van kaardenbol als geneesmiddel in beeld. In zijn beroemde kruidenboek uit 1554 beschrijft Dodoens medicinale toepassingen van beide soorten kaardenbol.

213 Zie ook Vermeeren *et al.* 2010.

214 Bakker 2000, 224.

Zowel de wortels van de planten als de insectenlarven ('wormkens') die zich vaak in de kaardenbollen zelf bevinden kunnen verwerkt worden tot een zalf:²¹⁵

Die wortel van Caerden in wijn ghesoden ende daer naer wel cleyn ghestooten tot dat zy eenen saelfken ghelijck es/ gheneest die cloven ende fistulen in dat fundament. Ende om dit salfken goet te behouwe zoo moetment in een coperen busse bewaeren.

Die wormkens diemen in die bollekens van den Caerden vint sijn goet tseghen die vierdedaechse cortse aen den hals oft arm ghedraghen als Dioscorides scrijft.

Apotheker

Het vondstmateriaal uit de kuil vertoont een opvallende samenstelling. Bij de keramiek valt het hoge aantal zalfpotten op: zeven zalfpotjes van witbakkend aardewerk, één grote albarello van witbakkend aardewerk, een zalfpotje van roodbakkend aardewerk en twee zalfpotten van majolica (totaal 11 stuks). De albarello van witbakkend aardewerk is vooral opvallend. Een dergelijk grote pot was zeker niet in gebruik bij een gewoon huishouden. Vergelijkbare vondsten zijn niet bekend. Ook het glaswerk is duidelijk afwijkend van wat normaal in een afvalkuil wordt aangetroffen. Onder de voorwerpen bevinden zich een destilleerhelm, mogelijk ook destilleerkolven, een albarello en flessen van diverse formaten. Alles overziend kan het niet anders dan dat we met het materiaal van een apotheker te maken hebben (afb 5.21).

Het vondstcomplex doet denken aan de inventaris van een apotheek die in Lübeck is opgegraven en in 1982 is gepubliceerd.²¹⁶ Net als in Hoorn het geval, was ook daar het glaswerk totaal versplinterd waardoor geen complete vorm was samen te stellen. In de catalogus worden 21 rand/halsfragmenten en vier bodems (ingevouwen voeten) van buikige flessen genoemd. Daarnaast zijn scherven van (vierkante) voorraadflessen, glaskolven, destilleerkolven en drinkglazen (maigelein, noppenbekers, stangenglas) aanwezig. Verder zijn meerdere zalfpotten of albarelli van majolica aanwezig. Het materiaal wordt geplaatst in de eerste helft van de 16de eeuw. Nog altijd is dit een van de weinige archeologische bekende apothersinventarissen. Onlangs is het

Afb 5.21 Schilderij van een alchemist van David Teniers, ca 1645-1649 (Museum Wasserburg Anholt). Op het schilderij zien we allerlei voorwerpen die ook door een apotheker werden gebruikt, zoals een glazen destilleerhelm, voorraadflessen en zalfpotten.

215 Dodoens 1554, 556-557.

216 Falk 1982.

vondstmateriaal van een apotheker uit Arnhem gepubliceerd.²¹⁷ Hoewel we in Hoorn met zeer gefragmenteerd materiaal te maken, is het dus een bijzonder vondstcomplex.

In dit licht laat ook het mensenhaar zich verklaren: het beroep van barbier ligt in het verlengde van de apotheker.

De kuil dateert hoogstwaarschijnlijk na afbraak van de molen. Historisch valt te beargumenteren dat dit in of niet lang na 1563 heeft plaatsgevonden. Rond 1600 is op de locatie waar de kuil is gegraven een huis gebouwd. Ergens in de tussentijd is de kuil dus volgestort met afval. Diverse aardewerksoorten die vanaf eind 16de eeuw algemeen voorkomen in deze regio, zoals Weser-aardewerk, Werra-aardewerk en Italiaanse faience (Ligurisch blauw) ontbreken volledig. Ergens na 1580 zouden scherven van een of meer van die keramieksoorten toch wel verwacht mogen worden. De meeste voorwerpen kunnen we plaatsen tussen 1525 en 1575. Rekening houdend met enige jaren dat ze zijn gebruikt voordat ze zijn weggegooid, kunnen we de kuil rond 1580 plaatsen. Uit historische gegevens valt af te leiden dat in het gebied tussen de Westerdijk, Proostensteeg, Achterom en Geldersesteeg meerdere doktoren, chirurgijns en apothekers stukjes grond bezaten. In 1600 bezat Dirck Jorisz Apotheker een perceel met meerdere huizen in de Geldersesteeg. Het zou dus kunnen dat we de vondsten aan hem kunnen koppelen, of wellicht aan een generatie voor hem.

Afb 5.22 Voorwerpen van metaal van perceel 1, 1550-1600.

Overig

Uit de ophogingslagen op dit perceel komen vondsten die uit de (tweede helft van de) 16de eeuw dateren.²¹⁸ Enkele metalen voorwerpen zijn het vermelden waard. Een van deze is een klein keurlood (pijplood) van Hoorn, zoals die ook in andere contexten uit de 16de eeuw bij de opgraving zijn aangetroffen (afb 5.22.1).²¹⁹ Bij de aanleg van een van de werkputten op dit

217 Hoogendijk & Tolboom 2020.

218 V256

219 256-M03

deel van het terrein (dus niet in een van de ophogingslagen) is nog een lakenlood van Hoorn gevonden, die op basis van de stempels in de 16de eeuw kan worden geplaatst (afb 5.22.3).²²⁰ Vondsten van dit type lood zijn zeldzaam. Beide voorwerpen vormen een overblijfsel van de bloeiende Hoornse lakennijverheid in die tijd. Een derde keurlood kan worden toegeschreven aan de bekende lakenstad Ieper in Vlaanderen (afb 5.22.4).²²¹ Keurloden uit Ieper komen in 16de-eeuwse context zo nu en dan voor in deze regio en sluiten goed aan bij de historische gegevens waaruit blijkt dat veel Vlaams textiel werd verhandeld. Een vierde voorwerp is een versierd spinloodje, gebruikt voor het spinnen van wol tot draad (afb 5.22.2).²²² Spinloodjes komen tussen 16de-eeuws vondstmateriaal veel voor, maar dit exemplaar valt op door de afwijkende versiering.

5.2.2 Perceel 1B

Op het overige deel van het grote perceel 1 is in deze periode weinig activiteit te bespeuren. Bij de aanleg van de werkputten is vondstmateriaal verzameld, maar dit kan niet aan specifieke sporen worden gekoppeld. Wel waren hier twee kuilen met veel vondstmateriaal aanwezig.

Kuil S198 (leerlooiër/schoenmaker)

Geheel in de zuidwesthoek van het perceel bevond zich een grote en diepe afvalkuil (S198). De kuil is opgegraven in werkput 12 en de rand van deze kuil is gezien in werkput 7. De lengte van de kuil kunnen we daardoor schatten op ongeveer 4,50 meter; de breedte was minimaal 2,80 meter. Aan de westkant werd de kuil doorsneden door de damwand van de bouwput. Tussen werkput 7 en werkput 12 is een deel van de kuil niet opgegraven. De inhoud is dus niet volledig geborgen.

In profiel 17 is een doorsnede door de rand van de kuil vastgelegd (afb 5.23). Hieruit blijkt dat de kuil is gegraven vanaf een niveau van 0 NAP tot een diepte van -1,75 NAP. De kuil was opgevuld met meerdere lagen. Geheel onderin lag een dik pakket mest met stro. Daarop bevonden zich lagen met lichtgrijze klei, organisch materiaal, kalk en afval (dierlijk botmateriaal, mosselschelpen, keramiek, brokken bakstenen en golfpannen e.d.). Een grondmonster uit de kuil is archeobotanisch bekeken.²²³ Hieruit blijkt dat de kuil, naast genoemd afval, ook visresten, eiscaalfragmenten,

Afb 5.23 Doorsnede door afvalkuil S198, kijkend richting het noorden. Slechts een deel van de kuil is opgegraven want deze is gehalveerd door de damwand.

---

220 272-M02
221 256-M02
222 256-M01
223 M56

een hazelnootschil, insectenonderdelen, een druivenpit en zaden van enkele wilde planten (schapenzuring, Beklierde duizendknoop, Gewone waterbies en Bolderik) bevatte.²²⁴ De kuil bevatte verder weinig botanische resten die wijzen op consumptieafval.

Keramiek

Uit de kuil zijn bijna 500 scherven keramiek verzameld, afkomstig van minimaal 111 voorwerpen. Verreweg de grootste groep wordt gevormd door roodbakkend aardewerk (MAE=95, 85%). Daarna volgen witbakkend aardewerk (MAE=7), steengoed (MAE=5), majolica (MAE=2), grijsbakkend aardewerk (MAE=1) en Frans witbakkend aardewerk (MAE=1).

Bij het roodbakkend aardewerk zien we de voor de 16de eeuw gebruikelijke vormen, namelijk minimaal negentien bakpannen, veertien borden, een deksel, 26 grapen, twee kommen, acht koppen, twee lekschalen, twee olielampen, acht pispotten, een pot, twee spaarpotten, drie testen en vijf vuurstolpen. De variatie in typen is tamelijk groot. Bij de bakpannen domineert de kleine manchetrand (r-bak-5), een type dat dominant was in de periode 1525-1575. Een aantal van de gevonden randtypen was vanaf 1550 in gebruik, zoals een kleine blokvormige rand (afb 5.24.1).²²⁵ Bij de borden is zowel het model met uitgebogen vlag (r-bor-1) als met korte platte vlag (r-bor-6) aanwezig. Twee borden van het eerste type zijn voorzien van sgraffito-decoratie, een decoratiewijze die voorkomt tussen 1475 en 1550 (afb 5.24.2).²²⁶ De voorstelling is onduidelijk. Het tweede type met korte platte vlag werd dominant vanaf 1550. Eén van deze is gedecoreerd met slibboogjes, wat rond 1550-1575 zo nu en dan nog werd gedaan, en de ander heeft een groen gekleurde spiegel. Verder is een scherf van een bord aanwezig die wordt gerekend tot het Noord-Hollands slibaardewerk. De deksel is aan afwijkend product: deze is voorzien van standlobben; de bovenzijde is geglazuurd en de onderzijde ongeglaazuurd (afb 5.24.4).²²⁷ Bij de grapen behoren meerdere exemplaren tot het type met scherpe buikknik, kraagrand en rib op de schouder (r-gra-34), een type dat veel voorkwam tussen 1550 en 1600 (afb 5.24.3).²²⁸ Daarnaast zien we diverse andere typen grapen. Net als bij de borden is één van de kommen voorzien van sgraffito-decoratie. Het aantal pispotten is vrij hoog. Het dominante model is een pispot op standring en met een kleine kraagrand (r-pis-4, afb 5.24.5).²²⁹ De twee spaarpotten (van beide is alleen de voet teruggevonden) zijn opvallend omdat deze vorm niet zo vaak voorkomt onder de vondsten. Bij de vuurstolpen is zowel het ronde als het halfronde model aanwezig (afb 5.24.7).²³⁰ Het meest opmerkelijke voorwerp onder het roodbakkend aardewerk is de pot (afb 5.24.6).²³¹ Deze is grotendeels compleet teruggevonden. De pot heeft een steile wand en is voorzien van duimindrukken onder de rand. Dit model is niet eerder gevonden. Inwendig is de pot voorzien van kalkaanslag waaruit blijkt dat deze is gebruikt voor de opslag van urine. Dit voorwerp is zeker gebruikt door de leerlooier.

Witbakkend aardewerk is een kleine groep met scherven van een bord, een grape, een kan, een kom, een kop en een zalfpot. Van deze aardewerksoort werden vooral voorwerpen gemaakt die op tafel werden gebruikt en deze waren wat duurder dan hun roodbakkende equivalenten. Ook zalfpotjes werden vaak van witbakkend aardewerk gemaakt. In dit

Afb 5.24 (volgende pagina) Keramiek uit afvalkuil S198, 1550-1570.

---

224 Met dank aan L. de Sitter-Homans.
225 298-C04
226 298-C08
227 298-C05
228 298-C07
229 298-C06
230 298-C02
231 298-C01

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

Afb 5.25 Houten koker voor twee neusbrilletjes uit afvalkuil S198, 1550-1570.

Afb 5.26 Neusbrillen met kokers van leer en hoorn, uit de 16de en 17de eeuw (bron: Wellcome Collections).

geval is het zalfpotje erg klein en het model wijkt af van het gangbare model zalfpot (afb 5.24.8).²³² De scherven steengoed zijn alle afkomstig van kannen. Hieronder bevinden zich zeker drie baardmankruiken, vervaardigd in Keulen of Frechen (afb 5.24.10).²³³ De scherf grijsbakkend aardewerk is afkomstig van een kan en bij de majolica herkennen we een bord en een kleine kan. Tot slot is een scherf van een bord van Frans witbakkend aardewerk uit Beauvais aanwezig (afb 5.24.9).²³⁴ De pottenbakker heeft eerst op de witbakkende klei een laagje roodbakkende klei aangebracht en daarin de voorstelling uitgekraast. Het bord heeft een tekstrand, wat vaak voorkomt bij deze aardewerksoort. Borden uit Beauvais komen als import voor vanaf circa 1550 en het hoogtepunt ligt tussen 1575 en 1625.

---

232 298-C03
 233 298-C09
 234 298-C10

De keramiek omvat kookgerei (bakpannen, grappen e.d.), voedselvoorbereiding (lekschalen, kommen e.d.), tafelhoed (kannen, borden e.d.), voorwerpen die samenhangen met sanitair en verzorging (pispotten, zalfpot), voorwerpen die samenhangen met verwarming (testen, vuurstolpen), speelgoed (spaarpoten) en zeker één object dat ambachtelijk is gebruikt (pot voor urineopslag). Het afval is dus niet alleen afkomstig van een werkplaats, maar van een heel huishouden.

Het materiaal laat zich ruwweg dateren tussen 1525 en 1575. Het bord uit Beauvais is van belang omdat deze wordt gedateerd na 1575. Het volledig ontbreken van Werra-aardewerk, Weser-aardewerk en Italiaans tinglazuuraardewerk wijst erop dat de kuil niet veel later in tijd geplaatst moet worden. Lastig is dat nooit met volledige zekerheid te zeggen valt of een individuele scherf daadwerkelijk uit de kuil komt. In het profiel is te zien dat de kuil een grote nazak heeft gehad die is opgevuld met bovenliggende ophogingslagen. Tijdens de opgraving kan gemakkelijk een scherf uit de nazak aan de kuil zijn toegeschreven.

Houten brillenkoker

Zeer bijzonder is vondst van een deel van de houten brillenkoker, bestemd voor twee neusbrillen (afb 5.25). Het voorwerp is gemaakt van een harde houtsoort (mogelijk buxushout) en heeft een afmeting van 112x52x15 mm.²³⁵ Het bijbehorende deksel voor de koker is verdwenen. Vondsten van brillen zijn zeldzaam en brillenkokers komen al helemaal weinig voor (afb 5.26). De koker met brillen moet een kostbaar bezit van onze leerlooier/schoenmaker zijn geweest. Goed kunnen zien was voor een schoenmaker uiteraard onontbeerlijk en het vergt niet veel fantasie om hem voorovergebogen met een brilletje op zijn neus een schoen te zien naaien (afb 5.27).

Leer (afb 5.28)

Kuil S198 vormt het meest omvangrijke vondstcomplex met leer van deze opgraving. Uit de kuil komen meer dan 200 afsnijdseksels. Verder zijn de leren onderdelen van minimaal 47 schoenen, twee riemen, een messchede en een wambuis aangetroffen. Tot slot komen uit de kuil meerdere stukken leer met stiksels, waarvan de functie niet duidelijk is.

Van 25 schoenen kan het type volgens de typologie van Goubitz worden bepaald. Verreweg de meeste schoenen behoren tot de aan elkaar verwante typen 65 en 70 (1x Goubitz 65, 9x Goubitz 70 en 2x Goubitz 65 of 70, afb 5.28.1 en 2).²³⁶ Beide typen kenmerken zich door een sluitingssplit midden voor en sluiting door middel van een veter. Type 65 is een halfhoge schoen en type 70 een lage schoen. Vijf schoenen zijn instapschoenen zonder sluiting (Goubitz 90, afb 5.28.5 en 6).²³⁷ Twee van deze hebben een eenvoudig versierd voorblad met ingekerfde lijnen of uitgesneden repen. Drie schoenen zijn van een model dat in de volksmond een 'koemuil' wordt genoemd: een schoen met platte voorkant in plaats van een punt (Goubitz 125, afb. 5.28.4).²³⁸ De koemuil is een typisch 16de-eeuwse schoen. Drie schoenen zijn te rekenen tot de muilen (Goubitz 105, afb 5.28.7).²³⁹ Een van deze heeft een voorblad met uitgesneden lijnen. Tot slot zijn er twee schoenen die worden gesloten met een riempje met gesp (Goubitz 85, afb 5.28.3).²⁴⁰

235 De houtsoort is niet bepaald. De brillenkoker is geconserveerd door restauratielab Restaura.

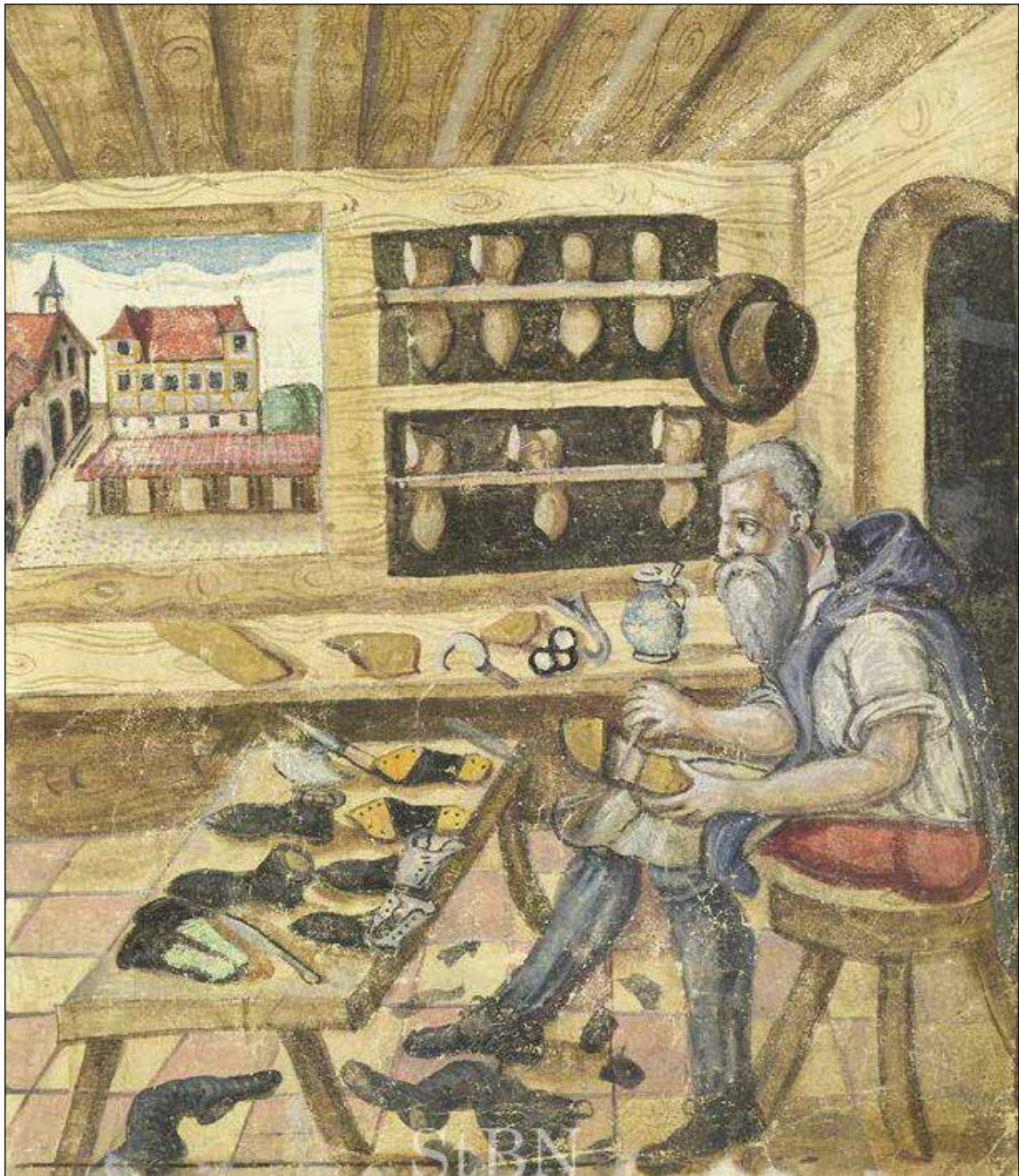
236 298-L01, L04, L20, L25, L27, L31, L32, L34, L37, L47, L48

237 298-L03, L15, L17, L36, L41

238 298-L22, L24, L30

239 298-L21, L23, L40

240 298-L02, L42

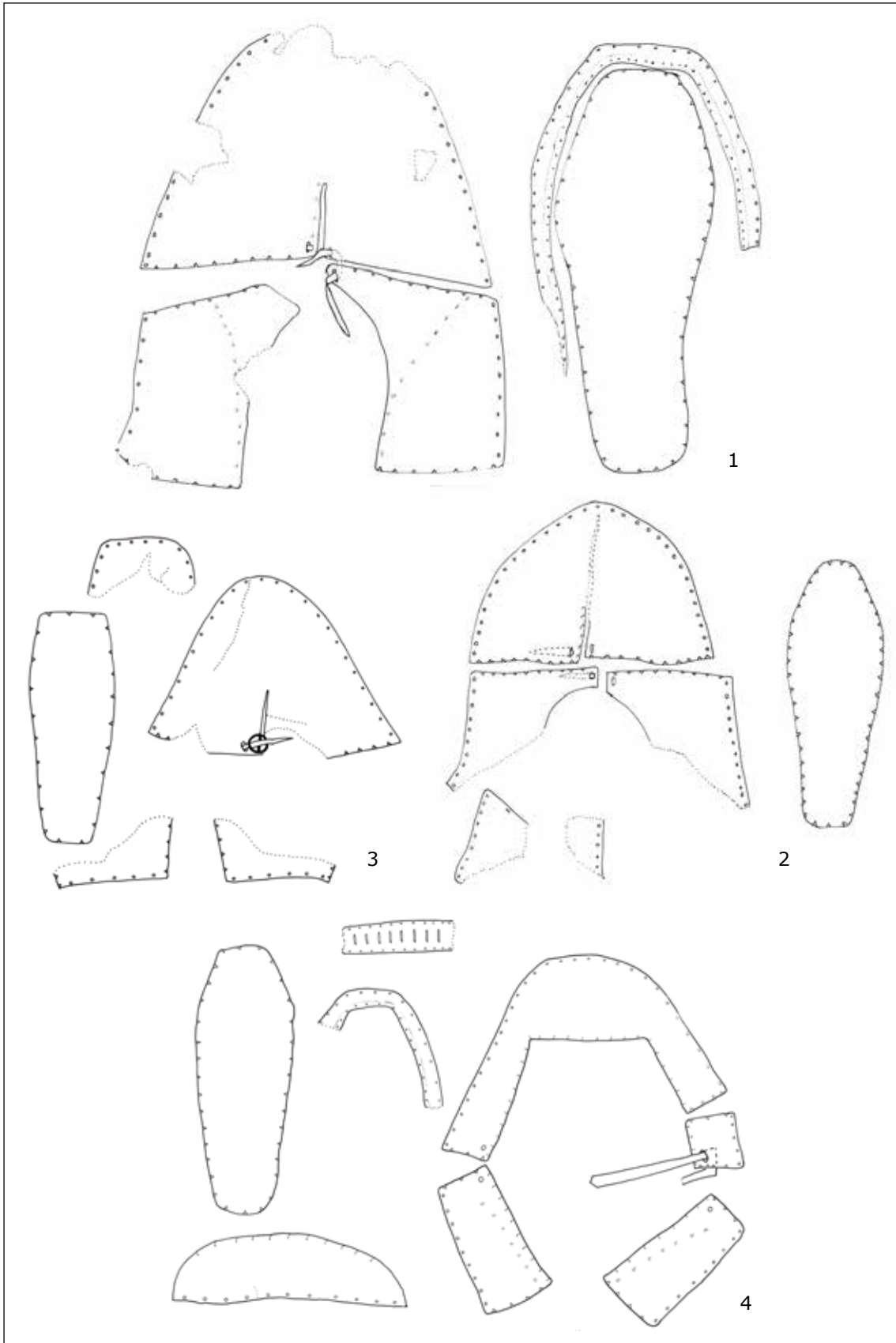
Afb 5.27 Schoenmaker in zijn werkplaats met een neusbril op tafel, uit die Hausbücher der Nürnberger Zwölfbrüderstiftungen, 1578 (bron: <https://hausbuecher.nuernberg.de/75-Amb-2-317b-37-r>).

De leervondsten betreffen dus niet alleen schoenen, maar ook andere objecten. Twee stukken bewerkt leer zijn afkomstig van een wambuis, die is versierd met uitgesneden lijntjes (afb 5.28.11).²⁴¹ De messchede heeft een gestante en gestempelde versiering met lijnen en florale motieven (afb 5.28.8).²⁴²

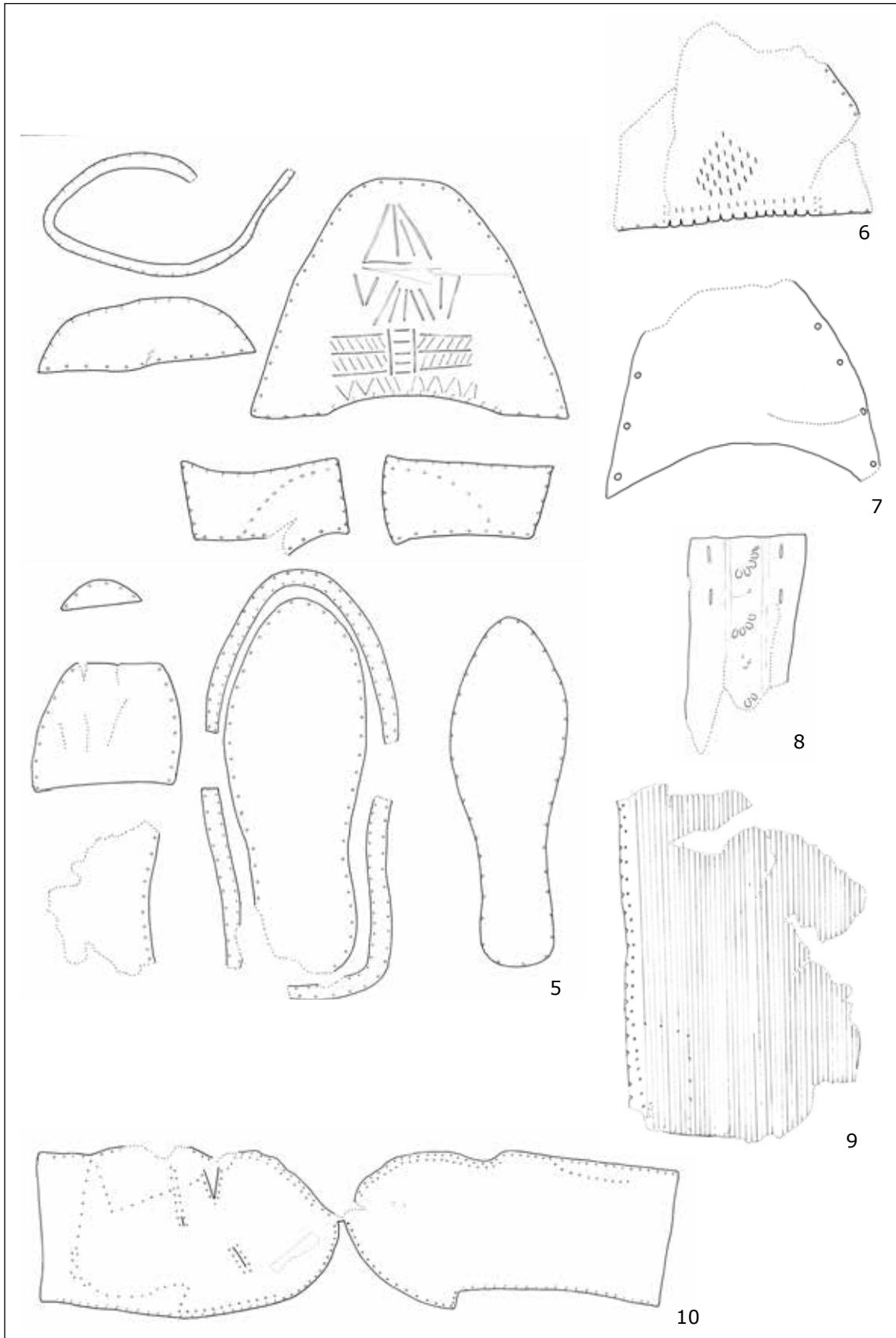
Van twee stukken leer met stiksels is de oorspronkelijke functie niet duidelijk (afb. 5.28. 9 en 10).²⁴³ De dominantie van de schoentypen 65 en 70 wijst op een datering in de eerste helft van de 16de eeuw.

---

241 298-L33
 242 298-L53
 243 298-L38 en L54

Afb 5.28 Voorwerpen van leer uit afvalkuil S198, 1550-1570. Schaal 1:4.

Afb 5.28 Voorwerpen van leer uit afvalkuil S198, 1550-1570. Schaal 1:4.

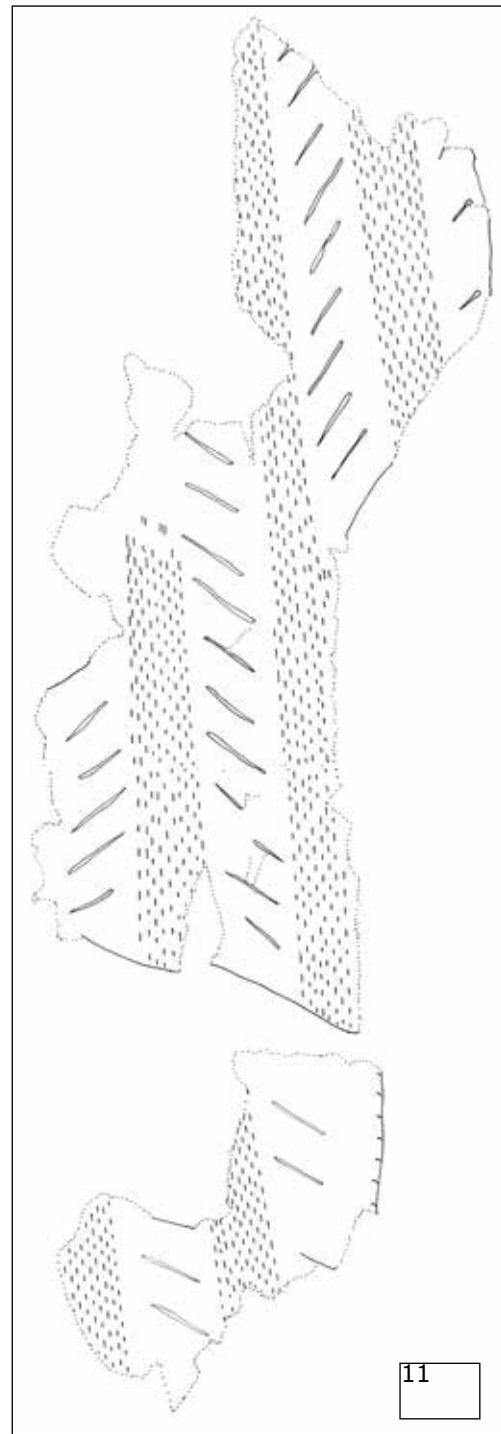
Metaal

Uit de kuil komen twee gespen die waarschijnlijk horen bij de schoenen (afb 5.29.3 en 4)²⁴⁴, een spinloodje, twee kogelbellen, een rekenpenning van het type rijksappel (afb 5.29.1)²⁴⁵, een keurloodje (afb 5.29.2)²⁴⁶, vier kledinggoogjes en een heftbeschermer van een mes. Het keurlood (diameter 36 mm) is afkomstig uit Gouda, een van de Hollandse steden met een omvangrijke lakennijverheid.

Overig

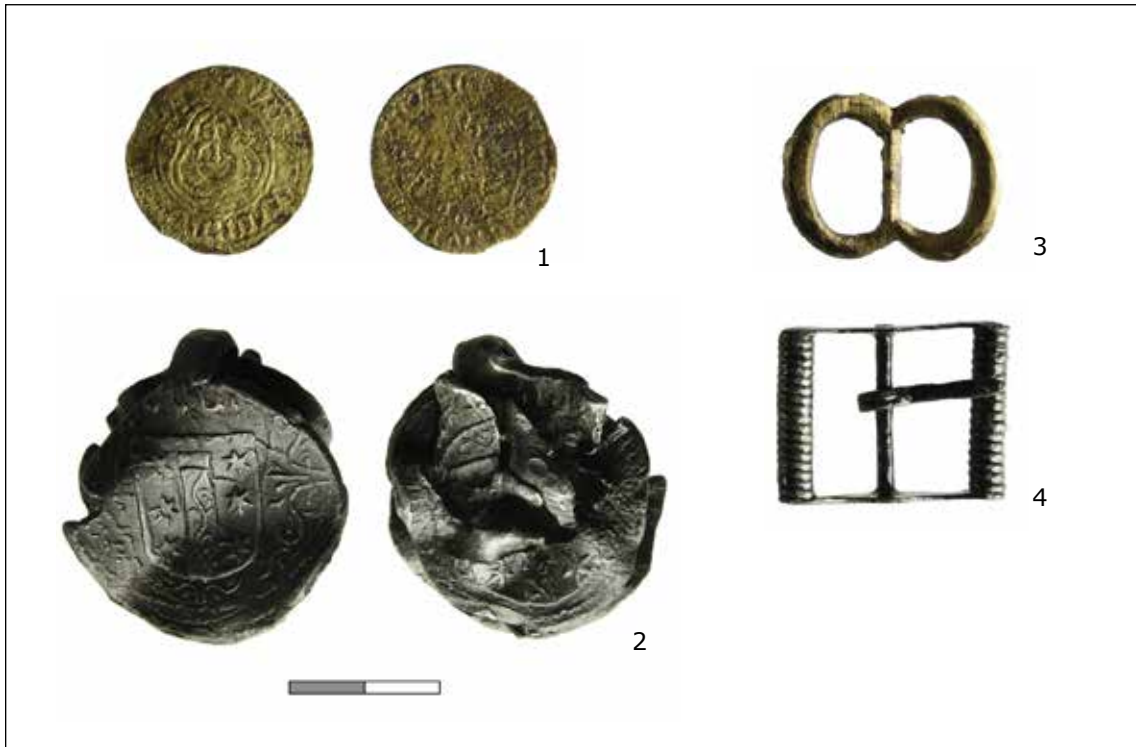
Uit de kuil komen geen scherven van gebruiksglas. Overige vondsten zijn een stukje geweven stof, een gesneden houten pennetje en een houten deksel.

De kuil bevatte veel brokken van bouwkeramiek, waarvan een selectie is verzameld. Het betreft bakstenen, dakpannen en plavuizen. Vrijwel alle dakpannen zijn ongeglazuurde golfpannen, die in gebruik waren vanaf circa 1525. Eén van de dakpannen heeft een groen loodglazuur. De plavuizen zijn geglaazuurd; een formaat kan niet worden bepaald. Tot slot is een brok van een dakpan aanwezig waarop de aangebakken rand van een potvorm herkenbaar is (afb 5.30).²⁴⁷ Deze brok van een dakpan is als ovensteun door een pottenbakker gebruikt. Bij de opgraving zijn verspreid over het terrein meer ovensteunen gevonden. Bij opgravingen in de binnensteden (Hoorn en Enkhuizen) worden in 16de-eeuwse context regelmatig ovensteunen gevonden. Kennelijk raakten deze door de hele stad verspreid en liggen ze niet alleen op de locaties waar daadwerkelijk productie plaatsvond. Het zou kunnen dat de ovensteunen per ongeluk meekwamen met een partij potten die werd aangeschaft. Soms zaten ze zelfs nog aan de potten vastgebakken, zoals valt te zien bij een grape die enkele jaren geleden op een perceel aan het Breed is opgegraven.²⁴⁸ Op die locatie zijn overigens ook losse baksteunen gevonden, terwijl ook daar geen pottenbakker actief is geweest.

Afb 5.28 Voorwerpen van leer uit afvalkuil S198, 1550-1570. Schaal 1:4.

244 298-M02 en 298-M03
245 298-M01
246 298-M04
247 298-BK01
248 390-06-C01

Afb 5.29 Voorwerpen van metaal uit afvalkuil S198, 1550-1570.

Botmateriaal

De kuil bevatte naast gebruiksvoorwerpen ook dierlijk botmateriaal (171 botresten). De meeste botresten kunnen we als slacht- en consumptieafval beschouwen. Het aantal delen van koeienschedels met hoornpitten valt op (34 schedeldelen met 37 hoornpitten). Het kan niet anders dan dat we hier ook met leerlooiersafval te maken hebben. Bij veel hoornpitten is de massieve hoornpunt afgezaagd, wat samenhangt met het verwijderen van de hoorn ten behoeve van een hoornbewerker (afb 5.31).²⁴⁹ Deze maakte hier bijvoorbeeld mesheften of kammen van.

Conclusie

De datering van het vondstmateriaal is een lastig punt. Ruwweg dateert de keramiek tussen 1525 en 1575. Een scherp Noord-Hollands slibaardewerk toont aan dat de kuil op zijn vroegst ergens rond 1570 is gegraven.

De samenstelling van de kuil is opvallend omdat deze zowel agrarisch afval (mest), huishoudelijk afval, slachtafval, leerlooiersafval als schoenmakersafval bevat. De kuil bevatte geen run, zoals

Afb 5.30 Brok van een dakpan, gebruikt als baksteen in een pottenbakkersoven, uit afvalkuil S198, 1550-1570.

²⁴⁹ V298

Afb 5.31 Een aantal van de hoornpitten met afgezaagde toppen uit afvalkuil S198, 1550-1570.

bij veel andere kuilen die met de leerlooierij samenhangen wel het geval is. De combinatie van beroepen komen we ook in de historische bronnen tegen. Een schoenmaker kon eigenaar van een leerlooierij zijn. Wellicht had hij diverse ambachtsslieden in dienst en vonden er diverse soorten ambachtelijke werkzaamheden op hetzelfde perceel plaats.

Een ander opvallend punt is de ligging van de kuil. De leerlooierij was gevestigd op de belendende percelen aan de zuidzijde. Nergens op perceel 1 is leerlooiersafval gevonden. Historisch is er toch een connectie tussen de molen en het leerlooiersbedrijf: in 1563 kwam de molenplaats in handen van Cornelis Jacobsz Leertouwer. Hij had als leertouwer nauwe contacten met leerlooiers, of was zelf ook in die branche actief. Het leerlooien en leertouwen zijn immers deelprocessen in het verwerken van huiden tot leer. Hij overleed in 1569 en het is goed denkbaar dat de afvalkuil op dat moment is gegraven. Deze datering sluit in ieder geval zeer goed aan bij de vondsten.

Kuil S197

In de zuidwesthoek is een min of meer vierkante kuil aangetroffen (S197, ca 1,40 bij 1,40 meter). Deze was opgevuld met bruine zandige klei met organisch materiaal, brokken rode bakstenen (?x11x5 cm) en afval (dierlijk botmateriaal, keramiek e.d.). In de kuil is ook een takkenbezem aangetroffen. De kuil is gezien vanaf een niveau van -0,13 NAP en de onderkant bevond zich op -0,75 NAP.

Uit de kuil zijn 149 scherven keramiek verzameld, die afkomstig zijn van minimaal 38

Afb 5.32 Keramiek uit afvalkuil S197, 1575-1600.

voorwerpen.²⁵⁰ Verreweg de grootste groep is roodbakend aardewerk (MAE=27) met algemeen voorkomende vormen als bakpannen, borden, grappen, koppen, een olielamp, een pispot, een steelkom, een test en vuurstolpen. Minder vaak voorkomend is een spaarpot. Onder de scherven bevindt zich een fragment van een spaarvarken. Eén van de borden behoort tot het Noord-Hollands slibaardewerk, maar de scherf is te klein om het decor te beschrijven. Van een ander bord is wel een groot fragment teruggevonden en bij dat exemplaar is de spiegel groen geglaazuurd (afb 5.32.1).²⁵¹ Borden met groene spiegel komen algemeen voor tussen 1550 en 1650. Een ander voorwerp waarvan een groot fragment aanwezig is, is een vuurstolp van het halfronde model (afb 5.32.2).²⁵² Deze is uitwendig voorzien van loodglazuur en is verder niet gedecoreerd. Naast scherven van roodbakend aardewerk komen uit de kuil scherven van bakpannen, een bord en een grape van witbakend aardewerk (MAE=5), kannen van steengoed (MAE=3), een bord majolica (MAE=1), een bord van Weser-aardewerk (MAE=1) en

250 V296
251 296-C02
252 296-C01

een kom van Hafner-aardewerk (MAE=1, afb 5.32.3).²⁵³

Het vondstmateriaal dateert tussen 1575 en 1600. Bij de samenstelling van dit vondstcomplex valt op dat de majolica met slechts één exemplaar aanwezig is en dat Mediterrane importkeramiek volledig ontbreekt. Dit laatste zal ten dele samenhangen met de datering want er is een sterke toename van de import van Mediterrane keramiek vanaf 1590. Dit verklaart echter niet het lage aandeel majolica. De samenstelling van het vondstcomplex wijst op een vrij armoedig huishouden. Van welk huis het afval afkomstig is, valt niet te zeggen.

5.3 Fase 4 (1590-1650)

5.3.1 Perceel 1A

Geheel in de noordoosthoek van perceel 1 is rond 1600 een huis gebouwd, dat dus aan de Geldersesteeg stond. Zoals hierboven uiteengezet, was dit huis van Dirck Jorisz Apotheker (overleden voor 1621), die het zal hebben verhuurd.

Afb 5.33 Vloer van bakstenen en plavuizen van een eenvoudige kamerwoning aan de Geldersesteeg, circa 1600.

Huis (Geldersesteeg)

Van het huis is uitsluitend de vloer teruggevonden, over een oppervlak van minimaal 4,60 meter bij 5,50 meter (S177, niveau ca +0,30 tot +0,40 NAP). Deze vloer bestond uit gele bakstenen (18x9x3,5 cm), met her en der ook rode bakstenen en plavuizen van diverse formaten (afb 5.33 en 5.34).²⁵⁴ De toepassing van divers bouw materiaal wijst op hergebruik. Onder de vloer lag een dik pakket schelpgruis (S179) en daar weer onder een aslaag (S178) die als ophoging is opgebracht.

253 296-C03

254 Plavuizen: 12x12x2,5 cm, 14,5x14,5x2 cm, 15,5x15,5x3 cm, 16x16x3 cm, 19x19x2,5 cm.

Afb 5.34 Detail van de vloer met plavuzen op een laag schelpgruis van et huis aan de Geldersesteeg, circa 1600.

Afb 5.35 Detail van de haardplaats met plavuzen en opstaande bakstenen rand in de vloer.

In de vloer bevond zich een vierkante stookvloer, herkenbaar aan een rand van op hun kant geplaatste bakstenen met daar binnen een iets verdiept liggende een vloer van plavuzen (15,5x15,5x2,5 cm) en brokken natuursteen (S176, afb 5.35). Deze stookvloer had lichte roetaanslag. In deze vloer lagen ook twee wandtegels.²⁵⁵ Beide tegels betreffen kwadraattegels met uitgespaarde hoeken. Ze zijn nogal beschadigd door het gebruik in de stookvloer. Op

---

255 V251

een van beide tegels is een rennende hond herkenbaar (afb 5.36).²⁵⁶ Ze dateren tussen 1600 en 1625. Mogelijk hebben ze in eerste instantie deel uitgemaakt van een betegeling van de schouw en zijn ze in tweede instantie hergebruikt in de stookvloer.

Muren of uitbraaksporen van muren zijn niet aangetroffen. Het zou kunnen dat het huis – met uitzondering van de schoorsteen – volledig van hout was. De precieze omvang van het huis is daardoor onduidelijk. In de reconstructie zijn we uitgegaan van een huis met een oppervlak van ongeveer 6 bij 5 meter. Aannemelijk is dat het huis in ieder geval een bakstenen schoorsteen had. De fundering van deze moeten we ten noorden van de aangetroffen stookvloer zoeken, maar ter plekke was de bodem zwaar verstoord door de plaatsing van de damwand voorafgaand aan de opgraving. Het huis laat zich het beste omschrijven als éénkamerwoning, zoals er in de stad veel aan stegen stonden.

Een bijzondere tegel

In de vloer van het huis (in profiel 12) is een complete vloertegel van majolica gevonden (afb 5.37).²⁵⁷ Deze tegel (afmeting 130x130x18 mm) is niet voorzien van mortel aan de achterzijde waaruit blijkt dat deze nooit tegen een wand gemetseld heeft gezeten. De tegel is voorzien van een diagonaal ornamentdecor in de kleuren blauw en geel (met een groene was). Het decor, dat een combinatie van een cirkel en een vierkant is, komt weinig voor. Uit de bodem van Antwerpen, bekend om de productie van majolica in de 16de eeuw, komen (in 2008) slechts vier fragmenten.²⁵⁸ Eén van de fragmenten wordt als productieafval beschouwd. Dit type tegel wordt geplaatst tussen 1560 en 1600. De tegel is dus secundair in de vloer van dit huis toegepast.

Bij de vroege majolicategels is niet altijd duidelijk of het om een vloertegel of een wandtegel gaat. In dit geval lijkt sprake van een tegel die als vloertegel was bedoeld. Het aantal vondsten van majolica (vloer)tegels uit de 16de eeuw is in Hoorn zeer gering. Twee tegels zijn opgegraven op een andere locatie aan de Westerdijk, ter plekke van Westershaven (afb 5.38). Het valt op dat de vondsten telkens eenlingen zijn, terwijl de tegels bedoeld zijn om onderdeel uit te

Afb 5.36 Restant van een van de wandtegels die verwerkt waren in de haardplaats. Het betreft een kwadraattegel met rennende hond, 1600-1625.

Afb 5.37 Ornamenttegel van majolica uit het vloerniveau van het huis, 1560-1600.

256 251-BK01
257 267-C01
258 Caignie 2008, 10.

Afb 5.38 Twee ornamenttegels van majolica, gevonden tijdens een archeologische waarneming aan de Westerdijk in 2002.

maken van een patroon over meerdere (vloer)tegels. Vloeren van majolicategels waren een luxeproduct en we komen ze dan ook vooral tegen in kastelen en (rijke) kloosters. Wellicht is de hier gevonden vloertegel ook uit een klooster afkomstig. Het meest in aanmerking komt dan het mannenklooster Nieuwlicht in Westerblokker. Nadat de monniken in 1572 waren vertrokken, stond het klooster leeg en besloot de stad tot afbraak omdat de Spanjaarden het klooster anders als uitvalsbasis zouden kunnen gebruiken. In allerhaast werd man en macht opgetrommeld om het klooster te slopen, waarna maanden later de achtergebleven ruïne voor sloop werd verkocht. Uit de kronieken is bekend dat inwoners er met allerlei bouw materiaal vandoor gingen. We kunnen ons goed voorstellen dat fraaie majolicategels zeer intrek waren en verspreid zijn geraakt.

Tonput S24

Voorafgaand aan de opgraving is een waterkelder (S22) verwijderd ten behoeve van het slaan van een damwand. Onbedoeld werd hierbij een groot gat naast de waterkelder gegraven en werd tevens een oudere waterput opgebouwd uit houten tonnen verstoord. De exacte ligging van deze waterput is daardoor niet vastgelegd. Een deel van de duigen kon worden verzameld uit de uitgegraven grond.

De put bestond uit minimaal twee tonnen van duigen van eikenhout met houten hoepels. Het zou kunnen dat de ton ook ijzeren banden had gezien de roestaanslag langs de onder- of bovenkant van de duigen. Dat zou inhouden dat de put zeer waarschijnlijk uit de 18de of 19de eeuw dateert. Een monster van een van de duigen is dendrochronologisch onderzocht, maar dit heeft geen datering opgeleverd.²⁵⁹ Aannemelijk is dat de put hoorde bij het huis aan de Geldersesteeg en dat deze dus uit de eerste helft van de 17de eeuw dateert.

Aslaag

Het lijkt erop dat het huis maar kort heeft bestaan. De bouw vond plaats ergens begin 17de eeuw. Uit de aslaag (S178) onder de vloer komen scherven keramiek die te plaatsen zijn in de tweede

heft van de 16de eeuw.²⁶⁰ Uit de kleilaag (S183) ten zuiden van de vloer komen scherven van roodbakkend aardewerk en Italiaans tinglazuuraardewerk, die dateren tussen 1575 en 1625.²⁶¹ Een leuke vondst is een kom van Noord-Hollands slibaardewerk met daarop in slib een afbeelding van een grape (afb 5.39).²⁶² De afbeelding lijkt sterk op een bord dat is gevonden aan het Noordeinde (bij Graft) en wordt geplaatst in de periode 1580-1600.²⁶³ Het zou kunnen dat deze stukken in Hoorn zijn gemaakt.

Bij de Italiaanse keramiek zijn de decorgroepen berrettino (Ligurisch blauw), Ligurisch wit en compendiario aanwezig. Als dit materiaal is gestort voorafgaand aan de bouw van het huis, moeten we de bouw na 1600 plaatsen.

De vloer van het huis werd afgedekt door een aslaag met daarin veel afval (S175). Hieruit zijn veel scherven keramiek verzameld.²⁶⁴ Verder is ook bij de aanleg van de werkput keramiek gevonden, waarvan de samenstelling en datering overeenkomt met de vondsten uit de aslaag.²⁶⁵ Beide vondstnummers bevatten samen 281 scherven, die hebben toebehoord aan minimaal 96 voorwerpen. Daarnaast zijn de fragmenten van minimaal dertien tabakspijpen aanwezig, waarbij een van deze is een zeldzaam hielmerk heeft: een geometrisch motief samengesteld uit een ster en een viertal cirkels (afb 5.40).²⁶⁶

Nog niet eerder is bij een opgraving een tabakspijp met dit merk gevonden. Deze pijp wordt geplaatst tussen 1635 en 1650.

De meeste voorwerpen behoren tot het roodbakkend aardewerk (MAE=39), waarbij als vormen herkenbaar zijn: bakpannen, borden, grappen, een kom, koppen, een lekschaal, olielampen, pispotten, potten en een test. Opmerkelijk is een pot die inwendig voorzien is van een laag witte slib die tijdens gebruik van de pot is gevormd (afb 5.41.1).²⁶⁷ Mogelijk betreft het een loodwitpot. Na het roodbakkend aardewerk is witbakkend aardewerk de grootste groep

Afb 5.39 Kom van Noord-Hollands slibaardewerk met afbeelding van een grape (kookpot), 1580-1600, uit aslaag S178.

Afb 5.40 Tabakspijp met hielmerk ster binnen vier cirkels, 1635-1650, uit aslaag S178.

260 V253. Een duit van West-Friesland uit 1627 is ook geadmistreerd als afkomstig onder het niveau van de vloer, maar dit lijkt onwaarschijnlijk (V252).

261 V254

262 254-C01

263 Venhuis 1997, 11.

264 V250

265 V249

266 Zie het specialistisch rapport van Jan van Oostveen cat.nr. 139.

267 250-C04

Afb 5.41 Keramiek uit aslaag S178.

(MAE=15). Als vormen zien we bakpannen, een bord, een deksel, grapen, een kandelaar, een kop, een pispot, vuurstolpen en een zalfpot. Een van beide vuurstolpen is met zekerheid een Hoorns product, herkenbaar aan de toepassing van kleine appliques. Maar we mogen aannemen is het meeste roodbakende en witbakende aardewerk in Hoorn vervaardigd.

Voor de voorwerpen van majolica (MAE=13) en faïence (MAE=4) geldt dat deze deels in Hoorn zijn vervaardigd en deels in andere steden als Haarlem en Delft. Onder de majolica bevindt zich een groot fragment van een bord met daarop een lopende cupido en als randdecor een kraakporseleinmotief (afb 5.42).²⁶⁸ Bij een opgraving aan de Karperkuil in 1995 is een bord gevonden

Afb 5.42 Scherf van een bord van majolica met lopende cupido, uit aslaag S178.

268 250-C02

Afb 5.43 Bord van majolica met lopende cupido met vlag, opgraving Karperkuil in Hoorn in 1995. Op de achterzijde staat een schildersmerk. Het bord is gemaakt in de Hoornse plateelbakkerij, 1615-1650.

met een nagenoeg identieke beschildering (afb 5.43).²⁶⁹ De engel houdt op dat bord een (Hollandse?) vlag in de rechterhand. Interessant is dat die schotel aan de achterzijde is voorzien van een schildersmerk. De beschilderingen op beide borden zijn dusdanig overeenkomstig dat ze van dezelfde hand moeten zijn en het is aannemelijk dat dit een Hoornse plateelschilder was.

Een opmerkelijk voorwerp is een zalfpot van majolica (afb 5.41.2).²⁷⁰ Het model wijkt af van de gangbare majolica zalfpot en merkwaardig is ook dat de zalfpot onbeschilderd is. Het is onbekend waar deze zalfpot is gemaakt.

De overige keramiek kan als importkeramiek worden beschouwd. Een deel van dit materiaal komt uit het Rijnland of uit het Werra- en Weser-gebied. Dat geldt voor de steengoed (MAE=8), een bord van Werra-aardewerk en een bord van Weser-aardewerk. Overigens geldt voor het bord van Werra-aardewerk dat deze ook in Enkhuizen kan zijn gemaakt, waar enige tijd geheel in de Duitse traditie aardewerk werd gemaakt. Aan de scherf is dat in dit geval niet te zien. Bij het steengoed zijn scherven van diverse kannen aanwezig, waaronder een exemplaar dat is gemaakt in het Westerwald en die is voorzien van appliques met het wapen van Amsterdam en het jaartal 1630 (afb 5.41.3).²⁷¹

Een tweede groep importkeramiek komt uit het Mediterrane gebied. Minimaal zeven borden en een ploischotel van tinglazuuraardewerk zijn gemaakt in Italië. Eén van de borden komt uit Montelupo; de overige voorwerpen zijn toe te schrijven aan productie in Ligurië. Eén bord behoort tot het Italiaans roodbakkend aardewerk en is gedecoreerd in sgraffito-techniek (afb 5.41.4).²⁷² Borden van deze keramieksoort komen we slechts incidenteel tegen. Tot de Mediterrane groep keramiek behoren verder een scherf van een olijfolieamfoor uit Spanje en een scherf van een olijfoliekruik uit Portugal.

Tot slot is een kleine groep importkeramiek uit China aanwezig, namelijk minimaal een bord, een kom en een kop van kraakporselein. De kop is vermoedelijk een zogenaamde kraaikop, genoemd naar het vogeltje dat inwendig op de bodem is geschilderd.

---

269 86-V21
 270 250-C05
 271 250-C03
 272 250-C01

Alle vondsten zijn te plaatsen tussen 1600 en 1650. Echt luxueus materiaal voor deze periode zien we niet, maar het aandeel en de variatie aan importkeramiek is wel relatief hoog. Vooral Chinees kraakporselein was in deze tijd nog een luxeproduct, ook al werd dit in grote hoeveelheden naar de Hollandse havensteden verscheept. Het voorkomen van deze keramieksoort tussen afval van een huis aan een steeg in de periferie van de stad mag opmerkelijk worden genoemd. Is dit afval van de bewoners van dit huis afkomstig of is het hier gestort en komt het van elders uit de stad? Onder de vondsten vallen twee voorwerpen op: een afwijkende zalfpot van majolica en een pot van roodbakkend aardewerk die mogelijk als loodwitpot is gebruikt. Loodwitpotten worden meestal in verband gebracht met een pottenbakkerij, maar daar zijn hier geen aanwijzingen voor. Loodwit, dat werd gebruikt door schilders, werd verkocht door kruideniers en apothekers.

De associatie met een apotheker is interessant omdat op dit perceel de afvalkuil van een apotheker is opgegraven en we hebben verondersteld dat Dirck Jorisz Apotheker de eigenaar van dit perceel was. Na zijn overlijden was het in bezit van zijn weduwe en erfgenamen, onder wie zijn zoon Jan Dircksz, die eveneens apotheker was. Het zou kunnen dat afval van dezer apothekersfamilie hier is gestort.

Afb 5.44 Metalen voorwerpen uit aslaag S178.

Overig

Diverse vondsten zijn niet specifiek aan de aslaag gekoppeld, maar komen wel van dit perceel. Een van deze is een keurlood met op de voorzijde het stadswapen van Hoorn en op de keerzijde de initialen HF en het jaartal 1608 (afb 5.44.1).²⁷³ Bij de opgraving is een identiek lood gevonden op perceel 2.²⁷⁴ Het zou kunnen dat we in beide gevallen te maken hebben met een keurlood van een in Hoorn gemaakt haringnet.

Bij de munten valt een 2 (of 4) maravedis van Spanje op, geslagen in Cuenca tussen 1577

273 249-M01
274 133-M01

en 1621.²⁷⁵ Op de munt is een klopp met het cijfer VI aanwezig, waarmee de waarde werd opgewaardeerd tot 6 maravedis.²⁷⁶

Verder zijn nog een duitje van Kleef, geslagen tussen 1610 en 1621 (afb 5.44.2)²⁷⁷ en een eenvoudig versierde vingerring (afb 5.44.3)²⁷⁸ het vermelden waard. De datering van deze ring is overigens onzeker; het voorwerp kan ook uit de 18de eeuw dateren.

5.3.2 Perceel 1B

Op de rest van het grote perceel zijn archeologisch weinig activiteiten te bespeuren. Dat is opvallend omdat volgens de historische kaarten de volledige Geldersesteeg en aansluitend de Westerdijk was bebouwd. Juist op dit deel van het terrein werden voorafgaand aan de opgraving dan ook de meeste sporen verwacht. Vooral de plattegrond van Velius uit 1615 is in dit verband belangrijk omdat hij de situatie in dit stadsdeel goed kende, want hij had in de buurt zelf een tuin.

Kuil (S188)

Geheel aan de noordkant van het perceel is een kleine kuil (S188) gevonden, opgevuld met zandige klei met grof puin en wat afval uit de eerste helft van de 17de eeuw. Een leuke vondst hieruit is een komfoor van miniatuurformaat van roodbakend aardewerk (afb 5.45).²⁷⁹ Het betreft de miniatuurversie van een model van we als echt gebruiksvoorwerp kennen: een komfoor met uitstaande rand, twee horizontale oren en staand op drie poten. Het miniatuurvoorwerp diende als kinderspeelgoed. Mogelijk hoort de kuil bij het huis op perceel 1A. De kuil toont aan dat er op het moment van graven geen huis op die plek stond, hoewel natuurlijk niet geheel valt uit te sluiten dat inpandig aan afvalkuil is gegraven.

Afb 5.45 Komfoor van miniatuurformaat uit kuil S188.

Waterput (S139)

In de zuidwesthoek van het perceel is een kleine ronde waterput aangetroffen, die niet bij een specifiek huis lijkt te horen. Van deze put resteerde een klein stuk van een halfsteens bakstenen opbouw, samengesteld uit rode en gele bakstenen, en de nagenoeg geheel vergane duigen van een eikenhouten ton. Uit de vulling komen enkele scherven van roodbakend en witbakend aardewerk, evenals de bodem van een grape van jydepot-aardewerk uit

Afb 5.46 Bodem van een grape van jydepot-aardewerk uit Denemarken uit waterput S139.

---

275 V249
276 Determinatie Frank Postma.
277 249-M03
278 249-M02
279 275-C01

Denemarken (afb 5.46).²⁸⁰ Op basis van deze scherven kunnen we de waterput plaatsen in de (eerste helft van de) 17de eeuw.

Uit de ligging van de put op zo'n 3,8 meter uit de rooilijn kunnen we mogelijk afleiden dat aan de Westerdijk een huis met die breedte stond. De put lag dan precies achter de zuidoosthoek van dit huis. Echter: er zijn geen aanwijzingen dat smallere percelen uit het grote blokvormige perceel (waar eerder de molen stond) zijn afgesplitst. Bovendien ontbreken niet alleen sporen van een huis, maar ook bijbehorende afvalkuilen en dergelijke. Wellicht stond er een eenvoudige stal, zoals die er meer stonden aan de Westerdijk. Het zou ook kunnen dat de waterput eenvoudig diende als bron voor water in een tuin. Niet iedere vraag is bij een archeologische opgraving op te lossen.

Diverse vondsten

Op het perceel zijn diverse vondsten gedaan die niet aan een specifiek spoor kunnen worden gekoppeld, maar wel de moeite waard zijn te noemen.

Bij de aanleg van werkput 10 is een scherf van een fraai geschilderde kom van kraakporselein gevonden (afb 5.47.1).²⁸¹ De overige vondsten uit dit vondstnummer dateren tussen circa 1550 en 1800 en we mogen dus aannemen dat de kom in de 17de of 18de eeuw is weggegooid. Uitwendig is het voorwerp voorzien van bloemen en ranken met langs bodem een golfmotief, zoals die ook voorkomt op kommen met 'vliegende paarden'.

Naast porselein uit Jingdezhen zijn ook de fragmenten van een bord van een grove porseleinsoort uit Zhangzhou in Zuid-China onder de vondsten aanwezig (afb 5.47.2).²⁸² De twee scherven afkomstig van een groot bord met een rood baksel, een lichtgrijsgroen glazuur en aangebakken zand op de standing. De voorstelling is goed te herkennen want er bestaan in museale collecties diverse complete borden met nagenoeg identieke beschildering, namelijk een feniks in een tuin (afb 5.48).²⁸³ Ze worden gedateerd rond 1600. Scherven van Swatow-porselein komen de laatste jaren bij vrijwel alle opgravingen met veel 17de-eeuws vondstmateriaal in Hoorn en Enkhuizen tevoorschijn. Sinds de publicatie van een artikel van Ostkamp in 2009 wordt in de archeologie in Nederland meer aandacht aan deze vondstgroep besteed en sindsdien is het aantal vondsten verveelvoudigd.²⁸⁴ Swatow-porselein vormt altijd een kleine minderheid ten opzichte van de grote hoeveelheid scherven van porselein uit Jingdezhen, maar kan inmiddels ook niet meer worden afgedaan als een incidentele verschijning. Uit Hoorn zijn onder andere vondsten bekend van opgravingen op het Oostereiland en rondom de Karperkuil en zijn ook scherven gevonden tussen afval dat vlak buiten de stad is gedumpt.²⁸⁵ Vooralsnog lijkt Swatow-porselein vooral in havensteden en aan zeevaart gerelateerde plaatsen voor te komen, maar daar wordt sowieso het meeste porselein gevonden. Het lijkt erop dat Swatow-porselein een kleine groep vormde binnen de reguliere handelswaar van de VOC en dus op de markt in Holland te koop was, en niet alleen door opvarenden van de VOC-steden mee naar huis is genomen.

---

280 208-C01

281 272-C02. Aanleg wp10.

282 248-C01 / 287-C06. Aanleg wp11 en stort.

283 Keramiekmuseum Princessehof NO 00662.

284 Ostkamp 2009.

285 Project 310 (Oostereiland), project 86 (Karperkuil 1995), project 107 (Karperkuil 2000), vondstmelding 1274 (Blauwe Berg).

1

3

2

4

5

Afb 5.47 (2 pagina's) Diverse vondsten van keramiek van perceel 1 uit de 16de en 17de eeuw.

Een andere vondst op dit deel van het terrein is de bolle spiegel van een bord van majolica met daarop afgebeeld een ruiter (afb 5.47.4).²⁸⁶ Verder kan nog de bodem van een klein bord op zoutschaaltje van majolica worden vermeld, met daarop een beschildering die zich niet goed laat duiden (afb 5.47.3).²⁸⁷ We zien een hoofd met allerlei versiersels omhangen, waaronder mogelijk een gulden vlies. Beide kunnen we in de eerste helft van de 17de eeuw plaatsen.

In de bovenste lagen is ook een scherv van een klein bord van majolica gevonden, waarvan het decor is geïnspireerd op 16de-eeuwse voorbeelden uit Montelupo (afb 5.47.5).²⁸⁸ Het betreft een vroeg stuk Nederlandse majolica ergens uit de periode 1525-1575. Het bord staat op een standring.

Bijzonder om te vermelden zijn twee scherven van Italiaanse bordes van de decorgroep berrettino met witte hoogsels (afb 5.47.7).²⁸⁹ De laatste jaren zijn in Enkhuizen talloze voorbeelden van scherven van deze decorgroep gevonden, maar het aantal bekende vondsten uit Hoorn is tot nu toe vrij klein. Waarschijnlijk hangt dit samen met het feit dat weliswaar veel opgravingen in Hoorn zijn verricht, maar dat relatief weinig vondstcomplexen uit de 17de eeuw zijn gepubliceerd. Aannemelijk is dat in Hoorn net als in Enkhuizen deze Italiaanse importen regelmatig onder de vondsten voorkomen. De voorwerpen van berrettino met witte hoogsels kunnen vooral aan Ligurië worden toegeschreven en een minderheid aan de regio rond Venetië. Voor het beeld van de verspreiding van Italiaanse importkeraniek in Nederland is het van belang dat dit soort scherven worden gepubliceerd.

Afb 5.48 Bord van Swatow-porselein met beschildering van een feniks, circa 1600 (collectie Keramiekmuseum Princessehof, Leeuwarden).

Verder bevindt zich onder de vondsten een bodem van een Italiaanse ploischotel in compendiaro-stijl (afb 5.47.6).²⁹⁰ De rand ontbreekt, maar vermoedelijk is het een schotel met gewelfde opstaande rand (crespina). Op het voorwerp is een staande Romeinse krijgsman afgebeeld met speer in de linkerhand en mantel over de rechterarm. De voorstelling is met krachtige penseelstreken neergezet. Mogelijk gaat het om een product uit Faenza.

Op dit perceel is een scherv van een bord van Portugees tinglazuuraardewerk aangetroffen (afb 5.47.8).²⁹¹ Op het bord staat een doorboord hart binnen een lauwerkrans afgebeeld. Dit symbool komt vaker voor op het Portugees aardewerk en doet vermoeden dat het bord als huwelijksgeschenk heeft gefungeerd. Bij de opgraving is nog een scherv van een Portugees voorwerp gevonden, namelijk de bodem van een kan (afb 5.47.9).²⁹² Incidentele vondsten van Portugees aardewerk komen ook op de andere onderzoekslocaties aan de Westerdijk voor.²⁹³

---

286 287-C01
287 79-C01
288 294-C03
289 287-C03 en 294-C01
290 287-C02
291 287-C05
292 248-C03. Stort werkput 8.
293 115-8-C01, 138-0, 320-20-C02,

Tot slot is er nog een wandscherf van een bord van Spaanse goudlustermajolica (afb 5.47.10).²⁹⁴ De goudkleurige verf is door verblijf in de bodem vrijwel verdwenen; een blauwe lijn is nog wel aanwezig. Waarschijnlijk heeft de scherf behoord bij een bord met bolle spiegel en ribbel op de wand, uit de eerste helft van de 16de eeuw.

Onder de vondsten van bouwkeramiek bevindt zich een wandtegel die we zonder twijfel als Hoornse productie mogen beschouwen. De tegel is beschilderd met een hoedenverkoper met drie hoeden op het hoofd en een hoed in de handen (132x132x12 mm; afb 5.47.11).²⁹⁵ De tegel is voorzien van grote ossenkoppen als hoekmotief. Tegels met identiek decor zijn bekend van meerdere locaties in Hoorn en omgeving. In een kelder aan het Kleine Oost (opgraving Karperkuil 2000) komen meerdere exemplaren, waarbij de voorstelling binnen een cirkel of accoladevormige omlijsting staat met meanders in de hoeken.²⁹⁶ Bij deze opgraving is ook een majolicabord met dit decor gevonden, een zeldzaam voorbeeld van een decor dat zowel op tegels als borden is toegepast.

Ook enkele metalen voorwerpen uit de 17de eeuw zijn van dit perceel afkomstig. Een zeer fraaie vondst is een messing riemhanger in de vorm van een mannenfiguur (afb 5.49.1).²⁹⁷ Niet eerder is bij een opgraving in Hoorn een dergelijk fraai versierde riemhanger gevonden. Een ander kledingaccessoire is een opengewerkte riemtong (afb 5.49.2).²⁹⁸ Onder de vondsten bevinden zich twee loden kolfsloffen (afb 5.49.9 en 10).²⁹⁹ Verder zijn meerdere munten van dit deel van het terrein afkomstig, waaronder een dubbele korte van Brabant van Filips II van rond 1575³⁰⁰, een oordje uit Reckheim uit de periode 1603-1620 (afb 5.49.4)³⁰¹, twee duitjes uit Zutphen uit 1604-1606 (afb 5.49.5)³⁰², een munt van 2 tournois van Bouillon en Sedan uit de jaren 1641-1643³⁰³ en een double tournois van Lodewijk XIII van Frankrijk uit 1639 (afb 5.49.6).³⁰⁴ Dit soort Franse munten van geringe waarde komt zo nu en dan als bodenvondst voor en ze vormen een overblijfsel van de handel op Frankrijk. Daarnaast zijn meerdere keurloden gevonden, waaronder een lakenlood van Leiden (afb 5.49.7)³⁰⁵ en een Engels lakenlood (afb 5.49.8).³⁰⁶ Tot slot zijn twee accijnsloeden voor het malen van graan aanwezig, die zijn al eerder in dit rapport besproken.³⁰⁷

Uit voorgaande opsomming blijkt dat op dit deel van het terrein een groot aantal opvallende scherven is gevonden, daterend uit de 16de en 17de eeuw, die in die tijd als luxevoorwerpen beschouwd kunnen worden. Het is de vraag hoe die hier terecht zijn gekomen. Het lijkt erop dat in de 17de eeuw afval van elders uit de stad hier is gedumpt. Uit het verpondingsregister van 1733 blijkt dat diverse rijke personen, die aan de hoofdstraten woonden, stallen of andere gebouwen op de Westerdijk bezaten. Hierachter zullen tuinen hebben gelegen waar fruitbomen stonden of moestuinen lagen. Het is dus goed mogelijk dat afval van rijke inwoners in deze tuinen zijn beland. Dit maakt de interpretatie van vondsten soms moeilijk.

---

294 287-C04
295 09-BK01
296 Project 107
297 272-M01
298 287-M06
299 287-M03, 287-M04
300 V287
301 287-M08
302 287-M09
303 V287
304 09-M01
305 272-M03
306 287-M07
307 287-M01, 287-M02

Afb 5.49 Diverse vondsten van metaal van perceel 1 uit de 16de en 17de eeuw.

5.4 Fase 5 en 6 (1650-1825)

Uit deze fase dateren geen sporen en nauwelijks vondsten op dit perceel. Dit duidt op een extensief gebruik als tuin of boomgaard. In 1832 werd het perceel met zekerheid gebruikt als tuin, zoals blijkt uit het kadaster. De tuin was eigendom van de stad Hoorn en werd in erfpacht uitgegeven.

Op het perceel is in deze periode kuil S194 gegraven. De vondsten hieruit worden besproken in hoofdstuk 8. Het is onduidelijk van wie de voorwerpen afkomstig zijn doordat we niet weten wie de eigenaar of de huurder van het perceel vóór 1832 was. Ook verspreid over het terrein zijn vondsten uit deze periode gedaan, zoals een deksel van een theepot van creamware, versierd met een knop in de vorm van een bloem, gemaakt in Engeland in de periode 1775-1800 (afb 5.50).³⁰⁸

5.5 Fase 7 (1825-1881)

In kadastraal jaar 1848 kwam het perceel in erfpacht bij Eijtje Bakker, die wordt aangeduid als stoelenmatster. In 1872 verscheen een klein huis op het perceel, aan de kant van de Geldersesteeg. Dit huis werd in 1891 vergroot. In kadastraal jaar 1906 was er een nieuwe erfpachter. Het perceel was dus bijna vijftig jaar lang in gebruik geweest bij Eijtje Bakker.

Van het huis zijn geen sporen gedocumenteerd. Wel is een waterkelder (S22) achter het huis aangetroffen voorafgaand

aan de opgraving bij het slaan van de damwanden. Deze waterkelder is in 1872 gemaakt en kwam in 1891 deels in pandig te liggen. De waterkelder had een afmeting van 2,06 bij 1,26 meter en is verder niet archeologisch onderzocht.³⁰⁹

Afb 5.50 Deksel van een theepot van creamware uit Engeland.

5.6 Fase 8 (1881-1906)

Eind 19de eeuw veranderde de situatie aan de Westerdijk drastisch. Perceel 1 (B1029 en sinds 1872 B1866) werd in kadastraal jaar 1906 door de stad Hoorn verkocht aan Hendrikus Aloijsius Gijsbrechts, meubelmaker. Het huis aan de Geldersesteeg werd met een kleine strook grond afgesplitst van het grote perceel en dit huis kreeg een nieuwe bestemming als werkplaats (B3233). Aan de kant van de Westerdijk werden in 1906 drie huizen gebouwd (B3234, B3235 en B3236).

De funderingen van deze huizen zijn bij de sloop uit de bodem verwijderd en aan eventueel nog resterende sporen is bij de opgraving geen aandacht besteed. Geconstateerd is dat de bakstenen funderingen van het hoekhuis (B3234) rustten op natuurstenen en aardewerken plavuizen.

308 248-C04

309 De bodem was vier baksteenlagen dik en gebouwd op planken.

Wel zijn vier grote waterkelders (S26, S27, S187 en S191) achter de huizen vastgelegd, die dus uit 1906 dateren als we ervan uitgaan dat ze direct bij de bouw zijn gemaakt. Twee van deze kelders bevonden zich geheel of deels binnen de gegraven liftschachtput en zijn bij het plaatsen van de damwand ten behoeve van die put vastgelegd. De andere twee lagen op een onbebouwde strook grond tussen de huizen aan de kant van de Geldersesteeg. De waterkelders zijn niet in detail bestudeerd omdat tijdens de opgraving duidelijk was dat deze bij de bebouwing uit de late 19de of vroege 20ste eeuw behoorden.

Tonput (S28)

Op het perceel van een van de huizen is een tonput aangetroffen waarvan onduidelijk is hoe oud deze is. Het zou kunnen dat de put bij fase 7 hoort, want deze lag precies tegen een perceelsgrens die in die tijd bestond. Dat zou inhouden dat de put uit 1906 dateert, wat erg laat voor een waterput met houten tonnen lijkt, en bovendien lijkt het zo te zijn dat direct in dat jaar een waterkelder op het perceel is gebouwd.

De put bestond uit minimaal twee tonnen op elkaar. De tonnen hadden ijzeren banden.

Een van de vondsten uit de put is een compleet deksel (ep-dek-3) van Europees porselein.³¹⁰ Het deksel past op een theepot die in de waterkelder (S26, zie hieronder) is aangetroffen. Vermoedelijk is de tonput op hetzelfde moment buiten gebruik geraakt als de waterkelder. Naast het deksel zijn een fragment van een porseleinen kop versierd met een in goud geschilderde lijn langs de rand en een gebroken pijpenkop van Duits porselein gevonden. De pijp dateert uit de tweede helft van de 19de eeuw en is versierd met een overglazuur veelkleurig beschilderd zwart drukdecor van een paardenhoofd op een bruin fond.³¹¹

Waterkelder S26

In waterkelder S26 bevonden zich diverse voorwerpen van keramiek en metaal, waarvan een selectie is meegenomen.³¹² Deze vondsten worden besproken in hoofdstuk 8. Ze dateren uit de eerste helft van de 20ste eeuw.

Bouwfragmenten

Geheel in de noordoosthoek van het terrein zijn tussen het puin in de bovenlaag twee hardstenen ornamenten gevonden (afb 5.51).³¹³ Het is onduidelijk van welk gebouw deze bouwonderdelen komen en hoe die hier terecht zijn gekomen. Mogelijk zijn deze hier gestort in de periode dat de stad Hoorn de eigenaar van het perceel was en komen ze van een (publiek) gebouw.

---

310 Determinatie en tekst: Wytze Stellingwerf.

311 V268-C01.

312 V32

313 42-N01, 42-N02

Afb 5.51 Bouwfragmenten van hardsteen, gevonden tussen het puin in de bovenlaag in de noordoosthoek van het terrein.

6. Perceel 2 en 3

Een verrassend resultaat tijdens de opgraving was dat al vroeg in de 16de eeuw een bakstenen huis op de Westerdijk stond. De funderingen van dit huis werden aangetroffen op een diepte waarop geen sporen van bebouwing meer werden verwacht. Bovenop deze funderingen is later in de 16de eeuw een nieuw huis gebouwd.

Perceel 2 en 3 waren lange tijd in handen van dezelfde eigenaar en worden hier daarom gezamenlijk besproken. Het is echter de vraag of dit al in fase 2 het geval was.

6.1 Fase 2 (1525-1563)

6.1.1 Huis (perceel 3)

Van dit huis zijn de volledige fundering van de achtergevel, een groot deel van de fundering van de zuidelijke zijgevel en een klein deel van de fundering van de noordelijke zijgevel aangetroffen (S112) (afb 6.1a en b). Van de noordelijke zijgevel resteerde slechts een klein stuk doordat deze muur is weggebroken bij de bouw van een nieuw pand rond 1575. De funderingen waren steeds breed en opgebouwd uit rode en rood/gele (mengkleur) bakstenen met formaten variërend van 20x10x4,5 cm tot 22x10x5 cm. De onderkant van het muurwerk bevond zich op -1,28 NAP. De bewaard gebleven hoogte van het muurwerk varieerde. Ter plaatse van profiel 7, ongeveer halverwege de achtergevel, was de muur veertien steenlagen hoog. Iets meer richting het zuiden resteerden nog maar drie steenlagen van deze muur. Het hoogste punt van het aangetroffen muurwerk bevond zich op -0,44 NAP, wat zo'n 2,5 meter onder de huidige stoep is.

Op basis van de funderingen kan de plattegrond van het huis worden gereconstrueerd: het huis had een breedte van 6,30 meter (volledige breedte perceel) en een diepte van 5,70 meter. Halverwege de zuidelijke zijgevel bevond zich de schouw, wat blijkt uit een halfsteens wang (afb 6.2). De tegenhanger van deze wang is niet gevonden. Er zijn geen aanwijzingen voor een binnenindeling.

Tegen de achtergevel was een fundering van een steunbeer (S113) aanwezig, die waarschijnlijk is toegevoegd om verzakking van het huis tegen te gaan (afb 6.3). In deze steunbeer waren zowel bakstenen van 20x9,5x4,5 cm als bakstenen van 17x8x4 cm toegepast. Dit kleine baksteenformaat kwam al in de 16de eeuw voor.³¹⁴

Afb 6.1a Muren van het oudste huis op perceel 3.

³¹⁴ Dit blijkt bijvoorbeeld uit de bakstenen van klooster Bethlehem, dat in 1573 is afgebroken. In enkele muren waren bakstenen van dit kleine formaat toegepast.

Afb 6.1b Muren van het oudste huis op perceel 3.

Binnen het huis bevond het oudste vloerniveau zich op circa -0,55 NAP (profiel 4). Hieronder lag de dijkophoging. Van de vloer resteerde niet veel meer dan wat schelpgruis en rood baksteenpuin. Richting de achtergevel liep dit niveau af naar -0,90 NAP (profiel 7). Hierop is een dikke laag lichtgrijs zand gestort (25 tot 40 cm dik), waarop de tweede vloer heeft gelegen (afb 6.4). Van deze vloer zijn enkele brokken van geglazuurde plavuizen (14x14x3,5 cm) gevonden. Waarschijnlijk zijn de plavuizen van deze vloer meermaals hergebruikt want identieke plavuizen komen in meerdere (latere) contexten voor.³¹⁵

Het looppniveau van het erf achter het huis is tijdens de gebruiksfase net als de inpandige vloeren opgehoogd. Het oudste looppniveau lag op ongeveer -1,10 NAP. Hierop bevonden zich lagen met klei, puin en schelpgruis. Van een dik pakket is geen sprake.

Opvallend is dat binnen en buiten het huis geen vondsten zijn gedaan die met zekerheid aan de gebruiksfase van dit huis

Afb 6.2 Van de zuidmuur resteerde een deel van het opgaand muurwerk met een wang van een schouw. Later in de 16de eeuw is hier een nieuwe muur bovenop gebouwd.

315 Zie o.a.: V100

Afb 6.3 Op het diepste niveau is de oostmuur van het huis met gemetselde poer.

Afb 6.4 Geheel rechts de oostmuur van het huis met daar tegenaan een pakket schelpgruis van een vloer. Later in de 16de eeuw is een nieuwe muur gebouwd, waarbij de vloeren van het oude huis grotendeels zijn verwijderd.

kunnen worden gekoppeld. Voor de datering zijn we daarom afhankelijk van het toegepaste bouw materiaal en de stratigrafie. Zowel de bakstenen als plavuizen wijzen op een datering in de eerste helft van de 16de eeuw. De funderingen worden afgedekt door lagen met veel afval, die in het volgende hoofdstuk worden besproken, uit de periode 1525-1575. De afbraak

is dus ergens rond 1575 te plaatsen. Ervan uitgaande dat dit huis er in ieder geval 50 jaar heeft gestaan, zou het rond 1525 gebouwd moeten zijn, dus niet lang na de verbreding en verhoging van de dijk (fase 1). Daarmee is dit het oudst bekende en aantoonbare gebouw op de Westerdijk.

6.1.2 Leerlooierswerkplaats (perceel 2)

Net als bij perceel 3 zijn op perceel 2 op grote diepte funderingen van een gebouw aangetroffen. Ongeveer in lijn met de achtergevel van het huis op perceel 3 bevond zich een fundering van 1,30 meter lengte (S171). Deze muur bestond uit zeven lagen rode bakstenen van 20,5x10x4,5 cm, een formaat dat overeenkomt met de bakstenen van het huis op perceel 3 dat we rond 1525 hebben geplaatst. Ook de diepte van het muurwerk (bovenzijde op -0,86 NAP) komt met het buurpand overeen. Op een afstand van ongeveer 50 cm was een tweede fundering (S170) aanwezig. De reden voor de verspringing is onduidelijk. Deze fundering had een lengte had van 3,40 meter en eindigde precies bij de perceelsgrens met perceel 1. De fundering maakte geen hoek en er lijkt dus geen bakstenen zijgevel te hebben bestaan. Het baksteenformaat van de onderste lagen van de muur is niet opgemeten. De bakstenen van de bovenste lagen hadden een formaat van 17x9x3,5 cm, wat mogelijk wijst op een herbouwfase.

Waarschijnlijk hebben we met een open werkplaats te maken. In dat geval heeft ook op de rooilijn van de Westerdijk een bakstenen fundering gelegen en steunde hierop een houten gebintconstructie met dak. De overspanning was ongeveer 4,60 meter. Het vloeroppervlak van de open werkplaats was iets van 20 m².

Binnen de gereconstrueerde contour van de werkplaats was een klein stukje van een vloer (S150) aanwezig, dat gezien de diepte (-0,60 tot -0,73 NAP) bij de werkplaats moet horen. Deze vloer bestond uit rood/gele bakstenen (20x9,5x4 cm) en ongeglazuurde plavuizen (17x17x4 cm). Zowel de bakstenen als plavuizen wijzen op een datering in de 16de eeuw. Waarschijnlijk is het vloerniveau tijdens het gebruik van de werkplaats flink opgehoogd. Op een niveau van ongeveer 0 NAP bevond zich een grote kuil (S142/S149) waaruit afval komt dat duidelijk met een leerlooierij in verband is te brengen.

De datering van de werkplaats is onzeker. Zeker is dat deze is gebouwd voordat het huis op perceel 3 is ingekort, aangezien muur S171 aansloot op de achtergevel (S112) van het huis van deze fase. Deze nieuwbouw wordt geplaatst rond 1574, dus tijdens fase 3. Het zou kunnen dat de werkplaats dateert tussen 1563 en 1574 en eigenlijk behoort die dan ook tot fase 3. Aangezien het niet mogelijk is alle sporen van fase 3 op één kaartbijlage weer te geven, is ervoor gekozen de eerste fase van de werkplaats met bijbehorende sporen bij fase 2 te bespreken.

Kuil S142/S149

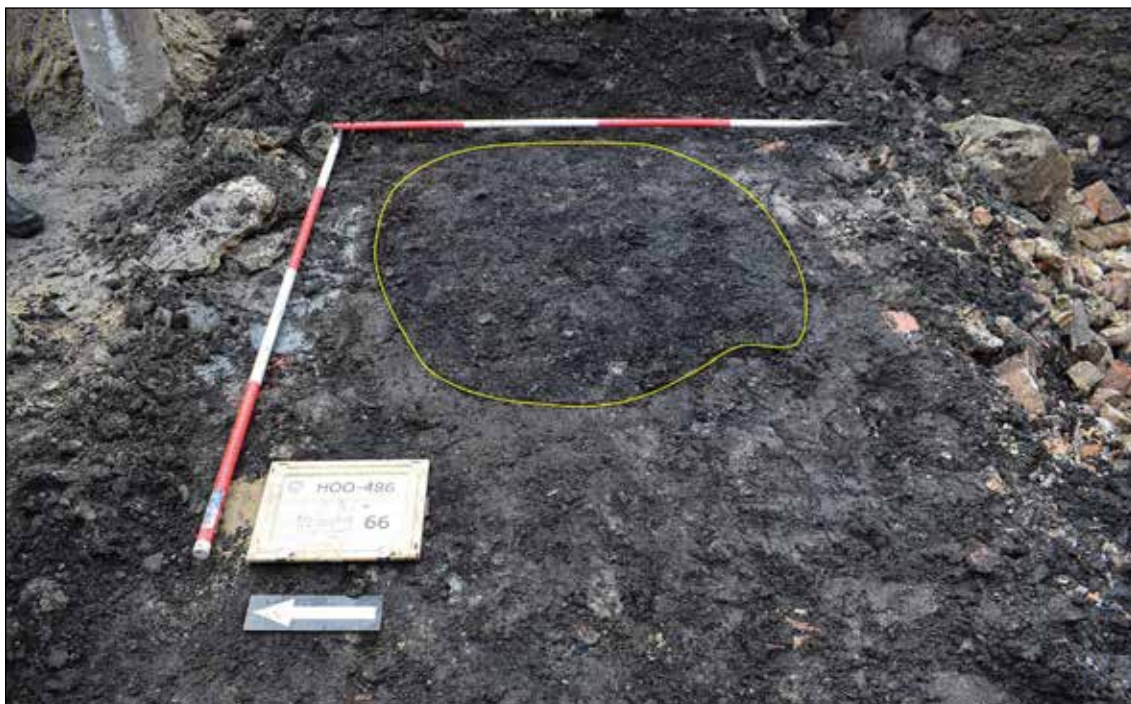
Op een niveau van ongeveer 0 NAP is een min of meer ronde kuil (diameter 1,40 meter) aangetroffen, die bovenin grotendeels was opgevuld met zeer veel kleine slecht gelooid leersnippers (afb 6.5).³¹⁶ Hiervan zijn enkele grote vondstzakken verzameld omdat deze kleine leersnippers duidelijk wijzen op ambachtelijk afval en geen gebruikelijke vondst bij opgravingen zijn. Het aantal fragmentjes is niet te tellen; wel kan het gewicht worden bepaald (totaal 3700 gram).

Bij verdiepen bleek de kuil verschillende vullagen te bevatten, maar doordat geen coupe door deze kuil is gezet, is de opbouw niet precies bekend. Onder de kuil bevond zich run

---

316 V200 en V203

Afb 6.5 Kuil S142/S149 met zeer veel fijne leersnippers.

met afval (o.a. mosselschelpen en botresten), daarop een laag met run (met daarin ook een takkenbezem) en daar weer op een laag grijze klei met schelpgruis en fijn puin. Tevens lag in de kuil een eikenhouten blok met vier afgebroken poten en veel snijsporen (S147). Deze wordt hieronder nader besproken.

Uit de kuil zijn 54 scherven keramiek verzameld, afkomstig van minimaal twee bakpannen, twee borden, vier grapen, drie koppen en een vuurstolp van roodbakkend aardewerk, twee borden, een kop en een pispot van witbakkend aardewerk, een kan van steengoed en een kop van Hafner-aardewerk.³¹⁷ Eén van de borden van roodbakkend aardewerk hoort tot het Noord-Hollands slibaardewerk en dateert na circa 1570. Dit exemplaar is overigens aan de achterzijde beroet, zoals dat bij veel borden bij de opgraving het geval is, en is kennelijk gebruikt om voedsel warm te maken. De scherven laten zich dateren tussen circa 1550 en 1575; de kuil is dus rond 1575 gegraven.

6.2 Fase 3 (1563-1590)

In deze fase waren de percelen 2 en 3 duidelijk in gebruik als leerlooierij en is veel afval in de bodem beland. De molen op het belendende perceel is aan het begin van deze fase gesloopt. In deze periode is aan de zeezijde van de Westerdijk een muur gebouwd. De dijk zelf en dus tevens de percelen met bebouwing zullen toen ook zijn verhoogd. Het precieze moment van beëindigen van de leerlooierij valt waarschijnlijk in de jaren tachtig van de 16de eeuw.³¹⁸

317 V211; 211-C01

318 De transport- & hypotheekregisters van onroerend goed van Hoorn ontbreken tussen 1570 en 1587 en de voormalige leerlooierij kan dus precies in die periode zijn verkocht.

6.2.1 Perceelsgrens

Op de grens tussen perceel 1 en 2 zijn meerdere houten onderdelen van een perceelscheiding gevonden, zoals drie eiken palen (S174, S143) en meerdere planken.³¹⁹ Een van de palen is dendrochronologisch onderzocht en heeft een kapjaar tussen 1569 en 1572 opgeleverd.³²⁰ Deze datering is van belang want deze vormt een onderbouwing voor (bouw)activiteiten op het terrein rond die tijd.

Afb 6.6 Het huis dat omstreeks 1570 is gebouwd, kijkend richting het zuidoosten.

Afb 6.7 De noordmuur en oostmuur van het huis, met geheel rechts de dichtgezette deuropening.

319 De planken liggen over muur S170 heen en zijn dus jonger.

320 M33. Tevens is nog een tweede paal onderzocht, maar deze heeft geen datering opgeleverd (M45).

6.2.2 Huis (perceel 3)

Het vroeg 16de eeuwse huis op perceel 3 is rond 1575 afgebroken en er is een nieuw huis op een hoger niveau gebouwd, waarvan de muren deels stonden op de oude funderingen (afb 6.6 en 6.7). De complete plattegrond van dit huis is opgegraven (buitenmaat 7 bij 4 meter). Dit huis heeft zeer lang bestaan. In de loop van de tijd is er veel verbouwd en het is pas in de 19de eeuw afgebroken.

Afb 6.8A De westmuur van het huis is voorafgaand aan het slaan van de damwand gedocumenteerd.

Afb 6.8B In de noordwesthoek van het huis is een klein stuk verdiept om een aanzicht van de westmuur te documenteren.

De voormuur (S4, op de rooilijn van de Westerdijk) is voorafgaand aan de opgraving tijdens de voorbereidingen voor het plaatsen van de damwand gedocumenteerd (afb 6.8). Deze muur is behouden gebleven in de bodem. De zuidelijke zijgevel (S19) werd bovenop de zijmuur van het oude huis gebouwd. De noordelijke zijgevel (S21) stond niet op een oude fundering, maar werd ongeveer 40 cm naar het noorden verplaatst. De nieuwe zijgevel stond daardoor op perceel 2, wat aangeeft dat beide percelen van dezelfde eigenaar waren. De achtergevel (S86, oostzijde) werd ten opzichte van het oude huis 60 cm naar binnen gezet. Het nieuwe huis was dus iets breder (6,65 meter) en een stuk minder diep (4,15 meter) dan het oude huis.

Een deel van het opgaand muurwerk van dit huis was in de bodem bewaard gebleven doordat tijdens het bestaan van het huis zowel in pandig als op het erf grootschalig is opgehoogd. Dit opgaande muurwerk was daardoor ten tijde van de sloop al onder het maaiveld verdwenen. De fundering van de voorgevel (S4) bestond bijvoorbeeld uit maximaal 20 steenlagen. De bakstenen waren rood/geel van kleur met een formaat van 19x9x4 cm, een formaat dat typisch voor de tweede helft van de 16de eeuw is.

Bij het verwijderen van de fundering van de achtergevel (S86) bleek deze niet gefundeerd op palen of ander funderingshout, maar wel was een pakket puin aanwezig van ongeveer 50 cm dik dat als harde ondergrond voor het muurwerk was ingegraven.

In de achtergevel was een deuropening aanwezig met een breedte van 1,20 meter (afb 6.9). Binnen de opening lagen op een diepte van +0,15 NAP enkele brokken van plavuizen. In de zuidelijke zijgevel bevond zich een schouw, net zoals dat bij het oude huis het geval was (afb 6.10). Twee halfsteens wangen geven aan dat deze schouw 2,20 meter breed was, wat erg groot is.

Afb 6.9 Deuropening in de achtergevel. Bij een verbouwing is deze dichtgezet.

Binnen het pand zijn meerdere vloerniveaus vastgesteld (zie profiel 4, afb 6.11). Na afbraak van het oude huis is eerst een ophogingslaag van grijsbruine organische klei opgebracht tot een niveau van -0,10 NAP. Hierop lag een dun laagje schelpgruis (4 cm) waarop de eerste vloer van het nieuwe huis zal hebben gelegen. Op dit niveau zijn meerdere complete plavuizen

Afb 6.10 In de zuidmuur bevond zich de schouw, waarvan de halfsteens wangen zichtbaar zijn.

Afb 6.11 Profiel binnen het huis. De lagen met schelpgruis betreffen verschillende vloeren. Bovenin ligt een pakket van geel zand en puin waarmee in de 17de eeuw is opgehoogd.

(13,5x13,5x4,5 cm) gevonden (afb 6.12).³²¹ Daarna volgde een dunne ophoging van bruin organisch materiaal (2 cm), met daarop een tweede laag schelpgruis (5 cm). Tegen de voorgevel lagen enkele diagonaal gehalveerde plavuizen (+0,25 NAP), die deel hebben uitgemaakt van een diagonaal gelegde vloer. De hele plavuizen zijn bij verhoging van de vloer verwijderd en hergebruikt.

Afb 6.12 Enkele plavuizen van de oudste vloer.

321 V100

Aanwijzingen voor een binnenindeling zijn niet gevonden, het lijkt aannemelijk dat het huis in twee kamers was verdeeld.

Afb 6.13a Bestrating op lichtgrijs zand, achter de deuropening in de achtergevel.

Afb 6.13b Detail van de bestrating op lichtgrijs zand, achter de deuropening in de achtergevel.

6.2.3 Bestrating

Pal achter het achtergevel van het huis is een stukje bestrating (S107 en S102) aangetroffen dat als oudste loopniveau (circa +0,15 tot +0,24 NAP) behorend bij dit huis kan worden beschouwd (afb 6.13). De bestrating strekte zich uit tot ongeveer 2 meter uit de gevel en was

samengesteld uit rood/gele bakstenen met lengtes variërend van 18,5 tot 20 cm.³²² De bakstenen vertoonden geen resten van mortel en zijn dan ook waarschijnlijk niet hergebruikt. De bestrating lag precies achter de deur en kan als straatje worden beschouwd.

Een pakket lichtgrijs zand (S108) onder het niveau van de bestrating geeft mogelijk aan dat achter het volledige pand een vorm van verharding heeft gelegen. Hieruit komen tien scherven van minimaal één bakpan, één bord en twee vuurstolpen van roodbakkerd aardewerk.³²³ Van het bord is een randscherf gevonden en deze is voorzien van een afwijkend decor ten opzichte van de gebruikelijke slibboogjes (afb 6.14).³²⁴ Het model van het bord, met uitgebogen vlag en kraagrand (r-bor-1) is typisch Hollands. De gele slibversiering, met groene vlekken, doet Noord-Duits of Deens aan. Mogelijk gaat het toch om een importproduct uit die regio. De scherven laten zich niet beter dateren dan ergens eind 16de of begin 17de eeuw.

Op het niveau van de bestrating is een complete riemverdeler, bestaande uit een middenstuk en twee riembeslagstukken, gevonden (afb 6.15).³²⁵

6.2.4 Leerlooierswerkplaats (perceel 2)

De bouwgeschiedenis van de leerlooierswerkplaats is onzeker. Het lijkt erop dat de bakstenen funderingen van fase 2 zijn afgebroken en mogelijk is een nieuwe eenvoudige constructie gebouwd. Mogelijk hebben we opnieuw met een deels open constructie ten maken. De houten perceelsgrens vormt hier een belangrijke aanwijzing voor want daar stond geen muur. De reconstructie is dus onzeker.

6.2.5 Kalkput

Pal achter het huis is een leerlooiersbak (S173 / S164), of beter gezegd een kalkput, gemaakt (afb 6.16 en 6.17). De constructie bestond uit een houten bak met daarop een gemetselde bakstenen bak en rondom een houten bekisting opgevuld met vette grijze klei. Uit de aangetroffen resten valt goed te achterhalen hoe deze constructie is gemaakt.

Afb 6.14 Randscherf van een bord met slibversiering.

Afb 6.15 Riemverdeler, 1550-1600.

322 20x10x4,5 cm, 19x9x4 cm, 18,5x9,5x4,5 cm
323 V137
324 137-C01
325 126-M01

Afb 6.16 In het midden ligt de houten leerlooiersbak met bakstenen opbouw. Midden in deze bak staat een betonnen heipaal van de gesloopte bebouwing.

Afb 6.17 De houten leerlooiersbak met bakstenen opbouw, gemaakt rond 1574. De bak is dichtgestort met zand.

De houten bak (S173) is op de kant in elkaar getimmerd en in zijn geheel in de bodem geplaatst. Dat blijkt uit het feit dat aan de onderkant spijkers zitten, die onmogelijk ter plekke in de bodem kunnen zijn geslagen. De houten bak had een afmeting van 1,80 bij 1,70 meter. De bodem bestond uit planken (3 cm dik) die waren gespijkerd aan drie balkjes van eikenhout

Afb 6.18 Aanzicht van de houten leerlooiersbak na verwijderen van een deel van de bakstenen wand (1), na verwijderen van een deel van de houten bak (2) en tijdens het leegscheppen (3). De houten bak was nagenoeg volledig opgevuld met kalk. Bij het verwijderen van deze compacte en harde kalklaag kwam na eeuwen afgesloten te zijn geweest een zeer penetrante lucht vrij, die deed denken aan een abattoir. In de bak met kalk zijn huiden door weken en rotten ontdaan van vleesresten.

(10 cm breed, dikte van 5 tot 8 cm). Vervolgens zijn op de hoeken van deze bodem eiken staanders van 80 cm hoog (14 cm breed) geplaatst. Ook deze waren aan de bodem vast gespijkerd. De staanders zijn gemaakt door een boomstam in de lengterichting in vieren te zagen en hadden dus de vorm van een kwartboom. Hierdoor hadden ze twee vlakke kanten en één ronde kant. Tegen de vlakke kanten van de staanders werden planken getimmerd: aan iedere zijde van de bak twee eiken planken (wisselende breedtes van 32 tot 50 cm en 4 tot 5 cm dik) boven elkaar. Alle naden van de houten bak, dus zowel tussen de planken als tussen de palen en planken, zijn gebreeuwd. Breeuwen is een techniek uit de scheepsbouw om een houten constructie waterdicht te maken. Een monster van het breeuwsel is onderzocht door BIAX en het blijkt om waterveenmos (*Sphagnum cuspidatum*) te gaan.³²⁶ Deze mossoort was bij uitstek geschikt om te breeuwen omdat deze heel zuiver kon worden verzameld, dus zonder takjes en blaadjes en dergelijke, en zeer goed afdichtten.

De houten bak is in de bodem geplaatst en rondom het hout is vette lichtgrijze klei gestort. Op het niveau van de bovenzijde van de bak is een brede kuil gegraven. Hierin is een houten bekisting gemaakt van ongeveer 2,50 bij 2,40 meter (S165). De bekisting bestond uit in de bodem geslagen paaltjes en korte planken van naaldhout en eikenhout, met daar tegenaan planken van eikenhout.

Op de houten bak is een bakstenen bak (S164) gemaakt. De wanden waren steeds dik en opgebouwd uit rode bakstenen (21x10x5 en 17x8,5x3,5 cm) en gele bakstenen (17x8x3,5 cm). De toepassing van diverse soorten bakstenen wijst op hergebruik. Tussen de stenen is geen kalkmortel toegepast, maar vette grijze klei. De hoogte van de bakstenen bak was minimaal 71 cm (14 steenlagen).

De ruimte tussen de bekisting en de bakstenen bak is tot slot opgevuld met vette lichtgrijze klei. Deze kleilaag rondom de bak maakte de bak waterdicht.

De kalkput had een volume van 1,80 bij 1,70 bij minimaal 1,50 meter (ruim 4,5 m³). Het hoogste punt van de bakstenen opbouw bevond zich op -0,18 NAP, wat aangeeft dat het looppniveau zich op dat niveau of hoger heeft bevonden.

De opgraving van de kalkput werd bemoeilijkt doordat midden in deze bak in de 20ste eeuw een betonnen heipaal is geslagen. Uitgraven was daardoor niet mogelijk. Besloten is de bak vanaf de oostkant als het ware af te pellen. Eerst is een aanzicht van de bekisting vanaf die kant gemaakt. Vervolgens is deze bekisting en ook de bakstenen oostwand van de put verwijderd en is een aanzicht van de houten bak gemaakt (afb 6.18). De planken van de bak zijn doorgezaagd om een coupe door de vullagen van de kalkput te maken. Daarna is ook de bakstenen noordwand van de bak verwijderd, zodat de heipaal machinaal kon worden weggehaald. De vullagen van de put zijn daarna voor zover mogelijk met de hand weg geschept. De onderste lagen bleken dusdanig hard te zijn dat dit niet lukte. Het werk werd bovendien bemoeilijkt door de enorme stank die uit de put kwam. Zelfs na vier eeuwen kwam nog een lucht van verrotting uit de put. De houten bodem is om deze redenen niet volledig blootgelegd. Tot slot is de volledige constructie met de graafmachine verwijderd om de verschillende houten onderdelen te bemonsteren.

Op de houten bodem lag een pakket harde kalk. Hierop bevond zich een laag van lichtgrijze klei met kalk. Daar weer op lag een tweede kalklaag. De totale dikte van dit pakket was

---

326 Vermeeren & Van Haaster 2021.

ongeveer 60 cm, waarmee dus de houten bak grotendeels was opgevuld. Waarschijnlijk is dit volledige pakket ontstaan tijdens gebruik van de kalkput.

Geheel bovenin de houten bak bevond zich een laag van lichtgrijs zand met lichtbruine organische vlekken en puin. Het puin lag vooral bovenop de hiervoor genoemde kalklagen. Binnen deze laag bevond zich ook een afvalstort van organisch materiaal met gebroken gebruiks aardewerk. Onder de scherven bevinden zich een bakpan, twee borden, een grape, een kop en een pispot van roodbakkend aardewerk, een bord van witbakkend aardewerk, een kan van steengoed, een bord van majolica en een bord en een kan van Weser-aardewerk.³²⁷ Uit de analyse van een grondmonster uit deze laag blijkt dat deze etensafval bevat, zoals fragmenten van eischaal, vis, en plantenresten. Tevens zijn zaden van onder andere wilde peen, koriander, melisse en bilzekruid aangetroffen.³²⁸

Dit afval is tijdens het buiten gebruik stellen van de kalkput weggegooid. De bakstenen put was verder opgevuld met lichtgrijs zand zodat alle vuiligheid met de daarbij horende stank werd afgedekt. Op basis van de keramiek kunnen we het buiten gebruik stellen dateren ergens eind 16de eeuw.

Zowel de onderdelen van de houten bak als de bekisting zijn bemonsterd voor dendrochronologisch onderzoek. Het hout van de bekisting is mogelijk deels hergebruikt. Op een van de planken zijn in ieder geval houtwormgaatjes vastgesteld, die moeten zijn ontstaan in een bovengrondse constructie. De meeste planken hadden geen spinhout en een aantal van de planken had bovendien te weinig ringen voor dendrochronologisch onderzoek. Monsters uit één hoekpaal, twee planken en één balkje van de bodem van de bak en een monster van een plank van de bekisting zijn onderzocht.³²⁹ Eén van de monsters leverde geen datering op. De plank van de bekisting blijkt afkomstig te zijn uit een boom die gekapt rond 1535 (tussen 1525 en 1549). Dit toont aan dat de plank inderdaad is hergebruikt. Twee onderdelen van de houten bak zijn afkomstig uit bomen die zijn gekapt na 1524 en na 1559. Door het ontbreken van spinhout kan in beide gevallen geen kapjaar worden vastgesteld. Het monster van een balkje onder de bak leverde wel een kapjaar in, namelijk in de herfst/winter van 1573/1574. Deze datering sluit zeer goed aan bij het archeologisch vondstmateriaal en we gaan er dan ook vanuit dat de kalkput in 1574 is gemaakt.

In diverse steden zijn leerlooierijen opgegraven. Archeologisch is dit ambacht goed traceerbaar aan de hand van hoornpitten als afval, kuilen met run en kalkputten of looikuipen. Toch is er grote variatie in de aangetroffen constructies. Opvallend is dat in Hoorn op nog een andere locatie houten bakken van een leerlooierij zijn opgegraven, die op exact dezelfde wijze waren geconstrueerd, namelijk bij een opgraving aan het Nieuwe Noord in 2019. Ook die houten bakken hadden hoekpalen in de vorm van kwart bomen met planken wanden en ook daar waren de naden gebreeuwd. Die leerlooierij dateert net als de leerlooierij van de Westerdijk uit het einde van de 16de eeuw.

Buiten Hoorn is de beste parallel te vinden in Amsterdam. In 2017 zijn op een terrein waar tussen de 17de en 19de eeuw leerlooierijen waren gevestigd in totaal wel 23 houten bakken van circa 2 bij 2 meter onderzocht.³³⁰ Het looien van de huiden vond hier bijna op industriële schaal plaats. De constructie van deze bakken was nagenoeg identiek aan die in Hoorn. In het rapport

---

327 V239

328 Met dank aan L. de Sitter-Homans. M41 en M47. Vanwege de geringe hoeveelheid zaden van consumptie is verdere analyse achterwege gelaten.

329 M39.1, M39.4, M46.1 M49.4 en M50

330 Terhorst & Van Haaster 2019.

verwijzen de auteurs naar vergelijkbare bakken in Arnhem (15de/18de eeuw) en Groningen (17de eeuw).³³¹ Waarschijnlijk was deze wijze van constructie eeuwenlang een standaardmethode.

6.2.6 Houten bak

Binnen het veronderstelde huis was een structuur aanwezig waarvan niet meer is teruggevonden dan enkele houten plankjes als begrenzing met daarbinnen verschillende vullagen (S138, afb 6.19). Het spoor had ongeveer dezelfde afmetingen als de kalkbak (buitenmaat), namelijk 2,20 bij 2,00 meter. Van de houten plankjes van de bak was weinig over (maximaal 8 cm hoog). Geheel onderin lag een compact pakket mortel, daarop grijs zand en geheel bovenin een dun laagje schelpgruis (bovenzijde +0,15 NAP). De functie van dit spoor is onduidelijk. De bak was niet waterdicht, ondiep en rommelig gemaakt.

Afb 6.19 Vierkant spoor met langs de rand houtresten binnen de werkplaats van de leerlooier.

6.2.7 Afvalpakket

Achter het huis op perceel 3 lag een afvalpakket dat is gevormd tijdens de gebruiksfase van het huis in de jaren na 1574. Dit afvalpakket liep over de afgebroken achtermuur van het oudste huis heen, had een wisselende dikte en kenmerkt zich door de grote hoeveelheid mosselschelpen en ander keukenafval (afb 6.20). De vondsten uit deze laag zijn over veel verschillende vondstnummers verzameld.³³² De laag liep over sommige kuilen met run heen, maar er waren ook kuilen met run die juist weer door de afvallaag heen waren gegraven. Het was lastig om alle kuilen en oversnijdingen tijdens de opgraving goed in beeld te brengen. Het afvalpakket loopt door over perceel 2 en wordt daar apart besproken.

Uit de afvallagen komt veel keramiek: roodbakkerd aardewerk, witbakkerd aardewerk, steengoed en een klein aantal scherven majolica en Frans witbakkerd aardewerk uit Beauvais.

331 Terhorst & Van Haaster 2019, 28.

332 V138, V146, V154, V160

Afb 6.20 Noordprofiel van werkput 4 met afvallagen en kuilen van de leerlooierij.

Aardewerk uit het Werra- en Wesergebied ontbreken volledig en ook komt geen Italiaanse faience uit de afvallaag. Tussen het roodbakkend aardewerk bevinden zich scherven die tot het Noord-Hollands slibaardewerk worden gerekend. Ruwweg zijn de vondsten te plaatsen tussen 1525 en 1575, wat inhoudt dat de afvallaag in de jaren rond 1575 is gevormd.

De afvallaag bevatte duidelijk leerlooiersafval in de vorm van schedeldelen van koeien met hoornpitten.

6.2.8 Kuilen met run

Op de percelen 2 en 3 waren diverse kuilen met run (gemalen schors) aanwezig. De inhoud van de kuilen wordt kort besproken. In een aparte paragraaf wordt dieper ingegaan op de vondsten die samenhangen met de leerlooierij.

Op het perceel hebben zeker meer kuilen met run gelegen. Een deel van het perceel is niet onderzocht vanwege aanwezige verstoringen uit de 20ste eeuw.³³³

Kuil S111

De contouren van kuil S111 zijn niet exact vastgelegd. Waarschijnlijk is in profiel 6 een doorsnede door de rand van de kuil te zien. Daaruit blijkt dat de kuil is gegraven vanaf een niveau van circa -0,50 NAP en een diepte had van circa 80 cm. De kuil was opgevuld met run met stukjes hout en afval. En grondmonster uit deze kuil is archeobotanisch bekeken.³³⁴ Dit leverde het volgende op: enkele hennepzaden, enkele fragmenten van kersenpitten, een moerbeipit, mosselschelpen en enkele visgraten en -schubben.³³⁵

Uit de kuil komen 61 scherven keramiek.³³⁶ Ze hebben toebehoord aan minimaal een bakpan, borden, grappen, een kom, koppen, testen en vuurstolpen van roodbakkend aardewerk, een

333 Ten noorden van waterkelder S94 lagen bijvoorbeeld enkele olievaten in de bodem.

334 M23

335 Met dank aan L. de Sitter-Homans.

336 V140 en V144. Waarschijnlijk komt een deel van de vondsten uit de afvallaag onder de kuil (dat geldt in ieder geval voor V146).

bakpan en een bord van witbakkend aardewerk, kannen van steengoed en een bord van majolica. De keramiek laat zich dateren rond 1550-1575. Bij het steengoed vallen twee scherven van een zogenoemde schnelle uit Siegburg op, voorzien van het wapen van Philips II, zoals hij dat tussen 1558 en 1580 hanteerde.

Uit de kuil komen diverse zandstenen ornamenten die in een aparte paragraaf worden besproken.

Kuil S117

Ongeveer vier meter uit de achtergevel lag een langwerpige kuil met run (S117). Deze kuil had een lengte van minimaal 2,25 meter, een breedte van 1,00 meter en een diepte van 85 cm. In profiel 8 (werkput 5) is een doorsnede door de kuil vastgelegd. Hierin is goed te zien dat de kuil is gegraven vanaf een niveau van -0,40 NAP, wat ter plaatse dus het looppniveau rond 1575 was. De kuil kende verschillende vullagen. Geheel onderin lag een dun afvallaagje met onder andere veel houtsnippers, en mosselschelpen. Daarop bevond zich een laag met run met daarin wat puin, gevolgd door een dunne laag grijs zand met fijne houtpulp, daar weer op een laag lichtgrijze klei en geheel bovenin een laag met run.

Uit de kuil komen 59 keramiëkscherven, waaruit blijkt dat ook huishoudelijk afval is weggegooid.³³⁷ Het betreft scherven van roodbakkend aardewerk, witbakkend aardewerk, steengoed en majolica. Verder is een kleine handbezem gevonden.

Uit de kuil komen diverse zandstenen ornamenten die in een aparte paragraaf worden besproken.

Afb 6.21 Kuil met run.

Kuil S133

Deze kuil is achterop perceel 2, meer dan dertien meter uit de rooilijn van de Westerdijk, vastgelegd. De kuil was dusdanig groot dat deze buiten de contouren van werkput 6 vielen. De precieze omvang van de kuil is dus niet bekend. De bovenzijde van de kuil bevond zich op -0,65 NAP en het spoor was 70 cm diep en volledig opgevuld met run. Uit de kuil komt geen vondstmateriaal.

---

337 V147, V165, V168

Kuil S172

Deze kuil lag geheel aan de oostkant van werkput 8 en is niet in het vlak gedocumenteerd (afb 6.21). Wel is een doorsnede door de kuil gefotografeerd. Uit deze foto blijkt dat de kuil meer dan 2,50 meter lang was en ongeveer 50 cm diep. De kuil was opgevuld met run. Het zou kunnen dat de kuil bij bovengenoemde kuil S133 hoort. Uit het spoor komen slechts zes scherven keramiek, waaronder een groot fragment van een kom van roodbakkend aardewerk.³³⁸

Archeo-botanisch onderzoek

Van bovengenoemde kuilen zijn twee grondmonsters onderzocht door BIAx, namelijk M21 uit kuil S111 en M38 uit kuil S172.³³⁹ De resultaten van dit onderzoek zijn gepubliceerd in een specialistisch rapport dat als digitale bijlage beschikbaar is. Hier worden kort de resultaten weergegeven.

Beide monsters betreffen inderdaad run (vermalen schors). Schors laat zich veel moeilijker determineren van houtsnippers, zeker in het geval deze vermalen is. In zowel M21 als M38 vertonen de resten gelijkheid met els en met eik.³⁴⁰ Er lijkt dus sprake van een combinatie van beide schorssoorten. Verder valt op dat in de monsters ook enkele takjes aanwezig is en bij M38 is er ook sprake van wat afval (ander organisch materiaal, vis, hazelnoot, mossel en mortel). Dit komt overeen met de bevindingen tijdens de opgraving, waarbij in S172 – en ook in andere kuilen met run – scherven keramiek zijn aangetroffen.

Afb 6.22 Kuil met lichtgrijs zand.

6.2.9 Overige kuilen

Kuil S167

Ten oosten van de leerlooiersbak bevond zich een merkwaardig spoor waarvan de functie onduidelijk is (afb 6.22). In het vlak tekende dit spoor zich af als twee grote rechthoekige kuilen die met een smalle greppel aan elkaar waren verbonden. De ene kuil was 1,20 bij 1,00 meter groot en de andere kuil ongeveer 2,20 meter bij 1,20 meter groot. De tussen ruimte

338 V238

339 Vermeeren en Van Haaster 2021.

340 Ibidem 8.

tussen de kuilen was 25 cm groot. Het volledige spoor met een diepte van ongeveer 80 cm was opgevuld met lichtgrijs zand. Wat de relatie van dit zand met de leerlooierij is, wordt niet duidelijk. Misschien dat de kuilen een functie in de leerlooierij hadden en zijn dichtgegooid met zand en wat scherven.

Uit een van beide kuilen komen 120 scherven keramiek, die hebben toebehoord aan minimaal 35 objecten.³⁴¹ Deze dateren globaal tussen 1550 en 1575. Bij het roodbakkerd aardewerk zijn minimaal twaalf bakpannen, drie borden, zeven grappen, twee kommen, twee koppen, een lekschaal, twee pispotten, een test en een vuurstolp geteld. Opmerkelijk is het hoge aantal bakpannen, waarbij bovendien de grote vormvariatie opvalt. Eén van de borden behoort tot het Noord-Hollands slibaardewerk. Onder de slechts vier scherven van witbakkerd aardewerk is in ieder geval een bakpan aanwezig. Verder is er een oorfragment van een steengoedkan en een groot stuk van de bodem van een schnelle uit Siegburg.

6.2.10 Reconstructie van de leerlooierij

Het proces van leerlooien bestond uit een aantal deelstappen, die uit de literatuur goed bekend zijn.³⁴² Allereerst werden de horens en hoeven, waarmee de huid aan de leerlooier was aangeleverd, van de huid verwijderd. Vervolgens werd de huid gewassen om van bloed en andere onreinigheden te ontdoen. Tegelijk werden de huid soepel gemaakt door deze te kloppen of belopen. Bij voorkeur vond het wassen plaats in stromend water. Mogelijk diende het water van het Achterom (de Westerburchwal) hiertoe. De huid moest daarna worden geweekt zodat vleesresten en haar makkelijker konden worden verwijderd. Hierbij werd gebruik gemaakt van biologisch actieve stoffen (mest, urine e.d.) of alkaline stoffen (kalk), of een combinatie van beide. Deze stoffen versnelden het proces (fermentatie) van rotting van vleesresten en haar. Zoals iedereen zal begrijpen, was dit een stinkende aangelegenheid. De bij onze leerlooierij aangetroffen kalkput diende hiertoe.

Na een tijd op deze wijze te zijn geweekt, werden op een schuin geplaatste looibok met een schaafmes de huidlagen van de huid geschraapt. Daarna werd de huid glad gemaakt, opnieuw gewassen en nogmaals geweekt met biologisch actieve stoffen of alkaline stoffen. De huid was daarna gereed om te looien met meestal plantaardige looistoffen. Het meest gebruikt was gemalen eikenschors omdat deze houtsoort rijk was aan tannine. De eerste stap was het voorlooien: het drenken van de huid in een zwakke looistofoplossing. Belangrijk hierbij was dat de huid in beweging werd gehouden zodat deze gelijkmatig werd behandeld. Daarna werd de huid in een looibak gedaan. Hierin werden meestal veel huiden met looistoffen op elkaar gestapeld, waarna de bak werd afgevuld met water. Het looien nam maanden in beslag, waarna de vellen leer in een droge donkere ruimte te drogen werden gehangen.

De gedroogde lappen leer waren nog niet klaar voor gebruik, maar moesten eerst soepel worden gemaakt door de leertouwer. Allereerst werden de lappen leer versoepeld door deze te belopen of te bewerken met een hamer. Ze werden meestal nogmaals gewassen om resten van looistoffen te verwijderen. De lap leer werd geschaafd, gewalst of gehamerd om ongelijkmatigheden weg te werken. Een onderdeel van de bewerking was verder het snoeien: het verwijderen van onbruikbare grillige randen. De bewerkte lap leer werd geïmpregneerd met bijvoorbeeld visolie of talk en te drogen gehangen. Dit ruwe leer was geschikt als zoolleer voor schoenzolen. Voor het verkrijgen van dunner soepeler leer waren nog meer bewerkingen nodig, zoals schuren, vouwen, rollen, wrijven en stampen. Tussendoor werd het leer opgespannen en

---

341 V229 en V235

342 Deze staan beschreven in: Blonk 2016, 45. Zie tevens: Terhorst & Van Haaster 2019;

gespoeld als nodig. Zoals uit deze beschrijving blijkt, was het verwerken van een huid tot een soepel stuk leer een zeer arbeidsintensief proces.

Afb 6.23 Houtgravure van een leerlooier aan het werk, circa 1550 (Germanisches Nationalmuseum, Nürnberg, inv.nbr. HB13449).

Op afbeeldingen van leerlooierijen kunnen we verschillende deelprocessen zien. Een van de oudste afbeeldingen is een houtgravure die is gemaakt rond 1550 (afb 6.23).³⁴³ We zien hierop links een persoon die met een kruiwagen huiden aanvoert. Duidelijk zichtbaar is dat aan een van de huiden een deel van de schedel met horens nog hangt. Rechts is de leerlooier op een leerbok een huid aan het afschrapen onder een overkapping. Op de achtergrond staat een andere persoon in een bak met wanden van vlechtwerk. Dit was dus zeker geen waterdichte bak. Waarschijnlijk is hij een huid soepel aan het maken door deze te belopen. De vraag is of dit voorafgaand of na afloop van het looien is.

Zeer bijzonder zijn twee geschilderde panelen van Gillis Mostaert, een Vlaamse schilder die actief was in de tweede helft van de 16de eeuw (afb 6.24). Deze twee werken zijn in 2002 geveild bij Christie's en bevinden zich tegenwoordig in bezit van de 'Leatherseller's Company' in Londen. De panelen geven een leerlooierij weer in een tijd dat ook onze leerlooier actief was. Op het eerste paneel zien we in het midden een open gebouw waarvan de stijlen op bakstenen muren rusten. Op de achtergrond staan stellages waaraan vellen leer hangen te drogen. Links staat een man in een ronde bak en rechts zijn twee vierkante bakken zichtbaar. Op het tweede paneel zien we twee leerlooiers die huiden afschrapen op looibokken. Rechts zijn twee mannen bezig met het soepel maken van het leer door te rollen en belopen.

Uit de beschrijving van dit hele proces van leerlooien blijkt dat bij de opgraving slechts een deel van een leerlooierij is aangetroffen, namelijk een huis met werkplaats en kalkput. De looierij moet meerdere looibakken hebben gehad. Binnen het perceel was hiervoor alleen nog in de zuidoosthoek ruimte. Dat deel van het perceel, dat buiten de nieuwbouwcontour ligt, is niet opgegraven. Een andere mogelijkheid is dat het perceel onderdeel uitmaakte van een veel groter perceel, dat zich bijvoorbeeld uitstreekte van het Achterom tot aan de Westerdijk of dat een deel van het binnengebied tussen het Achterom en de Westerdijk besloeg. Als we de kadastrale kaart van 1823 bekijken, valt op dat in dit binnengebied meerdere gebouwtjes staan getekend, zonder dat deze aan een steeg liggen. Het zou kunnen dat meerdere van deze gebouwtjes van oorsprong een ambachtelijke functie hadden en zijn omgebouwd tot

343 Germanisches Nationalmuseum, Nürnberg, inv.nbr. HB13449.

andere doeleinden. Een identieke situatie hebben we vastgesteld bij een opgraving aan het Nieuwe Noord in 2019. Een gebouw op het binnenterrein, dat op de kadastrale minuut van 1823 staat getekend en een tijd lang in gebruik was als extra keuken, bleek van oorsprong een leerlooierswerkplaats met bijbehorende kalkput en looibakken.³⁴⁴ Wellicht was de aan de Westerdijk opgegraven leerlooierij dus onderdeel van een groter complex. Het zou dus kunnen dat we de opgegraven leerlooierij toch in verband moeten brengen met enkele historische gegevens die betrekking hebben op leerlooierijen aan het Achterom, zoals we die bij de historische achtergrond uiteen hebben gezet.

Afb 6.24 Twee panelen van een leerlooierij door Gillis Mostaert, 1550-1600 (collectie Leatherseller's Company, Londen).

6.3 Vondstmateriaal van de leerlooierij

6.3.1 Keramiek leerlooierij

Bij de diverse hierboven beschreven sporen zijn al beknopt de vondsten genoemd. Opvallend is dat verreweg de meeste vondstcomplexen zich laten dateren rond 1550-1575. In het rapport zijn we uitgegaan van een looptijd van de leerlooierij tussen circa 1560 en 1590. Om een compleet beeld van de keramische voorwerpen die in die periode in en bij de leerlooierij zijn gebruikt te geven, wordt de keramiek uit al deze vondstcomplexen hier gezamenlijk besproken.³⁴⁵

³⁴⁴ Rapport in voorbereiding.

³⁴⁵ De volgende vondstnummers zijn geselecteerd: V138, V140, V141, V144, V146, V147, V148, V152, V155, V162, V163, V166, V168, V169, V170, V189, V191, V197, V199, V202, V211, V212, V225, V229, V235, V237, V238, V239, V241, V242, V243, V245, V247. Mogelijk hoort ook V295 hierbij.

Bij elkaar opgeteld bevatten de diverse vondstnummers ongeveer 1000 scherven van minimaal 400 objecten. Het precieze (minimum) aantal objecten is lastig te zeggen doordat de keramiek per vondstnummer is gedetermineerd en scherven van hetzelfde object over meerdere vondstnummers verspreid kunnen zijn geraakt.

Bakselgroepen

Verreweg de meeste scherven behoren tot het roodbakkend aardewerk (MAE=292). Daarna volgen steengoed (MAE=47), witbakkend aardewerk (MAE=39), majolica (MAE=12), Italiaans tinglazuuraardewerk (MAE=2), Frans witbakkend aardewerk (MAE=2), Hafner-aardewerk (MAE=2), Weser-aardewerk (MAE=3) en Werra-aardewerk (MAE=1).

Binnen het roodbakkend aardewerk is een subgroep te onderscheiden die Noord-Hollands slibaardewerk wordt genoemd. Tussen de vondsten bevinden zich scherven van meerdere borden die hiertoe gerekend kunnen worden.

Het Frans witbakkend aardewerk omvat twee scherven van één of twee borden, gemaakt in Beauvais. Deze verschenen in de tweede helft van de 16de eeuw voor het eerst op de Hollandse markt. Zo af en toe wordt een scherf gevonden, wat aangeeft dat de borden nooit in grote hoeveelheden zijn verhandeld.

Het Italiaanse aardewerk bestaat uit twee scherven van één of twee kommen (model fruitschaal) uit Montelupo. De veelkleurige majolica uit Montelupo was in de 16de eeuw een bijzondere verschijning op tafel. Scherven van de grote kommen zien we regelmatig als bodemvondst, wat de indruk wekt dat bijna iedereen zich wel zo'n kom in huis kon veroorloven. De verfijnde Italiaanse faience ontbreekt hier geheel. Vanaf circa 1590 kwamen deze in grote hoeveelheden beschikbaar en komen scherven in nagenoeg alle vondstcomplexen voor.

Zowel het Weser-aardewerk als het Werra-aardewerk komen onder de vondsten erg weinig voor. Bij de scherf van een bord van Werra-aardewerk kan bovendien worden getwijfeld of deze wel tot de keramiek van de leerlooierij behoort. De scherf is gevonden bij de aanleg (dus niet uit een kuil) en bij aanlegvondsten wil nog wel eens per ongeluk een scherf uit een jonger spoor zitten. De twee borden en een kan van weser-aardewerk zijn wel zeker van de leerlooier afkomstig, want deze zijn gevonden in de leerlooibak. Rond 1575 verscheen deze aardewerksoort voor het eerst op de markt en eind 16de eeuw vormt Weser-aardewerk over het algemeen een omvangrijke groep binnen de vondsten.

Tot de keramiek behoort ook een fragment van een pelgrimshoorn van pijpaarde, vermoedelijk gemaakt in Aken.³⁴⁶ Deze hoorn is wat ouder dan de rest van de keramiek.

Functieverdeling

Het is in dit geval interessant om te kijken naar de verdeling van de voorwerpen over verschillende functiegroepen, omdat we met een werkplaats te maken hebben.

Opvallend is dat de functiegroep van het tafelgerei de grootste groep is (MAE=163), terwijl normaal kookgerei het grootst is. Dit komt door het grote aantal borden (MAE=72), kannen (MAE=42) en koppen (MAE=41). In de leerlooierij waren diverse mannen aan het werk, die daar de maaltijd genoten.

Tafelgerei

De meeste borden zijn gemaakt van roodbakkend aardewerk, waarbij verreweg het dominante type is een bord op standlobben en met korte platte vlag (r-bor-6). Daarnaast is een aantal

---

346 237-C01

1

2

3

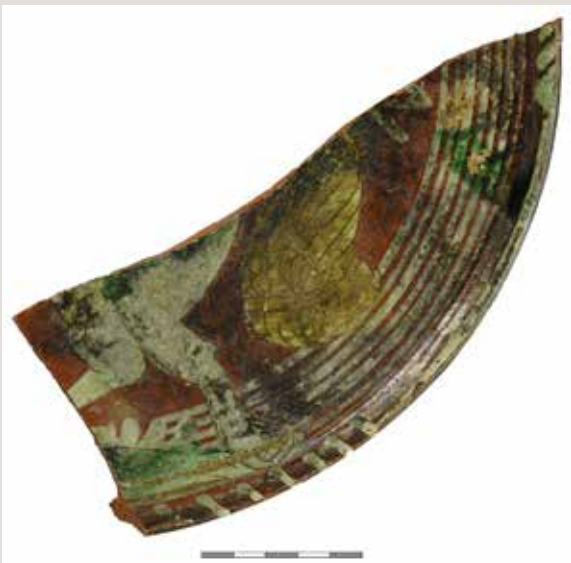
4

7

5

6

8

exemplaren aanwezig van het type bord met uitgebogen vlag (r-bor-1). Dit model bord verdween rond 1550 uit het pottenbakkersassortiment. Standaard zijn deze borden voorzien van een eenvoudige decoratie met slibboogjes. Deze decoratie komt ook incidenteel voor op het jongere type met korte platte vlag (afb 6.26.1).³⁴⁷ De meeste borden van dat type zijn echter voorzien van een groen geglazuurde spiegel. Een klein aantal exemplaren is uitbundig gedecoreerd en behoort tot het Noord-Hollands slibaardewerk.

Bij de borden valt op dat diverse exemplaren aan de achterzijde zwaar beroet zijn. Deze zijn niet op een komfoor of grote test verwarmd, want scherven van die vormen ontbreken, maar in een open haardvuur. Zelfs scherven Noord-Hollands slibaardewerk zijn aan de achterzijde beroet, wat inhoudt dat de borden gewoon werden gebruikt.

Eén van de roodbakkende borden vertoont op de bovenzijde kalkaanslag en is kennelijk door de leerlooier in zijn werkplaats gebruikt (afb 6.26.2).³⁴⁸

Onder de borden bevinden zich ongeveer tien exemplaren van majolica, met polychrome decors die duidelijk in de 16de eeuw zijn te plaatsen. De meeste scherven zijn volledig zwart uitgeslagen door inwerking van de bodem.³⁴⁹ Een aantal scherven is wel in goede staat bewaard gebleven. Op een van de borden staat centraal een bloem en op de vlag is een doorlopend ranken met bloemen ornament geschilderd (afb 6.26.3).³⁵⁰ Van een ander bord is alleen een randscherf teruggevonden (afb 6.26.4).³⁵¹ Het bord heeft een mooi glanzend glazuur en op de vlag staat opnieuw een ranken en bloemenornament. Een vierde bord, waarvan het glazuur wel is aangetast, heeft centraal een rozet en rondom een lijstwerk (afb 6.26.5).³⁵²

Verder zijn vijf borden van witbakkend aardewerk aanwezig. Twee van deze hebben een identiek model als de bovenbeschreven r-bor-6, wat ongebruikelijk is. De andere exemplaren zijn vanwege het kleine formaat als zoutschaaltje aan te duiden. Tot slot zijn aanwezig: één bord van Hafner-aardewerk, één bord van Werra-aardewerk (afb 6.26.6)³⁵³, één bord van Weser-aardewerk en twee borden van Frans witbakkend aardewerk (afb 6.26.7).³⁵⁴ Deze buitenlandse aardewerksoorten vormden dus duidelijk een kleine minderheid. Op het Werra-bord zien we de achterpoten en staart van een paard; vermoedelijk is een ruit afgebeeld. Verder staat op het bord het cijfer 2 van een jaartal. Meest waarschijnlijk is het jaar 1592, wat de vraag oproept of dit bord nog wel van de leerlooier afkomstig kan zijn of dat deze uit een jongere context komt.

Italiaanse keramiek ontbreekt in dit overzicht volledig. Toch waren er mogelijk twee voorwerpen van majolica uit Montelupo aanwezig. In werkput 7 zijn namelijk tussen keramiek uit de tweede helft van de 16de eeuw twee scherven gevonden (afb 6.26.8).³⁵⁵ De eerste is een scherp van een bord met veelkleurig wentelend motief, een veelvoorkomende decoratiewijze in de tweede helft van de 16de eeuw. De tweede scherp is afkomstig van een monochroom beschilderd bord.

Vrijwel alle steengoedkannen zullen zijn gebruikt om bier uit te drinken, de gebruikelijke drank in die tijd. Veel van deze kannen zijn versierd met eikenbladeren, medaillons, tekstbanden

---

347	152-C01
348	239-C01
349	146-C01
350	295-C01
351	247-C03
352	138-C01
353	169-C01
354	247-C02
355	206-C01

1

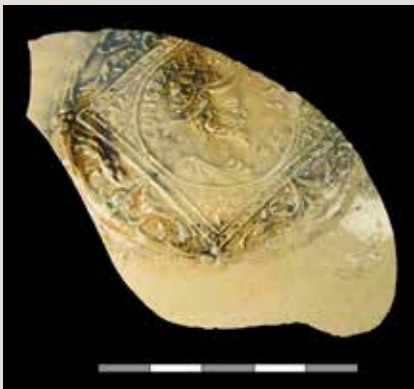
2

4

3

5

6

7

en ook baardmanmaskers. Onder de vondsten zijn ook eenvoudige ongedecoreerde kannen (afb 6.27.1).³⁵⁶ Een van de ongedecoreerde kannen is als afval weggegooid in de leerlooibak en bevatte een dikke kalkaanslag (afb 6.27.2).³⁵⁷ In een andere kan zit een dikke zwarte aangekoekte laag (afb 6.27.3).³⁵⁸

Mogelijk hoort ook een wandscherf van een steengoedkan uit V224 bij de leerlooierij (afb 6.27.4).³⁵⁹ De scherf is afkomstig van een steengoedkan uit Siegburg en is voorzien van een medaillon met de buste van keizer Constantijn, zoals blijkt uit het opschrift CONSTAN TINVS. Opmerkelijk is dat bij de opgraving in een geheel andere context nog een scherf van een zeer vergelijkbare kan met eveneens een medaillon met buste van keizer Constantijn is gevonden (afb 6.27.5).³⁶⁰ Deze bevond zich in de bovenlaag van een ander perceel. Deze kannen dateren ergens rond 1560-1580.

De koppen dienden om uit te eten, bijvoorbeeld pap of brei. De meeste zijn van roodbakkend aardewerk, waarbij twee typen veel voorkomen. De eerste is een kop op standring, met scherpe buikknik en rechte onverdikte rand (r-kop-2). Dit model kop heeft meestal één oor. Het andere type is een kop op standring met uitstaande wand en rechte rand (r-kop-17). Verder zijn koppen aanwezig van witbakkend aardewerk, waarbij diverse typen te herkennen zijn (afb. 6.27.6). Tot slot is een kop van Hafner-aardewerk aanwezig (afb 6.27.7).³⁶¹ Deze in Duitsland vervaardigde koppen komen hier incidenteel voor.

Een opmerkelijke categorie onder de tafelgerei wordt gevormd door scherven van schnellen, grote bierbekers. Ze zijn rijk versierd en gemaakt in Siegburg in Duitsland. Minimaal drie of vier exemplaren zijn aanwezig.

Van een van deze is een groot deel van de bodem teruggevonden. Deze schnelle is gedecoreerd met drie wapenschilden, waaronder het wapen van Denemarken, zoals uit de tekst DENEMERC onder het wapen blijkt (afb 6.29.1).³⁶² Van het tweede wapen is slechts een klein stukje aanwezig met daaronder de letters FALZGR. Waarschijnlijk luidt de volledige tekst PFALZGRAFSCHAFT BEI RHEIN. Een schnelle voorzien met dat wapen, gecombineerd met de wapens van Zweden en Saksen, en gedateerd 1590 is bekend uit een kunsthistorische collectie.

Van een tweede schnelle zijn twee kleine fragmenten in een van de kuilen met run gevonden (afb 6.29.2).³⁶³ Zeer opmerkelijk is dat op deze het wapen van Philips II staat, zoals hij dat tussen 1558 en 1580 hanteerde. We zien een klimmende leeuw en toren van het eerste kwadrant. De schnelle is dus hoogstwaarschijnlijk in deze periode gemaakt. Op het tweede fragment zien we een hoekversiering met een stukje van de Keten van het Gulden Vlies, die onder het wapen heeft gehangen.

Een schnelle met dit Spaanse wapen bevindt zich in de collectie van het British Museum (afb 6.30).³⁶⁴ Op de andere panelen van die schnelle staan de wapens van het Heilige Roomse Rijk (Maximiliaan II) en van de verenigde hertogdommen Gulik-Kleef-Berg. Op een van de panelen

---

356 147-C01

357 239-C02

358 202-C01

359 224-C02. Aanleg vlak 2 wp8.

360 287-C07

361 211-C01

362 235-C01

363 144-C01. Mogelijk hoort 202-C02 hierbij.

364 British Museum inv.nr. 1855, 1201.175. Gaimster 1997, 181 (nr. 20).

Afb 6.29 Keramiek van de leerlooierij: schnellen (bierbekers) van steengoed.

staat het wapen 1573. Een andere schnelle die we als parallel kunnen noemen, bevindt zich in de collectie van het Kunstgewerbemuseum in Berlijn. Deze is naast het wapen van Spanje voorzien met het wapen van Frankrijk en eveneens met het wapen van de verenigde hertogdommen Gulik-Kleef-Berg.³⁶⁵ Deze schnelle is gedateerd 1574. We mogen toch aannemen dat onze leerlooier het Spaanse wapen herkende. De combinatie met stukgeslagen katholieke beeldhouwkunst, waarop in dit rapport nog uitgebreid zal worden ingegaan, is in ieder geval opmerkelijk.

Van een derde schnelle is een klein fragment aanwezig met daarop een naakte vrouw (afb 6.29.3).³⁶⁶ Het betreft een afbeelding van Eva, zoals blijkt uit een schnelle die zich in het

³⁶⁵ Reiniging von Bock 1986, 205 (nr. 200).

³⁶⁶ 141-C01

Afb 6.30 Schnelle met afbeelding van Spaans wapen en jaartal 1573, met tinnen deksel (collectie British Museum).

Afb 6.31 Schnelle met afbeelding van Adam en Eva, met tinnen deksel (bron: veiling Van Ham 2013).

Kunstgewerbemuseum in Berlijn bevindt.³⁶⁷ Hierop staan afgebeeld: Adam die zich naar de boom wendt, Eva die de appel aangereikt krijgt door de slang, en Eva die de appel vasthoudt. Gezamenlijk vertellen de drie panelen het verhaal van de Zondeval. De schnelle is rond 1570-1580 gemaakt. Een vergelijkbaar exemplaar is in 2013 bij Van Ham geveild (afb 6.31). Mogelijk zijn nog meer fragmenten van schnellen afkomstig van onze leerlooier. In werkput 5, op het erf van de leerlooierij, is in een jongere context een scherf van een schnelle gevonden (afb 6.29.4).³⁶⁸ We spreken in de archeologie van opspit: door vergraven van de bodem is een scherf in een jongere laag terechtgekomen. Op deze schnelle staat een afbeelding van een gevleugelde vrouw met ontbloot bovenlijf en met een pijl in de ene hand en hart in de andere hand. Op een banderol boven haar hoofd staat VNKVISCHHEIT (onkuisheid). Op een schnelle die is opgegraven in Jülich (Duitsland, Noordrijn-Westfalen) is een identieke afbeelding te vinden.³⁶⁹ Op dat exemplaar staan naast de personificatie van de onkuisheid ook personificaties van de hoogmoed (HOVERTICHT) en hebzucht (GEIRRICHEIT) afgebeeld, oftewel drie van de zeven hoofdzonden.

367 Reiniging von Bock 1986, 207 (nr. 204).

368 164-C01

369 <http://www.museum25.de/>

1

2

3

4

6

5

7

8

Kookgerei

De kookgerei is hierna de grootste groep (MAE=157), maar ontloopt in aantal het tafelgerei weinig. Bovendien zijn de grappen vaak lastig te tellen aan de hand van de vele scherven waardoor die mogelijk ondervertegenwoordigd zijn. De kookgerei bestaat uit grappen (MAE=81), bakpannen (MAE=70), steelkommen (MAE=2) en vetvangers (MAE=3).

Van de meeste scherven van grappen is het type niet te bepalen. Herkenbaar zijn in ieder geval meerdere grappen met scherpe buikknik en kraagrand (r-gra-34 en r-gra-54). Verder zijn grappen met scherpe buikknik en eenvoudige uitgebogen rand aanwezig (r-gra-29). Meestal hebben de grappen van dit type een kleine potvorm. In dit geval zijn twee van die grappen van een vrij groot model (afb 6.32.1).³⁷⁰ Eén van beide heeft inwendig kalkaanslag en lijkt dus gebruikt als pispot of om urine op te slaan. Onder de grappen bevinden zich ook exemplaren met afgeronde buik en kraagrand (r-gra-30). Dit model is uitgevoerd met één oor en is inwendig op de bodem geel of groen geglazuurd (afb 6.32.3).³⁷¹ Deze grappen dienden niet om in te koken, maar waren bedoeld als schenkan. Andere typen grappen komen incidenteel voor (afb 6.32.4).³⁷² Een klein aantal grappen is gemaakt van witbakkend aardewerk (afb 6.32.2).³⁷³

Het aantal bakpannen is opvallend hoog. Het idee is dat deze pannen vooral werden gebruikt om vis in te bakken en we kunnen ons goed voorstellen dat de leerlooiers veel vis aten. De werkplaats stond op een dijk aan zee. Zeker is dat ze heel veel mossels aten want op het erf lag een dik pakket afval met heel veel mosselschelpen. De meeste bakpannen hebben een kleine manchtrand (r-bak-5, afb 6.32.5).³⁷⁴ Daarnaast komen bakpannen voor met omgeslagen rand (r-bak-1) en kleine kraagrand (r-bak-4). Andere randtypen komen weinig voor. Een klein aantal bakpannen is gemaakt van witbakkend aardewerk met overeenkomstige randen als bij de roodbakkende varianten. Een aardig detail is een pan die is gemaakt van witbakkend aardewerk met een steel van roodbakkend aardewerk (afb 6.32.6).³⁷⁵ Een vergissing van de pottenbakker. Opmerkelijk is dat één van de roodbakkende bakpannen inwendig een dikke kalkaanslag vertoont; de pan is kennelijk door de leerlooier voor een ander doel gebruikt dan om bijvoorbeeld een vis te bakken.

Opvallend gering is het aantal andere objecten die met koken of bakken te maken hebben, zoals steelkommen en vetvangers.

Voedselvoorbereiding

Veertien voorwerpen zijn te rekenen tot de categorie voedselvoorbereiding. Het betreft lekschalen, een pot, een schepbeker en kommen. De kommen van roodbakkend aardewerk behoren alle tot het type op standring en met een korte platte vlag (r-kom-58), in feite de diepe variant van de r-bor-6. Net als dat type bord is ook dit type kom inwendig meestal groen geglazuurd (afb 6.32.8).³⁷⁶ Opvallend is dat meerdere kommen uitwendig roetaanslag vertonen en dus in een open vuur hebben gestaan, waarschijnlijk om voedsel warm te maken.

---

370 140-C01
371 146-C04
372 247-C01
373 146-C03
374 146-C05
375 242-C01
376 144-C02, 238-C01

Verwarming en verlichting

De categorie verwarming is een relatief grote groep (MAE=34). Deze bestaat uit testjes, vuurstolpen en één aspot. In de testjes werden gloeiende kolen gedaan en deze fungeerden daardoor als een kachelkje of stoof. De vuurstolpen dienden om een smeulend haardvuur af te dekken tegen brandgevaar en ook om te voorkomen dat het haardvuur uitging. Verlichting is met één olielamp een heel kleine categorie.

Sanitair

De groep sanitair wordt gevormd door pispotten (MAE=11). Dit aantal is klein, wat niet verwonderlijk is voor een werkplaats.

Overig

Tot slot zijn er nog enkele diverse voorwerpen, zoals een bloempot, een gatenpot en een spinsteen. Eén voorwerp van witbakkend aardewerk heeft een onduidelijke vorm en functie (afb 6.33).³⁷⁷ Het doet denken aan een aardewerken kachelkje. Het voorwerp is deels bol van vorm met luchtgaten. Dat deel is van binnen ongeglazuurd.

Afb 6.33 Keramiek van de leerlooierij: voorwerp met onbekende functie.

Afb 6.34 Keramiek van de leerlooierij: pelgrimshoorn.

Een opmerkelijk voorwerp onder de vondsten van de leerlooier is een fragment van een pijparden pelgrimshoorn (afb 6.34).³⁷⁸ Bij de opgraving zijn nog enkele fragmenten van een pelgrimshoorn gevonden in een 18de-eeuwse context (afb 6.35).³⁷⁹ Het zou kunnen dat ze van dezelfde hoorn afkomstig zijn en dat de scherven verspreid zijn geraakt. Een pelgrimshoorn was bedoeld om op te blazen tijdens de verering van de relieken, specifiek in Aken, maar werd een algemeen pelgrimssymbool. Het voorwerp had dus een religieuze functie.

Afb 6.35 Fragmenten van een pelgrimshoorn.

6.3.2 Gereedschap en andere voorwerpen

Tussen het afval van de leerlooier zijn weinig gereedschappen of andere gebruiksvoorwerpen van niet-keramisch materiaal gevonden. Bekend is dat in leerlooierijen gereedschappen als

377 202-C03
378 237-C01, uit afvallaag S167
379 V6 en V37

haalmessen werden gebruikt, maar deze ontbreken tussen de vondsten.

Bijzonder is een groot blok eikenhout dat duidelijk als snijblok door de leerlooier of leertouwer is gebruikt (afb 6.36 en zie afb. 9.2 voor de tekening). Dit blok heeft een formaat van ongeveer 54 bij 40 bij 16 cm. Aan de onderzijde zijn vier afgebroken poten van naaldhout (diameter 3,5 cm) aanwezig. Het blok stond dus op vier poten. De hoeken van het blok zijn aan deze zijde afgeschuind. Verder is een aantal spijkers zichtbaar die geen functie lijken te hebben. De bovenzijde van het blok is iets hol van vorm. Hier zijn duidelijk zeer veel snijsporen te zien, die in alle richtingen lopen. Ook aan deze zijde zijn de hoeken afgeschuind. Het blok is waarschijnlijk gebruikt als snijblok, bijvoorbeeld om slechts stukjes leer van de gelooiden huiden te snijden. Het blok is gevonden in een kuil met zeer veel kleine slecht gelooiden stukjes leer en dat ondersteunt deze gebruiksfunctie.

Afb 6.36 Houten snijblok van de leerlooier, met afgebroken poten (onderste foto).

Afb 6.37 Voorwerpen van de leerlooierij: bezems.

Afb 6.38 Voorwerpen van de leerlooierij: slijpstenen.

Tussen het afval zijn meerdere takkenbezems gevonden. Een takkenbezem bestaat uit een bos takjes die met omwindsel van bast bijeen worden gehouden, met daarin een meestal korte houten steel. De houten steel is bijna altijd verdwenen. Een van deze bezems is gevonden tussen het afval in de leerlooibak en is geconserveerd (afb 6.37.1).³⁸⁰ Een afwijkend model handbezem heeft hele fijne takjes en een leren omwindsel, met daarin een afgebroken houten steel (afb 6.37.2).³⁸¹ Niet eerder is een dergelijke bezem bij een opgraving in Hoorn of omgeving aangetroffen en deze moet dus een specifieke functie in de leerlooierij hebben gehad.

Verder bevinden zich onder de vondsten twee grote slijpstenen (afb 6.38).³⁸² Beide hebben diepe slijpsporen. Het grote formaat van de stenen wijst erop dat ze niet bestemd waren voor het slijpen van een tafelmess, maar voor gereedschap. In een leerlooierij werden allerlei grote messen gebruikt om de huiden te ontvlezen en om slechte stukken leer af te snijden.

Tussen het afval zijn tot slot enkele stenen gevonden, die op het eerste gezicht geen gereedschap lijken, maar mogelijk wel als zodanig door de leerlooier zijn gebruikt. Deze stenen hebben een formaat dat goed in de hand ligt en vertonen slijtagesporen. Een van deze is een kleine kei waarvan één zijde sterk is afgesleten (afb 6.39.1).³⁸³ Een tweede steen heeft meerdere afgesleten kanten (afb 6.39.2).³⁸⁴ Een derde steen is niet aangetroffen in een context die met de leerlooier in verband wordt gebracht, maar in een aslaag met vondsten uit 1600-1625 (afb 6.39.3).³⁸⁵ Deze steen is aan alle kanten sterk afgerond, maar onzeker is of dit door gebruikt komt of doordat de steen een tijd lang in water heeft gelegen. De stenen zouden gebruikt

---

380 239-H01
 381 147-H01
 382 202-N01, 207-N01
 383 295-N01
 384 160-N01
 385 91-N01

kunnen zijn voor het gladwrijven van leren vellen.

Een grote kei van graniet is waarschijnlijk gebruikt als verzwaring van de huiden in de kalkkuip (afb 6.40).³⁸⁶ Dit was een gebruikelijke manier van doen. Verder zijn er nog diverse kleine stukken natuursteen waarvan de functie onduidelijk is (afb 6.40).³⁸⁷

Afb 6.39 Voorwerpen van de leerlooierij: stenen.

Afb 6.40a Voorwerpen van de leerlooierij: kei waarmee huiden in een bak werden verzwwaard.

Een deel van de metalen voorwerpen is als huishoudelijke gebruiksvoorwerpen aan te duiden. Ze zijn in te delen in een aantal categorieën.

De munten en muntgewichten vormen een kleine groep. Uit de verschillende vondstnummers komen slechts vijf munten en één muntgewicht. Een van de munten is een zilveren groot van Vlaanderen, geslagen onder Karel V tussen 1506 en 1518 in Brugge (afb 6.41.1).³⁸⁸ Een tweede munt is van biljoen (legering koper en zilver) en is een Hollandse penning van Karel V, die is geslagen tussen 1521 en 1556.³⁸⁹ Drie

munten zijn te determineren als Hollandse penningen, geslagen onder Filips II tussen 1552 en 1576.³⁹⁰ Het muntgewicht was bestemd voor het wegen van een Henricusnobel, een munt uit de periode 1422-1471, en is gemaakt in Antwerpen (afb 6.41.2).³⁹¹

Tot de kledingaccessoires behoren een complete gordelsluiting en diverse onderdelen van gordelsluitingen. De complete gordelsluiting bestaat uit twee riembeslagen en een koppelstuk

386 V147

387 194-N02, 199-N05, 202-N02, 235-N01

388 243-M01

389 V210

390 V142 en V206. V206 bevat nog een munt, maar deze is duidelijk jonger.

391 211-M02

Afb 6.40b Voorwerpen van de leerlooierij: diverse stukken natuursteen.

(afb 6.41.3).³⁹² Daarnaast zijn als onderdelen aanwezig: een riembeslag versierd met een buste (afb 6.41.5)³⁹³, een riembeslag met schaakbordpatroon (afb 6.41.4)³⁹⁴, een riembeslag met bloemmotief en twee koppelstukken (afb 6.41.7).³⁹⁵ Andere kledingaccessoires zijn: een riemhanger versierd met drie puntcirkels (afb 6.41.8)³⁹⁶, zes gespen (de meeste rond met middenstijl), een kledinggoogje en een versierde bolle knoop (afb 6.41.6)³⁹⁷ De gespen kunnen ook als afval van de schoenmaker worden beschouwd.

Tot het tafelgerei behoren een versierd mesheft (afb 6.41.9)³⁹⁸, een mes met messing heftbeschermer (afb. 6.41.16),³⁹⁹ een gegraveerde heftbekroning (afb 6.41.10)⁴⁰⁰ en mogelijk een fragment van de steel van een lepel. Twee vingerhoeden vormen het naaigerei.⁴⁰¹ Als speelgoed kunnen een snorrellood (een gekartelde schijf), een miniatuur kuip (afb 6.41.11)⁴⁰² en een loden kolfslof (afb 6.41.17)⁴⁰³ worden beschouwd. Acht keurloodjes hebben aan lakense stof bevestigd gezeten. Een van deze is een pijploodje van Hoorn, waarvan er bij de opgraving meer zijn gevonden (afb 6.41.14).⁴⁰⁴ De andere loodjes zijn niet aan een specifieke stad toe te schrijven. Een van deze heeft een stempel met een leeuw en is voorzien van een klop (afb

Afb 6.41 (volgende pagina) Metalen voorwerpen van de leerlooierij: munten, muntgewicht, kledingaccessoires, tafelgerei, speelgoed, keurloden en overig.

392	169-M04
393	169-M03
394	151-M01
395	190-M03
396	190-M02
397	151-M02
398	202-M01
399	218-M01
400	169-M01
401	V210 en V243
402	197-M01
403	234-M01
404	243-M02

6.41.15).⁴⁰⁵ Overige voorwerpen zijn een deksel van een messing sluitgewicht (afb 6.41.13)⁴⁰⁶, een bakje van een sluitgewicht, een boekbeslag (afb 6.41.12)⁴⁰⁷, een poot van een bronzen grape en een ijzeren tasbeugel (slechte staat).

Tot slot kunnen nog enkele diverse vondsten worden genoemd, waaronder een platte benen schijf die als heftbekroning van een tafelmes diende.⁴⁰⁸ Dit onderdeel van een mes is normaal van messing gemaakt.

6.3.3 Leren voorwerpen

Hoewel leren voorwerpen en een leerlooierij een logische combinatie lijken te vormen, is dat maar ten dele het geval. In principe maakte de leerlooier lappen leer en hij laat, met uitzondering van kleine afsnijdsels, geen leren voorwerpen in de bodem achter. Toch zijn in de afvallagen en kuilen wel degelijk veel vondsten van leer gedaan. Leren voorwerpen maakten net als allerlei voorwerpen van keramiek en metaal deel uit van huishoudelijk afval. De vondsten van leer moeten we dus slechts ten dele met de ambachtelijke werkzaamheden in verband brengen.

Schoenen

Bij elkaar opgeteld leveren de verschillende vondstnummers die geassocieerd worden met de leerlooierij de fragmenten van minimaal 36 schoenen op. Van de meeste schoenen is het model niet met zekerheid vast te stellen. Eén schoen is een halfhoge schoen met sluitingssplit in het midden en sluiting met een veter (Goubitz 65, afb 6.42.1).⁴⁰⁹ Eén schoen is een instapschoen zonder sluiting (Goubitz 90).⁴¹⁰ Twee schoenen worden gesloten met een riempje met gesp (Goubitz 85, afb 6.42.2 en 3).⁴¹¹ Vijf schoenen zijn te rekenen tot de muilen (Goubitz 105, afb 6.42.4, 5, 6 en 7).⁴¹² Een van deze muilen heeft een versierd stripje langs de hak, een versieringswijze die zo nu en dan bij muilen voorkomt.⁴¹³ Van de overige schoenen is het type niet met zekerheid vast te stellen. Bij twee van die schoenen heeft het voorblad een eenvoudige versiering met ingekerfde lijnen (afb 6.42.8).⁴¹⁴ Zes schoenen zijn aangetroffen tussen het afval in de kalkput van de leerlooierij.⁴¹⁵

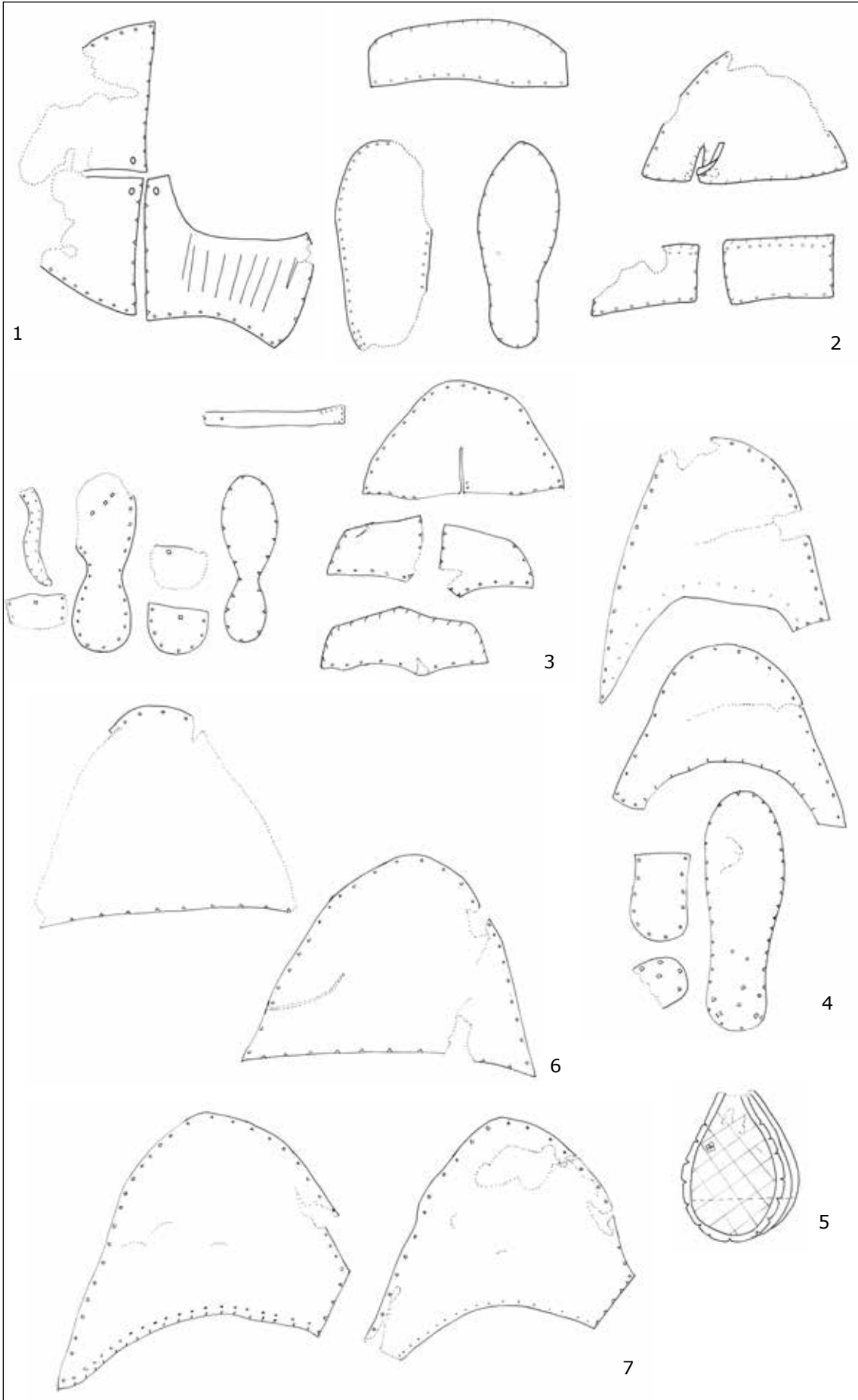
Afb 6.42 (volgende pagina) Leren voorwerpen van de leerlooierij: schoenen en muilen. Schaal 1:4.

Afb 6.41 Metalen voorwerpen van de leerlooierij: kolslof.

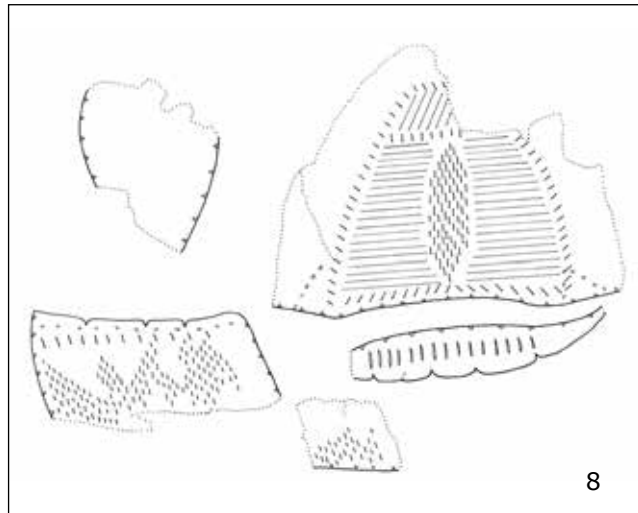
405 169-M02
406 237-M01
407 211-M01
408 202-B01
409 146-L03
410 225-L01
411 243-L01, 240-L02
412 147-L05, 170-L01, 211-L01, 240-L05, 242-L01
413 211-L01
414 197-L01, 206-L01
415 239-L01, 240-L01, L02, L03, L04, L05

Boekbanden

Een opmerkelijke categorie onder de leervondsten wordt gevormd door delen van boekbanden. Minimaal vijf boekbanden bevinden zich tussen het afval dat met de leerlooierij in verband wordt gebracht.⁴¹⁶ Bij de opgraving is nog een zesde fragment van een boekband gevonden, die mogelijk ook hierbij hoort.⁴¹⁷

Geen van de boekbanden in compleet. In alle gevallen zijn het delen van afgescheurde leren banden, waarop afdrukken van de metalen boekbeslagen zijn te zien.

Afb 6.42 (vervolg) Leren voorwerpen van de leerlooierij: schoenen en muilen. Schaal 1:4.

Afb 6.43.1 Leren voorwerpen van de leerlooierij: boekband.

Boekband 146-L06 (afb 6.43.1)

Van deze boekband zijn meerdere fragmenten gevonden, zowel van het voorplat als achterplat. De boekband is versierd met lijnen (horizontaal, verticaal en diagonaal) en stempels. Om een

416 146-L08, 146-L09, 211-L03, 237-L03, 241-L01

417 183-L02

indruk te krijgen hoe deze band eruit heeft gezien, kan verwezen worden naar diverse banden in de collectie van de Koninklijke Bibliotheek (afb 6.44).

Boekband 146-L09 (afb 6.43.2)

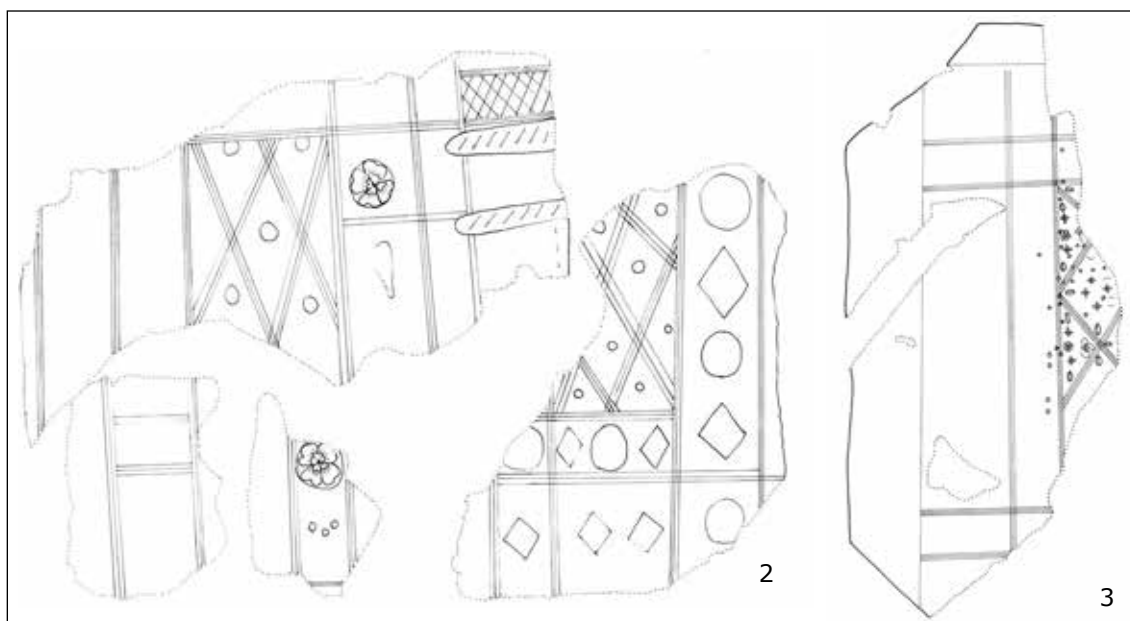
Van deze boekband is een fragmentarisch deel van het voor- of achterplat gevonden. De boekband is versierd met lijnen (horizontaal, verticaal en diagonaal) en stempels.

Boekband 211-L03 (afb 6.43.3)

Van deze boekband is een klein stuk van het voor- of achterplat aanwezig. De boekband is versierd met lijnen (horizontaal, verticaal en diagonaal) en stempels.

Boekband 237-L03 (afb 6.43.4)

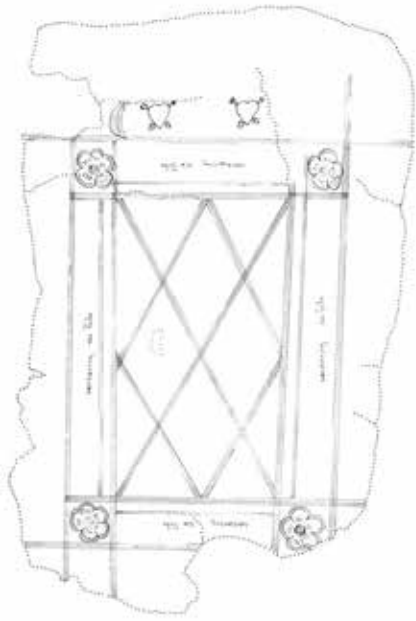
Een fragment van een boekblad, versierd met lijnen (horizontaal, verticaal en diagonaal) en stempels. Naast de diverse florale stempels, is ook een klein rond stempel met het Lam Gods gebruikt.

Afb 6.43.2 en 3 Leren voorwerpen van de leerlooierij: twee boekbanden. Schaal 1:4.

Afb 6.43.4 Leren voorwerpen van de leerlooierij: boekband.

Afb 6.43.5 Leren voorwerpen van de leerlooierij; boekband.
Tekening schaal 1:4.

Boekband 241-L01 (afb 6.43.5)

Een vrijwel compleet voor- of achterplat. De boekband is versierd met lijnen (horizontaal, verticaal en diagonaal) en stempels. Het rechthoekige kader is voorzien van een zeer gedetailleerde bestempeling. Bijzonder is dat op deze band nog een woord van een opschrift in goudverf is te zien.

Afsnijdsels

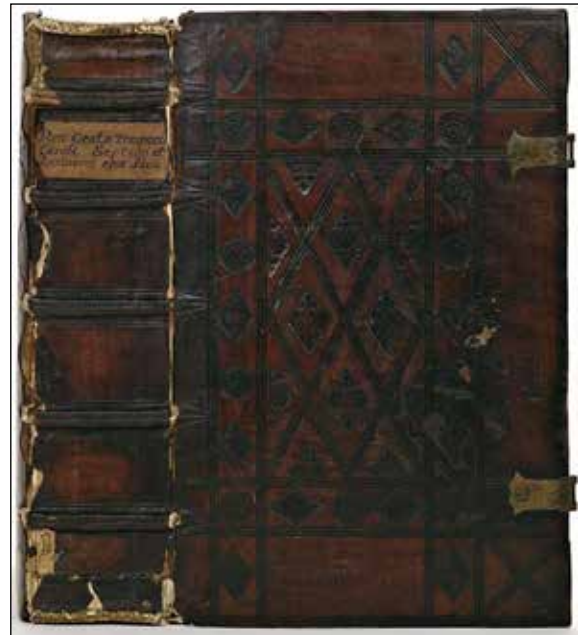
Diverse vondstnummers bevatten afsnijdsels van leer, een indicatie voor leerbewerking.⁴¹⁸

In totaal gaat het om ongeveer 60 tot 70 fragmenten. Eén van de afsnijdsels, waarschijnlijk een reststuk van zooller, is gebruikt als proef voor stempels (afb 6.45).⁴¹⁹ We zien acht stempelafdrukken van vier verschillende stempels met woorden in gotische letters: Hebt (3x), Godt (2x), Voor (2x) en Joden (1x). De gotische letter was in deze tijd algemeen in gebruik.

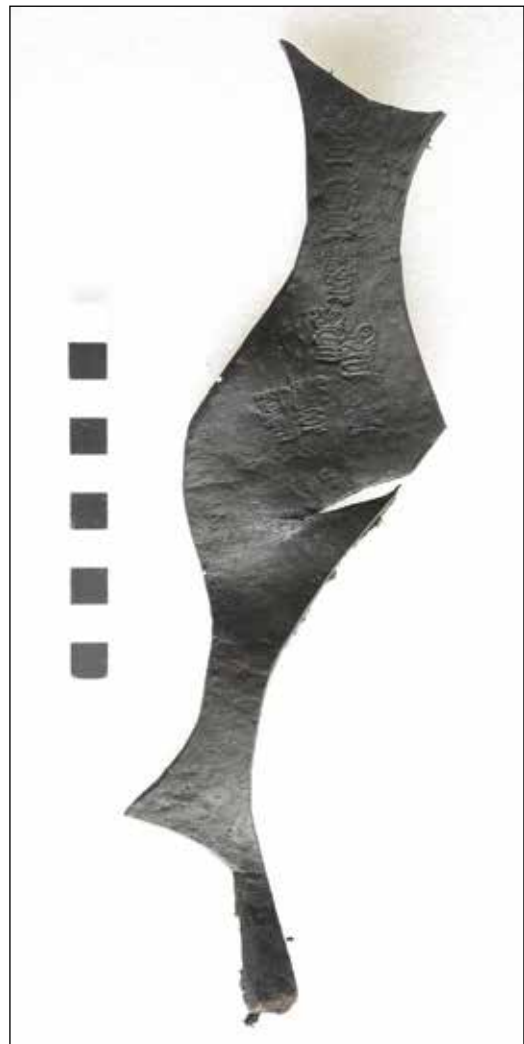
Dit fragment is een bewijs dat hier daadwerkelijk leerbewerking plaatsvond. Stempels waren echter niet in gebruik bij een gewone schoenmaker. Meest waarschijnlijk is dat de stempels bestemd waren voor het blindstempelen van een boekband. Naast de stempels met bijvoorbeeld florale motieven werden soms ook spreukbanden aangebracht.

Afb 6.45 Leren voorwerpen van de leerlooierij: afsnijdsel met stempelproeven.

Afb 6.44 Boekband versierd met stempels, in de collectie van de Koninklijke Bibliotheek.

418 146-L07/L10, 147-L04, 154-L01, 160-L01, 162-L01, 170-L05, 211-L00, 225-L00, 237-L01, 247-L00

419 147-L06

6.3.4 Ingekraste leistenen

Uit de afvallaag die in verband wordt gebracht met de leerlooierij komen twee ingekraste leitjes (6.46). Ingekraste leitjes vormen een bekende categorie onder de vondsten uit Hoornse bodem. In de loop van de jaren is diverse malen aandacht aan deze opvallende voorwerpen besteed, zoals in een artikel in Westerheem en in het boek 'Hoogtepunten uit Hoornse bodem'.⁴²⁰ De leitjes zijn opgenomen in de vaste opstelling in het Westfries Museum. In 2018 is voor het laatst aandacht aan de Hoornse leitjes besteed in een artikel 'Een huwelijksgeschenk uit 1600' naar aanleiding van een vondst in Zwaag.⁴²¹

De leitjes zijn voorzien van ingekraste figuratieve voorstellingen. De meeste zijn duidelijk door een geoefende hand gemaakt, maar er komen ook minder fraai ingekraste exemplaren voor. In totaal zijn

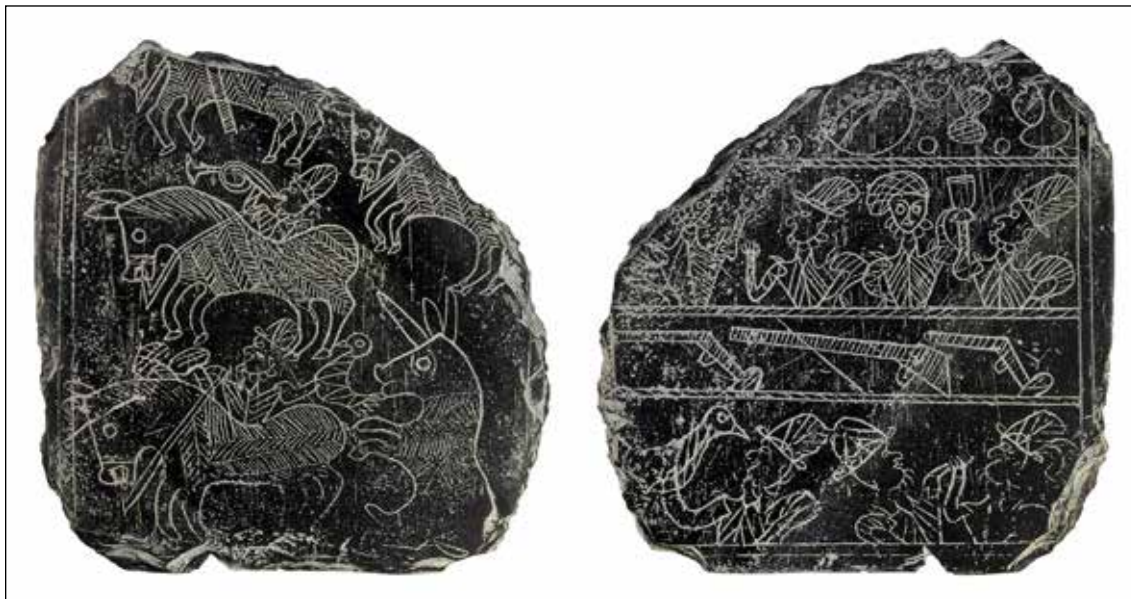
Afb 6.46 Voorwerpen van de leerlooierij: ingekraste leistenen.

420 Van de Walle-van der Woude 2001; Van de Walle-van der Woude 2007.

421 Schrickx 2018

negen leitjes bekend. Ze zijn verspreid door de stad gevonden in de Molsteeg, op het Jeudje (4 exemplaren), aan de Westerdijk en bij de Karperkuil (2 exemplaren). Daarnaast is er dus de vondst uit Zwaag.

Afb 6.47 Ingekraste leiste, gevonden in de Molsteeg.

Afb 6.48 Ingekraste leiste, gevonden aan de Westerdijk in 2005.

Twee leistenen, beide gevonden op het Jeudje in 1999, zijn op de voorzijde voorzien van een dubbelkoppige adelaar. Deze voorstelling lijkt te verwijzen naar het Spaanse gezag. Op een van beide leitjes staat het jaartal 1574. Dit is de enige vondst met een jaartal en geeft een indicatie voor de datering van de andere leitjes. De leiste die is gevonden in de Molsteeg, een van de stegen die uitkomt op de Westerdijk, toont op de ene kant een jachtscène met paarden

(afb 6.47). Een van de ruiters blaast op een hoorn en een ander heeft een vogel – waarschijnlijk een jachtvalk – in de hand. Bijzonder is dat in de hoek een zittende eenhoorn is weergegeven. Op de andere kant van de lei staat een feestmaal met onder andere twee figuren die een glas heffen. Op een andere leisteek, aangetroffen op de locatie van de afgebroken schouwburg aan de Westerdijk in 2005, staat eveneens een feestmaal afgebeeld, ditmaal in een soort feesttent (afb 6.48). Op de andere kant van dit leitje staat een soldaat met hellebaard. Op een van de leitjes van de Karperkuil staat op beide zijden een ruiter afgebeeld. Op een van de andere leitjes van het Jeudje zien we een hart met daarin een Franse lelie (afb. 6.49a). Het leitje uit Zwaag toont op de ene zijde een man en een vrouw die een doorboord hart vasthouden (afb. 6.49b). Het hart wordt bekroond door een Franse lelie met twee bloemen. Op de andere kant van het leitje staat opnieuw een hart, ditmaal niet doorboord, maar wel bekroond met Franse lelie en twee bloemen. De meeste leistenen zijn door dezelfde hand ingekrast. Terugkerende elementen op de leitjes zijn ruiters, bloem- en bladmotieven en Franse lilies. Tot slot is kenmerkend voor alle leitjes dat de voorstellingen zijn omkaderd. Op basis van

Afb 6.49a Ingekraste leisteek, gevonden op het Jeudje.

Afb 6.49b Ingekraste leisteek, gevonden aan de Dorpsstraat in Zwaag.

de kledingstijl van de afgebeelde figuren kunnen de voorwerpen worden gedateerd omstreeks 1575-1600.

Naar aanleiding van de vondst uit Zwaag is geconcludeerd dat de leitjes zijn voorzien van voorstellingen die in verband te brengen zijn met huwelijkssymboliek en dat we ze mogelijk moeten beschouwen als goedkope huwelijksgeschenken.

Een van de twee leitjes van de leerlooier past geheel in dit thema.⁴²² Het leitje heeft net als de meeste andere exemplaren een rechthoekige vorm met dakvormige bovenzijde. In de punt bovenin zit een gaatje zodat het leitje kon worden opgehangen of gespijkerd aan de wand. Op beide zijden wordt de voorstelling omgeven door een gearceerde rand. Op de ene kant staat een hart dat wordt bekroond door een Franse lelie, waaruit takjes met bladeren ontspruiten. Binnen het hart is nog een Franse lelie aangebracht, maar dan ondersteboven. De afbeelding vertoont grote gelijkenis met het leitje uit Zwaag en

een leitje van het Jeudje in Hoorn. Op de andere kant van het leitje staat een bloem (roos?) met opnieuw Franse lelies en blaadjes, die wordt doorkruist door twee pijlen.

Het tweede leitje heeft een geheel afwijkende voorstelling, namelijk een klok.⁴²³ De klok heeft een vierkante kast met daarop een ronde wijzerplaat met Romeinse cijfers en wijzer, en een halfronde bovenkant met een bel met slaghamertje. Dit is het oudste type klok, waarvan er maar weinig zijn overgeleverd. Het meest bekend is de klok van Nova Zembla, die bedoeld was als handelswaar of geschenk, maar aan de wand van het Behouden Huis belandde en nu te zien is in het Rijksmuseum (afb 6.50). Waarom de klok op een leitje is afgebeeld, valt niet te zeggen. Een huwelijksgeschenk lijkt hier niet aan de orde.

Afb 6.50 Klok met bel uit het Behouden Huis op Nova Zembla (collectie Rijksmuseum Amsterdam).

6.3.5 Zandstenen ornamenten

Een van de meest spectaculaire resultaten van de opgraving is dat bij de leerlooierij diverse stukken van zandstenen ornamenten zijn gevonden, die te dateren zijn in de Late Middeleeuwen en hoogstwaarschijnlijk uit de Grote Kerk of een ander belangrijk religieus gebouw afkomstig zijn (afb 6.51).⁴²⁴ Aan deze opmerkelijke vondst is een artikel gewijd in het verenigingsblad van Oud Hoorn onder de titel 'Ontheiliging van kerkelijke kunst door een leerlooier'.⁴²⁵

De belangrijkste stukken worden in dit rapport met foto afgebeeld (afb 6.52). Een uitgebreide beschrijving valt buiten de mogelijkheden van dit rapport. Het verdient aanbeveling de stukken door een kunsthistorisch of bouwhistorische deskundige te laten bekijken.

422 247-N02

423 247-N01

424 V140, V143, V146, V147, V162, V168, V172, V176, V190, V191, V194, V195, V197, V199, V204, V217, V224, V236, V245, V247, V258, V296

425 Schrickx 2019.

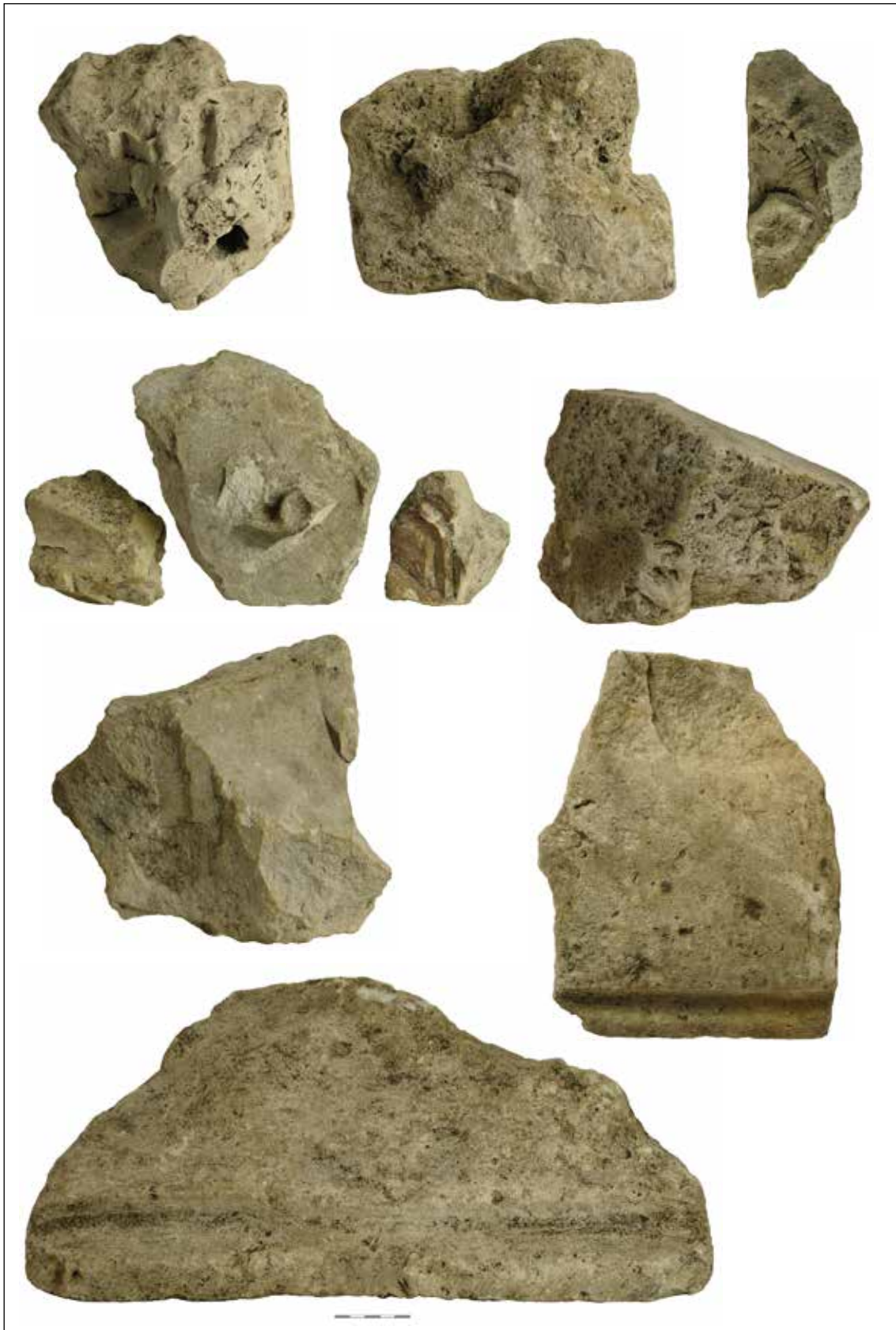
Afb 6.51 Brokken van zandstenen ornamenten in een kuil met run van de leerlooierij.

De zandstenen bouwfragmenten zijn met zekerheid afkomstig uit een kerk of kapel. Het interieur van een kerk in de Middeleeuwen was rijkversierd (afb 6.53). Zandsteen werd onder andere gebruikt in altaren, een doksaal, een preekstoel, een doopvont en een sacramentshuis. Een sacramentshuis was de bewaarplaats van het Heilig Sacrament (de geconsacreerde hosties) en liturgisch vaatwerk in het koor van de kerk. Tegenwoordig bestaan originele sacramentshuizen in de Noordelijke Nederlanden niet meer. In de kerk van Woerden bevindt zich sinds enkele jaren een zandstenen sacramentshuis dat is opgebouwd uit brokstukken die in 1930 in de kerk zijn opgegraven en dit geeft enigszins een beeld van hoe een sacramentshuis eruit zag (afb 6.54). Sacramentshuizen waren in de 15de eeuw vaak kleine architecturale bouwsels die tot aan het gewelf van de kerk konden reiken. Aannemelijk is dat het beeldhouwwerk in Utrecht is gemaakt, het belangrijkste centrum voor beeldhouwkunst in Noord-Nederland.

De vondst tussen afval van een leerlooier lijkt op het eerste gezicht merkwaardig, maar laat zich goed verklaren vanuit de historische context. Tijdens de Beeldenstorm van 1566 werden veel heiligenbeelden en andere katholieke kunst kapot geslagen. De kerken en kapellen van Hoorn ontkwamen grotendeels aan deze sloopwoede, maar enkele jaren later werden deze alsnog onttakeld. In 1572 koos Hoorn de kant van Willem van Oranje in de Opstand. Het gevolg was dat de kloosters werden opgeheven en de kerken in protestantse handen kwamen. Op 3 juli 1572 besloot de vroedschap van Hoorn om alle altaren in de Grote Kerk af te dekken en de beelden netjes te verwijderen en bij elkaar te leggen in het zuidertransept van de kerk totdat duidelijk was hoe de situatie zich zou ontwikkelen. De dag daarna liep het geheel uit de hand tegen de afspraken in. De ambachtslieden die de beelden moesten verwijderen, haalden de beelden zo ruw weg dat er maar weinig heel bleven en degene die wel helen bleven, hakten ze met hun bijlen alsnog stuk. Het grote kruisbeeld dat boven het koor hing, haalden ze met bootshaken naar beneden en lieten ze stuk vallen. Ook de altaren, waarvan er bijna aan iedere pilaar wel een was, werden met geweld neergehaald zodat er niets heel bleef. Zo luidt het verslag van kroniekschrijver Velius. Die altaren dateerden deels uit 1441, toen volgens Velius de kerken van Hoorn werden verrijkt met nieuwe altaren en andere sierstukken.

Het is goed mogelijk dat de kalkzandstenen ornamenten die bij de Westerdijk zijn gevonden, afkomstig zijn uit de Grote Kerk. De kapotgeslagen beelden, altaren en andere katholieke

Afb 6.52 (bovenstaande afbeelding en vorige pagina) Voorwerpen van de leerlooierij: brokken van zandstenen ornamenten.

zaken zullen snel na 4 juli 1572 uit de kerk zijn verwijderd om de kerk voor de protestantse dienst te kunnen gebruiken. De kerkelijke kunst, die het resultaat was van eeuwen bouwen

Afb 6.53 Detail van een paneel met verschijning van Maria aan Sint Dominicus, circa 1520 (Museum Catharijneconvent, Utrecht, inv.nr. ABM s71). Het paneel geeft een prachtig beeld van een rijkversierd interieur van een kerk met een doksaal en zijaltaren.

Afb 6.54 Heropgebouwd sacramentshuis in Woerden.

en beeldhouwen, was in een dag tijd tot afval vervallen.

De leerlooier, die enkele jaren daarvoor nog in de religieuze processies van het gilde had

meegelopen en mede verantwoordelijk was voor het onderhoud van het altaar van het gilde in Grote Kerk, gebruikte de brokstukken van de religieuze kunst als grondstof voor kalk. Dat dit in die tijd vaker gebeurde, toont de vondst van een brokstuk van een heiligenbeeld aan die is gevonden op een terrein aan het Nieuwe Noord waar in dezelfde tijd een leerlooierij actief was.⁴²⁶

6.3.6 Zandstenen gietmallen

De zandstenen ornamenten springen als vondsten van de leerlooierij het meest in het oog, mede vanwege het bijzondere verhaal dat aan deze kerkelijke kunst vastzit. Archeologisch even interessant is een serie kleine zandstenen voorwerpen waarvan de functie tijdens de opgraving onduidelijk was. In totaal zijn elf van deze voorwerpen gevonden (afb 6.55).⁴²⁷

De zandstenen voorwerpen zijn in twee verschillende contexten aangetroffen: in afvallagen die samenhangen met de leerlooierij⁴²⁸ en in de zandophoging (S87) van de vloer binnen het pand. Hieruit mogen we concluderen dat die ophoging van de vloer, en dus ook de verbouwing van het pand, door de leerlooier is gedaan.

Nadere bestudering van de voorwerpen wijst uit dat het om gietmallen gaat en dan specifiek van een tinnegieter. In de Middeleeuwen werden mallen van zandsteen gemaakt, een steensoort

426 Project 498, publicatie in voorbereiding.

427 Helaas moet hierbij worden opgemerkt dat het er waarschijnlijk meer waren. Bij de aanleg van werkput 1 zijn geheel bovenin een gele zandlaag een of meer van deze voorwerpen gezien, maar niet meegenomen omdat werd gedacht dat deze 'modern' waren. Bij de uitwerking blijkt bovendien een van de voorwerpen te ontbreken, namelijk uit V163. Tot slot moet nog de constatering worden gedaan dat meerdere van de voorwerpen tijdens het wassen op het depot zijn beschadigd, wat bij zandsteen uiteraard snel het geval is.

428 V195, V199, V235

Inv.nr.	Zandstenen mallen	Reconstructie afgietsels
142-N01		
101-N03		
101-N05		
219-N01		
195-N03		
101-N01		
101-N02		
235-N02		
199-N06		
101-N04		
102-N01		

5 cm

Afb 6.55 (3 pagina's) Voorwerpen van de leerlooierij: zandstenen gietmallen van een tinnegieter.

die bij uitstek geschikt was voor het snijden van fijne profielen. Ze hadden echter als nadeel dat nadraaien van de tinnen voorwerpen veel werk was.⁴²⁹ Vanaf halverwege de 16de eeuw kwamen metalen mallen in gebruik.⁴³⁰ Bij het maken van tinnen kannen was aanvankelijk verticale gieting de gangbare methode, waarbij dus twee verticale kanhelften aan elkaar werden bevestigd met een verticale naad als gevolg. Vanaf circa 1550 was de horizontale gieting gebruikelijk, waardoor de naden niet meer opvielen.⁴³¹ Op basis hiervan kunnen we de mallen goed dateren, namelijk in het derde kwart van de 16de eeuw. Uit Nederland zijn geen andere zandstenen mallen bekend, wat betekent dat we met een serie unieke voorwerpen te maken hebben.

De zandstenen mallen werden aan de binnenzijde bestreken met krijt zodat het tin zich niet aan de steen zou hechten. De mallen waren voor eenmalig gebruik. Mallen van zandsteen uit de 16de eeuw zijn voor zover valt te achterhalen niet overgeleverd en ook als archeologische vondst zijn er geen exemplaren bekend. We hebben hier dus een uniek overblijfsel van het 16de-eeuwse tinnegietersambacht.

Uit de tekeningen van de mallen is af te leiden om wat voor tinnen onderdelen het hier gaat (afb 6.55). Vier mallen zijn de buitenmallen en twee mallen de binnenmallen voor een deksel. Een zevende mal is zowel een buiten- als binnenmal; deze werd dus gestapeld gebruikt. De twee grootste deksels hadden diameters van rond de 10 cm. Een van deze twee had een hoogte van ruim 3 cm en geen knop. Het andere deksel had een hoogte van 2,5 cm en onduidelijk is of deze een knop had aangezien alleen de binnenmal is gevonden. De andere deksels hadden diameters van ruim 8 cm (2x) en 7,5 cm (3x). Vier mallen waren bestemd voor onderdelen van kannen. Het grootste exemplaar betreft de binnenmal voor een cilindrische vorm met een diameter van wel 20 cm. Het betreft de brede voet van een kan. De andere drie mallen waren bestemd voor onderdelen van het kanlichaam met maximale diameters van 7, 8 en 10 cm. Een van deze voorwerpen betreft opnieuw een gecombineerde binnen- en buitenmal en werd dus gestapeld gebruikt. De diameters

Afb 6.56 Tinnen stadskan, 1550-1600 (Rijksmuseum Amsterdam, inv.nr. BK-NM-131-1).

van de laatstgenoemde onderdelen wijzen erop dat deze bestemd waren voor onderdelen van grote stads- of schenkkannen (afb 6.56). De deksels zullen deels bestemd zijn geweest voor steengoedkannen. Het was heel gebruikelijk dat een steengoedkan van een tinnen deksel werd voorzien, maar archeologisch komen we deze deksels zelden tegen (afb 6.57).

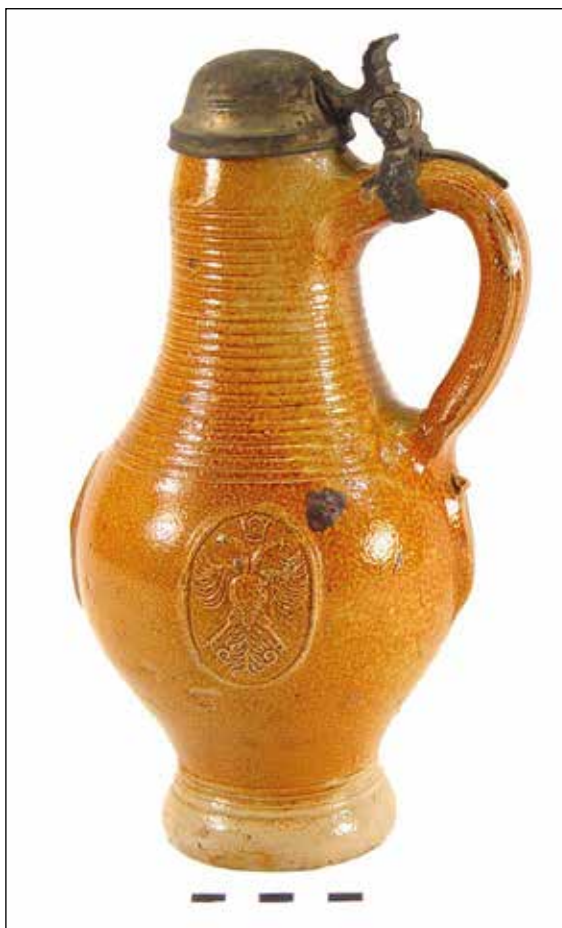
Een bijzonder overblijfsel van het tinnegietersambacht in Hoorn vormen twee stadskannen

429 Mondelinge mededeling van de heer J. Beekhuizen.

430 Beekhuizen, Probst & Van Wijk 2016, 19.

431 Ibidem.

in het Westfries Museum, die volgens de meest recente inzichten worden gedateerd in het midden van de 16de eeuw.⁴³² Dit is gebaseerd op de verticale gietnaad. Jolly heeft in 1849 een van deze kannen getekend en schrijft onder zijn tekening dat de kannen dienden om wijn uit te schenken tijdens de ledermarkt en dat de kannen bij de instelling van deze markt in 1568 door de stad Hoorn zijn doen maken (afb 6.58).⁴³³ Hoewel onduidelijk is waar deze informatie op is gebaseerd, zou dit dus kunnen kloppen. De kannen zijn voorzien van een roosmerk met de initialen WA. Vooralsnog is onduidelijk wie deze tinnegieter is. De verklaring voor het voorkomen van de zandstenen mallen bij de leerlooierij is vermoedelijk dezelfde als bij de zandstenen ornamenten: ze zijn gebruikt vanwege de kalk. De leerlooier zamelde kennelijk van allerlei stukken zandsteen in.

Afb 6.57 Steengoedkan met tinnen deksel, 1575-1600, opgegraven op de hoek van het West en de Kleine Havensteeg in 1990.

Dat er in Hoorn in de 16de eeuw tinnegieters werkzaam waren, mogen we gerust aannemen. Vooralsnog is echter over de Hoornse tinnegieters en hun productie zo goed als niets bekend. In de archieven worden zo nu en dan kannengieters of kannenmakers vermeld. Een van hen was Cornelis Frericxz Kannemaker, die in 1545 zijn testament opstelde.⁴³⁴ In 1558 trad een Claes Jansz Kannegieter als getuige bij een testament op.⁴³⁵ Een derde kannengieter die in die tijd werkzaam was, was Adriaen Lambertsz Kannegieter. Hij komt voor het eerst in de bronnen in 1530 voor.⁴³⁶ Uit het kohier van de 10de penning uit 1561 blijkt dat hij een huis aan het Grote Noord bezat.⁴³⁷ In 1565 verkocht hij een woning aan de westzijde van het Achterom (Westerburgwal) aan Barent Barentsz Metselaer.⁴³⁸ Hierbij staat vermeld dat hij in Edam woont. Hij komt nogmaals voor in 1566 en daarbij staat dat hij eertijds in Hoorn woonde.⁴³⁹ In het stuk is sprake van de verkoop van zijn huis met brouwerij aan de westzijde van het Grote Noord aan Jacob Jansz omtrent drie jaar geleden, dus rond 1563. Kennelijk was hij tevens eigenaar van een brouwerij en is hij in dat jaar naar Edam verhuisd.

432 Ibidem, 68-71.

433 Deze opmerking is ook te vinden in de catalogus van het Westfries Museum uit 1934 onder inv.nr. H396.

434 WFA, 0003, inv.nr. 4670, nr. 314. Hij wordt in 1541 ook als kannengieter genoemd. WFA, 0003, inv.nr. 4682, nr. 127. Hij wordt ook vermeld in 1541 als eigenaar van een huis in de Kruisstraat: WFA, 0003, inv.nr. 4672.

435 WFA, 0003, inv.nr. 4667, nr. 212.

436 Aeriaen Lambertsz Cannemaker. Hij was Jorys in die Valck geld schuldig voor bier en brood. WFA, 0003, inv.nr. 4145, d.d. 28-1-1530.

437 Adriaen Kannegieter, wijk 30. Kohier 10de penning 1561

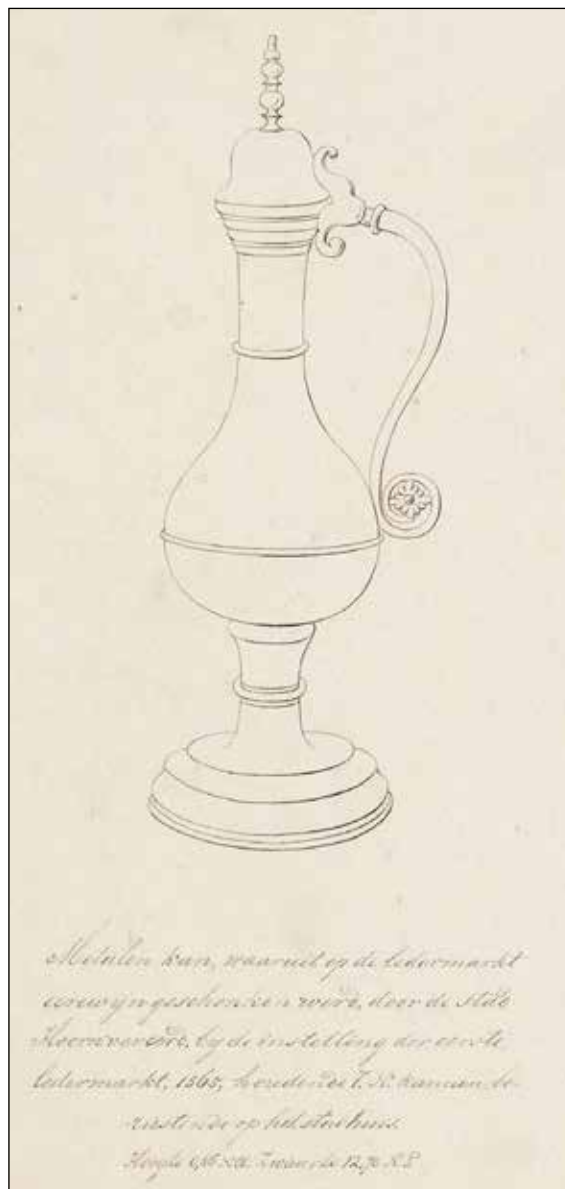
438 Adriaen Lambertsz Kannegieter. WFA, 0003, inv.nr. 4526, fol. 33r, scan 33. Belendingen: Pieter Florisz aan de zuidzijde en de weduwe van Pieter Gerritsz Brouwer aan de noordzijde.

439 WFA, 0003, inv.nr. 4526, fol. 37v, scan 38. Belendingen: Melis Ewoutsz aan de noordzijde en Pieter Gherritsz Brouwer aan de zuidzijde.

In het kohier uit 1561 wordt nog een tweede kannenmaker genoemd, namelijk Vrederic Kannemaicker die een huis in de Kerkstraat bezat. In 1579 wordt Vrerick Gerritsz Kannegieter genoemd als gedaagde in een proces.⁴⁴⁰ Hij was de kerkmeesters van de Grote Kerk jaarlijks geld verschuldigd uit een huis 'voor de kerk'. Hij wordt nogmaals genoemd als getuige in een notarieel stuk uit 1582 en trouwde – naar we mogen aannemen als weduwnaar – in 1592 met Janna Jacobdsdr.⁴⁴¹

In 1571 was ook een Jan Claisz Kannegieter in de stad werkzaam.⁴⁴² Cornelis Jansz Kannegieter wordt in 1590 als eigenaar van een huis aan de oostzijde van het Grote Noord vermeld.⁴⁴³ Hij trouwde in 1594 met Trijn Hubertsdr. In 1603 komt een Trijn Pieters als weduwe van Lauris Gerritsz Kannegieter in de stukken voor.⁴⁴⁴ Een leuke vermelding is verder te vinden in het hardstederegister: in 1604 staat vermeld dat in een huis op het (Grote) Noord een 'tinnegieters forneijs' is afgebroken.⁴⁴⁵

Als we al deze gegevens overzien komt Adriaen Lambertsz Kannegieter op het eerste gezicht het meest in aanmerking als maker van de zandstenen mallen. Het huis met de brouwerij dat hij bezat, stond aan de westzijde van het Grote Noord tussen de Roode Steen en de Geldersesteeg, dus niet ver van de buurt tussen het Achterom en de Westerdijk. Interessant is dat hij ook een woning bezat aan de westzijde van het Achterom. Hij kende de bewoners in deze buurt, onder wie dus ook de leerlooiers, goed. Als een van de borgen voor Adriaen trad Jan Pietersz Scoenmaecker op. Kennelijk waren zij goede bekenden. Er is hier dus een directe link tussen een kannegieter en schoenmaker en zoals we eerder hebben geconstateerd waren diverse schoenmakers eigenaren van leerlooierijen. Het zou kunnen dat Adriaen Lambertsz Kannegieter zijn afgedankte mallen ter beschikking stelde aan deze schoenmaker als grondstof voor kalk. Ook na zijn verhuizing naar Edam in 1563 kan hij dit hebben voortgezet. De contexten waarin de mallen zijn aangetroffen dateren tot ongeveer 1580 en dat lijkt erg laat voor deze

Afb 6.58 Tekening van een van de stadskannen van Hoorn door Jolly in 1848 (Westfries Museum).

440 WFA, 0003, inv.nr. 4419, fol. 3v. Hij wordt nogmaals genoemd in 1582: WFA, 0003, inv.nr. 4419, fol. 77v.

441 WFA, 1685, inv.nr. 2048, fol. 3r.

442 WFA, 0003, inv.nr. 4418, pag. 298, scan 151.

443 WFA, 0003, inv.nr. 4527, scan 188. In 1588 wordt hij als belending van een huis in de Nieuwstraat genoemd: WFA, 0003, inv.nr. 4682, nr. 164.

444 WFA, 0003, inv.nr. 4682, nr. 168 en 4581, scan 142. In de 17de eeuw waren meerdere tinnegieters werkzaam, zoals Taems Jansz Tinnegieter die in 1629 een huis aan het Grote Noord kocht: WFA, 0003, inv.nr. 4123, scan 10.

445 WFA, 0348, inv.nr. 1319. In het huis woonde toen Pieter Jansz 'mennonisten prediker'.

kannengieter die al in 1530 actief was. De mallen kunnen natuurlijk lang als stapel, samen met de zandstenen ornamenten, op het erf hebben gelegen en zo toch in jongere contexten terecht zijn gekomen.

6.3.7 Pottenbakkersafval

Op het terrein van de leerlooierij zijn verspreid over diverse vondstnummers baksteunen en een brok van een bakstenen wand van een pottenbakkersoven gevonden. De meeste vondsten komen uit lagen of andere sporen die direct in verband met de leerlooierij zijn te brengen.⁴⁴⁶ De baksteunen zijn fragmenten van golfpannen, waarvan het oppervlak en de breuken zijn overdropen met glazuur. De dakpanbrokken werden gebruikt als stapelhulpstukken in de pottenbakkersoven en in de oven is het glazuur op deze steunen gedropen. Na gebruik werden ze afgedankt als afval. Op een andere locatie aan de Westerdijk zijn veel van dergelijke baksteunen gevonden en op die locatie zat ook de werkplaats van een pottenbakker.⁴⁴⁷ De baksteunen worden echter niet alleen bij pottenbakkerijen gevonden, maar verspreid door de hele stad. Ook bij het archeologisch onderzoek aan de Westerdijk in 2005 is een baksteen met aangebakken baksteunen en overdropen glazuur aangetroffen, terwijl daar geen pottenbakkerij zat (afb 6.59).⁴⁴⁸

Afb 6.59 Baksteen uit een pottenbakkersoven, opgraving Westerdijk in 2005.

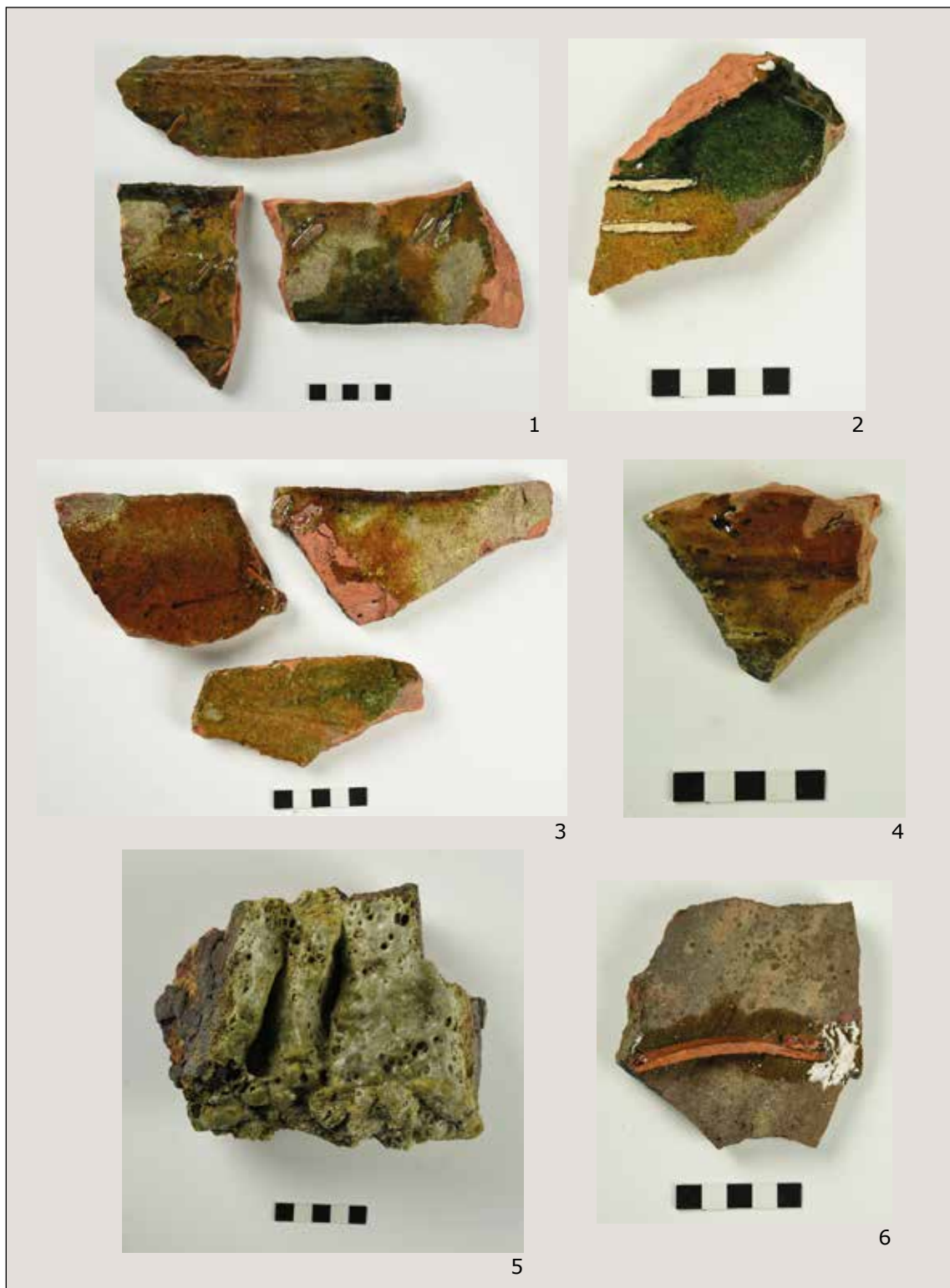
Het zou kunnen dat de ovensteunen per ongeluk meekwamen met een partij potten die werd aangeschaft. Soms zaten ze zelfs nog aan de potten vastgebakken, zoals valt te zien bij een grape die enkele jaren geleden op een perceel aan het Breed is opgegraven.⁴⁴⁹ Op die locatie zijn overigens ook losse baksteunen gevonden, terwijl ook daar geen pottenbakker actief

446 V150, V202, V237, V295, V298

447 Schrickx 2011.

448 V19

449 390-06-C01

Afb 6.60 Baksteunen en brokken ovenwand uit diverse contexten uit de periode van de leerlooierij.

is geweest. Kortom: de aanwezigheid van baksteunen wijst niet op een pottenbakkerij. Wel wijzen de vondsten erop dat ergens in de stad een of meer pottenbakkerijen actief waren. Het ontbreken van misbaksels zegt in feite al genoeg. In totaal zijn in de diverse contexten ongeveer tien baksteunen (brokken golfpan) gevonden en twee brokken ovenwand (afb 6.60).⁴⁵⁰ Een

450 150-BK01, 181-BK01, 202-BK01, 220-BK02, 295-BK01, 298-BK01

van de stukken ovenwand bestaat uit vijf aan elkaar vastgebakken bakstenen, die volledig zijn overdropen met glazuur (afb 6.60).⁴⁵¹ Waarom dit afval juist in de contexten van de leerlooierij voorkomt, is onduidelijk. Wellicht hangt dit simpelweg samen met het feit dat de leerlooierij veel vondsten uit de tweede helft van de 16de eeuw heeft opgeleverd.

6.3.8 Dierlijk botmateriaal

Een belangrijke vondstcategorie binnen de vondstnummers die in verband worden gebracht met de leerlooierij zijn fragmenten dierlijk botmateriaal. Typisch voor leerlooierijen zijn hoornpitten en poten. De huiden werden immers met een deel van de schedel met hoorns en poten aan de leerlooier aangeleverd. De hoorns leverden informatie over de ouderdom van het dier en dus ook de kwaliteit van de huid. Bij de opgraving zijn in totaal 177 schedeldelen met hoornpitten van koeien verzameld, waarvan de overgrote meerderheid met de leerlooierij in verband kan worden gebracht (afb 6.61a).⁴⁵² Opvallend is dat bij diverse hoornpitten het topje is afgezaagd, wat aangeeft dat de massieve hoornpunt van de hoornpit is gehaald als grondstof voor een hoornbewerker. Onder de vondsten van dierlijk botmateriaal bevinden zich daarnaast veel poten. Een deel hiervan is door midden gezaagd (afb 6.61b), wat wijst op mergextractie. Het dierlijk botmateriaal is niet gedetermineerd door een archeozoologisch specialist. Het verdient aanbeveling dit alsnog te doen, aangezien dit onderzoek informatie oplevert over het geslacht en de ouderdom van de dieren waarvan de huiden zijn gebruikt en het proces van slacht en verwerking van de huiden door de leerlooier.

Afb 6.61a Dierlijk botmateriaal van de leerlooierij: hoornpitten met afgezaagde toppen.

451 220-BK01. V1220 komt uit een laag met materiaal uit de 17de eeuw en lijkt dus geen verband te houden met de leerlooierij.

452 V140, V141, V142, V144, V146, V147, V168, V189, V199, V201, V202, V205, V206, V209, V211, V229, V235, V237, V238, V239, V242, V243, V245, V261, V295

Afb 6.61b Dierlijk botmateriaal van de leerlooierij: door midden gezaagde poten.

6.4 Fase 4 (1590-1650)

Ergens rond 1590 is de leerlooierij gestopt. Structuren of vondsten die duidelijk met leerlooien in verband te brengen ontbreken in ieder geval. Historisch valt te beargumenteren dat in 1602 chirurgijn Harmen Lubbertsz Hulleman eigenaar van een tuin of boomgaard met twee woningen aan de Westerdijk was. Het zou dus kunnen dat hij de voormalige leerlooierij heeft opgekocht en tevens een nieuw huis (percelen 4 en 5) heeft laten bouwen.

6.4.1 Perceel 2

Huis

Waarschijnlijk is dit perceel weer van het samengevoegde perceel 2 en 3 afgescheiden en stond hier een woonhuis.

Aansluitend op de noordoosthoek van het huis op perceel 3 was een stuk muur aanwezig, dat een hoek maakte naar het noorden (S101, afb 6.62). Van deze muur resteerden tien lagen bakstenen (voornamelijk rode bakstenen van 19x9x5 cm en in onderste laag ook gele bakstenen van 20x9x4,5 cm). De onderkant van de muur bevond zich op +0,33 NAP, waaruit blijkt dat het bijbehorende vloerniveau op een hoger niveau moet hebben gelegen. De muur was gebouwd op een dik pakket geel zand, dat voorafgaand aan de bouw is opgeworpen (S135).

Afb 6.62 De zuidoosthoek (S102) van het huis op perceel 2.

Van dit huis resteerde verder een klein stuk van de noordelijke zijgevel (S141), eveneens gemetseld met rode bakstenen (19x9x4 cm). Een westmuur is bij de plaatsing van de damwand niet vastgesteld. Het huis had een afmeting van ongeveer 4,50 meter breedte en 5,20 meter diepte. De zuidelijke zijgevel was grotendeels gemeenschappelijk met het buurpand op perceel 3. Bijbehorende vloeren zijn niet aangetroffen.

Waterput S119

Pal achter de zuidoosthoek van het huis is een waterput gemaakt. Deze put bestond uit twee tonnen op elkaar (afb 6.63). De onderste ton had duigen van eikenhout en de bovenste ton had duigen van naaldhout; beide met houten hoepels. De bovenkant van de duigen van de bovenste ton was weggerot. Uit houtanatomisch onderzoek blijkt het om het hout van de fijnspar te gaan.⁴⁵³

Afb 6.63 Tonput S119.

453 M34. Van Daalen 2020.

De datering van de put is onzeker. De duigen van de onderste ton waren niet geschikt voor dendrochronologisch onderzoek omdat ze daarvoor te weinig jaarringen bevatten. Het zou kunnen dat de waterput direct bij de verbouw tot woonhuis is gemaakt en dus uit de vroege 17de eeuw dateert. De put is in de 19de eeuw buiten gebruik gesteld.⁴⁵⁴

Afb 6.64 Diverse vondsten van keramiek van perceel 2.

Erf

Op het erf van dit huis is in de eerste helft van de 17de eeuw haardas en afval gestort, net zoals dat bij het buurperceel (perceel 3) het geval is.⁴⁵⁵ Enkele voorwerpen hieruit die vermeld kunnen worden zijn een spaarpot van roodbakend aardewerk (afb 6.64.1)⁴⁵⁶, een miniatuur grape van roodbakend aardewerk (afb 6.64.2)⁴⁵⁷, een bord van Werra-aardewerk (afb 6.64.3)⁴⁵⁸ en een fragment van een kan van majolica (afb 6.64.4).⁴⁵⁹

De kan van majolica heeft een opvallend rood baksel en groen glazuur. Het betreft een zeldzaam importstuk uit waarschijnlijk Spanje. Op het voorwerp is eerst een witte sliblaag en daarna een groen loodglazuur aangebracht. Op de onderzijde van het standvlak en ook deels langs de rand van de bodem is de witte sliblaag te zien. Dit soort vrij grof gemaakte importstukken incidenteel als bodemvondst voor.

De spaarpot en de miniatuur grape kunnen als kinderspeelgoed worden beschouwd. Ook op

454 V213, V225, V231, V232, V246

455 Zie o.a.: V179, V184

456 179-C02

457 179-C01

458 184-C01

459 177-C02

Afb 6.65 De spiegel met tulp van een bord van majolica, met op de achterzijde een schildersmerk, 1620-1650.

perceel 3 zijn diverse voorwerpen aangetroffen die tot het kinderspeelgoed worden gerekend. Mogelijk horen beide vondstcomplexen bij elkaar en zijn ze afkomstig van één huishouden. Op het erf verder is een interessant stuk majolica gevonden, die niet onvermeld mag blijven (afb 6.65).⁴⁶⁰ Het betreft de spiegel van een bord met daarop een afbeelding van een tulp die ontspruit uit een grondje. De beschildering is met vrij dikke lijnen uitgevoerd. Op de achterzijde van het bord staan twee schildersmerken: de initialen IA of LA en een tweede merk met twee initialen dat helaas incompleet is. Waarom er twee schildersmerken staan, is onduidelijk. Majolica met schildersmerken vormen een interessante vondstgroep omdat deze merken informatie verschaffen over de makers en daardoor ook over de productieplaatsen. Het hier gevonden merk is voorsnog niet te koppelen aan een specifieke schilder.

Tot slot kan nog een tabakspijp worden vermeld die is gevonden in de dempingslagen van bovengenoemde waterput en met grond meegekomen is waarmee de put is dichtgegooid. Aannemelijk is dat hiervoor grond van het erf is gebruikt. De tabakspijp is tijdens het bakken overdropen met loodglazuur, wat komt door het gezamenlijk bakken van loodglazuuraardewerk en tabakspijpen in één oven (afb 6.66).⁴⁶¹ De pijp valt te plaatsen tussen 1620 en 1635.

Afb 6.66 Tabakspijp, overdropen met loodglazuur, 1620-1635.

460 220-C01

461 Zie het specialistisch rapport van Jan van Oostveen cat.nr. 136.

6.4.2 Perceel 3

6.4.2.1 Huis

Begin 17de eeuw is in eerste instantie weinig aan het huis gedaan. Mogelijk was het nog altijd in handen van een leerlooier, hoewel van duidelijke leerlooiersactiviteiten in en rond het huis geen sprake meer is.

Achter het huis lag op een niveau van circa +0,55 NAP een niveau van bestrating tot ruim een meter uit de achtergevel (S102, afb 6.67). Hierin waren plavuizen van diverse formaten, bakstenen en stukken natuursteen toegepast. De bestrating was grotendeels verwijderd en er resteerde vooral puin (S103). Uit de laag eronder komen scherven die dateren uit de vroege 17de eeuw.⁴⁶² Hieronder bevindt zich een tabakspijp en een fragment van een kop van kraakporselein.

Afb 6.67 Bestrating achter het huis op perceel 3.

Vervolgens is het huis verbouwd, waarbij de achtergevel is vernieuwd. Bovenop het oude muurwerk stond een nieuwe muur van rode bakstenen (19x9x4 cm) die over de oude deuropening is gebouwd. Doordat deze deuropening niet met metselwerk was dichtgezet, maar met zand en schelpgruis dichtgestort, is de nieuwe muur ter plekke zwaar verzakt. Binnen het huis was een dik pakket schelpgruis en geel zand aanwezig (S88 en S87). Na verwijderen van de oude plavuizen vloer op circa +0,10 NAP is opgehoogd tot een niveau van minimaal +1,30 NAP. Aannemelijk is dat op dit pakket schelpgruis en zand een nieuwe plavuizen vloer is gelegd, maar deze was niet meer aanwezig. Het vloerniveau is dus minimaal 1,20 meter verhoogd. Dit is niet in één keer gebeurd, maar waarschijnlijk in twee fasen (eerste ophoging met schelpgruis tot +0,50 NAP en tweede ophoging met zand en puin tot +1,30 NAP, afb 6.68).

---

462 V124 en V128

Afb 6.68 Binnen het huis is rond 1600 opgehoogd met geel zand.

Uit de gele zandvulling (S87) komt een opmerkelijke metaalvondst: een loden penning met op de ene zijde een miskelk met de letters S (spiegelbeeldig) en A en op de andere zijde een afbeelding van een rooster met een vis en de letter A en enkele onduidelijke letters (afb 6.69).⁴⁶³ Een identieke penning is te vinden op een website over loden penningen uit België.⁴⁶⁴ Deze penning is ondergebracht bij een serie penningen met afbeeldingen van een

Afb 6.69 Loden armenpenning met op voorzijde een miskelk en letters SA en op achterzijde een vis en letter A.

miskelk. De vondst is op de site gemeld door een zoeker die de penning in de Vriezekooppolder,

tussen Leiden en Hoofddorp, heeft gevonden.⁴⁶⁵ Mogelijk moet de herkomst van de penning ook in een stad in Zuid-Holland worden gezocht. Het gaat om een armenpenning: een penning die vanuit de kerk aan armen werd uitgedeeld die deze konden inruilen tegen brood, andere voedingsmiddelen, schoenen of turf. De miskelk verwijst naar de communie; de penningen werden dan ook vooral na de communie uitgedeeld. De datering van de penning ligt ergens in de 16de eeuw.

Opvallend is dat uit de zandvulling verder meerdere ronde mallen komen, die we hierboven reeds hebben besproken bij de leerlooier. Vergelijkbare mallen zijn bij de leerlooier aangetroffen in contexten uit de late 16de eeuw. De ophoging lijkt echter in het begin van de 17de eeuw

463 101-M01

464 <http://www.lodenpenningen-mereaux.be/442358565>

465 Mondelinge mededeling.

te hebben plaatsgevonden. Uit het schelpgruis onder S87 komt bijvoorbeeld een duitje van Reckheim uit de periode 1620-1650.⁴⁶⁶ Het is niet duidelijk hoe we dit moeten verklaren.

Afb 6.70 Kleine voorraadkelder, gemaakt rond 1600.

Kelder

Binnen het huis is een kleine rechthoekige voorraadkelder gemaakt (S79, afb 6.70). De nieuw gebouwde achtermuur van het huis diende als oostelijke wand van de kelder. De wanden van de kelder waren steens dik en opgebouwd uit diverse soorten bakstenen, wat aangeeft dat deze bakstenen zijn hergebruikt. Op de vloer van de kelder lagen brokken van rode en gele bakstenen en enkele plavuizen (+0,54 NAP). De wanden waren aangesmeerd en vertoonden geen afdrucken van wandtegels. Inwendig had de kelder een afmeting van 1,90 bij 1,00 meter.

Uit de grond waarmee de kelder was opgevuld komen diverse keramiekscherven die zich laten dateren in de eerste helft van de 17de eeuw.⁴⁶⁷ Het is de vraag of dit inhoudt dat de kelder rond 1650 is dichtgestort. Het is goed mogelijk dat dit later is gebeurd en dat gebruik is gemaakt van grond van het erf met daarin oudere scherven (opspit). Het volledig ontbreken van scherven die jonger dan circa 1650 zijn, lijkt toch op de eerste optie te wijzen. Onder de vondsten bevindt zich een deel van een majolicabord

Afb 6.71a Scherv van een bord van majolica met een decor dat is ontleend aan Ligurisch witte faience uit Italië.

---

466 V98
467 V92

met een beschildering die letterlijk ontleend is aan Italiaanse faience van de decorgroep Ligurisch wit (afb 6.71a).⁴⁶⁸ Dit komt niet zo heel vaak voor bij Nederlandse majolica. De opgraving heeft nog een voorbeeld van een dergelijk bord opgeleverd (afb 6.71b).⁴⁶⁹

Afb 6.71b Scherf van een bord van majolica met een decor dat is ontleend aan Ligurisch witte faience uit Italië.

6.4.2.4 Erf

Askuilen en aslagen (S96)

Direct achter de achtergevel is in de eerste helft van de 17de eeuw haardas met afval gestort tot ongeveer 2 meter op het erf (afb 6.72). De vondsten uit deze laag zijn onder diverse vondstnummers verzameld.⁴⁷⁰

Afb 6.72 Laag met haardas achter het huis, 1600-1630.

Rondom waterkelder S85 zijn ook scherven verzameld, waarvan de datering aansluit bij het materiaal uit de aslaag.⁴⁷¹ Mogelijk horen die scherven bij deze laag, maar ze kunnen ook uit afvalkuil S97 komen. Verder zijn scherven bij de aanleg van de werkput gevonden, maar die laten we hier buiten beschouwing.⁴⁷²

Bij elkaar opgeteld komen we op 944 scherven keramiek, die hebben toebehoord aan ongeveer 200 objecten. Doordat de keramiek per vondstnummer is getermineerd, kunnen sommige voorwerpen in het MAE dubbel zijn geteld. De meeste objecten behoren tot het roodbakkerd aardewerk (MAE=113), gevolgd door witbakkend aardewerk (MAE=33),

---

468 92-C01
 469 177-C01. Aanleg wp6.
 470 V115, V121, V125, V127
 471 V119, V120
 472 V112, V116. Zie verder ook: V133.

majolica (MAE=18), steengoed (MAE=15), Italiaans tinglazuuraardewerk (MAE=13), Werra-aardewerk (MAE=7), Weser-aardewerk (MAE=7), Chinees porselein (MAE=2), Italiaans roodbakkerd aardewerk (MAE=1), Iberisch aardewerk (MAE=1) en Portugees tinglazuuraardewerk (MAE=1). Daarnaast zijn de fragmenten van minimaal 14 tabakspijpen gevonden. Een leuke vondst is een klein beeldje van pijpaaarde, voorstellende een staande engel (afb 6.73).⁴⁷³

Bij het roodbakkerd aardewerk zijn de gebruikelijke vormen aanwezig: bakpannen, borden, grappen, kannen, een kom, koppen, lekschalen, miniaturen (kinderspeelgoed), een olielamp, pispotten, testen, vuurstolpen en zalfpotten. Drie borden behoren tot het Noord-Hollands slibaardewerk. Van één van deze borden zijn meerdere scherven teruggevonden en hierop staat waarschijnlijk het jaartal 1606 (afb 6.74.1).⁴⁷⁴ Opmerkelijk is een kan met inwendig kalkaanslag van urine (afb 6.74.8).⁴⁷⁵ Dit voorwerp is mogelijk in verband te brengen met de leerlooierij,

waar meer voorwerpen met kalkaanslag zijn gevonden. Dat zou kunnen inhouden dat begin 17de eeuw het huis nog in eigendom van een leerlooier was, al zijn er geen aanwijzingen meer voor een werkplaats. Bij het roodbakkerd aardewerk valt verder een trechtervormig object op (afb 6.74.2).⁴⁷⁶ Het voorwerp doet denken aan een suikertrechter, die werd gebruikt bij de productie van stroop. In dit geval moeten we waarschijnlijk aan een andere functie denken. Het vormenspectrum bij het witbakkerd aardewerk sluit aan bij die van het roodbakkerd aardewerk: bakpannen, borden, grappen, koppen, miniaturen (kinderspeelgoed) en vuurstolpen. Van een van de borden is een groot stuk teruggevonden (afb 6.74.3).⁴⁷⁷ Net als bij het roodbakkerd aardewerk zijn bij het witbakkerd aardewerk miniatuurvoorwerpen aanwezig, die als kinderspeelgoed zijn gebruikt.

De majolica is een relatief grote groep. In deze tijd was in Hoorn een majolicabakkerij gevestigd waardoor de voorwerpen ruim verkrijgbaar waren. De decors op de borden zijn zeer divers, zoals schaakbordpatronen, granaatappels, Chinese motieven en rozetten (afb 6.74.5 en 6).⁴⁷⁸ Naast borden en een kom zijn scherven van twee zalfpotten aanwezig. Een van de scherven is afkomstig van een groot model zalfpot (albarello) (afb 6.74.4).⁴⁷⁹

Afb 6.73 Voorwerpen van keramiek uit de aslaag: beeldje van een engel van pijpaaarde.

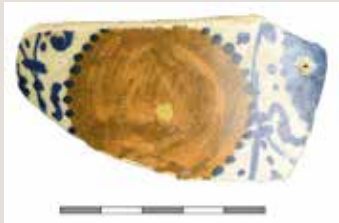
473 127-C01
 474 127-C02
 475 115-C01
 476 127-C07
 477 121-C02
 478 127-C04, 127-C05
 479 127-C06

1

2

4

3

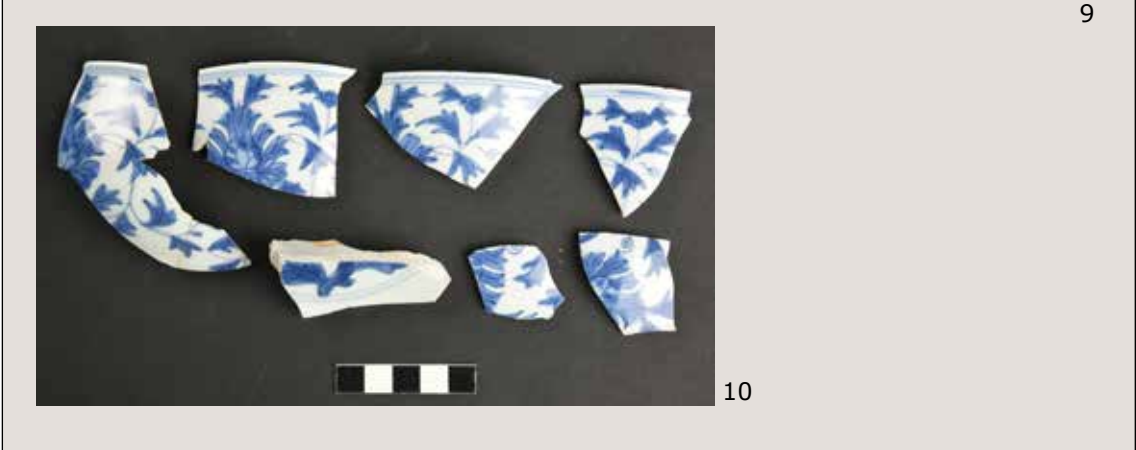
5

6

7

De keramiek met Duitse herkomst omvat steengoed, Werra-aardewerk en Weser-aardewerk. Van een van de borden van Werra-aardewerk is een groot stuk aanwezig. Hierop is een hert te zien met een jaartal waarvan alleen de eerste twee cijfers (16) zijn te lezen (afb 6.74.7).⁴⁸⁰ De Mediterrane importkeramiek is goed vertegenwoordigd. De keramiek uit Italië omvat voorwerpen van diverse decorgroepen, zoals borden van de decorgroepen compendiario, berrettino (Ligurisch blauw), Ligurisch wit en A Raffaellesca. Verder zijn de scherven van een kom (model fruitschaal) van majolica uit Montelupo en een kom van gemarmerd roodbakend aardewerk uit Pisa aanwezig (afb 6.74.9).⁴⁸¹ Tot slot zijn twee scherven van een olijfolieamfoor uit Spanje en een scherf van een bord van Portugees tinglazuuraardewerk in de aslaag gevonden.⁴⁸²

Tot slot behoren zijn voorwerpen afkomstig uit China. Van een grote kop zijn meerdere scherven gevonden. Deze is uitwendig beschilderd met bloemen en ranken met bladeren (afb 6.74.10).⁴⁸³ Identieke koppen zijn opgedoken in een scheepswrak met een porseleinlading bij Blanakan in Indonesië (afb 6.75). De precieze datering is onduidelijk, maar ligt ergens rond 1600. Van het tweede porseleinen voorwerp is alleen een bodemscherf aanwezig. Uitwendig is langs de aanzet tot de standring een golfmotief te zien, een motief dat kenmerkend is voor de zogenoemde 'vliegende paarden kommen'. Zowel de kop als de kom behoort tot het kraakporselein, dat in de eerste helft van de 17de eeuw weliswaar in grote hoeveelheden naar Holland werd verscheept, maar toch een luxeproduct was.

Afb 6.75 Koppen van porselein uit een scheepswrak bij Blanakan, Indonesië, rond 1600.

Afb 6.76 Tabakspijp, vervaardigd in Londen tussen 1600 en 1620.

Bij de tabakspijpen is het meest bijzonder een exemplaar dat op de bovenkant van de steel met een ruit is gestempeld met daarin vermoedelijk de initialen IR, waarvan wordt aangenomen dat deze tussen 1590 en 1620 in Londen is geproduceerd (afb 6.76).⁴⁸⁴ De vroegste tabakspijpen kwamen uit Engeland en al snel kwam een eigen Hollandse productie op gang. Enkele andere pijpen kunnen mogelijk worden toegeschreven aan Amsterdamse productie, waaronder een pijp met hielmerk WS die wordt toegeschreven aan Walter Smith rond 1600-1620.⁴⁸⁵ Van de ongemerkte exemplaren is

480 127-C03

481 121-C01

482 Niet afkomstig uit deze aslaag, maar wel van het erf is nog een scherf van een bord van waarschijnlijk Frans tinglazuuraardewerk: V111.

483 127-C08

484 Zie het specialistisch rapport van Jan van Oostveen cat.nr. 89.

485 Ibidem cat.nr. 95.

de productieplaats onzeker, maar pijpen die duidelijk zijn toe te schrijven aan Hoorn lijken te ontbreken. Dit hangt samen met de datering van de vondsten: pas vanaf de jaren 20 van de 17de eeuw kwam de Hoornse productie op gang.

Naast scherven van keramiek komen uit de aslaag ook enkele scherven van glaswerk, namelijk van minimaal drie bekers. De eerste beker heeft een opgestoken voet met gladde glasdraad en is voorzien van emailbeschildering met witte verticale lijnen.⁴⁸⁶ Deze beker met emaildecoratie dateert rond 1600. De tweede beker heeft een opgestoken voet met geribbelde glasdraad en is gedecoreerd met in elkaar gedraaide witte glasdraden (vetro-a-filie retorti) (afb 6.77).⁴⁸⁷ Glazen bekers

Afb 6.77 Voorwerpen van glas uit de aslaag: de voet van een beker met witte glasdraden.

Afb 6.78 Voorwerpen van metaal uit de aslaag.

486 Henkes 1994, 183 (afb. 43.6).

487 127-G02

met witte, met witte en blauwe, en soms ook met witte, blauwe en rode glasdraden komen regelmatig als bodem vondst voor (vetro-a-fili). Deze fraaie bekers in Venetiaanse stijl zijn meestal vervaardigd in Amsterdam. De variant met ineengedraaide glasdraden (e retorti) komt veel minder vaak als bodemvondst voor.⁴⁸⁸ Deze bekers zijn iets ouder (eind 16de eeuw) en moeten we zeker als een luxeproduct beschouwen.

Onder de vondsten bevinden zich diverse voorwerpen van metaal, zoals een messing passer (afb 6.78.1)⁴⁸⁹, een messing middenstuk van een riemverdeler (afb 6.78.2)⁴⁹⁰, een messing gesp (afb 6.78.3)⁴⁹¹, een duitje van West-Friesland uit 1626 en twee fraaie rekenpenningen uit 1597 en 1601 (afb 6.78.4 en 5).⁴⁹² De eerste penning heeft op de voorzijde de afbeelding van de Hollandse leeuw met zwaard en pijlenbundel, met de randtekst SOLI DEO HONOR ET GLORIA. Op de keerzijde staat een lange tekst die aangeeft dat de penning de Slag bij Turnhout, waar Prins Maurits een overwinning behaalde, herdenkt. Onder de tekst staat het jaartal 1597. De penning is gemaakt in Dordrecht.

De tweede penning heeft op de voorzijde een afbeelding van Alexander de Grote te paard met daarnaast een soldaat en de randtekst ALEXANDER MANG (=Magnus). Op de andere zijde staat een wapentrofee afgebeeld met de randtekst HANNIS KRAUWINCKEL, de naam van de maker van de penning in Neurenberg (Duitsland), en het jaartal 1601.

Afb 6.79 Voorwerpen van metaal uit de aslaag: een deel van een ijzeren haardplaat met wapen van Philips II.

488 Henkes 1994, 176 (afb. 41.10 en 41.11).
489 127-M01
490 127-M04
491 127-M03
492 121-M01 en 127-M02

Tot de metaalvondsten behoren ook twee fragmenten van een ijzeren haardplaat (afb 6.79).⁴⁹³ Hoewel de voorstelling incompleet en slecht te zien is, lijkt het te gaan om het wapen van Philips II, de koning van Spanje. Dat is opmerkelijk in de eerste helft van de 17de eeuw toen Spanje als vijand werd beschouwd. Wellicht ging het om een oud stuk dat al lange tijd achter de haard stond.

Uit de aslagen komen verder twee bijzondere voorwerpen die zijn gemaakt van been. Het eerste voorwerp is een mesje, dat ook wel wordt omschreven als botermesje of waaiermesje (afb 6.80.1).⁴⁹⁴ Het tweede voorwerp is een tandenstoker en oorlepel (afb 6.80.2).⁴⁹⁵ Verder is er nog een benen knoop (afb 6.80.3).⁴⁹⁶

Afb 6.80.1 en 2 Voorwerpen van been uit de aslaag.

De keramiek dateert tussen circa 1600 en 1625, wat onder meer blijkt uit het volledig ontbreken van Hollandse faience (geproduceerd vanaf circa 1625). De tabakspijpen zijn te plaatsen tussen 1600 en 1630. Een duitje uit 1626 toont aan dat het materiaal tot in ieder geval dat jaar is gestort. Mogelijk is er een samenhang met de historisch bekende verkoop van het huis in 1629. De samenstelling van het vondstcomplex, met voorwerpen uit Italië,

Afb 6.80.3 Voorwerpen van been uit de aslaag.

Spanje, Portugal en China, is opvallend voor deze locatie. Enige rijkdom zou je hier niet verwachten. Een verklaring zou kunnen zijn dat de bewoner actief was in de scheepvaart en op die manier de verfijnde keramiek uit verre landen heeft verworven. De fraaie glazen beker laat zich daardoor niet verklaren.

Afvalkuil S97

Ten de perceelsgrens aan de noordkant lag een kleine afvalkuil, opgevuld met grijze zandige

---

493 127-M
494 127-B01
495 127-B02
496 112-B01

klei, veel houtskoolresten, mosselschelpen, brokken puin (o.a. baksteen, golfpan en plavuizen) en scherven keramiek.

Uit de kuil zijn 131 keramiëkscherven verzameld, die hebben toebehoord aan minimaal 35 voorwerpen.⁴⁹⁷ Daarnaast komen uit de kuil twee tabakspijpen en twee knikkers. De samenstelling van de keramiek is typisch voor de eerste helft van de 17de eeuw; specifiek de periode 1600-1630. Dat geldt ook voor de tabakspijpen, beide voorzien met een merk met vijfbladige roos, die vermoedelijk zijn gemaakt in Amsterdam tussen 1610 en 1625.⁴⁹⁸

Veertien voorwerpen zijn van roodbakkend aardewerk waarbij als vormen bakpannen, borden, een deksel, een grape, een kom, koppen, een pispot, een test en vuurstolpen zijn te herkennen. De kom behoort tot het Noord-Hollands slibaardewerk. Meerdere van deze vormen zien we ook bij het witbakkend aardewerk, namelijk een bakpan, een grape, koppen en een vuurstolp (totaal zeven voorwerpen). Twee kannen van steengoed, een bord van werra-aardewerk en een grape van Hafner-aardewerk vormen de Duitse component binnen de vondsten. Van de grape is uitsluitend een hoge poot teruggevonden. Verder komen uit de kuil de scherven van minimaal vier borden van majolica en een wandscherf van een kleine kan van biscuit. Borden of andere voorwerpen van biscuit, in feite een halffabricaat dat nog geglaazuurd moest worden, kwamen in kleine hoeveelheden op de markt. Een vondst van een voorwerp van biscuit is dus niet altijd een aanwijzing voor productieafval, maar soms een teken van armoe. Dergelijke voorwerpen zullen immers zeker een stuk goedkoper zijn geweest dan de volwaardige eindproducten. Enkele kleine scherven zijn afkomstig van vier verschillende voorwerpen van Italiaans tinglazuuraardewerk, waaronder een bord en een kom behorend tot de decorgroep berrettino (Ligurisch blauw) en een bord beschilderd in calligrafico-stijl. Tot slot is een randscherfje van een bord van Chinees porselein aanwezig (afb 6.81).⁴⁹⁹

Dit bord is beschilderd met een eenvoudig randmotiefje (schubjes) langs de rand en los bloemmotiefje op de vlag. De rand golft niet en op de achterzijde is geen beschildering zichtbaar. Mogelijk gaat het om een vroege (16de eeuwse) import. De importstukken geven aan dat de eigenaars zich toch enige luxe konden veroorloven.

Naast scherven keramiek komen uit de kuil ook enkele scherven glaswerk. Een braamnop is afkomstig van een roemer, een standaard wijnglas in deze tijd. Daarnaast is een fragment van de opgestoken bodem van een beker aanwezig, bestemd voor

Afb 6.81 Randscherf van een bord van Chinees porselein, uit afvalkuil S97.

Afb 6.82 Scherf van een beker van melkglas met rode beschildering, uit afvalkuil S97.

497 V118

498 Zie het specialistisch rapport van Jan van Oostveen cat.nr. 92 en 93.

499 118-C01

het drinken van bier. Meer bijzonder is een fragment van een beker van wit melkglas met rode beschildering (afb 6.82).⁵⁰⁰ Bekers, kannen, schalen en andere voorwerpen van beschilderd melkglas komen de laatste jaren regelmatig als bodemvondst in Enkhuizen voor. Een van die voorwerpen is voorzien van een Franstalige tekst, wat mogelijk een indicatie voor een herkomst uit de Zuidelijke Nederlanden of Frankrijk is.

Uit de kuil komt tot slot een deel van een Jacobsschelp (afb 6.83).⁵⁰¹ De naam ontleend de schelp aan het feit dat deze als pelgrimsembleem in Santiago de Compostella, waar St Jacobus werd vereerd, werd gebruikt. De Jacobsschelp werd het symbool van pelgrims in het algemeen. In de late Middeleeuwen komen we deze schelpen daarom weleens tegen met doorboringen die aangeven dat de schelp op de kleding of de hoed was bevestigd. Voor de 17de eeuw is het meer aannemelijk dat de schelp tot het etensafval behoort, al zijn vondsten uit deze tijd schaars.

Afb 6.83 Deel van een Jacobsschelp, uit afvalkuil S97.

Divers

Binnen de contouren van het huis op perceel 3 is de rand van een zeer grote voorraadpot van Middellandse aardewerk een opvallende vondst (afb 6.84).⁵⁰² Onder de rand is een geknepen golfbandje aanwezig. De wand is ongeveer 20 mm dik. Scherven van vergelijkbare grote amforen zijn opgegraven in Enkhuizen (De Baan) in een afvalaag uit circa 1620-1640.⁵⁰³ De herkomst van dit grote voorraadvat is onzeker. De meeste kruiken en amforen van normaal formaat kwamen uit Spanje of Portugal, maar er zijn ook exemplaren uit Ligurië (Italië) bekend.⁵⁰⁴ Deze Italiaanse voorwerpen zijn tot nu toe niet bekend uit Nederland, maar wel uit Engeland en Amerika. Het baksel doet in dit geval een Spaanse herkomst vermoeden.

Afb 6.84 Randscherf van een zeer grote voorraadpot uit Middellandse gebied, 1600-1650.

Verspreid over de percelen 2 en 3 zijn allerlei voorwerpen van metaal gevonden, zoals diverse duitjes, kledingaccessoires, keurlodjes en andere voorwerpen.⁵⁰⁵ Noemenswaardig zijn enkele voorwerpen.

500 118-G01

501 118-B01

502 16-C01. Aanleg noordzijde vlak 1 wp1, waarschijnlijk perceel 4.

503 Duijn 2011, 248-249.

504 <https://historicjamestowne.org/collections/artifacts/material/ligurian-buffware/>

505 V81, V103, V248

Afb 6.85 Rekenpenning met afbeeldingen van *Discordia* en *Concordia*.

Meest bijzonder onder de vondsten is een fraai bewaard gebleven rekenpenning (afb 6.85).⁵⁰⁶ Deze is gevonden bij de aanleg van vlak 2 in werkput 6 en kan worden ingedeeld bij fase 3 of 4, dus in de periode vóór 1650. De penning is gemaakt van messing en heeft een diameter van 29 mm. Op de voorzijde van de rekenpenning staat een godin leunend op een speer naast een brandend altaar, met een helm op de grond en een zwaard steunend tegen het altaar. De naam DISCORDIA geeft aan dat de godin de personificatie van de tweedracht is. Op de andere zijde van de penning staat een ruiter met schild en geheven zwaard op een stijgerend paard afgebeeld, in gevecht met een gehelmde krijger te voet met schild en zwaard. Op deze zijde staat het woord CONSTANTIA: standvastigheid. Op de twee zijden van de penning staan dus elkaars tegenpolen. Opvallend aan de penning is dat deze niet lijkt te zijn geslagen, maar gewalst. Bij de techniek van het walsen werden eerst afbeeldingen op een koper of messing plaat geslagen, waarna de penningen werden uitgestanst. Bij deze techniek kwam het regelmatig voor dat de afbeeldingen deels van het voorwerp vielen, zoals ook hier het geval is. De voorstellingen passen geheel in de beeldtaal van de Tachtigjarige Oorlog. In die tijd zijn meerdere penningen geslagen waarop wordt opgeroepen tot eendracht en standvastigheid. De wapenspreuk van de Verenigde Nederlanden werd zelfs 'Concordia res parvae crescent, discordia maximae dilabuntur' (vrij vertaald: Eendracht maakt macht, tweedracht breekt kracht). Ook in deze spreuk wordt een duidelijke tegenstelling gehanteerd. We zouden de penning kunnen plaatsen in de periode tussen circa 1580 en 1620.

Ondanks intensief speurwerk in de literatuur is geen identieke reken- of historiepenning getraceerd.⁵⁰⁷ De meeste rekenpenningen, zeker die van messing, werden gemaakt in Neurenberg (Duitsland). Groenendijk is van mening dat dit exemplaar een Nederlands en misschien zelfs een lokaal product is.

506 190-M01

507 Met dank aan Freek Groenendijk, verzamelaar en specialist in rekenpenningen, en Frank Postma, vrijwillig medewerker Archeologie West-Friesland.

Afb 6.86 Diverse vondsten van metaal van perceel 3: munten, keurloden, een passer, speelgoed en een stijgijszer.

Onder de munten bevindt zich een double tournois, geslagen onder Lodewijk XIII in La Rochelle.⁵⁰⁸ Een andere vondst is een lakenlood van Leiden met het wapen van deze stad en de tekst LEIDE VERWE (afb 6.86.1).⁵⁰⁹ Een tweede keurlood, mogelijk afkomstig uit werkput 8 (perceel 2), heeft een opmerkelijk stempel met de naam NICOLA LORIDAN (afb 6.86.2).⁵¹⁰ De familienaam Loridan komt uit Wallonië en een bekende telg was Pieter Loridan (1603-1655) die zich in Leiden vestigde en een lakenververij uitbaatte. Hij is de naamgever van het Loridanshofje in Leiden. Een Nicola (of Nicolaas, Claas) is in Leiden niet te

Afb 6.86.8 Een stijgijszer.

508 V248
509 133-M02
510 244-M02

traceren, zodat vooralsnog niet te zeggen valt waar dit keurlood vandaan komt.

Van een derde keurlood is de functie niet zeker. Dit lood heeft op de voorzijde het wapen van Hoorn en op de achterzijde initialen HF en een jaartal (160?) (afb 6.86.3).⁵¹¹ Het zou kunnen dat we met een keurlood voor een haringnet te maken hebben. Uit Enkhuizen, de haringstad van Holland, kennen we talloze van dit soort keurloden. Tot nu toe zijn geen vondsten uit Hoorn bekend. Het keurlood heeft alle kenmerken van een dergelijk lood: het wapen van een stad, de initialen van de keurmeester en het jaartal van keuring. Aan de Westerdijk woonden ongetwijfeld personen die in de visserij actief waren.

Onder de vondsten is een fraaie messing passer aanwezig, een instrument dat vooral als kaartenpasser door zeevarenden werd gebruikt (afb 6.86.4).⁵¹² Verder kunnen nog een duitje uit Deventer van rond 1628 (afb 6.86.5)⁵¹³ en een miniatuur treeft van tin/lood, een leuk stukje kinderspeelgoed, worden vermeld (afb 6.86.6).⁵¹⁴ Van der stortgrond, mogelijk van deze percelen, komt nog een tweede miniatuur treeft (afb 6.86.7).⁵¹⁵

Tot slot is een stijgjijzer onder de vondsten aanwezig (afb 6.86.8).⁵¹⁶ Dit voorwerp wordt ook wel een balkenvlotterspoor genoemd. Het werd onder de schoen of laars bevestigd en had aan de onderzijde twee punten. Het voorkwam uitglijden op natte stammen op een houtvlot en werd gebruikt door vlotters in de haven om balken uit een schip, die in het water gelost werden, bij elkaar te drijven tot een vlot en naar de houtwal te transporteren.⁵¹⁷ Zoals we mooi kunnen zien op de stadsplattegrond van Blaeu, die is uitgegeven in 1649, waren er langs de Westerdijk uitgebreide houtwallen.

6.5 Fase 5 en 6 (1650-1750 en 1750-1825)

In fase 5 stonden er nog twee huizen op deze percelen. Ergens rond 1700 is het huis op perceel 3 gesloopt. Het huis op perceel 3 veranderde waarschijnlijk in een paardenstal, zoals uit de historische reconstructie blijkt. Een onderdeel van paardentuigage op dit perceel laat zich daardoor goed verklaren (afb 6.87).⁵¹⁸

6.5.1 Perceel 2

Dat in deze periode nog altijd een huis op dit perceel stond, blijkt uit de vondsten uit een latrine achter het huis.

Latrine

Achter de noordoosthoek van het huis heeft een latrine gestaan. Hierbij is gebruik

Afb 6.87 Paardentuigage.

Afb 6.88 (volgende pagina) Voorwerpen van keramiek uit latrinekuil S162, 18de eeuw.

511 133-M01. Zie ook: 249-M01.
512 177-M01
513 248-M01
514 226-M01
515 244-M01
516 129-M
517 www.historisch-zaandam.nl/object/
518 103-M01

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

gemaakt van een muur van de afgebroken leerlooiersbak. Hier tegenaan is een muur gebouwd van maximaal zes lagen bakstenen (S166, rode bakstenen van 20x9,5x4 en 17x8x3,5 cm en gele bakstenen van 17x7,5x3,5 cm). De bakstenen zijn hergebruikt. Op de bakstenen muren heeft een houten secreet gestaan van ongeveer 1 bij 1 meter. De poepdoos in het secreet loosde eenvoudig in een kuil eronder (S162). Hierin bevond zich niet alleen beergrond, maar ook grijs zand met rode plavuizen (22x22x2,5 cm). Een grondmonster van de beer is botanisch onderzocht.⁵¹⁹ Uit de kuil met beer komt een klein aantal voorwerpen van keramiek en glas.⁵²⁰ Uit de vondsten blijkt dat de latrine rond 1800 buiten gebruik is gesteld.

Keramiek⁵²¹

Bij de keramiekvondsten zijn minstens 20 objecten te onderscheiden. Daarnaast zijn fragmenten van tabakspijpen gevonden.⁵²² Hoewel de datering van de vondsten enigszins uiteen loopt, moet op basis van het vondstmateriaal het buiten gebruik raken van de latrine hebben plaatsgevonden eind 18de eeuw.⁵²³ Diverse tabakspijpen dateren uit de laatste twee decennia van de 18de eeuw.

Opvallend is dat veruit de meeste keramiekscherven bestaan uit verfijnde baksels als porselein, industrieel vervaardigde keramiek en tinglazuuraardewerk. Grovere keramieksoorten als steengoed en rood- en witbakkend aardewerk zijn met zeer kleine hoeveelheden vertegenwoordigd. Van steengoed is een scherf van een kan uit het Westerwald op te merken. Een laat 18de-eeuws product is een scherf van een kachelpan (w-kap-2) van zogenaamde "Frankfurter waar". Dit type verfijnd kookgerei kwam rond 1760 op de markt en sloot goed aan op de toenemende belangstelling voor het fornuis onder Nederlandse huishoudens. In eerste instantie werd het geïmporteerd vanuit Duitsland, maar al snel begonnen pottenbakkers in Nederland dit populaire aardewerk te kopiëren.⁵²⁴

Het tinglazuuraardewerk is vertegenwoordigd met minimaal twee onbeschilderde borden (f-bor-2) met een platte bodem (afb. 6.88.1)⁵²⁵, een bord (f-bor-7) op een standring versierd met blauw geschilderde florale motieven in Chinese stijl, een fragment van een scheerbekken en vermoedelijk de bodem van een tabakspot van faience.

In verhouding tot de andere keramieksoorten is opmerkelijk veel Chinees porselein in de beergrond terechtgekomen. Het gaat om drie schoteltjes (p-bor-1, p-bor-6, p-bor-9), een fragment van een kom en zeven kopjes (p-kop-1, p-kop-4, p-kop-5). Daarbij zijn diverse bij elkaar passende sets te herkennen (afb. 6.88.2, 5, 6 en 7).⁵²⁶ Een groot deel van het Chinees porselein is vervaardigd in de vroege 18de eeuw, tijdens de regeerperiode van keizer Kangxi (1661-1722) (afb. 6.88.4).⁵²⁷ Het was al bijna antiek toen het als afval in de bodem belandde. Het meeste materiaal is in blauw beschilderd met een voorstelling van een tuin en florale motieven binnen panelen. Daarnaast komen ook twee kopjes voor die in het Imari-palet (onderglazuur blauw en overglazuur rood-goud) beschilderd zijn (afb. 6.88.8 en 9).⁵²⁸ Verder is een schoteltje van kapucijnerwaar tussen de vondsten aanwezig (afb. 6.88.3).⁵²⁹ Dit type porselein onderscheidt zich door de bruine sliblaag die op de buitenkant van het serviesgoed is

519 M36. De resultaten konden niet in dit rapport worden meegenomen.

520 V228

521 Determinatie en tekst: Wytze Stellingwerf

522 Zie determinatierapport Jan van Oostveen.

523 Een deel van de scherven dateert uit de late 16de eeuw; deze behoren niet tot dit vondstcomplex.

524 Meulen & van der Smeele 2012, 125-131.

525 V230-C01.

526 V228-C02, V228-C03, V228-C04, V228-C05.

527 V228-C01.

528 V228-C07, V228-C08.

529 V228-C06.

aangebracht. Een laatste Chinese porseleinsoort is te bestempelen als familie rose, herkenbaar aan de overglazuurbeschildering die hoofdzakelijk in roze tinten is aangebracht. Van dit type is slechts een klein randfragment van een schoteltje aangetroffen.

Tot slot zijn twee schotels (iw-bor-3) van Engels industrieel aardewerk op te merken (afb. 6.88.10).⁵³⁰ Het gaat om producten van creamware, een type verfijnd witbakkend aardewerk met een roomkleurig glazuur, dat rond 1760 door de Engelse pottenbakker Josiah Wedgwood werd geïntroduceerd. Enkele decennia later werd creamware op het gehele Britse eiland geproduceerd en in massa's naar Nederland geëxporteerd. De aanwezigheid van dit goed dateerbare creamware in combinatie met het Frankfurter waar en diverse tabakspijpfragmenten maakt aannemelijk dat de latrinekuil aan het einde van de 18de eeuw dichtgestort is.

Afb 6.89 Voorwerpen van glas uit latrinekuil S162, 18de eeuw.

Bij de tabakspijpen is interessant om te vermelden een tabakspijp met hielmerk PVW, die tussen 1783 en 1802 is vervaardigd door Pieter van Wijngaarden in Alphen aan de Rijn.⁵³¹ In

530 V228-C09, V228-C10.

531 Zie het specialistisch rapport van Jan van Oostveen cat.nr. 131.

deze tijd kwamen nagenoeg alle tabakspijpen uit Gouda en komen tabakspijpen uit andere productieplaatsen slechts incidenteel voor.

Glaswerk

De glasvondsten bestaan uit fragmenten van 17de-eeuwse kometenbeker (gl-bek-29)⁵³², twee roemers waaronder een draadschachtroemer (gl-roe-14)⁵³³ en diverse bekers (gl-bek-6)⁵³⁴ en kelkglazen (gl-kel-1, gle-kel-10)⁵³⁵ uit de 18de eeuw (afb. 6.89). Verder zijn scherven van een flesje en vensterglas gevonden.

Afb 6.90 Waterkelder S93.

6.5.2 Perceel 3

In de historische reconstructie is verondersteld dat het pand in 1733 in gebruik was als paardenstal. Deze functie verklaart het ontbreken van kuilen met huishoudelijk afval uit deze periode op dit erf.

Waterkelder S85

Achter het huis op perceel 4 is een waterkelder gemaakt (S85): een rechthoekige bakstenen bak met tongewelf en vierkante put (afb 6.90).

In de onderzijde van de bakstenen bodem van de waterkelder bevond zich een vierkant loden plaatje met rond gat (afb 6.91). Dit constructiedetail is de laatste jaren vaker waargenomen bij waterkelders in bijvoorbeeld Enkhuizen en Amsterdam en onlangs ook in Hoorn.⁵³⁶ In de bakstenen bodem zit een loden pijpje. De idee is dat dit pijpje bestemd was om tijdens de bouw grondwater de kelder in te laten wellen om de trasspecie onder water goed te laten

---

532 V228-G01.

533 V230-G01.

534 V228-G04.

535 V227-G02, V228-G03.

536 Schrickx 2020, 61-62.

uitharden.⁵³⁷ Volgens een publicatie over het Amsterdamse geotrooieerde cement uit 1792 was het gebruikelijk dat een nieuwe gemaakte regenbak eerst 6 weken onder water werd gezet.⁵³⁸ Hierna werd de waterkelder leeggepompt en werd een houten stop in het gat geslagen. Daarna werd een extra bakstenen vloer gelegd die het gat afdichtte. Hoewel dit een standaardmethode geweest moet zijn, is dit constructiedetail toch zelden archeologisch gedocumenteerd.

De waterkelder was gebouwd op een houten fundering, bestaande uit vier liggende balken met daarop planken (afb 6.92). Alle onderdelen waren van naaldhout. Twee monsters, één uit een balk en uit een plank, zijn dendrochronologisch onderzocht.⁵³⁹ Een

van beide levert geen datering op en het andere monster komt uit een boom die groeide in het zuiden van Noorwegen en is gekapt na 1611.⁵⁴⁰ De waterkelder kan dus ergens in de 17de eeuw zijn gemaakt, maar ook nog in de 18de eeuw. Zeker is dat de waterkelder is gemaakt na 1630 aangezien de kelder een afvalkuil (S97) met materiaal uit die tijd oversnijdt.

Afb 6.91 Onderkant van de bakstenen bodem van de waterkelder met loden plaatje.

Afb 6.92 De fundering van de waterkelder: een houten raamwerk.

De kelder is in de 19de eeuw deels dichtgegooid en buiten gebruik gesteld, vermoedelijk in 1881 toen een nieuw huis werd gebouwd. Uit de vulling komen diverse houten voorwerpen, waaronder drie knijpers, een fragment van een klomp en een aantal voorwerpen met onduidelijke functie (afb 6.93).⁵⁴¹ Een van deze is een eenvoudig versierde houten plank (42x25 cm) met drie

537 Gawronski & Jayasena 2016, 45.

538 Van der Hart 1792, 8.

539 M19 en M20

540 Van Daalen 2020.

541 V123. Deze zijn na determinatie gedeselecteerd.

bevestigings draadnagels, die de bovenkant van een eenvoudig meubel zou kunnen zijn. Een ander voorwerp is een houten deksel met scharnieren (35x23,5 cm).

Afb 6.93 Diverse vondsten van hout uit de waterkelder, eind 19de eeuw.

6.6 Fase 7 (1825-1881)

In deze periode is de bebouwing aan de hand van het kadaster te volgen. Perceel 2 was onbebouwd en bij het huis op perceel 3 hoorde nu een groot stuk grond.

6.6.1 Perceel 2

Waterput S119 bleef in gebruik tot in de 19de eeuw, want in de vulling zijn vondsten uit de tweede helft van de 19de eeuw gedaan. Ze worden besproken in hoofdstuk 8.

Binnen de contouren van het afgebroken huis is een drietal zalfpotjes gevonden. De overige vondsten wijzen erop dat deze hier in de eerste helft van de 19de eeuw in de bodem zijn

beland.⁵⁴² De vondsten uit V193 worden in hoofdstuk 8 besproken.

Het eerste zalfpotje is opmerkelijk omdat deze is voorzien van een opdruk met "Chardin Hadancourt, P.f.m. a Paris" (afb 6.94.1).⁵⁴³ In de verzamelaarswereld zijn dit soort potjes bekend, maar ze zijn zeldzaam en ook als bodemvondst komen ze zelden voor.⁵⁴⁴ Chardin en Hadancourt waren bekende namen van parfumiërs in Parijs. Rond 1809 kwam een gezamenlijke firma tot stand aan de Pont St Michel, die zich specifiek op goedkope parfums voor de lagere en midden klasse zou hebben gericht.⁵⁴⁵ Het hier gevonden potje dateert ergens uit de 19de eeuw en toont aan dat de Parijse producten ook hier verkrijgbaar waren. Naar de inhoud van het potje kunnen we slechts gissen.

Afb 6.94 Zalfpotjes, gevonden op perceel 2.

Een tweede zalfpot is gemaakt van steengoed in het Westerwald in Duitsland (afb 6.94.2).⁵⁴⁶ Hoewel deze potjes naar we mogen aannemen massaal zijn vervaardigd, komen we ze niet vaak als archeologische vondst tegen.

Het derde zalfpotje is een exemplaar van Delfts wit aardewerk (afb 6.94.3).⁵⁴⁷ Het betreft een

542 V192

543 193-C01. De tabakspijpen uit V193 dateren tussen circa 1830 en 1860.

544 <http://www.ointmentpots.com/delftware>

545 <https://houbigantperfumes.blogspot.com/p/history.html>

546 192-C01

547 192-C02

zalfpotje van een laag model, die een algemene verschijning onder de bodemvondsten is. Een vierde potje is afkomstig van de stortgrond in werkput 8 en komt dus van hetzelfde perceel (afb 6.94.4).⁵⁴⁸ Ook dit is een opvallende vondst. Het potje heeft op het eerste gezicht het model van een zalfpot, namelijk een cilindrisch potlichaam. Het potje is echter massief en heeft bovenin een klein bakje. Uitwendig is het felgroen geglazuurd van het bakje is wit van kleur. Doordat het voorwerp massief is, blijft het zeer goed staan. In Rijksmuseum Boerhaave bevinden zich diverse van dit soort potjes in de collectie onder de noemer likkepot. Dit is volgens het Woordenboek der Nederlandse Taal (WNT) "Benaming voor zekere, in een potje verkochte geneesmiddelen, bestaande uit een mengsel van honig, verdikte suiker, of iets dergelijks, en andere stoffen, die men alstware likkende kan innemen". Aan welke bewoner we deze vondsten mogen koppelen, is vooralsnog onduidelijk.

Achterop het perceel lag een afvalkuil (S124) met materiaal uit de periode 1850-1880. De vondsten worden in hoofdstuk 8 besproken. Het is niet duidelijk aan welke bewoner we de voorwerpen kunnen koppelen.

6.6.2 Perceel 3

Het huis op perceel 3 was een tijd lang een stal en is op zeker moment omgebouwd tot woonhuis. In 1806 had Gerrit Stieltjes hier een huis en hij wordt al in 1784 als belending van een pand (de Everdoekse Fabriek) aan de Geldersesteeg genoemd. Zijn perceel moet zich een flink stuk richting het oosten hebben uitgestrekt, wat op de kadastrale kaart van 1823 ook het geval is. Het huis is in 1875 verbouwd en in 1881 gesloopt.

Puinkuil S92

Op het erf was een zeer langgerekte puinkuil aanwezig. Een deel van de kuil is opgegraven in werkput 5; het vervolg van het spoor is digitaal ingemeten tijdens de aanleg van de bouwput. Hieruit blijkt dat de kuil een minimale lengte van 8 meter had en een breedte van ongeveer 70 cm. Het spoor was slechts circa 30 cm diep en opgevuld met puin, mortel en fragmenten van wandtegels. Mogelijk betreft het afbraakpuin van het huis op dit perceel. De wandtegels zijn van belang voor ons beeld van het interieur van het huis.

Uit deze puinkuil zijn de scherven van minimaal 46 tegels verzameld (V117). Diverse tegels konden compleet worden samengesteld. Opvallend is dat diverse exemplaren vorstschade vertonen, veroorzaakt door de ondiepe ligging van de kuil onder het maaiveld.

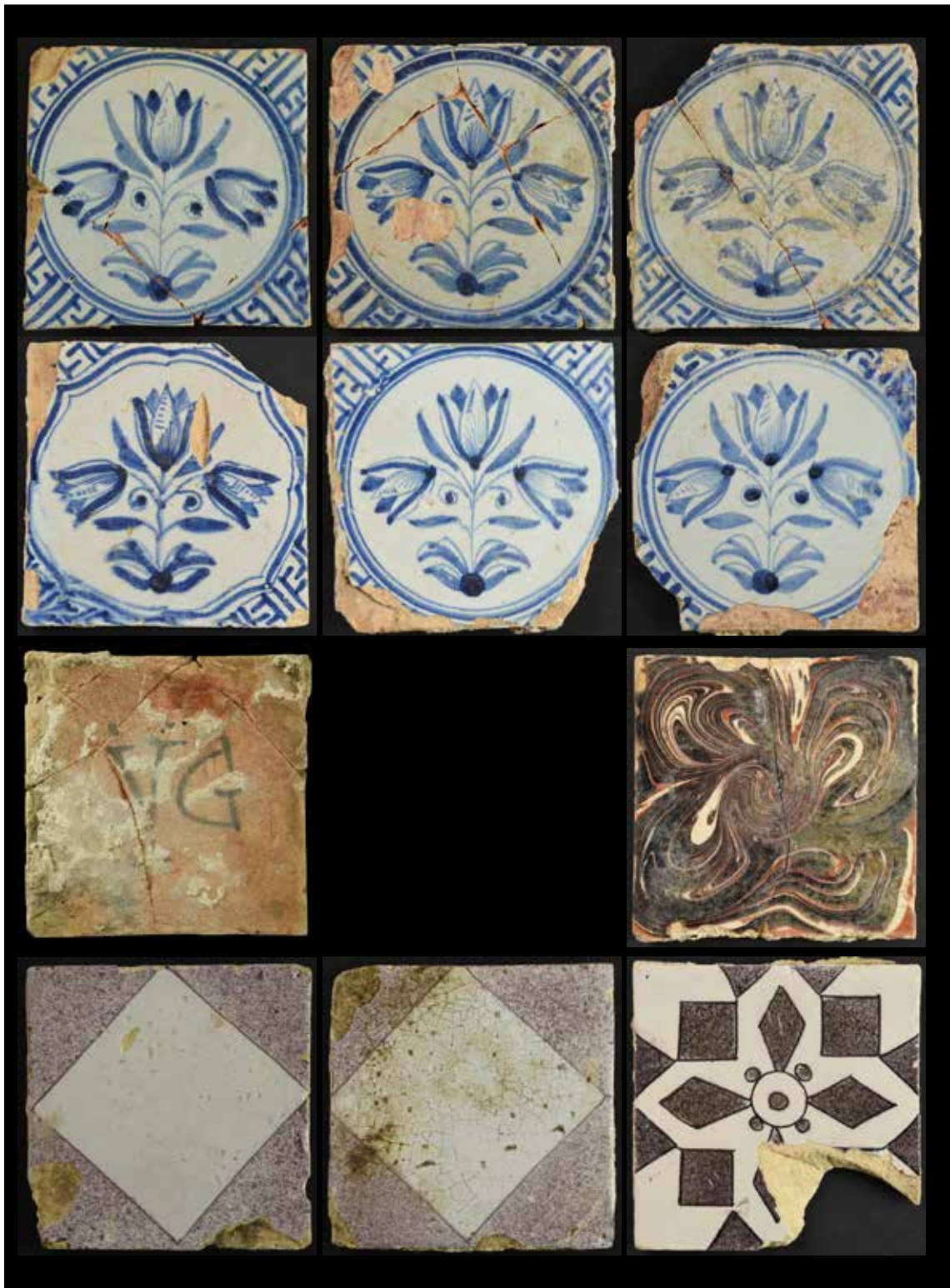
Minimaal 21 tegels zijn voorzien van een decor met drietulp binnen een cirkel met meanders in de hoeken (130x130x10 mm, afb 6.95). In een enkel geval is in plaats van een cirkel een meandervormige omlijsting aanwezig. Dit type tegel is massaal gemaakt tussen circa 1630 en 1660⁵⁴⁹ en het is op basis van de wijze van beschildering onmogelijk door middel van de tegels aan een productieatelier toe te schrijven. Vooralsnog zijn er geen duidelijke aanwijzingen dat dit type tegel in Hoorn is gemaakt. In dit geval is er een belangrijke aanwijzing voor de productieplaats op de achterzijde van een van de tegels te vinden: een schildersmerk met de initialen YG (afb 6.95).⁵⁵⁰ Schildersmerken komen zo nu en dan op tegels voor. Op de achterzijde van een tegel met drietulp is in Hoorn eenmaal eerder een merk geconstateerd, namelijk de initialen PG (afb 6.96). Deze tegel is gevonden in een kelder in een pand aan de Nieuwendam.

---

548 248-C01

549 Er bestaat een tegel met drietulp en jaartal 1645. Pluis 1998, 73.

550 117-BK01

Afb 6.95 Wandtegels met drietulp binnen accolade met meanders in de hoeken, 1630-1660. Op de achterzijde van een van de tegels staat een schildersmerk.

Een tweede groep tegels omvat minimaal 17 exemplaren. Deze tegels zijn voorzien van een ruit met mangaankleurige gesprenkelde hoeken (127x127x11 mm). De neiging bestaat deze tegels in de 18de eeuw te plaatsen, maar ze werden al in de tweede helft van de 17de eeuw gemaakt. Pluis vermeldt dat de hoeken tot circa 1700 werden 'getippeld' (met een penseel aantippen) en daarna gesprenkeld (op de tegel spatten door met een mes over een in verf gedoopte borstel

Afb 6.96 Wandtegel, gevonden aan de Nieuwendam, met schildersmerk PG.

te strijken).⁵⁵¹ Uit een slootvulling achter de Drieboomlaan met veel vondstmateriaal uit de periode 1650 tot 1690 komen bijvoorbeeld fragmenten van dit type tegel.⁵⁵²

Twee tegels hebben een mangaankleurig sterpatroon (129x129x8 mm), een decor dat is te plaatsen in de 18de eeuw. Twee tegels zijn beschilderd met herders in een landschap met spinnenkoppen in de hoeken. Tot slot is één tegel voorzien van een gemarmerd decor (130x130x10 mm) en deze valt te plaatsen in de tweede helft van de 17de eeuw.

De tegels zijn waarschijnlijk in de 19de eeuw weggegooid, maar horen als bouw materiaal bij eerdere fasen van het huis.

6.7 Fase 8 (na 1881)

In 1881 werd een nieuw huis met een bijbehorende schuur op de percelen 2 en 3 gebouwd in opdracht van Andries Ameroos.

Van beide gebouwen zijn geen sporen aangetroffen. Ze zijn in 1984 gesloopt om plaats te maken voor twee nieuwe huizen op betonnen palen. Wel zijn een waterput met houten tonnen en een waterkelder gevonden, die bij dit huis moeten behoren. Waarschijnlijk was de waterkelder de opvolger van de waterput.

Waterput S115

De waterput is gemaakt in 1881 (afb 6.97). Deze put bestond uit twee tonnen op elkaar, beide met duigen van eikenhout en ijzeren banden. De onderste ton was opgevuld met grond en grof puin. Van beide tonnen is een monster dendrochronologisch onderzocht, maar dit heeft in beide gevallen geen datering opgeleverd.⁵⁵³ Uit deze tonput komen veel voorwerpen die dateren uit de late 19de en vroege 20ste eeuw, waarvan een selectie is meegenomen, zoals een complete bijl met houten steel en een hamer (afb 6.98).⁵⁵⁴ Tot de vondsten die niet zijn bewaard horen twee verfemmers, een houten deksel en diverse voorwerpen van emaille.

551 Pluis 1998, 329.

552 Schrickx en Stellingwerf 2020, 109.

553 M25 en M26

554 V167

Afb 6.97 Aanzicht van waterput S115. In het profiel is tevens een van de kuilen van de leerlooierij te zien, met onderin een laag run.

Afb 6.98 Diverse voorwerpen uit waterput S115, begin 20ste eeuw.

Een van de vondsten die wel is meegenomen, is een complete glazen fles met porselein beugeldop (afb 6.99).⁵⁵⁵ Op de dop staat HENDR DIJKSTRA AMSTERDAM. In 1897 opende Hendrik Dijkstra een handel in flessen aan de Nieuwezijds Voorburgwal in Amsterdam.⁵⁵⁶

555 167-G01
556 <https://www.dijkstra.net/historie>

In 1924 veranderde de naam in N.V. Glashandel Dijkstra Vereenigde, waarmee we de hier gevonden fles tussen 1897 en 1924 kunnen dateren. Het bedrijf bestaat nog altijd, nu onder de naam Dijkstra Vereenigde en is gevestigd in Lelystad. Het richt zich op glasverpakkingen en laboratoriumapparatuur. De naam op de dop betreft hier dus de leverancier van de fles en geeft niet aan welke brouwerij de fles heeft gevuld.

Uit deze put komt een van de meest opmerkelijke vondsten van de opgraving: een emaille beker ter gelegenheid van de kroning van tsaar Nicolaas II van Rusland en Tsarina Alexandra Feodorovna in 1896 (afb 6.100).⁵⁵⁷ De beker heeft een witte ondergrond met rode en blauwe versiering en details in goud.

Op de ene zijde staan de initialen van de tsaar (NII) en tsarin (A) en aan de andere zijde is de Russische adelaar afgebeeld. Deze beker wordt ook wel de 'Bloedbeker' genoemd naar het feit dat bij het uitreiken van deze beker als geschenk aan de bevolking op 18 mei 1896 in Moskou in de verdrinking om de beker te bemachtigen duizenden mensen

de dood vonden. Emaille was toen nog heel nieuw en bijzonder en er waren dan ook zeer veel mensen, naar verluid meer dan een half miljoen, naar de uitreiking gekomen. Er brak totale paniek en chaos uit en het uitreiken van de bekers werd onmiddellijk gestopt. Dit drama vond plaats op het Chodynkaveld, waar normaal militaire oefeningen werden gehouden en waar talloze loopgraven lagen. De gebeurtenis staat bekend als de Chodynkatragedie en gaf de tsaar direct een slechte naam.

Deze bekers duiken zo nu en dan op in de Nederlandse antiekhandel. Enkele jaren geleden was in het nieuws dat in het depot van het MuzeeAquarium in Delfzijl in een doos met 'rommel' een kroningsbeker was gevonden. Deze Russische bekers verschenen al direct in 1896 op de Nederlandse markt, zoals uit berichten uit die tijd blijkt. De verklaring voor de vondst in Hoorn is mogelijk nog anders. Een zakenman in Den Haag kocht in 1898 de resterende bekers in Rusland op (er zouden er 600.000 zijn gemaakt) en gebruikte deze als inhuldigingsbekers voor Wilhelmina door het Nederlandse wapen over de Russische adelaar en het portret van Wilhelmina over de initialen van de tsaar en tsarin te plakken (afb 6.101).⁵⁵⁸ Deze bekers werden in den Haag verkocht als 'echte Russische echt geëmailleerde kroningsbekers' voor slechts 30 cent (afb 6.102). De plaatjes vielen er na verloop van tijd af of werden eraf gehaald.

Afb 6.99 Glazen fles met porseleinen beugeldop van de firma Dijkstrea in Amsterdam, 1897-1924.

557 167-M01

558 <https://denroncollections.nl/de-russische-wilhelmina-beker/>

Afb 6.100 Kroningsbeker van tsaar Nicolaas II van Rusland en tsarina Alexandra Feodorovna uit 1896.

In de bodem zullen deze plaatjes ook zeker vergaan. Originele Wilhelmina bekers zijn daardoor nauwelijks meer te vinden, maar wel de onbeplakte kroningsbekers. Naar alle waarschijnlijkheid verklaart dit de vondst van de Russische beker in een put aan de Westerdijk.

Waterkelder (S94)

De waterput met tonnen is vervangen door een bakstenen waterkelder. Deze kelder stond nog vol water en is dus niet dichtgegooid bij buiten gebruik stelling.

Afb 6.101 Tot inhuldigingsbeker van koningin Wilhelmina in 1898 omgebouwde Russische kroningsbeker.

**Echte Moskouer
KRONINGSBEKERS,**
die door de gebeurtenissen van onlangs een **Historische vermaardheid** hebben verkregen, worden tegen de *goedkoopste* prijzen door mij geleverd.
Wederverkoopters, Winkeliers in het groot, Exporteurs enz. verkrijgen de allerlaagste uitzonderingsprijzen, en worden verzocht bij aanvraag het benodigde aantal te willen opgeven.
ALEXANDER OTTO, Karlsbad (Bohemen).
[7012]

KRONINGSBEKERS

Van af **Maandag a. s.** zijn voor den spotprijs van **30 et.** per stuk te verkrijgen de **echte Russische echt gemailleerde Kroningsbekers**, versierd met het prachtige en nieuwe portret der Koningin en Nederlandsch wapen.

Daar er maar een beperkt aantal te verkrijgen is, wordt men beleefd verzocht spoedig zijn inkoop te doen.

Deze bekertjes werden ten tijde van de Czaarfeesten in Rusland verkocht voor een Roebel.

Alleen te verkrijgen voor Den Haag en Omstreken in (12480)

KLAASSEN'S
Feestmagazijnen,
Prinsstraat 23-25,
DEN HAAG.

Afb 6.102 Krantenadvertenties uit 1898 met de verkoop van de bekertjes.

7. Perceel 4 en 5

Perceel 4 en 5 waren net als perceel 2 en 3 lange tijd in handen van één eigenaar. Deze liet een huis bouwen dat beide percelen besloeg (afb 7.1). Het zou kunnen dat Harmen Lubbertsz Hulleman de opdrachtgever was. Van dit huis zijn alle buitenmuren gedocumenteerd, evenals een binnenmuur die het pand in twee vertrekken verdeelde.

Afb 7.1 De opgraving kijkend richting het noorden, met de muren van het dijkhuis dat eind 16de eeuw is gebouwd.

7.1 Fase 2 en 3 (1525-1590)

Op deze percelen zijn geen sporen en vondsten aangetroffen die duidelijk zijn te plaatsen in fase 1, 2 of 3. De enige vondst die vermeld kan worden is een zilveren groot die is geslagen onder Filips de Schone rond 1489-1492 (afb 7.2).⁵⁵⁹ Op het perceel was geen bebouwing aanwezig. Vanwege het ontbreken van resten uit die perioden is gekozen dit deel van het terrein niet grootschalig te verdiepen, maar het onderzoek te concentreren op de belendende percelen aan de noordzijde. Aannemelijk is dat zich op dit deel van het terrein wel mestkuilen en afvalkuilen hebben bevonden.

Dat ook op dit perceel afval in de 16de eeuw is beland blijkt uit de vondsten uit de diepst gedocumenteerde laag in profiel 2. Deze laag (bovenzijde -0,70 NAP, wat overeenkomt met de verbreding van de dijk in de 16^{de}

Afb 7.2 Zilveren groot van Filips de Schone, circa 1489-1492.

559 45-M02

Afb 7.3 Voorwerpen van metaal uit de 16de eeuw.

eeuw) bestond uit donkerbruin organisch materiaal met iets puin van bakstenen, dakpannen (golfpan en daktegel) en leisteen.⁵⁶⁰ Hieruit is een klein aantal scherven keramiek verzameld van onder andere een bakpan, twee borden en een kom van roodbakkend aardewerk en een kan van steengoed. Een van de borden behoort tot het Noord-Hollands slibaardewerk en deze vondst toont aan dat het materiaal uit het laatste kwart van de 16de eeuw dateert. Uit deze laag komen enkele voorwerpen van metaal, waaronder een klein snorrelood (afb 7.3.2)⁵⁶¹,

560 V88
561 88-M02

een spinlood (afb 7.3.3)⁵⁶², een messing riemhanger (afb 7.3.4)⁵⁶³, een miniatuur treeft van tin/lood (afb 7.3.5)⁵⁶⁴, een messing voorwerp met onbekende functie (afb. 7.3.6)⁵⁶⁵ en een rond lijstinsigne met een haakje aan een kleine ronde speld (afb 7.3.1).⁵⁶⁶ De neiging bestaat dit soort kleine spelden van tin/lood, verwant aan de profane insignes, in de 15de eeuw te plaatsen, maar we vinden ze vaker in contexten uit de late 16de eeuw.

7.2 Fase 4 (1590-1650)

7.2.1 Huis

Kelder

Rond 1590 is een huis van 9,50 meter lengte (NZ) en 4,40 meter breedte (OW) op de Westerdijk gebouwd (afb 7.4). Dit huis stond evenwijdig aan de dijk en liep over de perceelsgrens van de percelen 4 en 5 heen. Beide percelen waren dus in handen van dezelfde eigenaar. We kunnen dit huis zien op de stadsplattegrond van Velius uit 1615, die - zoals eerder in dit rapport aangegeven - goed op de hoogte was van de situatie ter plekke omdat hij zelf een tuin vlakbij bezat. Het huis staat op deze stadsplattegrond inderdaad over een perceelsgrens heen getekend.

Zeer bijzonder is dat het opgaand muurwerk van de volledige begane grond nog aanwezig was. Dit komt doordat er tijdens de bouw een groot niveauverschil bestond tussen het loopniveau op de dijk aan de voorkant van het huis en het loopniveau op het erf achter het huis. Vanaf de voorkant gezien was sprake van een kelder, maar vanaf de achterkant gezien kunnen we beter van een souterrain spreken. Door ophogingen van het maaiveld verdween de ruimte volledig onder de grond en was inderdaad sprake van een kelder, met ongetwijfeld veel wateroverlast tot gevolg. Men besloot deze ruimte dichte storten en dit verklaart waarom het muurwerk tot grote hoogte nog aanwezig was in de bodem. Niet eerder is dat bij een opgraving in Hoorn het geval geweest. Normaal resteren uitsluitend de funderingen. Het opgraven van dit pand was lastig door de grote hoogteverschillen en de documentatie was tijdrovend. In dit geval kunnen we echt spreken van bouwhistorie.

De westmuur van het huis is voorafgaand aan het slaan van de damwand gedocumenteerd en is in de bodem behouden gebleven. De andere muren zijn verwijderd ten behoeve van de aanleg van de bouwput.

Bij verwijderen van de achtermuur (S45) is geconstateerd dat deze is gebouwd op dunne palen (diameter 10 tot 15 cm) die ongeveer 65 cm uit elkaar stonden (S78). Een monster van een van deze palen is houtanatomisch onderzocht en het blijkt om essenhout te gaan.⁵⁶⁷ Dit hout is niet geschikt voor dendrochronologisch onderzoek.

De onderkant van het muurwerk bevond zich op -1,40 NAP. Het oudst vastgestelde loopniveau op het erf lag op ongeveer -0,20 NAP, wat inhoudt dat in die tijd een bouwput van meer dan een meter diep is gegraven. Het loopniveau in de kelder kwam op circa -0,80 NAP te liggen, dus zo'n 60 cm lager dan het loopniveau op het erf. Vandaar dat we aan deze kant van een souterrain kunnen spreken.

---

562 88-M03
563 88-M04
564 88-M05
565 88-M06
566 88-M01
567 M6. Van Dalen 2020.

Afb 7.4 Het dijkhuis met in de achtergevel dichtgezette raamopeningen en een deuropening. Het muurwerk was tot meer dan twee meter hoogte aanwezig.

De buitenmuren van de kelder (S3, S11 en S45) waren anderhalfsteens dik en werden naar onderen door enkele versnijdingen breder. De noordelijke zijmuur (S18) was steeds breed en gebouwd tegen de muur van het buurpand op perceel 3. Alle muren waren opgebouwd uit rode bakstenen van 16,5x8x4 cm tot 17x8x4 cm met kalkmortel (tienlagenmaat 46 cm). Dit baksteenformaat wijst op een datering in de vroege 17de eeuw. De binnenzijde van de muren van de kelder was aangesmeerd met mortel. De wanden waren niet betegeld.

Het kelder was door middel van een steens tussenmuur (S15) verdeeld in een grote (inpandig 6 bij 4 meter) en een kleine kamer (inpandig 3 bij 4 meter). In deze tussenmuur was een doorgang aanwezig. Bijzonder is dat de houten dorpel en een deel van de houten stijlen (52 cm hoog) van het deurkozijn (S71) nog aanwezig waren (afb 7.5). Zelfs de onderste plank van de deur was nog aanwezig. Bij een ophoging van de vloer zijn deze eenvoudig onder de grond verdwenen. De deuropening had een breedte van 85 cm. De dorpel was gefundeerd op brokken rode bakstenen met daaronder enkele dwars gelegde eiken plankje

De diverse houten onderdelen van het deurkozijn zijn meegenomen en in het archeologisch depot bekeken. De stijlen (M8 en M9) waren door middel van pen-gat-verbindingen met eiken toognagels aan de dorpel (M12) verbonden. In de oostelijke stijl (kant achtermuur) zat een ijzeren duim, waar het scharnier van de deur heeft gezeten. Van de deur resteerden een horizontale plank (M11) en enkele restanten van verticale planken (M10), alles van dun radiaal gezaagd eikenhout (wagenschot). Op de horizontale plank waren parallelle groeven te zien.

In de deuropening bevond zich verder een naaldhout plank die hierin als schot is gezet voorafgaand aan de vloerophoging (M7).

Bij alle houten onderdelen ontbreekt spinthout. Drie monsters zijn dendrochronologisch onderzocht, maar de dateringen voegen niets toe aan het veronderstelde bouwjaar.⁵⁶⁸ Het hout is namelijk afkomstig uit bomen die zijn gekapt na 1491 en na 1513. Het hout was afkomstig uit het noorden van Duitsland (omgeving Hamburg) en het oosten van Polen.⁵⁶⁹

Aan de zuidkant van de tussenmuur, naast de doorgang tussen beide kamers en binnen de grote kamer, was over een lengte van 1,60 meter een uitgebouwde kwartronde boog aanwezig (afb 7.6). Hierop steunden de stookvloer en de wangen van de schouwboezem op de eerste verdieping van het pand. In de kelder zelf was geen hardplaats aanwezig.

In de achtergevel waren twee dichtgezette ramen en een dichtgezette deuropening aanwezig (afb 7.7). Bij volstorten van de kelder verloren deze hun functie. In de kleine kamer was een raam aanwezig en in de grote kamer een deur en een raam. De deur zat ongeveer halverwege de achtergevel.

De deuropening had een breedte van 68 cm en de hoogte is niet bekend (het dichtgezette gat

Afb 7.5 In de deuropening tussen beide ruimtes bevonden zich nog de houten drempel, een deel van de houten stijlen van het deurkozijn, en de onderkant van de houten deur.

⁵⁶⁸ M7, M8 en M10.1. Van Daalen 2020.

⁵⁶⁹ Van Daalen 2020.

Afb 7.6 De binnenmuur met aanzet van een boog, ter ondersteuning van de haardplaats en schoorsteen op de eerste verdieping.

Afb 7.7 De achtergevel met dichtgezette raamopeningen en een deuropening.

had een hoogte van 95 cm). De onderkant van de deuropening lag niet op hetzelfde niveau als de vloer in de kelder en de dorpel in de deuropening in de tussenmuur van de kelder, maar ongeveer 90 cm hoger (op +0,10 NAP). Dit houdt in dat men eerst een trappetje af moest om in de ruimte te komen. Resten van een bakstenen trap zijn niet gevonden, zodat we moeten aannemen dat er een houten trap was. Beide ramen hadden een breedte van 80 cm en een hoogte van 60 cm.

De kelder was waarschijnlijk vanaf de eerste verdieping toegankelijk in de zuidoosthoek. Op die plek waren in de achtergevel twee balkgaten aanwezig, die vermoedelijk samenhangen met de constructie van een houten trap.

Afb 7.8 Het dijkhuis, kijkend richting het zuidwesten, tijdens de waarneming voorafgaand aan de opgraving. In de voorgevel zijn de balkgaten te zien. Deze muur is in de bodem behouden gebleven; de damwand is aan de binnenzijde van deze muur gezet.

Eerste verdieping

Van de westmuur aan de kant van de Westerdijk resteerde het meeste van het opgaand muurwerk doordat hier het maaiveld (de dijk) tijdens sloop het hoogst lag (afb 7.8). In de muur waren de balkgaten van de zolderbalken van de kelder duidelijk zichtbaar (S14). In totaal

zijn zeven balkgaten vastgesteld, maar uit de onderlinge afstanden kunnen we afleiden dat het pand tien balken heeft gehad. De bovenzijde van de balkgaten bevond zich op ongeveer +1,09 tot +1.26 (waarschijnlijk ongelijk door verzakking). Uit de breedte van de balkgaten valt af te leiden dat de balken wisselende breedtes hadden (16 tot 22 cm). In sommige balkgaten lagen stukken plavuiz of daktegel, een gebruikelijk wijze om balken op de juiste hoogte te stellen. Uit de balklaag valt af te leiden dat de kelder een hoogte had van ongeveer 1,90 meter.

Bij de westmuur resteerde ook een deel van het opgaande muurwerk van de eerste verdieping, met een maximale hoogte van ongeveer 70 cm. Het opgaand muurwerk was steeds breed waardoor op het niveau van de balken een rand van een halve steen breed (versnijding) in de muren aanwezig was. Op deze rand lagen her en der plavuizen. Het lijkt logisch dat op de houten balken een houten vloer heeft gelegen. Het zou kunnen dat op de houten planken een laag mortel is gesmeerd waarop plavuizen zijn gelegd, zodat de kamer een stenen in plaats van houten vloer had.

De westmuur was aangesmeerd met mortel en hierop waren de afdrucken van wandtegels te zien, waarschijnlijk een plint.

Halverwege de westmuur van de grote kamer was de aanzet van een steeds brede binnenmuur te zien (S13). Waarschijnlijk was het huis dus op de eerste verdieping verdeeld in drie kamers.

Op de eerste verdieping was er een uitgang in de achtergevel. Waarschijnlijk heeft deze altijd geheel aan de noordkant van de gevel gezeten. Zeker is dat daar een deur zat in de 18de/19de eeuw (zie onder). Dat dit al eerder het geval was blijkt uit een pad dat vanuit de achtergevel richting het achtererf liep. Van dit pad resteerde een pakket schelpgruis (S104) met daarop een stukje bestrating van rode bakstenen van 19x9,5x4,5 cm (S106, afb 7.9). Het kon tot in ieder geval 7,5 meter uit de achtergevel worden gevolgd. Het lag rond 0 NAP.

Op dit straatje is wat afval gevonden: scherven van roodbakkerd aardewerk, witbakkend aardewerk, steengoed, majolica, Weser-aardewerk, Italiaans tinglazuuraardewerk en een tabakspijp.⁵⁷⁰ Tevens komt uit het schelpgruis een keurlood met een huiskerk en de initialen HE, een deelbewerkerlood uit de lakennijverheid (afb 7.10).⁵⁷¹ Dit materiaal dateert uit de eerste helft van de 17de eeuw en dateert dus uit de eerste gebruiksfase van het huis.

Afb 7.9 Pad S104 met bestrating van bakstenen.

---

570 V130
571 131-M01

Interieur

Pal naast muur S46 (de binnenmuur) is een tegel gevonden, die is voorzien van een zeldzaam decor, maar de tegel is helaas niet compleet bewaard gebleven (afb 7.11).⁵⁷² Op de tegel is veelkleurig een goudsbloem geschilderd. De goudsbloem was een sierplant uit het Middellandse Zeegebied, die ook vanwege medicinale werking werd gekweekt. Volgens Den Nederlandtsen Hovenier uit 1669 werden de oranje bloemen ook gebruikt om boter te verven, een misleiding om gras- of zomerboter te imiteren. De goudsbloem komt veel voor in bloemenvazen op tegels, maar is als vrijstaande bloem op een tegel een zeldzaamheid. De tegel is in dit geval voorzien van Franse lelies in de hoeken, die zijn uitgevoerd in de kleuren blauw, okergeel en bruin. De bloem heeft opvallend gelobde bladeren, iets wat in het echt niet zo is. Deze schildersvrijheid zien we vaker bij bloemen op tegels, bijvoorbeeld ook bij de bolderik.⁵⁷³

Afb 7.10 Keurlood, 1600-1650.

Afb 7.11 Wandtegel met goudsbloem, 1620-1650.

Ophogingen vloeren

Binnen de onderste vullagen van de kelder is een profiel gezet. Op een diepte van circa -0,80 NAP begon de dijkophoging, bestaande uit grijsbruine organische klei (S67). Hieruit zijn geen vondsten verzameld. Hier bovenop zijn scherven keramiek gevonden, namelijk van bakpannen, een grape, een vetvanger en een vuurstolp van roodbakkend aardewerk.⁵⁷⁴ Dit materiaal dateert van voor de bouw van het huis. De scherven laten zich ruwweg plaatsen tussen 1525 en 1575. Op dit niveau heeft het oudste vloerniveau van de kelder gelegen. Vondsten die duidelijk te koppelen zijn aan deze eerste gebruiksfase ontbreken. Wel is een hoefijzer gevonden, waaruit we overigens niet kunnen concluderen dat het gebouw in gebruik was als paardenstal (afb 7.12).⁵⁷⁵ Wel dat de eigenaar kennelijk een paard had.

Vervolgens is opgehoogd met lichtgrijs zand, puin en mortel tot een niveau van -0,45 NAP (S66). Hierop heeft waarschijnlijk een tweede vloer gelegen. Daarna is opnieuw opgehoogd tot circa -0,25 NAP, ditmaal met bruine organische klei met ook afval: veel stukjes hout, mosselschelpen, keramiek en ander afval (S64). Waarschijnlijk is dit dezelfde laag als laag S62 (bruine organische laag) in het noordelijke deel van de kelder. Een selectie van het materiaal is verzameld.⁵⁷⁶ Waarschijnlijk hoort ook V61 uit aslaag S58 bij dit vondstcomplex.

572 51-BK01

573 Schaap 1994, 61 (ill. 31).

574 V71

575 72-M01

576 V67, V69 en V70. Waarschijnlijk hoort ook V13 hierbij.

In totaal komen uit deze vondstnummers 228 scherven, die hebben toebehoord aan minimaal 102 objecten. Daarnaast zijn de fragmenten van zestien tabakspijpen en vier knikkers aanwezig. Als keramieksoorten zijn te onderscheiden: roodbakkend aardewerk (MAE=55), witbakkend aardewerk (MAE=21), steengoed (MAE=5), majolica (MAE=7), faïence (MAE=3), Weseraardewerk (MAE=4), Aziatisch porselein (MAE=3), Italiaans tinglazuuraardewerk (MAE=2), Iberisch roodbakkend aardewerk (MAE=1) en Werra-aardewerk (MAE=1). Deze combinatie van keramieksoorten is typisch voor de eerste helft van de 17de eeuw. Het nagenoeg ontbreken van Hollandse faïence doet vermoeden dat dit vondstcomplex uiterlijk rond 1640 dateert.

Afb 7.12 Hoefijzer, gevonden binnen het dijkhuis.

Na die tijd zou meer faïence worden verwacht. Onder het roodbakkend aardewerk bevinden zich scherven van Noord-Hollands slibaardewerk, waaronder een groot fragment van een bord met onduidelijke voorstelling (afb 7.13.1).⁵⁷⁷ Als vormen kunnen bij het roodbakkend aardewerk worden genoemd: een bakpan, borden, grappen, kannen, koppen, een lekschaal, een miniatuur, pispotten, steelkommen, testjes, een kaasvorm, een vuurstolp en een zalfpot. Het zijn alle gebruikelijke vormen voor deze periode. Ook de kaasvorm is een normale verschijning, niet alleen op het platteland, maar ook in de stad. Op huishoudelijk niveau werd kaas gemaakt. Diverse voorwerpen zijn deels of grotendeels teruggevonden, zoals een grote grape met twee oren (afb 7.13.3)⁵⁷⁸, een kleine grape (afb 7.13.2)⁵⁷⁹, een kan (afb 7.13.4)⁵⁸⁰, een kop (afb 7.13.5)⁵⁸¹, twee pispotten (afb 7.13.6 en 8)⁵⁸² en een zalfpot (afb 7.13.7).⁵⁸³ Bij de kleine grape valt op dat hierin een rode (verf)aanslag zit. Deze pot is dus voor een ambachtelijk doel gebruikt, maar waarvoor is onduidelijk.

Bij het witbakkend aardewerk zijn scherven van bakpannen, grappen, koppen, een lekschaal, een steelkom (afb 7.13.9), een vuurstolp en een zalfpot (afb 7.13.10) te herkennen.⁵⁸⁴ De vuurstolp is voorzien van kleine appliques die typisch voor de Hoornse productie zijn.

Ook de borden van majolica kunnen mogelijk aan Hoornse productie worden toegeschreven. Een van de borden is voorzien van een decor met een grote granaatappel met rondom bladeren (afb 7.14.1).⁵⁸⁵ Een ander bord is beschilderd met een Chinese tuin met vogels (afb 7.14.2).⁵⁸⁶ Een derde bord met bolle spiegel heeft een decor met een konijn en een aigretterand (afb 7.14.3).⁵⁸⁷ Dit laatste bord kunnen we vrij zeker als Hoorns product beschouwen, maar ook de andere borden kunnen in Hoorn zijn gemaakt. Borden met bolle spiegel, een beschildering in de

---

577 67-C05
 578 69-C07
 579 69-C03
 580 61-C03
 581 69-C04
 582 69-C06, 69-C02
 583 67-C02
 584 69-C05, 69-C01
 585 67-C03
 586 61-C01
 587 61-C02

1

2

4

3

6

5

7

8

Afb 7.13 (2 pagina's) Rood- en witbakkend aardewerk, Werra-aardewerk en Iberisch aardewerk uit een ophoging van de vloer binnen het dijkhuis, 1600-1640.

kleuren groen, geel en oranje, en met een aigretterand bevinden zich tussen het productieafval van de plateelbakkerij van Hoorn (1615-circa 1650). Tot de Hollandse faïence behoort een bord met Chinees decor (afb 7.14.4).

De kannen van steengoed, een bord van Werra-aardewerk (afb 7.13.11)⁵⁸⁸ en een bord, een kom en een miniatuurvoorwerp van Weser-aardewerk komen uit het huidige Duitsland. Bij het Werra-bord is het overigens de vraag of deze is gemaakt in het Werra-gebied of in Enkhuizen, waar tussen 1602 en 1613 ook productie plaatsvond. Op het bord staat een vis afbeeld, iets wat vaak voorkomt bij dit aardewerk.

Afb 7.14 (volgende pagina) Majolica en faïence uit een ophoging van de vloer binnen het dijkhuis, 1600-1640.

1

2

3

4

De overige voorwerpen zijn importkeramiek uit het Mediterrane gebied en China. Kleine scherven van een kan en een plooierschotel zijn toe te schrijven aan Italiaanse productie. Tinglazuuraardewerk uit Portugal, Frankrijk en Spanje ontbreekt. Wel is een olijfoliekrui uit Spanje aanwezig, waarvan de hals en rand is afgebroken (afb 7.13.12).⁵⁸⁹ Deze kruiken voor de transport en opslag van olijfolie zie we regelmatig als bodemvondst. De scherven van Aziatisch porselein zijn interessant omdat deze tot de vroege importen van kraakporselein door de VOC behoren. Een van de borden is beschilderd met een randmotief met eenden (Rinaldi randtype II), een decor dat typisch is voor de periode 1575-1610 (afb 7.14.5).⁵⁹⁰ Verder is een kop aanwezig, die beter bekend staat onder de naam pimpeltje. Deze behoort tot het overgangsporselein dat omstreeks 1640-1660 werd vervaardigd.

Onder de tabakspijpen bevinden zich drie exemplaren met als hielmerk de letters PG. Dit merk wordt toegeschreven aan de Hoornse pijpmaker Pieter Gerritsz en geplaatst tussen 1630 en 1645.⁵⁹¹ Verder is een tabakspijp met merk WT onder een zespuntige ster aanwezig.⁵⁹² Tabakspijpen met dit merk worden volgens Van

Afb 7.14.5 Voor- en achterzijde van een scherv van Chinees porselein.

Oostveen vooral in Zuid-Holland aangetroffen en worden toegeschreven aan Willem Teeck die werkzaam was in Gorinchem rond 1640-1655. Kennelijk belandden incidenteel tabakspijpen uit die stad in Hoorn op de markt.

Bij de glasscherven zijn een randscherv van een beker met witte glasdraden (vetro-a-fili) en een bodemscherv van een beker met witte en rode glasdraden (vetro-a-fili) het vermelden waard. Deze fraaie bekere in Venetiaanse stijl zijn in meerdere steden vervaardigd, waaronder in Amsterdam.

Een opmerkelijke vondst uit de afvallaag is een pakket met takjes, die tijdens de opgraving werd aangezien als takjes van takkenbezems.⁵⁹³ Een monster is gedetermineerd door BIAX en het blijkt om tropisch hout te gaan.⁵⁹⁴

589 69-C08

590 67-C04

591 Zie het specialistisch rapport van Jan van Oostveen cat.nr. 35 en 36.

592 Ibidem cat.nr. 45.

593 M5. Dit monster leverde verder weinig botanische resten op en wordt daarom verder niet besproken.

594 Vermeeren & Van Haaster 2021.

Piassava-vezels

Caroline Vermeeren (BIAX Consult)

Monster M5 (S64) bestaat uit 'takjes' uit een afval laag die in een kelder is aangetroffen (afb 7.15.1 en 2). Dit blijken piassava-vezels te zijn. Deze vezels komen uit de bladstelen van tropische palmen en zijn zeer taai en slijtvast. Ze worden uit verschillende palmen gewonnen, waarvan de meest bekende, Bahia piassava-vezel, van de palm *Attalea funifera* afkomstig is. Deze palm komt voor in tropisch Amerika, met name Brazilië.⁵⁹⁵ De piassava-vezels werden (en worden) veel gebruikt in bezems en boenders (afb 7.15.3).⁵⁹⁶ Mogelijk bevond zich op het terrein in de 17^e eeuw een bezem- en boendermaker.

Afb 7.15.2 Ouderwetse fabricage van een straatbezem met 'haren' van piassava-vezel (© BIAX).

Afb 7.15.1 Piassava-vezels uit de afval laag in de kelder (M5).

Afb 7.15.3 Een oude straatbezem met 'haren' van piassava-vezel (© BIAX).

In de afvallagen zijn meerdere voorwerpen van metaal gevonden, waaronder een duitje van Holland geslagen tussen 1590 en 1605⁵⁹⁷, een messing boekbeslag, een messing riembeslag van een gordelsluiting, een musketkogel en een keurlodje. Deze laatste vondst wijkt af van de gangbare keurlodjes. Het loodje is massief (en dus niet dubbelgeslagen) en heeft een

595 Maberly 1987.

596 Onder andere ook aangetroffen in een bezem en borstel in het onderzoek aan de scheepswerven aan de Hogendijk te Zaandam, Vermeeren & van Haaster, 2017.

597 V44

bevestigingsgaatje (afb 7.16.1).⁵⁹⁸ Op de voorzijde is een stempel met een adelaar aangebracht. Het zou kunnen dat het keurloodje bevestigd heeft gezeten aan een bundel koperstaven. In 2012 is op Terschelling een grote hoeveelheid koperstaven uit een scheepswrak aangespoeld. Aan de bundels waren keurloodjes met op de ene zijde een dubbelkoppige adelaar en op de andere zijde een boom met de letters TP bevestigd.⁵⁹⁹ Ook een kleine ijzeren kanonskogel is uit de afvallagen afkomstig (afb 7.16.2).⁶⁰⁰ Verder horen waarschijnlijk een musketkogel en een duitje van Friesland uit 1626, beide geheel onderin de kelder gevonden, tot deze laag.⁶⁰¹ Ook een in elkaar gedeukte en zwaar beschadigde pan van messing en een eenvoudige messing kaarsenhouders (afb 7.16.3) kunnen aan de ophogingslaag worden toegeschreven.⁶⁰²

Afb 7.16 Metalen voorwerpen uit een ophoging van de vloer binnen het dijkhuis, 1600-1640.

Verder zijn meerdere metalen voorwerpen binnen de kelder gevonden, waarvan niet geheel duidelijk is uit welke laag ze komen.⁶⁰³ Opvallend is het grote aantal voorwerpen van ijzer. Het betreft allereerst gereedschappen, zoals een dissel (afb 7.17)⁶⁰⁴, een kleine hamer⁶⁰⁵ en een vijl.⁶⁰⁶ Daarnaast zijn een slotplaat, een geheng, een beslagstuk en een klinkplaat aanwezig (afb 7.17).⁶⁰⁷ Ze wijzen op een werkplaats van een timmerman of kistenmaker. Historisch is bekend dat ene Jan Jacobsz Kistemaker in 1633 een huis (twee woningen onder één dak) kocht en het zou kunnen dat het afval van hem afkomstig is (afb 7.18). Mogelijk was hij ook actief als bezem- en boendermaker, gezien de bovenbeschreven takjes van tropisch hout.

598 67-M01
 599 Terschelling scheepswrak loodje dubbelkoppige adelaar (loodjes.nl)
 600 69-M
 601 V20
 602 58-M01 en 68-M01
 603 V62, V64, V68
 604 68
 605 V64
 606 V62
 607 V62

Afb 7.17 Gereedschappen en beslagstukken van ijzer uit een ophoging van de vloer binnen het dijkhuis, 1600-1640.

Een opvallende vondst uit de ophogingslagen is een koperen penning (diameter 23 mm) die als raadhuispenning van Groningen gedetermineerd kan worden (afb 7.19.1).⁶⁰⁸ Op de penning staat een dubbelkoppige adelaar met tussen de poten een klein wapenschild met dwarsbalk: het wapen van Groningen. Tussen de twee koppen van de adelaar staat de letter G van Groningen. Aan weerszijden van het wapenschild staan de cijfers van een jaartal, die slecht leesbaar zijn. Mogelijk betreft het jaartal 1583. Deze penningen werden uitgedeeld aan de

608 62-M01

burgemeesters en wethouders van de stad Groningen als presentiepenning voor het bijwonen van een raadsvergadering en worden ook wel raadstekens genoemd. Ze hadden een waarde van drie stuivers en konden worden besteed aan wijn of bier in het stadswijnhuis. Vanaf 1577 werden ze ook als muntgeld in de stad gebruikt.

Op de website van de Numismatische kring Groningen staan afbeeldingen en beschrijvingen van deze raadhuispenningen.⁶⁰⁹ Tevens wordt op de website over penningen en loodjes van Allex Kussendrager een overzicht gegeven.⁶¹⁰ In het Groninger Museum bevinden zich zeven exemplaren, daterend uit 1579, 1583, 1590, 1591 en 1594 (afb 7.19.2). Verder zijn enkele exemplaren van veilingen bekend.

De penning is een zeldzaam voorwerp, zeker als bodemvondst. Grote vraag is hoe de Groninger penning in Hoorn terecht is gekomen. Ze werden als muntgeld in Groningen gebruikt en kunnen daar dus in handen zijn gekomen van een zeevaarder uit Hoorn.

Tot slot bevindt zich onder de vondsten een kalkstenen lokei (afb 7.20).⁶¹¹ Dit kalkei diende om een kip te stimuleren de eieren bij dit ei te leggen in plaats van op een zelfgekozen plek. Dit gebruik bestaat nog steeds, maar is historisch lastig te traceren. Uit Friesland zijn diverse vondsten van eieren van gebakken klei bekend, die worden geïnterpreteerd als melkei. Melkeieren werden bij het rapen van eieren uit nesten van bijvoorbeeld een Kievit teruggeplaatst om de vogel te stimuleren op die plek nog meer eieren te leggen. Dit werd het 'melken' van nesten genoemd. Deze Friese eieren worden geplaatst in de IJzertijd en Romeinse tijd. Deze vondsten geven aan dat het gebruik van nepeieren al zeer oud is.

Afb 7.18 Eikenhouten geldkist met ijzeren beslag, circa 1600-1750 (Museum Rotterdam, inv.nr. 8021-A).

Afb 7.19.1 Raadhuispenning van Groningen uit 1583.

Afb 7.19.2 Raadhuispenning van Groningen uit 1591 (Groninger Museum inv.nr. GM857).

609 <http://www.numismaticagroningana.nl/?content/03munten/munten/06raadstekens/>
 610 <http://www.loodjes.nl/Groningen.html>
 611 13-N01

De samenstelling van de keramiek is opvallend voor deze locatie. Aan een perifeer gelegen dijk zou namelijk geen luxekeramiek worden verwacht en daartoe mogen we het Chinees porselein en ook de Italiaanse keramiek wel rekenen, al is het aantal exemplaren gering.

Tonput M3

In de zuidoosthoek van de kelder is bij het machinaal verdiepen een kleine ton gevonden, die niet in situ is gedocumenteerd. Waarschijnlijk is de ton hier bij een van de vloerophogingen geplaatst als schepput. Bij schrobben van de vloer kon het water

Afb 7.20 Kalkstenen lokei uit een ophoging van de vloer binnen het dijkhuis, 1600-1640.

Afb 7.21 Achter het dijkhuis liep een pad van schelpgruis dat diverse malen is opgehoogd.

hierheen worden geleid en weggeschept. De ton was gemaakt van duigen van eikenhout en in de meeste duigen zaten gaatjes met deels ook houten pennetjes. Een van de duigen is dendrochronologisch onderzocht en deze blijkt afkomstig uit een boom die is gekapt na 1543.⁶¹² De ton kan dus goed uit de 17de eeuw dateren.

7.2.2 Erf

Achter het huis was een aslaag (S77) aanwezig waaruit scherven zijn verzameld (afb 7.21).⁶¹³

612 Van Daalen 2020.

613 V91

Ditmateriaal dateert rond 1600-1625 en hoort dus bij de eerste gebruiksfase van het huis. De scherven behoren tot het roodbakkend aardewerk, witbakkend aardewerk, Weser-aardewerk en majolica. Opmerkelijk is het ontbreken van importkeramiek, maar het totaal aantal scherven is sowieso gering (33 scherven en een tabakspijp). Opvallende scherven zijn er niet. Noemenswaardig is een fragment van een vogeldrinkbak, bestemd voor in een vogelkooi. Enkele scherven van een roodbakkende grape horen hoogstwaarschijnlijk bij een grape die is gevonden in de afval laag binnen het huis.⁶¹⁴

Een fraaie vondst tussen dit afval is een met email ingelegd mesheft (afb 7.22).⁶¹⁵ Dit is een bekend type heft waarvan in Hoorn en in Enkhuizen meer exemplaren zijn opgegraven.

7.2.3 Vondstmateriaal

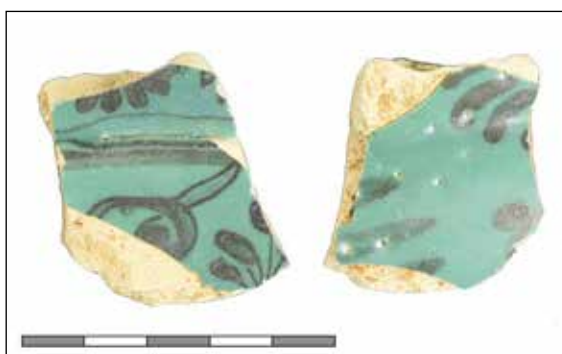
Verspreid over het zuidelijke deel van het opgravingsterrein zijn vondsten uit de 17de eeuw gedaan, die niet aan een specifiek spoor kunnen worden gekoppeld. De meeste vondsten behoren bij perceel 5, maar dit valt niet bij alle vondsten meer met zekerheid te zeggen.⁶¹⁶ Sommige van de 17de-eeuwse stukken zijn duidelijk als antieke stukken in de 18de of 19de eeuw weggegooid. Dat geldt vooral voor enkele voorwerpen van Chinees porselein. Die zullen hieronder nog worden besproken. Voor andere 17de-eeuwse scherven geldt dat deze hoogstwaarschijnlijk wel in de 17de eeuw als afval in de bodem zijn beland. Enkele stukken worden hier genoemd.

Een onooglijke scherv is toch van belang om te bespreken omdat deze tot een onbekende

decorgroep behoort (afb 7.23).⁶¹⁷ De scherv is afkomstig van een bord met platte vlag en een met ribbel geaccentueerde overgang van de spiegel naar de vlag. Het voorwerp is aan beide zijden voorzien van tinglazuur dat niet, zoals gebruikelijk, wit of lichtblauw (berrettino) van kleur is,

Afb 7.22 Mesheft, met email ingelegd, 1600-1650.

Afb 7.23 Zeer kleine scherv van Italiaans tinglazuuraardewerk met beschildering in calligrafico op groen fond, 1600-1650.

614 V69

615 93-M01

616 Werkput 1 ligt over de percelen 3, 4 en 5.

617 74-C02. Gevonden bij verdiepen ten oosten van muur S45 (achter aanbouw, zie onder), waarschijnlijk perceel 5.

maar groen. Zowel de voor- als achterzijde van het bord is beschilderd met donkergrijze verf in een stijl die calligrafico naturalistico wordt genoemd. Hoogstwaarschijnlijk is het voorwerp in Italië gemaakt, tussen circa 1600 en 1650. Vergelijkbare vondsten zijn volledig onbekend.

Een op het eerste gezicht onogelijk tegelfragment, is juist een zeldzaam stuk (afb 7.24.1). Deze tegel is namelijk niet vierkant van vorm (ca 13x13 cm), zoals gebruikelijk, maar rechthoekig (ca 13 x 6,5 x 1,1 cm).⁶¹⁸ Het betreft een speciaal gemaakte randtegel. Afwijkende formaten komen incidenteel voor, maar met een figuratieve voorstelling, zoals hier het geval, zien we zelden. Er zijn geen vergelijkbare vondsten van opgravingen in Hoorn bekend. De tegel is beschilderd met een vrouw met een kind op de rug; ze lopen dus als het ware uit beeld. De tegel heeft in de hoeken zogenoemde ossenkoppen. De vondst is extra bijzonder doordat het een misbaksel is: het glazuur vertoont zeer veel blaasjes doordat het in de oven is gaan koken. Een restje mortel aan de achterzijde toont aan dat de tegel toch is gebruikt. De tegel is van dusdanig slechte kwaliteit dat het niet aannemelijk is dat deze buiten de productieplaats is verhandeld. Dat houdt in dat we zeer waarschijnlijk met een Hoorns product te maken hebben, gemaakt rond 1640-1650.

Een tegel die ook niet onvermeld mag blijven, is beschilderd met een fluitspelende man en is voorzien van wingerdbladeren in de hoeken (afb 7.24.2).⁶¹⁹ Deze tegel (formaat 132x132x13 mm) kunnen we hoogstwaarschijnlijk aan productie in Hoorn toeschrijven. De wingerdbladeren als hoekmotief komen hier geregeld voor. De afgelopen jaren zijn tegels met figuratieve voorstellingen en met dit hoekmotief bijvoorbeeld gevonden aan de Koepoortsweg en aan de Drieboomlaan. Zeer typerend voor de voorstelling op de hier gevonden tegel is dat de man staat op een grondje met planten. We kennen uit Hoorn meerdere vondsten van tegels met mensfiguren op een dergelijk grondje en met dit hoekmotief. In een particuliere collectie

Afb 7.24.1 t/m 3 (van boven naar onder) Tegels, 1600-1650.

618 106-BK01. Gevonden in de insteek van tonput S91, waarin de tegel vermoedelijk als opspit is beland; perceel 5.
619 83-BK01. Gevonden bij verdiepen ten zuiden van muur S45 (aanbouw, zie onder), perceel 4.

bevindt zich een tegel met identieke voorstelling aan het hier gevonden exemplaar, zonder dat de vindplaats bekend is. Het lijkt erop dat we met verschillende schilders te maken hebben, want de tegel van de Westerdijk is duidelijk veel minder gedetailleerd uitgevoerd. De datering ligt ergens rond 1620-1640.

Een derde tegel is beschilderd met een dier en heeft ossenkoppen in de hoeken (afb 7.24.3).⁶²⁰ Bij deze tegel is het glazuur opgekrompen waardoor de biscuitscherf zichtbaar is. Ook hier gaat het hoogstwaarschijnlijk om Hoornse productie.

Afb 7.25 Metalen voorwerpen uit de late 16de en 17de eeuw.

Onder de metalen voorwerpen van perceel 4 en 5 bevinden zich diverse munten, knoopjes, kledinghaakjes, gespen, vingerhoeden en ander klein huisraad daterend uit de 17de tot en met de 20ste eeuw.⁶²¹ Noemenswaardig onder de laat 16de en 17de-eeuwse vondsten een zilveren dubbele stuiver van Overijssel uit 1615-1634 (afb 7.25.2)⁶²², een duit van Arnhem uit 1594-1599 (afb 7.25.3)⁶²³, een muntgewicht (afb 7.25.4)⁶²⁴, een lakenlood van Leiden (afb 7.25.5)⁶²⁵ en een keurloodje uit de Duitse Stendal (afb 7.25.6).⁶²⁶ Het duitje uit Arnhem is een zeldzame

620 40-BK01
 621 V37 en V45 en V114
 622 45-M01, 45-M02
 623 82-M01
 624 114-M01
 625 83-M01
 626 37-M01

verschijning onder het kleingeld in deze periode. In Arnhem zijn gedurende korte periode duiten geslagen en de inkomsten werden vermoedelijk gebruikt voor het onderhoud van de kerk.⁶²⁷ Vandaar dat we ze zelden als bodemvondst tegenkomen. Het muntgewicht was bestemd voor het wegen van een écu au soleil, een munt uit 1610-1648, en is gemaakt door Nicolaes du Mont in Antwerpen. Van een aantal vondsten is niet zeker of ze bij percelen 4 en 5 of perceel 3 behoren, zoals een lakenlood van Leiden (afb 7.25.7)⁶²⁸ en een lakenlood uit Engeland (afb 7.25.8).⁶²⁹

Afb 7.26 Het dijkhuis, kijkend richting het noorden. In de 17de eeuw is het souterrain volgestort met zand en is een kleine voorraadkelder gemaakt.

7.3 Fase 5 (1650-1750)

Het huis is op zeker moment gesplitst in twee huizen, waarbij de bestaande tussenmuur als scheidingmuur is gebruikt. Deze splitsing heeft zeker voor 1712 plaatsgevonden want uit de verkoop die toen plaatsvond blijkt dat het ene huis van Douwe Schellinger was en het andere huis van de stad Hoorn.

De volledige kelder van het pand is in de 17de eeuw dichtgestort met geel zand (S8, afb 7.26). Het vloerniveau was in de eerste helft van de 17de eeuw al flink opgehoogd. Het volledig dichtstorten is in twee fasen gedaan. Eerst is de grote ruimte dichtgestort. De deur- en raamopening van deze ruimte zijn dichtgezet en de balklaag is verwijderd. In de deuropening tussen de beide kelderruimtes werd een muur gemetseld (S46) met een net afgewerkte zijde aan de kant van de kleine kelder.⁶³⁰ In de tweede fase is ook de kleine kelderruimte volgestort met geel zand.

Uit het gele zand komt een klein aantal scherven keramiek, namelijk een bord van Delfts wit

627 www.duiten.nl

628 25-M01

629 24-M02

630 S46: rode bakstenen van 17x9x4 cm (waarschijnlijk hergebruikt van bijvoorbeeld de schoorsteenfundering).

aardewerk, een plooischotel van Delfts wit aardewerk en een bord van Friese majolica.⁶³¹ Tevens zijn scherven uit de uitgegraven stortgrond verzameld die waarschijnlijk uit deze laag afkomstig zijn.⁶³² Hiertoe behoort onder andere een wandscherfje van een vaas van Portugese faience uit de eerste helft van de 17de eeuw. Het aantal scherven is te klein om het dichtstorten precies in tijd te plaatsen. De scherven wijzen op een datering ergens rond 1700.

7.3.1 Puinlaag

Binnen de contouren van het huis is een pakket met puin en afval (S1) gevonden, dat tijdens de opgraving is beschouwd als afbraaklaag van het huis. Deze laag bestond uit bruingrijs zand met veel mortel, grof puin (rode en gele bakstenen, plavuizen, dakpannen), keramiëscherven en botresten.⁶³³ De datering van de vondsten (rond 1700) correspondeert echter niet met de afbraak van het huis. Kennelijk hangt deze laag samen met een grote verbouwing ergens rond 1700.

Een opvallend fenomeen bij zowel een deel van de bouwkeraamiek als de gebruikskeramiek is dat diverse scherven zijn afgerond door ligging in het water. Dat houdt in dat gebruik is gemaakt van zand en afval dat buitendijks in de Zuiderzee heeft gelegen. Het betreft hier dus niet uitsluitend

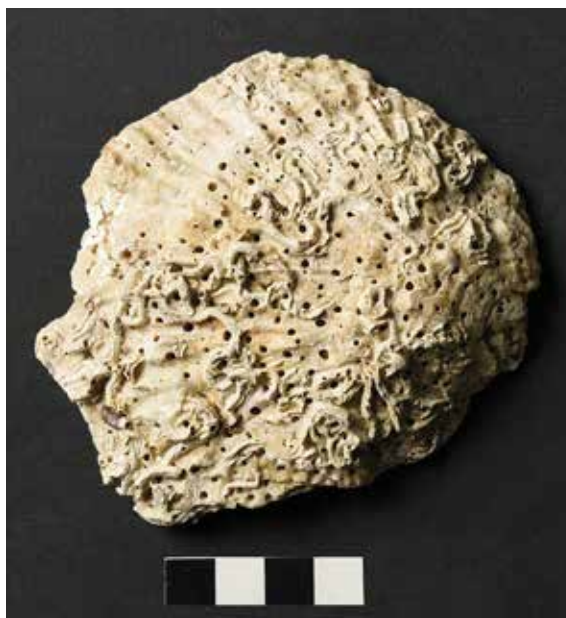
een afbraaklaag; kennelijk was zand nodig om op te hogen en/of af te vlakken. Dit heeft men simpelweg langs de zeekant van de dijk geschept. Het afval zegt dus niet veel over de bewoners van het huis want het kan van meerdere huishoudens afkomstig zijn. In theorie zou het zelfs elders uit de stad kunnen komen en buitendijks of in zee gestort zijn.

Een vondst waaraan de ligging in zeewater ook is te zien, is een oesterschelp die volledig is geperforeerd door de boorspons (afb 7.27). Bij etensafval is dit nooit het geval.

Een tweede punt dat bij het afval opvalt is dat zich onder de vondsten vrij veel door midden gebroken middenhands- en middenvoetsbeenderen van koeten bevinden (metacarpus / metatarsus). Dit werd gedaan om merg en mergolie te winnen. Mergolie had diverse toepassingen, waaronder het invetten van leer om soepel te maken. Het zou kunnen dat de botten het afval zijn van deze mergolie-extractie ten behoeve van de leerlooiers en leertouwers die in deze wijk lang actief waren.

Aan de puinlaag kunnen ook enkele metaalvondsten worden toegeschreven waaronder een duit van West-Friesland uit 1603, een duit van Overijssel uit waarschijnlijk 1626 en een duit van Overijssel uit 1628. Deze munten zijn beduidend ouder dan de overige vondsten.⁶³⁴

De vondsten van keramiek en glas uit deze laag worden in hoofdstuk 8 besproken.

Afb 7.27 Rond 1700 is een laag met afval gestort, waarbij gebruik is gemaakt van schelpgruis en afval dat in zee heeft gelegen, zoals deze oester met gaatjes van de boorspons.

631 V59

632 V60

633 V6, V11, V19

634 Tijdens de opgraving zijn ook een cent van het Koninkrijk Nederland, geslagen vanaf 1819, en een munt van 2 centimes van België, geslagen vanaf 1832, aan deze laag toegeschreven. Deze zijn juist weer jonger dan de keramiekvondsten.

Nisvloertegel

Tussen het afbraakpuin (S1) is een tegel aanwezig die een interessant overblijfsel vormt van de Hoornse tegelproductie uit de eerste helft van de 17de eeuw.⁶³⁵ De tegel is beschilderd met een decor van Franse lelies en rozetten. Dit decor, dat nogal afwijkt van de gangbare voorstellingen op tegels in deze tijd, komt op tegels uit Hoorn regelmatig voor. Bij een opgraving in de Weeshuistuin in 1996 zijn bijvoorbeeld tegels met dit decor langs een plint van een van de kamers van het weeshuis gevonden.⁶³⁶

In dit geval gaat het niet om een gewone wandtegel, maar om een vloertegel van een kaarsnis (afb 7.29). De tegel heeft een groot formaat (18,3 bij 16 cm) en een grote dikte (20 mm). Een van de zijkanten van de tegel is beschilderd met een krulmotief. Opvallend is dat de tegel niet vierkant maar rechthoekig is. Enige jaren geleden is tussen productieafval van de plateelbakkerij van Hoorn, actief in de periode tussen 1615 en circa 1650, een fragment van een nisrandtegel met dit Franse lelie ornamentdecor gevonden.⁶³⁷

Kaarsnissen met speciaal daarvoor gebakken tegels zijn een typisch Westfries fenomeen. Het genoemde fragment toont aan dat deze in Hoorn zijn vervaardigd bij de plateelbakkerij aan de Wortelvesten (nu Gedempte Turfhaven) die tussen 1615 en circa 1650 heeft bestaan. Mogelijk zijn deze kaarsnissen ook in Enkhuizen en in Amsterdam gemaakt, maar het aantal vondsten uit die steden en omgeving is erg klein in vergelijking met Hoorn. De vondsten van nistegels zijn gepoogd in kaart te brengen en hieruit blijkt dat verreweg de meeste vondsten uit Hoorn komen. Daarnaast zijn vondsten uit meerdere dorpen in oostelijk West-Friesland bekend. Incidenteel worden vondsten elders in Noord-Holland gedaan. Deze verspreiding lijkt de productie in Hoorn te bevestigen. Overigens zijn buiten Noord-Holland wel nisvloertegels bekend. Deze zijn onder andere in Utrecht vervaardigd en hebben behoord bij kaarsnissen die uitsluitend van een dergelijke vloertegel waren voorzien en dus niet van speciaal gemaakte randtegels en toptegels. Bij de opgraving aan de Westerdijk is nog een tweede fragment van een tegel van een kaarsnis gedaan (aanleg wp10), namelijk een deel van een nisrandtegel (afb 7.30).⁶³⁸

Afb 7.29 Vloertegel van een kaarsnis, 1615-1650.

635 06-BK01 en 2 scherven uit V07
636 Project 87, niet gepubliceerd.
637 Schrickx 2016, 71-72.
638 272-BK03

Deze tegel (?x36x14 mm), gevonden bij de aanleg van werkput 10, is voorzien van een decor van bloemvaas in kwadraat met uitgespaarde palmethoeken. Dit is een van de meest voorkomende decors op tegels in de eerste helft van de 17de eeuw en we kennen ook meerdere nistegels. Vondsten zijn bijvoorbeeld bekend van een locatie in de Kerkstraat in Hoorn (nistoptegel en nistrandtegel)⁶³⁹ en ook in de collectie van het Westfries Museum bevindt zich een exemplaar (nistoptegel)⁶⁴⁰. Het Nederlands Tegelmuseum in Otterlo bezit een nistoptegel met dit decor, die we aan Hoornse productie kunnen toeschrijven.⁶⁴¹ Vondsten zijn ook bekend uit Monnickendam en uit Haarlem, wat wellicht inhoudt dat nistegels met dit decor ook in die steden zijn vervaardigd.

Afb 7.30 Randtegel van een kaarsnis, 1615-1650.

7.3.2 Perceel 4

Vloer S52

In de kleine kamer van het huis is na dichtstorten van de kelder een vloer van hardgebakken gele bakstenen (18x8x3,5 cm) gelegd (afb 7.31). Deze stenen zijn speciaal als straatstenen gebakken en werden liggend toegepast. Ongeveer de helft van de vloer resteerde nog in de bodem. Deze lag op een niveau van +0,83 tot +1,03 NAP en lag dus niet vlak (hoogteverschil 20 cm).

Achtergevel en stoep

De achtergevel is deels of geheel vernieuwd. Op de oude muur was namelijk een nieuwe muur (S47) gemetseld van gele en rode bakstenen met vrij harde mortel. Mogelijk is dit gedaan direct na dichtstorten van de kelder. Geheel aan de noordzijde van de achtergevel bevond zich een deur, wat blijkt uit een rollaag van gele bakstenen (S57) op die plek.

Buiten het pand was op de plek van de deur een gemetselde stoep (S75) aanwezig: een blok van circa 1,20 bij 0,50 meter opgebouwd uit vijf lagen gele bakstenen met daarop een laag rollaag van gele bakstenen (17,5x8x3,5 cm, afb 7.32). De stoep was gemetseld met trasmortel, wat aangeeft dat deze hoogstwaarschijnlijk uit de 18de eeuw dateert.

De bovenzijde van de stoep bevond zich op circa +0,80 NAP, wat overeenkomt met het vloerniveau in het huis. Het looppniveau direct naast de stoep lag ongeveer 25 cm lager en liep vermoedelijk richting het oosten nog verder af.

Achter het huis lag een pakket bruin zand met afval gestort (S51), overeenkomstig de laag (S1) binnen het huis (zie onder). Hiervan is een selectie verzameld. Het betreft scherven

639 Vondstmelding 1205.

640 WFM, oud inv.nr. M769. Aankoop in 1930.

641 Nederlands Tegelmuseum, inv.nr. 3633.

Afb 7.31 In een van beide kamers is een vloer van gele bakstenen gelegd.

van roodbakkend aardewerk, witbakkend aardewerk, steengoed, majolica, faience, Aziatisch porselein (totaal 79 scherven) en tabakspijpen.⁶⁴² Net als bij het materiaal uit S1 zijn sommige scherven afgerond door langdurige ligging in water.

7.3.3 Perceel 5

Kleine voorraadkelder (S7)

Nadat de grote kelderruimte was dichtgestort is in de zuidoosthoek van het huis een kleine voorraadkelder gemaakt (afb 7.33 en 7.34). Hierbij is gebruik gemaakt van de zijmuren van het huis. Hier tegenaan werden de andere zijmuren van de kelder gemetseld, waarbij gebruik is

⁶⁴² V57 en V65. Waarschijnlijk hoort V49 en V76 hier ook bij. In totaal zijn zes tabakspijpen aanwezig, daterend tussen circa 1700 en 1725.

Afb 7.32 Stoep: een gemetseld blok van gele bakstenen.

Afb 7.33 In de zuidoosthoek van het huis is in de 17de eeuw een kleine voorraadkelder gemaakt.

gemaakt van gele bakstenen (19x8x4 cm) en rood/gele bakstenen (17x8x4 cm). Waarschijnlijk is een deel van de bakstenen hergebruikt. Aan de oostkant had de kelder een klein uitgebouwd stuk ten behoeve van de steentrap. De wanden waren aangesmeerd en niet voorzien van wandtegels. Op een niveau van -0,07 NAP lag een restant van een plavuizen vloer. Eén van de plavuizen was een geglazuurd exemplaar van 13,8x13,8x2,5 cm.⁶⁴³ Waarschijnlijk zijn ook de

---

643 V54

plavuizen hergebruikt waardoor deze niets zeggen over het bouwjaar. Inwendig had de kelder een afmeting van ongeveer 1,60 bij 1,60 meter. Uit de kelder komen geen vondsten.

Afb 7.34 De voorraadkelder met uitgebouwd deel voor een steektrap.

Interieur

Uit het gele zand (S8) waarmee de kelder is opgevuld (zie onder), komen diverse wandtegels. Op basis van de scherven valt te zeggen dat minimaal 35 wandtegels aanwezig zijn. De meeste tegels (minimaal 15 stuks) zijn beschilderd met een zeilend beurtschip en voorzien van spinnenkoppen in de hoeken (127x127x9 tot 129x129x20 mm) (afb 7.35).⁶⁴⁴ We zien meerdere keren dezelfde voorstelling, waarbij soms de vlaggen verschillend zijn ingekleurd.⁶⁴⁵ Op één tegel is een vissersbootje afgebeeld.⁶⁴⁶ Naast deze 'boerenscheepjes', zoals ze in de volksmond wel worden genoemd ter onderscheid van de tegels met koopvaart- of oorlogsschepen, zijn meerdere tegels (minimaal vier) met zeemonsters aanwezig (afb 7.35).⁶⁴⁷ Het betreft eenvoudig geschilderde dolfinachtige monsters met opnieuw spinnenkoppen in de hoeken. Een geheel ander type voorstelling is de tegel met cupido en spinnenkoppen als hoekmotief, waarvan minimaal zeven exemplaren zijn gevonden (afb 7.35).⁶⁴⁸ Eén van de cupido's heeft een schild en zwaard en een andere cupido zit op een bal en blaast een varkensblaas op. De cupido's doen dus kinderspelen. Tot slot zijn minimaal vier tegels voorzien van een dubbel kinderspel (twee kinderen). De tegels vormen en samenhangend geheel: ze zijn waarschijnlijk op één moment aangekocht en vormen niet een samengesteld geheel met uiteenlopende dateringen. Alle tegels laten zich plaatsen in de tweede helft van de 17de eeuw. In een boedelinventaris van een tegelhandelaar uit Hoorn uit 1677 worden al deze type tegels genoemd: scheepjes, zeemonsters, cupido's en dubbel kinderspel. De tegels kunnen afkomstig zijn uit verschillende productieplaatsen. Een leuke parallel voor de cupidotegels, die tevens de datering onderbouwt

644 12-BK01, 12-BK02, 12-BK03, 12-BK04, 12-BK05, 12-BK06, 12-BK07, 12-BK08

645 12-BK02 en 12-BK05; 12-BK01 en 12-BK04

646 12-BK06

647 12-BK09, 12-BK10

648 59-BK01, 59-BK02

Afb 7.35 (vorige pagina) Wandtegels met scheepjes, zeemonsters en spelende cupido's, circa 1660-1680.

en een beeld geeft van de toepassing, is het wereldberoemde schilderij 'het melkmeisje' van Vermeer uit circa 1660 (afb 7.36). Langs de plint zien we cupidotegels die zeer vergelijkbaar met de hier gevonden exemplaren zijn.

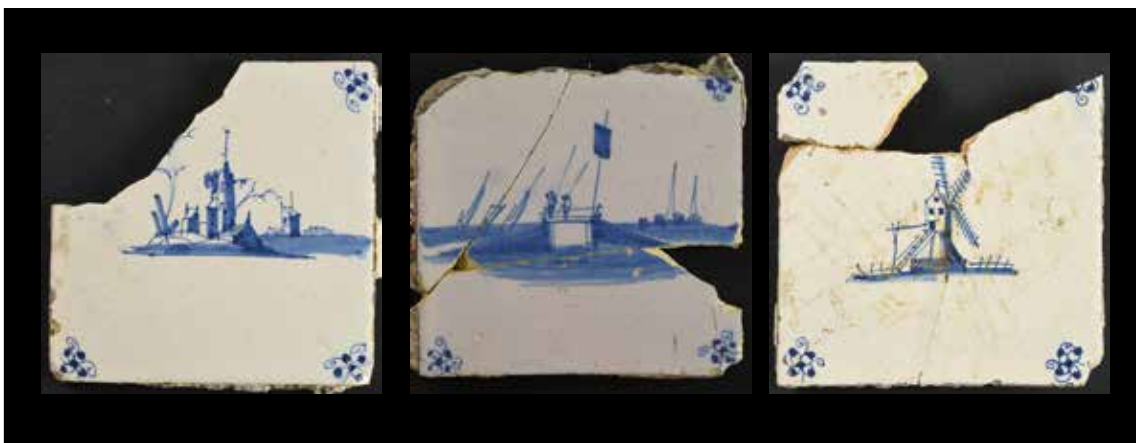
De tegels dateren dus ergens rond 1660-1680 en zijn van de wand verwijderd toen de kelder werd dichtgestort met zand. De tegels die heel van de muur kwamen zijn waarschijnlijk hergebruikt. In de puinlaag (S1), die is gevormd op moment van afbraak, bevinden zich tegels die duidelijk tot deze serie behoren.⁶⁴⁹ Deze tegels zijn waarschijnlijk hergebruikt en vervolgens rond 1800 als puin in de bodem beland.

De tegels dateren dus niet van de bouw van het pand, maar zijn later toegevoegd. Uit de afdrukken van tegels op de westmuur blijkt dat ze in ieder geval langs de plint hebben gezeten. Mogelijk maakten de tegels ook deel uit van een schouw.

Afb 7.36 Het melkmeisje van Vermeer met wandtegels met cupido's langs de plint (zie detail onder), circa 1660 (Rijksmuseum Amsterdam).

Tussen afbraakpuin van het huis zijn ook tegels uit de 18de eeuw aangetroffen, beschilderd met landschappen en ook een molen (afb 7.37).⁶⁵⁰ Ze tonen aan dat in het huis in die tijd nieuwe tegels zijn aangebracht.

Afb 7.37 Wandtegels met landschapjes, 18de eeuw.

649 06-BK02

650 41-BK01, 41-BK02, 41-BK03

Erf

Op een afstand van twee meter uit de achtergevel liep een straatje (S74) evenwijdig aan de achtergevel (afb 7.38). Dit straatje is over een afstand van circa 4,5 meter aangetroffen en had een breedte van 0,80 meter. Het lag op een niveau van +0,16 tot +0,37 NAP. In het straatje waren gele bakstenen (18x8x4 cm) en hier en daar ook rode bakstenen (16x8x4 cm) verwerkt. Uit de resten mortel op de stenen blijkt dat deze zijn hergebruikt.

Op het straatje bevond zich een laag met haardas en afval (S69), waaruit 54 scherven gebruikskeramiek, vijf tabakspijpen en één knikker zijn verzameld.⁶⁵¹ De scherven zijn in te delen onder roodbakkend aardewerk (MAE=11), witbakkend aardewerk (MAE=4), steengoed (MAE=2), majolica (MAE=5), faïence (MAE=9), Italiaans tinglazuuraardewerk (MAE=1) en Aziatisch porselein (MAE=2). Het materiaal dateert in hoofdzaak tussen 1675 en 1750, wat aangeeft dat het straatje in ieder geval ouder dan 1750 is.⁶⁵² Waarschijnlijk hoort ook aslaag S29 tot dit vondstcomplex.⁶⁵³

Afb 7.38 Twee fasen van het pad achter het dijkhuis.

651 V77 en V84

652 De tabakspijpen zijn hoofdzakelijk van groffe kwaliteit, ongemerkt en dateren tussen 1700 en 1740.

653 V38. Verder is ook ten zuiden van het huis afval gestort, zoals V43. De twee tabakspijpen uit dat vondstnummer zijn van fijne of porceleyne kwaliteit en dateren tussen 1700 en 1725.

Onder het roodbakkend aardewerk bevindt zich een scherv van een bord van Nederrijns aardewerk uit de 18de eeuw. Een deel van het roodbakkend aardewerk komt uit Friesland, zoals een bord met de typerende gemarmerde slibversiering ('gekamde vla').

De majolica betreft vooral scherven van borden met blauwe beschildering, die zijn gemaakt in Friesland. Een voorbeeld is een bord met een Bijbels tafereel (afb 7.39.1).⁶⁵⁴

Alle voorwerpen van faience kunnen aan productie in Delft worden toegeschreven. De scherven zijn afkomstig van borden, een kom en een kop. Mest opmerkelijk is een bord met de afbeelding van een portret en de letters WH (afb 7.39.2).⁶⁵⁵ Het betreft een afbeelding van koning Willem III. De kop is beschilderd met panelen met Chinese kraakdecors, iets wat in Delft nog eind 17de eeuw werd gedaan terwijl het kraakporselein al niet meer gemaakt werd (afb 7.39.3).⁶⁵⁶

De scherv Italiaans tinglazuuraardewerk is afkomstig van een bord dat is beschilderd in compendiario en dateert uit de eerste helft van de 17de eeuw. Uit V38 komen twee grote scherven van een ploischotel, eveneens van compendiario (afb 7.39.4).⁶⁵⁷ Interessant aan deze vondst is dat deze als antiek stuk is weggegooid want de ploischotel was inmiddels 50 tot 100 jaar oud. Bij deze Italiaanse stukken zien we dat niet vaak.

De scherven Aziatisch porselein dateren uit de late 17de of 18de eeuw. Een van deze is een theeschotel van zogenoemd kapucijnergoed, herkenbaar uit de chocoladebruine achterzijde.

Afb 7.39 Vondsten van keramiek uit de aslaag achter het dijkhuis, 1700-1750.

654 77-C01
655 84-C01
656 84-C02
657 38-C01

Op de voorzijde is in blauw een landschap geschilderd.

Tot slot is de scherf van de steengoedkan het vermelden waard. Kannen en andere potvormen van steengoed waren in de 16de en 17de eeuw vaak voorzien van appliques: door middel van een mal opgebrachte decoraties. Veel van deze appliques hebben de vorm van een medaillon, een rond of ovaal versiersel. De steengoedbakkers hebben een grote hoeveelheid verschillende medaillons gemaakt, maar door de enorme productie is de vondst van een steengoedscherf met medaillon zelden bijzonder te noemen. Hetzelfde medaillon hebben we dan vaker bij opgravingen gezien. Onder de vondsten van de opgraving aan de Westerdijk valt één medaillon op een steengoedscherf op omdat we deze niet eerder zijn tegengekomen. Het ovale medaillon (4x34 mm) is voorzien van een wapen met daaronder OSEA Ao 1646 (afb 7.39.5).⁶⁵⁸ Het heeft een kobaltblauw glazuur, terwijl het potlichaam grijs van kleur is. Waarschijnlijk is de scherf afkomstig van een kan; het voorwerp is gemaakt in het Westerwald. In 2006 is een artikel verschenen van de hand van Keller en Steinbring over kamerpotten en kannen met medaillons die zijn gemaakt in het Westerwald op basis van een vondstcomplex van steengoed aan de Rijnsoever bij Keulen.⁶⁵⁹ Een van de medaillons die zij bespreken, is het medaillon dat we bij de Westerdijk hebben gevonden. Het betreft volgens de auteurs een wapenschild met twee Jacobsschelpen en drie lelies, bekroond door een abts- of kardinaalshoed.⁶⁶⁰ Ze vermelden dat zij slechts twee andere objecten (een bierpul en een wandscherf) met dit medaillon hebben kunnen traceren. Ongetwijfeld bestaan meer vondsten met dit applique, maar het betreft hoed dan ook een bijzondere vondst.

Uit de stortgrond van werkput 2 is nog een tweede voorwerp uit het Westerwald verzameld (afb 7.40).⁶⁶¹ Het gaat hier om een kamer- of pispot uit het Westerwald, gedecoreerd met een medaillon met engelenhoofd met aan weerszijden leeuwen. In het genoemde artikel stellen de auteurs dat de kamerpotten en kannen met deze leeuwenappliques afkomstig zijn uit een werkplaats in het Westerwald die in productie was tussen circa 1632 en 1663. Ook daarna werden nog vergelijkbare objecten geproduceerd, wat onder meer blijkt uit een pispot met appliques met jaartal 1677.⁶⁶² Ruwweg kunnen we de pispot dus plaatsen tussen 1625 en 1700.

Als laatste vondst kunnen we nog een scherf van een fraai bord van kraakporselein vermelden (afb 7.39.6).⁶⁶³ Hoewel het slechts een kleine scherf is, is duidelijk te zien dat een waterdraak is afgebeeld. Te zien is een deel van het lichaam en een poot met klauw. De draak is tegen een

Afb 7.40 Kamerpot van steengoed uit het Westerwald, 1625-1700.

---

658 84-C03
659 Keller & Steinbring 2006.
660 Ibidem 145.
661 108-C01
662 Gaimster 1997, fig. 4.20.
663 76-C01

blauwe achtergrond geschilderd, wat aangeeft dat deze zich in het water bevindt. Een fraai voorbeeld van een porseleinen bord met waterdraak is te vinden in het Nationaal Museum voor Oude Kunst in Lissabon en die dateert uit de 16de eeuw (afb 7.41). Mogelijk werd een identieke beschildering ook in de 17de eeuw toegepast.

Afb 7.41 Bord van kraakporselein met een waterdraak, 16de eeuw (Nationaal Museum voor Oude Kunst, Lissabon).

Askuil S81

Pal ten oosten van het straatje is een kuil gegraven waarin haardas en afval is gedumpt. De datering van de keramiek sluit aan bij de aslaag op het straatje.⁶⁶⁴

In deze askuil bevonden zich een paar honderd scherven van keramiek en enkele glasscherven.⁶⁶⁵ In totaal kunnen minimaal 71 vormen van keramiek onderscheiden worden. Daarnaast zijn negentien pijpenkoppen en tientallen steelfragmenten gevonden.⁶⁶⁶ De samenstelling van het vondstmateriaal is karakteristiek voor de vroege 18de eeuw.

Steengoed is met enkele scherven vertegenwoordigd. Het gaat om fragmenten van kannen en een pot uit respectievelijk Raeren, Frechen en het Westerwald. De grootste vondstcategorie is, zoals gebruikelijk, roodbakkerd aardewerk. Iets meer dan de helft van de gevonden vormen is van dit baksel (MAE = 37). Naast bakpannen (r-bak-6, r-bak-12) en grappen (r-gra-11, r-gra-46, r-gra-49, r-gra-119) met bijbehorende deksels (r-dek-7) uit Brabant zijn diverse borden met slijbversiering uit het Nederrijns gebied en Friesland (r-bor-3, r-bor-43?, r-bor-47?) vertegenwoordigd (afb. 7.42.1).⁶⁶⁷ Ook is een papkop (r-kop-4) uit Friesland versierd met gemarmerde kleislib aangetroffen (afb. 7.42.2).⁶⁶⁸ Een iets ouder bord versierd met kleislib is afkomstig uit het Duitse Ochtrup.⁶⁶⁹ Naast de sierlijke producten bestaat het roodbakkerd aardewerk vooral uit functioneel gebruiksgoed, waaronder fragmenten van lekschalen (r-lek-1, r-lek-2), een kan (r-kan-44), een pispot (r-pis-36), een pot (r-pot-46?), vuurtesten (r-tes-2), een vuurkom (r-tes-28) en een vuurstolp (r-vst-9). Minimaal negen voorwerpen van witbakkerd aardewerk kunnen worden onderscheiden. Het gaat om scherven van grappen (w-gra-22),

664 V95

665 Determinatie en tekst: Wytze Stellingwerf.

666 Deze worden apart beschreven in het determinatierapport van Jan van Oostveen.

667 V95-C03

668 V95-C04.

669 V95-C05.

Afb 7.42 Vondsten van keramiek uit askuil S81, 1700-1750.

kommen (w-kom-15), een olielamp (w-oli-2), een pispot (w-pis-4) en een zalfpot (w-zal-2). De meer verfijnde keramiek uit de askuil bestaat uit fragmenten van minimaal twee borden van majolica en negen borden (f-bor-2), twee ploischotels (f-plo-9), twee vazen, een deksel, een zalfpot en een zoutvat van faience. Tot slot is een aantal fragmenten van een ploischotel van Portugees tinglazuuraardewerk en een bord van Chinees kraakporselein uit de eerste helft van de 17de eeuw in de askuil aangetroffen (afb. 7.42.3 en 4).⁶⁷⁰ Deze luxe sierstukken zijn vermoedelijk als antiek enkele generaties bewaard gebleven en rond 1700 gebroken en tussen het afval beland. Het glas uit de askuil bestaat uit een fragment van vensterglas en een scherf van de bodem van een knobbelbeker.

Uit deze periode is onder de metaalvondsten een duitje van Kleef uit de jaren 90 van de 17de eeuw vermeldenswaard, maar het is niet duidelijk of deze van perceel 3, 4 of 5 komt.⁶⁷¹

670 V95-C01 & V95-C02.
671 24-M01

7.4 Fase 6 (1750-1825)

Uit de kadasterkaart van 1823 blijkt dat het huis toen nog altijd bestond. Er hebben echter wel enkele belangrijke wijzigingen plaatsgevonden. Het huis blijkt gesplitst te zijn in twee afzonderlijke huizen met eigen kadastrale nummers. Het noordelijke huis is aan de achterzijde uitgebouwd en de scheiding tussen beide huizen is geen rechte lijn meer. Waarschijnlijk komt dit door een verkoop in 1804 want toen verkocht de eigenaar van het zuidelijke huis (perceel 5) een deel van het huis aan de eigenaar van het noordelijke huis (perceel 4).

Afb 7.43 Aanbouw achter het dijkhuis, 18de eeuw.

7.4.1 Perceel 4

Achter het huis is aan aanbouw gemaakt. Deze (S54 en S55) had een lengte van 3,60 (OW) en een breedte van 3,30 (NZ) meter (afb 7.43). De muren hadden een breed fundament en een steens dikke opbouw. Hierin waren rode en gele bakstenen van 19x9x4 cm tot 19,5x10x4 cm toegepast. De muren vertoonden enkele verbouwingen met andere soorten stenen.

Zoals uit de kadasterkaart van 1823 blijkt, was er aan de zuidzijde en oostzijde van de aanbouw een kleine strook grond die als erf bij dit huis hoorde. Binnen deze zone is een aantal sporen aangetroffen.

Ten zuiden van de aanbouw was op een niveau van +0,75 NAP een stukje bestrating aanwezig (S73), samengesteld uit allerlei soorten bakstenen en natuursteenbrokken.

Op een iets hoger niveau is hier overheen een stoep gebouwd (S48), die aangeeft dat in de zuidmuur van de aanbouw een deur heeft gezeten. Hoogstwaarschijnlijk dateert deze stoep uit de 19de eeuw. Bij verdiepen onder de stoep is bijvoorbeeld een kop van industrieel wit aardewerk gevonden met een handbeschilderd floraal decor (afb 7.44).⁶⁷²

7.4.2 Perceel 5

Archeologisch zijn geen verbouwingen van het zuidelijke huis te constateren. Waarschijnlijk is een nieuwe achterdeur gemaakt. Dit blijkt uit de ligging van een straatje achter het huis (S53). Deze liep vanaf de achtergevel zowel richting het oosten als langs de achtergevel richting het

672 82-C01

zuiden. De bestrating bestond uit rode en gele bakstenen en lag op circa +0,95 NAP.

7.4.3 Luxe vondstmateriaal

Verspreid over het zuidelijke deel van het opgravingsterrein is in de bovenlagen veel keramiek gevonden, die hoofdzakelijk uit de 18de en eerste helft van de 19de eeuw dateert. Opmerkelijk is het hoge aandeel Chinees porselein.

Het meest bijzonder onder deze vondsten is een wandkandelaar van Famille rose porselein uit de 18de eeuw. Het is een zeer zeldzaam stuk porselein dat in de 18de eeuw uitsluitend de hoogste sociale klasse zich kon veroorloven. Wytze Stellingwerf gaat in een tekstkader dieper in op dit voorwerp.

Afb 7.44 Kop van industrieel wit aardewerk met handbeschilderd decor.

Een ander bijzonder voorwerp is een zogenoemde kendi, een schenkkkan met hoge hals en bolle tuit (afb 7.45.1).⁶⁷³ De hals ontbreekt helaas, maar toch is het een bijzondere archeologische vondst omdat kendi's zelden worden opgegraven. Kunsthistorisch zijn er wel veel bekend, wat aangeeft dat relatief veel van deze voorwerpen zijn overgeleverd. De kendi is vrij grof beschilderd met motieven die typisch voor kraakporselein zijn en dateert uit de eerste helft van de 17de eeuw.

Bijzonder is ook een klein bord waarvan de spiegel en een randscherf is teruggevonden (afb 7.45.2).⁶⁷⁴ Centraal staat een motief van vijf met elkaar verbonden Ruyi-tekens. Dit motief werd al in de 16de eeuw op porselein toegepast. Het randmotief behoort tot de vroege porseleinranden. Op de achterzijde van de wand zien we nog net wat takjes. Waarschijnlijk gaat het om een vroeg stuk porselein van ergens rond 1600 of misschien nog eerder.

Verder zijn scherven van diverse borden van kraakporselein gevonden. Een van deze is een bord met decor met vogel in een tuin en een rand met panelen (afb 7.45.4).⁶⁷⁵ Dit is een typisch kraakbord (Rinaldi randtype VII), zoals die massaal zijn gemaakt tussen circa 1595 en 1645. Ook de scherven van een klein bord met vergelijkbare beschildering zijn aanwezig (afb 7.45.5).⁶⁷⁶ Van een derde bord, van groot formaat, is slechts een klein stuk teruggevonden (afb 7.45.6).⁶⁷⁷

Ook later porselein uit de Kangxi- en Qianglong-periode is aanwezig. Een voorbeeld is een theekop van zogenoemd kapucijnerwaar, vanwege de bruine wand (afb 7.45.7).⁶⁷⁸ Een andere kop is eenvoudig beschilderd met bloemmotieven; op de bodem staat een symboolmerk dat in de 18de eeuw werd gebruikt (afb 7.45.8).⁶⁷⁹ Een ander voorwerp is een klein bord met centraal

Afb 7.45 (volgende 2 pagina's) Aziatisch porselein.

673 261-C02. In de bovenlaag bij aanleg bouwput zuidzijde terrein.

674 177-C03/177-C04. Aanleg wp6.

675 113-C01. In de bovenlaag naast waterkelder S40.

676 81-C01. Aanleg wp4.

677 114-C03. In de bovenlaag bij aanleg bouwput zuidzijde terrein.

678 108-C02. Stort wp2.

679 114-C04

1

2

3

4

5

6

8

7

9

11

10

12

een zotje en rondom een rand met panelen met zotjes en bloemen (afb 7.45.9).⁶⁸⁰ Op de achterzijde staat een vierkant 'shopmark' (makersmerk). Bordjes met dit decor komen veel voor en dateren uit de 18de eeuw. Verder is een scherf van vermoedelijk een cachepot (sierpot) van familie rose porselein aanwezig (afb 7.45.12).⁶⁸¹

Eén bord van porselein is niet afkomstig uit China, maar uit Japan (afb 7.45.11).⁶⁸² Dat het bord in Japan is gemaakt, blijkt uit de grove beschildering, de onbeschilderde achterzijde en de vorm van de standring. Het dateert rond 1670-1720. In deze periode werd door de VOC porselein in Japan besteld, een handel die uit noodzaak was geboren. Export van porselein uit China was rond 1650 door burgeroorlogen vrijwel stil komen te liggen en de VOC ging daarom op zoek naar andere mogelijkheden. Ook voor dit Japans porselein geldt dat talloze overleveringsstukken bekend zijn, maar dat archeologische vondsten zeldzaam lijken te zijn. Waarschijnlijk hangt dat deels samen met de onbekendheid van archeologen met het materiaal. Scherven worden gemakkelijk onder de algemene noemer van Chinees porselein geschaard. Dat 17de of vroeg 18de-eeuws Japans porselein wel degelijk regelmatig onder de bodenvondsten voorkomt, blijkt uit opgravingen van de laatste jaren en uit herbekijken van vondsten van oude opgravingen. Een van de meest interessante stukken is een deel van een bord met daarop het VOC-logo.⁶⁸³

Bij het porselein kan tot slot een groot bord van Imari-porselein worden vermeld (afb 7.45.10).⁶⁸⁴

Een van de voorwerpen van porselein is niet gemaakt in China, maar in Engeland. Het betreft een koffiepote met een onderglazuur blauw drukdecor van een Chinees landschap met visnet ("Fisherman pattern") uit de Caughley porcelain manufactory (1775-1799) (afb 7.46).⁶⁸⁵

Naast porselein valt een aantal objecten van Delfts aardewerk op. Het eerste voorwerp is een deel van de onderkant van een dekselpot of vaas van een kaststel, voorzien van het merk van De Klauw (fabriek in Delft tussen 1661-1840) en gemaakt rond 1775-1800 (afb 7.47.1).⁶⁸⁶

Het tweede voorwerp is een vaas van een kaststel. Scherven zijn verspreid over twee verschillende vondstnummers gevonden; mogelijk hebben we te maken met twee bij elkaar horende voorwerpen (afb 7.47.2 en 3).⁶⁸⁷ Een van de scherven is een bodem;

Afb 7.46 Engels porselein.

deze is niet voorzien van een merk. Mogelijk zijn de scherven afkomstig van een of twee knobbelvazen. Het decor staat ook wel bekend als 'mille-fleurs' vanwege de volledige bedekking van het oppervlak met bloemen, en is typisch voor de periode 1675-1725.

---

680 83-C02. Werkput 2.

681 46-C03

682 75-C01. Gevonden bij aanleg wp4.

683 86-V23

684 108-C05

685 46-C02

686 74-C01

687 183-C01 en 263-C01

Afb 7.47 Delfts aardewerk.

Van een derde grote vaas of dekselpot is alleen de bodem teruggevonden (afb 7.47.4).⁶⁸⁸ Ook deze is niet voorzien van een merk. Op basis van de decoratie is het voorwerp in de 18de eeuw te plaatsen.

Het laatste voorwerp is de bolle knop van een deksel van een dekselpot (afb 7.47.5).⁶⁸⁹

Het aantal scherven van vazen of dekselpotten van kaststellen is opmerkelijk. Deze komen

---

688 108-C03
689 73-C01

als bodemvondst zelden voor, wat vermoedelijk komt doordat de voorwerpen vele generaties konden overleven. Tussen 18de eeuws afval zien we onderdelen van kaststellen daardoor zelden. In dit geval zijn de voorwerpen ergens in de 19de eeuw weggegooid. Waarschijnlijk heeft een statusdaling plaatsgevonden. De oude vazen en potten waren voor iedereen betaalbaar, bijvoorbeeld als oude huisraad in de lommerd. Misschien moeten we de pronkstukken van de 18de eeuw zoeken tussen het afval van de armere bevolking in de 19de eeuw.

Afb 7.48 Engels industrieel aardewerk.

Tot de vondsten van dit deel van het terrein behoren meerdere voorwerpen van Engels industrieel aardewerk uit de late 18de of vroege 19de eeuw. Een bord en een kop van pearlware vormen een set: ze hebben beide uitwendig een bruine wand als imitatie van porseleinen kapucijnerwaar (afb 7.48.1).⁶⁹⁰ Een andere kop is in blauw handbeschilderd met guirlandes (afb 7.48.2).⁶⁹¹ Deze drie voorwerpen worden gerekend tot pearlware en dateren tussen 1775 en 1800.⁶⁹² Verder is er een kinderbordje van creamware uit de serie van Dr. Syntax met een florale reliëfrand en in overglazuur een drukdecor van "Dr. Syntax on his Travels" en polychrome beschildering, dat is gemaakt tussen 1815 en 1825 (afb 7.48.3).⁶⁹³ Tot slot kan nog een dessertbord met opengewerkte rand ("basketweave") worden vermeld, mogelijk gemaakt door Wedgwood, en dateren uit het eerste kwart van de 19de eeuw (afb 7.48.4).⁶⁹⁴

Een losse vondst van het terrein is een scherf van een eenvoudig beschilderd bord van Delfts aardewerk uit de 18de eeuw, met daarin een kramgaatje (afb 7.49).⁶⁹⁵ Dit bord getuigt juist van een armoedige context; het was voor de eigenaar kennelijk voordeliger dit goedkope bordje te laten maken dan een nieuw bord te kopen.

690 108-C07 en 108-C08
 691 108-C06
 692 Determinaties Wytze Stellingwerf.
 693 108-C09
 694 108-C10
 695 37-C04

Deze vondst van luxevoorwerpen van Chinees porselein en Delfts aardewerk aan de Westerdijk staat niet op zichzelf, want ook bij de opgraving aan de Westerdijk in 2005 is een dergelijke dump gevonden.⁶⁹⁶ De vondst bestaat uit minimaal vijf grote borden van kraakporselein en een groot deksel van een dekselvaas (afb 7.50). Het eerste bord (diameter 29 cm) is beschilderd met een bak met bloemen op een tafeltje op een terras.⁶⁹⁷ Een tweede bord (diameter ca 35 cm) heeft als voorstelling een Chinese tuin met bloemen en vogels.⁶⁹⁸ Op een derde bord (diameter circa 35 cm) staat eveneens een Chinese tuin afgebeeld, met ditmaal een krekkel en een vlinder.⁶⁹⁹ De laatste twee borden (diameter ca 27 cm) hebben beide een beschildering met centraal een medaillon met daar rondom vijfmaal een zonnerad met bloem. Een identiek exemplaar is te vinden in het Prinsessehof in Leeuwarden.⁷⁰⁰ Al deze borden dateren uit de eerste helft van de 17de eeuw. Zeer uitzonderlijk is de grote deksel, waarvan twee scherven zijn gevonden.⁷⁰¹ De deksel is zeer dikwandig en de grootste diameter kan worden gereconstrueerd op ongeveer 28 cm. Het voorwerp is beschilderd met zotjes, typisch voor Kangxi-porselein, en bovenop zijn de aanhechtingen van een afgebroken versiering te zien. We kennen dit soort zeer grote dekselvazen uit museale collecties, zoals het Rijksmuseum. Meestal is sprake van twee vazen die in bijvoorbeeld een hal werden geplaatst. Uit vergelijkbare stukken kunnen we afleiden dat bovenop de deksel een shishi (leeuw hond) heeft gestaan. Soms is deze dekselknop in de vorm van een shishi uitgevoerd in verguld brons en het zou kunnen dat dit ook bij deze deksel het geval is geweest.⁷⁰² Alleen de allerrijksten konden zich zulke dure siervoorwerpen veroorloven en we mogen dan ook aannemen dat de vaas ooit in een huis aan het Grote Oost, de Ramen of een andere voorname straat waar de regenten van de stad woonden te pronk heeft gestaan. Het is zeker geen voorwerp dat in een huis aan de Westerdijk verwacht mag worden.

Afb 7.49 Delfts aardewerk met kramgaatje

696 Het is hier overigens de vraag in hoeverre alle scherven zijn meegenomen.

697 119-C01

698 122-C03

699 122-C04

700 OKS 1983/47

701 122-C05

702 Het porselein vertoont een aanhechting van een achterlichaam en twee poten en tevens heeft tevens een secundair doorboord gat.

Afb 7.50 Aziatisch porselein, opgraving Westerdijk 2005.

Tussen kunst en kitsch aan de Westerdijk

Wytze Stellingwerf

Tussen de vondsten van het zuidelijke deel van het opgravingsterrein bevindt zich een merkwaardig object van Chinees porselein (afb. 7.51).⁷⁰³ Het voorwerp is gevormd als een klimopblad met een ongeglazuurde platte achterzijde waarin tijdens het productieproces een gat is geboord. Het object is incompleet bewaard gebleven. De afmetingen zijn 13,5x12 cm. De oorspronkelijke lengte zal rond de 15 cm geweest zijn. Aan de voorzijde bevindt zich een cirkelvormige basis van een uitstekend deel dat is afgebroken. De cirkel is 5 cm breed met een binnendiameter van 2 cm. Het object is in een mal gevormd en voorzien van

Afb 7.51 Wandapplique van Aziatisch porselein uit de Qianlong-periode (1735-1796).

sierlijke reliëfs van acanthusbladeren, overglazuur beschilderd met florale motieven in de kleuren rood-goud-groen-roze. Dit kleurenpalet valt binnen de categorie famille rose, een term die in de 19de eeuw in Frankrijk is geïntroduceerd om Chinees porselein uit de Qing dynastie te classificeren op basis van decors. Het kleurenspectrum van Famille rose werd geïntroduceerd tijdens de heerschappij van keizer Kangxi (1654-1722) door Jezuiten die werkten aan het Chinese hof. Dit object valt stilistisch te dateren tijdens de Qianlong-periode (1735-1796).

De vraag is nu, waarvoor heeft dit object gediend? Het gat aan de achterzijde doet vermoeden dat het kon worden opgehangen aan de wand. Na een zoektocht op het internet en contact met experts werden parallellen van deze vorm gevonden.⁷⁰⁴ Het afgebroken gedeelte is een arm geweest waarin een kaarsenhouder zat. Het kleurrijk beschilderde paneel waarop de arm bevestigd zat, stelde vermoedelijk de mouw van een gewaad voor.⁷⁰⁵ In de collectie van het Keramiekmuseum Princessehof in Leeuwarden bevindt zich een dergelijke wandapplique, zoals deze vorm genoemd wordt.⁷⁰⁶ Ook diverse veilinghuizen hebben dit soort wandapplicques verkocht. Parallellen zijn onder andere bekend van Duton's UK Ltd in Londen en Woolley & Wallis in Salisbury (afb. 7.52).⁷⁰⁷ Meest gelijkend in vorm en decor is een exemplaar aangeboden door McPherson Oriental Ceramics, die is aangekocht voor de collectie van het Groninger Museum (afb. 7.53).⁷⁰⁸

703 46-C01.

704 Vriendelijke mededeling Christiaan Jörg & Robert McPherson.

705 Howard & Ayers 1978, 177.

706 Lunsingh Scheurleer 1974, 123.

707 www.invaluable.com/auction-lot/a-rare-famille-rose-porcelain-sconce-qianlong-per-101-c-ef143e8ae4, geveild op 8 november 2019; www.the-saleroom.com/en-gb/auction-catalogues/woolley-and-wallis/catalogue-id-srwo10237/lot-5c0b7624-1061-4a4b-af59-aae900e2b2ec#lotDetails, geveild op 12 november 2019.

708 Vriendelijke mededeling Robert McPherson & Christiaan Jörg.

De opmerkelijke vorm die velen in huidige tijd zouden beschouwen als pure kitsch, was rond het midden van de 18de eeuw de *crème de la crème* op de Europese markt. Het gaat hier om een uiterst luxe stuk *Chine-de-commande*, porselein in de Westerse smaak dat op bestelling werd geproduceerd in China. De vorm past goed binnen de rococostijl, de toen heersende mode in Europa. Wandappliques in de vorm van een arm met een kaarsenhouder werden ook al in de late 17de eeuw in Europa gemaakt. Zo zijn er vergulde zilveren exemplaren met een Londens jaarmerk van 1684 bekend in de collectie van het Victoria & Albert Museum in Londen.

Afb 7.52 Een set van twee wandappliques, geveild bij Woolley & Wallis in Salisbury in 2019.

Dat de porseleinen wandappliques bijzonder zeldzaam zijn en nog steeds een grote waarde vertegenwoordigen blijkt wel uit de opbrengsten van de veilingen, deze gaan richting de €10.000 voor een set. Dit is tevens een indicatie voor wat dergelijk items in de 18de eeuw zullen hebben gekost. Het waren voorwerpen die in verhouding tot het standaard blauw beschilderde porseleinen serviesgoed slechts in zeer kleine hoeveelheden naar Europa kwamen. Zo bestelde een vertegenwoordiger van de Deense Oost-Indische Compagnie in 1740 zestien overglazuur beschilderde porseleinen wandkandelaars in Kanton.⁷⁰⁹ Mogelijk ging het ook exemplaren met een arm als kaarsenhouder. De eigenaar van dit gebroken stuk zal zeker niet een onbemiddelde bewoner aan de Westerdijk zijn geweest. De wandapplique past beter in de context van grote herenhuizen aan een van de hoofdstraten, zoals het Grote Oost.

Afb 7.53 Wandapplique in het Groninger Museum (bron: McPherson; foto: M. Eijgenraam).

709 Howard & Ayers 1978, 177.

7.5 Fase 7 (1825-1881)

Uit fase 7 dateren op perceel 4 niet aantoonbaar sporen. Wel zijn op perceel 5 enkele sporen aangetroffen, die zeker dateren voor 1891. Volgens het kadaster hoorde echter geen erf bij dit huis, maar het huis op perceel 5 was gedurende enige tijd in de eerste helft van de 19de eeuw in zelfde handen als het huis op perceel 3 met bijbehorend groot erf. Het zou dus kunnen dat we deze sporen toch bij het huis op perceel 5 mogen rekenen.

7.5.1 Perceel 5

Op het perceel achter het huis lagen twee tonputten, waarvan in ieder geval één een regenwaterput was. Daarnaast is veel vondstmateriaal aangetroffen, dat hier voorafgaand aan de bouw van de huizen in 1881 moet zijn gestort, waarvan een kleine selectie is verzameld.⁷¹⁰ Een van de vondsten is een fragment van een theepot of suikerpot met in persreliëf bladmotieven, een Engels industrieel product uit de periode 1825-1850.⁷¹¹

Afb 7.55 Tonputten S91 en S80.

Tonput S91

Deze ton (hoogte 93 cm en diameter 80 cm) met duigen van naaldhout had gespijkerde houten hoepels en langs zowel de boven- als onderkant een ijzeren hoepel (onderkant op -1.18 NAP) (afb 7.55 en 7.56). Een monster van een van de duigen is houtanatomisch onderzocht en het betreft hout van de zilverspar.⁷¹² De ton was geplaatst op een liggend balkje (96 cm lang) en was opgevuld met grijze zandige klei en geheel bovenin ook grof puin (o.a. geglazuurde golfpannen). Boven de ton bevond zich een puinkuil die vrijwel volledig was opgevuld met dakpannen (S70), mogelijk zijn deze gedumpt in het uitbraakspoor van de bakstenen opbouw van de put.

710 Zie o.a. V40

711 V40-C02. Determinatie Wytze Stellingwerf.

712 M15. Van Daalen 2020.

Uit de bovenste vulling van de put komen een mineraalwaterfles van steengoed (afb 7.57.1)⁷¹³ en een bakpan van roodbakkerd aardewerk (afb 7.57.2)⁷¹⁴. Uit de onderste vullaag komen scherven die deels als opspit in de put zijn beland en tevens scherven van een bord en een kop van industrieel wit aardewerk.

Onder de scherven opspit bevindt zich één scherf die het vermelden waard is, namelijk de randscherf van een kop van Hafneraardewerk uit de 16de eeuw.⁷¹⁵ Deze kop is inwendig geel van kleur en heeft een vlag die groen geglaazuurd is en voorzien is van een ingekraste golflijn. De scherf zegt niets over de eigenaren van het materiaal uit de tonput, maar is wel interessant voor het beeld van de materiële cultuur van deze locatie in de 16de eeuw.

Meest opmerkelijke vondst uit de ton is een complete vilten hoed (afb 7.58).

Tonput S80

Deze tonput heeft zeker een bakstenen opbouw gehad, want daarvan resteerde nog een klein stukje van maximaal zes lagen rode bakstenen (baksteenformaat 9x9x4 cm, hoogste punt +0,52 NAP) (afb 7.59). De ton (hoogte 1,20 meter) was gemaakt van duigen van loofhout en had drie ijzeren banden (onderkant op -0,99 NAP).

Een monster van het hout is houtanatomisch onderzocht en het blijkt om het hout van de walnoot te gaan.⁷¹⁶ Dit is een ongebruikelijke houtsoort voor een houten ton.

Uit de ton komen wat onsamenhangende scherven keramiek en glas uit de tweede helft van de 19de eeuw.⁷¹⁷ Ze worden in hoofdstuk 8 besproken.

Tot de metaalvondsten behoren een messing deksel, een ijzeren deksel en een ijzeren (kolen)schep met houten steel.

Afb 7.56 Aanzicht van tonput S91.

Afb 7.57.1 Mineraalwaterfles uit tonput S91.

---

713 105-C01
714 105-C02
715 107-C01
716 M16. Van Daalen 2020.
717 V97 en V109

Afb 7.57.2 Bakpan uit tonput S91.

Afb 7.58 Viltten hoed uit tonput S91.

Afb 7.59 Aanzicht van tonput S80.

Afb 7.60 Funderingen van de huizen Westerdijk 147 en 149 uit 1891.

7.6 Fase 8 (na 1881)

In het PvE wordt geen aandacht besteed aan de meest recente fase, die aanvangt in 1881 met de herontwikkeling van het terrein. Op de Westerdijk werden in 1881 twee huizen gebouwd (nr

143 en 145), daarna volgden nog twee huizen in 1891 (nr 147 en 149) en deze nieuwbouwfase eindigde in 1906 met de bouw van de laatste drie panden (nr 137, 139 en 141). Tevens werd aan de Geldersesteeg in 1891 een nieuw pand neergezet. Deze huizen zijn archeologisch niet belangrijk omdat de bouwjaren, plattegronden en het uiterlijk bekend zijn.

Bij de opgraving zijn toch sporen van deze bebouwing deels gedocumenteerd (afb 7.60). Dat heeft als reden dat bij sommige huizen in de funderingen gebruik is gemaakt van oude bakstenen. Een fundering van deze oude stenen laat zich op het eerste gezicht niet onderscheiden van een fundering van oudere bebouwing, die wel archeologisch relevant is. De oude en 'nieuwe' funderingen bevinden zich soms op hetzelfde niveau. Het is daardoor soms noodzakelijk om alle funderingen bloot te leggen en te bestuderen door middel van tekening, foto en beschrijving.

7.6.1 Perceel 4

Op de smalle strook grond ten oosten van de aanbouw zijn twee tonputten aangetroffen. Een van beide diende als regenwaterput. Van de andere is de functie onzeker.

Tonput S116 (V153, V161)

Deze put lag geheel in de noordoosthoek van de strook grond, tegen de perceelsgrens aan. De put bestond uit twee tonnen op elkaar. Van de bovenste ton resteerden slechts enkele restanten van duigen van naaldhout (grove den).⁷¹⁸ De onderste ton (hoogte 70 cm, diameter 50 cm; onderkant op -1,29 NAP) was wel compleet en had duigen van eikenhout en houten hoepels. Een monster van een van de eiken duigen is dendrochronologisch onderzocht, maar heeft geen datering opgeleverd.⁷¹⁹ Mogelijk is de put gelijktijdig met de aanbouw gemaakt, dus omstreeks 1750. De put bevatte vondsten uit de periode 1850-1880, die in hoofdstuk 8 worden besproken.

Tonput S90

In de zuidoosthoek van de strook grond bevond zich een tweede tonput. Deze ton had duigen van eikenhout met ijzeren banden. Opvallend is dat de ton volledig was opgevuld met mest. De ton bevatte veel scherven van keramiek en glas, waarvan een selectie is meegenomen. De vondsten worden besproken in hoofdstuk 8. De datering ligt tussen 1890 en 1925.

Ton S50

Een derde ton is aangetroffen in de hoek van het huis en de aanbouw. Deze had ijzeren banden en was opgevuld met kolengruis. Van de duigen resteerden slechts restanten. Uit de ton komen de scherven van een kan en een klein deksel van witbakkend aardewerk en een fraai gedecoreerde pijpenkop van een sigarenpijp (afb 7.61).⁷²⁰ Het betreft een pijp die bekend stond onder de naam muzelmansigaar en is vervaardigd

Afb 7.61 *Muzelmansigaar, 1860-1900* (foto: J. van Oostveen).

718 M27. Van Daalen 2020.

719 M30

720 78-C01

tussen 1860 en 1900.⁷²¹

Bij de aanleg van de werkput is nog een tweede versierde pijpenkop gevonden (afb 7.62).⁷²² Deze is gedecoreerd met WIII (Willem III) binnen een stralenkrans, het Nederlandse Wapen met daaronder 1874 en 'jubeljaar'.⁷²³ In dat jaar vierde de koning zijn zilveren regeringsjubileum en in Gouda werden verschillende Oranjepijpen gemaakt. De pijp is voorzien van het hielmerk LB, dat toen werd gebruikt door pijpenmaker Pieter Jacobus van der Want.

Afb 7.62 Jubileumpijp ter gelegenheid zilveren regeringsjubileum koning Willem III in 1874 (foto: J. van Oostveen).

7.6.2 Westerdijk 147 en 149

De funderingen van de twee huizen die in 1891 zijn gebouwd, zijn hier vastgelegd. De huizen zijn gebouwd als tweelingpanden, gespiegeld ten opzichte van elkaar. In de funderingen waren rood/gele bakstenen (mengkleur) van 18,5x9x4 cm en 17,5x8,5x3,5 cm toegepast met kalkmortel (S23, S31, S32 etc). Beide huizen hadden een kleine aanbouw met daarachter een grote gezamenlijke waterkelder (S40).

721 Zie specialistisch rapport van Jan van Oostveen cat.nr. 59.

722 37-C01

723 Ibidem cat.nr. 37.

8. Vondstcomplexen uit de 18de en 19de eeuw

Wytze Stellingwerf

8.1 Puinlaag S1 (1690-1730)

Deze puinlaag bevatte hoofdzakelijk afval uit de vroege 18de eeuw vermengd met materiaal uit de 17de eeuw. Meest bepalend voor de datering van de puinlaag zijn tientallen fragmenten van tabakspijpen met een trechtervormige ketel.⁷²⁴ Het betreft vooral pijpen van grove kwaliteit. Naast een grote hoeveelheid keramiekfragmenten zijn ook diverse glasscherven gevonden.

Keramiek

In totaal zijn er 399 keramiëscherven uit dit spoor verzameld, waarbij tenminste 122 objecten onderscheiden kunnen worden. Naast contemporair materiaal uit de periode rond 1700 bevatte de puinlaag ook veel scherven met afgeronde randen uit de 17de eeuw. Het lijkt erop dat deze scherven een tijd lang onder invloed van bewegend water zijn geweest. Mogelijk zijn ze uit de oever van de Westerdijk geschept om het terrein na sloop van de oude bebouwing op te hogen. Het oudere verweerde materiaal bestaat hoofdzakelijk uit roodbakkend en witbakkend aardewerk en faïence uit de 17de eeuw. Daarnaast zijn diverse stukken vroeg 17de-eeuwse importkeramiek op te merken die mogelijk als antiek een eeuw later tussen het afval zijn beland. Het gaat om fragmenten van borden en een kom van Chinees kraakporselein, evenals een scherf van een bord van Portugese faïence en een plooischotel van Italiaanse faïence beschilderd in compendiaro-stijl.

Materiaal dat goed past in de periode rond 1700 is steengoed afkomstig uit respectievelijk Frechen en het Westerwald. Het vormenspectrum van het gevonden steengoed bestaat grotendeels uit fragmenten van kannen uit deze twee Duitse gebieden. Terwijl het steengoed uit Frechen vaak bedekt is met een bruine laag ijzerengobe onder het zoutglazuur is het steengoed uit het Westerwald grijskleurig en dikwijls versierd met appliques en blauwe beschildering. Naast dit steengoed dat zowel uit de latere 17de als de vroege 18de eeuw dateert, zijn twee vroegere stukken van steengoed uit Raeren uit de periode 1575-1625 te onderscheiden. Dit materiaal is vanwege de hardheid van het baksel nauwelijks verweerd door de invloed van bewegend water.

Iets meer dan een derde van het vondstmateriaal bestaat uit roodbakkend aardewerk. Binnen deze bakselgroep zijn vooral kookgerei en tafelwaar vertegenwoordigd. Het kookgerei bestaat uit bakpannen (r-bak-6), een steelkom (r-stk-3), grappen (r-gra-11, r-gra-46, r-gra-65) en de daarbij horende deksels (r-dek-8 of -9). Duidelijk is de invloed van de Brabantse pottenbakkers te zien, die in het laatste kwart van de 17de eeuw grip op de Hollandse markt kregen met hun verfijnde kookvormen van roodbakkend aardewerk. De bakpannen met brede kraagrand (r-bak-6) hebben nog niet de vorm die vanaf het tweede kwart van de 18de eeuw standaard wordt. De kraagrand heeft namelijk nog niet de volledige breedte die zo typisch is bij dit uit Bergen op Zoom afkomstige model.⁷²⁵ Daarmee zijn de bakpannen te dateren tussen circa 1675-1725. Deze datering past ook goed bij het andere kookgerei. Naast een bolle grape met de voor Bergen op Zoom karakteristieke ribbel onder de rand (r-gra-11) zijn een cilindrische grape met kraagrand en dekselgeul (r-gra-46) en een sluitpan met brede rand (r-gra-65) op te merken. Deze vormen zijn zowel in Bergen op Zoom als in Oosterhout geproduceerd.

⁷²⁴ Zie determinatierapport Jan van Oostveen.

⁷²⁵ Groeneweg 1992, 88,98.

Verder kunnen fragmenten van minimaal twee lekschalen onderscheiden worden. De tafelwaar bestaat enkel uit scherven van borden (MAE = 6). Daarbij valt op dat alle borden versierd zijn met kleislib. In de meeste gevallen gaat het om witte kleislib gemarmerd met bruine slib op de spiegel. Borden met dit decor zijn zowel in Friesland als in het Nederrijns gebied vervaardigd. Onderscheid tussen beide producten is te zien in de vorm. Terwijl de Friese borden vaak op een standring of op standlobben staan, hebben de Nederrijnse borden een plat standvlak. Behalve de borden voorzien van gemarmerd kleislib komen scherven van Nederrijnse borden versierd met cirkels en slingerlijnen van kleislib voor (r-bor-7, r-bor-10). Naast de grote invloed van de Brabantse pottenbakkers op de Hollandse markt begonnen ook de Friese en Nederrijnse producten de lokale markt te veroveren vanaf de late 17de eeuw. In de 18de eeuw waren dit de drie grote centra van waaruit de markt voor grof gebruiks aardewerk in Nederland voorzien werd. Behalve het vermelde keukengoed en tafelwaar zijn scherven van diverse olielampen (r-oli-2), vuurtesten (r-tes-2), doofpotten, voorraadpotten (r-pot-2) en een kaasvorm (r-vor-4) gevonden. Het vormenspectrum van het witbakkend aardewerk komt aardig overeen met de gevonden vormen van roodbakkend aardewerk. Ook binnen dit baksel komt voornamelijk keukengoed en tafelwaar voor. Opmerkelijke vormen zijn een fragment van een komfoor (w-kmf-1) en twee kommen (w-kom-15) op standring met een kraagrand. Het zijn typische modellen voor de periode 1650-1725. Opvallend is dat veel scherven van witbakkend aardewerk ook afgeronde randen hebben. Ook dit materiaal moet een tijd lang in het water gelegen hebben. Behalve de uit Nederland en het Rijnland afkomstige keramiek zijn ook enkele fragmenten van Deens grijsbakkend jydepotaardewerk gevonden. Het gaat om scherven van ten minste één grape. Dit importaardewerk kwam vanaf de 16de tot in de vroege 19de eeuw met Oostzevaarders mee naar Noord-Nederland.

Verder zijn tientallen fragmenten van borden van majolica en faience aangetroffen. De majolica bestaat deels uit veelkleurig beschilderd materiaal uit de eerste helft van de 17de eeuw, maar er zijn ook een aantal vroeg 18de-eeuwse blauw beschilderde producten uit Harlingen te herkennen. De faience is naast blauw beschilderde of onversierde borden vertegenwoordigd met fragmenten van enkele kommen, ploischotels, vazen en een zalfpot. Het meeste materiaal is grofweg tussen 1650-1725 te dateren. Tot slot is naast het eerder vermelde kraakporselein nog een aantal scherven van Chinees porselein uit de late 17de of de 18de eeuw op te merken. Naast fragmenten van verschillende koppen en schotels en enkele borden (p-bor-5) is een bodemscherf van een vaasje uit de Kangxi-

Afb 8.1 Fragment van een deksel van Chinees porselein.

Afb 8.2 Scherf Aziatisch steengoed.

periode (1661-1722) te onderscheiden.⁷²⁶ Het vaasje is aan de bodem voorzien van een geschilderd merk in de vorm van een artemisia blad. Dergelijke symbolische merken kwamen veel op Chinees porselein uit de vroege 18de eeuw. Verder is een bijzonder onbeschilderd dekseltje (p-dek-8) met geribbelde wand gevonden (afb. 8.1).⁷²⁷ Deze deksel heeft waarschijnlijk op een doosje van porselein gezeten. Het gaat hier om blanc de Chine uit vermoedelijk het midden van de 17de eeuw. Tot slot is een scherf van bruin geglazuurd Aziatisch steengoed gevonden (afb. 8.2).⁷²⁸ Deze scherf heeft toebehoord aan een voorraadpot, een zogenaamde martavaan, uit de 17de of 18de eeuw.

Glas

De glasvondsten uit de puinlaag bestaan uit scherven van bolle wijnflessen en kleine flesjes evenals een stamfragment met een braamnop van een roemer van groen woudglas. Tussen de scherven van flesjes is een compleet exemplaar aanwezig.⁷²⁹ Dit flesje (gl-fle-11?) van zeer donkergroen glas is in een mal geblazen en heeft een pontilmerk aan de vlakke bodem. Waarschijnlijk gaat het hier om een intrusie uit de late 18de of de eerste helft van de 19de eeuw, omdat een typisch opgestoken bodem die doorgaans voorkomt bij oudere exemplaren ontbreekt.

8.2 Kuil S194 (1800-1825)

In deze kuil bevonden zich keramiekscherven van ten minste 31 verschillende objecten die hoofdzakelijk uit de late 18de en de vroege 19de eeuw dateren. Meest bepalend voor de datering van de kuil is een fragment van een grape van roodbakend aardewerk voorzien van een rond stempel met de letters "BOZ" en drie kruisjes. Dit is het merk dat pottenbakkers uit Bergen op Zoom vanaf 1798 in gebruik hadden. Het merk werd officieel in 1800 geregistreerd.⁷³⁰ Hiermee kan worden aangenomen dat de kuil ergens aan het begin van de 19de eeuw is gegraven. Karakteristiek voor de late 18de en vroege 19de eeuw is het van oorsprong uit Duitsland afkomstige verfijnde kookgerei dat in de volksmond bekend staat als "Frankfurter waar". Van deze keramieksoort zijn fragmenten van minimaal twee kachelpannen (w-kap-1) in de kuil aangetroffen. Typisch is ook de aanwezigheid van een scherf van een witbakkende Keulse schotel versierd met een lijn van bruine kleislib en twee Nederlandse imitaties daarvan van roodbakende klei (r-bor-12) bedekt met een laag van witte kleislib. Verder behoort een kom van roodbakend aardewerk bedekt met een zwart glazuur tot het karakteristieke gebruiksgoed uit de periode rond 1800. Ook zijn diverse rood- en witbakkende producten van typisch Friese origine op te merken. Het gaat om scherven van een waskom (r-kom-1) versierd met gemarmerde kleislib, een lekschaal (r-lek-1), een deksel, een vuurtest, een komfoor en een pispot (w-pis-6). Naast het grove gebruiksgoed zijn fragmenten van een mineraalwaterfles en een voorraadpot (s2-pot-10) van steengoed uit het Westerwald gevonden. Verder is een drietal borden (f-bor-3, f-bor-15) van Delftse faïence uit de tweede helft van de 18de eeuw op te merken. De borden zijn in blauw beschilderd met florale motieven. Ook is er Chinees porselein tussen het vondstmateriaal aanwezig. Het gaat om scherven van een bord en een kopje in blauw beschilderd met bloemen en een fragment van vermoedelijk een vaas versierd met een

---

726 V11-C01.

727 V6-C01.

728 V6-C02.

729 V11-G01.

730 Groeneweg 1992, 105-107.

Afb 8.3 Scherf van een zuurkoolpot uit Langerwehe.

poederblauw fond met in goud daarop florale motieven geschilderd.⁷³¹ Het poederblauw porselein was in de 18de eeuw tamelijk zeldzaam en ook zeer luxe. Tot slot zijn er vrij veel scherven van Engels industrieel wit aardewerk gevonden. Het gaat in alle gevallen

om creamware. Opvallend is het feit dat veel van dit creamware bestaat uit vormen die tot een tafelservies hebben behoord. Het gaat om dinerborden (iw-bor-6, iw-bor-11), soepborden (iw-bor-5, iw-bor-23), diepe kommen (iw-kom-5) en een opdienschaaltje (iw-sch-1). Daarnaast bevond zich een randfragment van een pispot tussen het afval. Het meeste creamware dateert uit de late 18de eeuw en de eerste decennia van de 19de eeuw.

8.3 Laag S136 (1800-1850)

Uit deze laag zijn enkele tientallen keramiekscherven verzameld. Het gaat om materiaal dat hoofdzakelijk dateert uit de late 18de en vroege 19de eeuw. Naast fragmenten van een bord (r-bor-3), een papkop (r-kop-4) en een vuurtest van Fries roodbakkend aardewerk zijn een bord, een komfoor van witbakkend aardewerk en een kachelpan (w-kap-2) van Frankfurter waar als vormen op te merken. Het steengoed is vertegenwoordigd met een wandscherf van een grote zuurkoolpot uit Langerwehe (afb. 8.3).⁷³² Op de wandscherf is een applique in de vorm van een medaillon met een leeuw afgebeeld. Dit type potten kwam zowel in de 18de als 19de eeuw voor. Daarnaast zijn diverse scherven van borden (f-bor-1, f-bor-3) en een vaas

Afb 8.4 Bord van Delftse faience.

731 V290-C01.
732 V193-C02.

van Delftse faience gevonden. Het gaat hoofdzakelijk om blauw geschilderde florale motieven met grove penseelstreken, typisch voor de latere 18de eeuw (afb. 8.4).⁷³³ De vaas is op basis van de afwijkende kleur blauw waarschijnlijk al in de 17de eeuw gemaakt. Naast deze Delftse producten is een bijzonder zalfpotje (fr-zal-1) van Frans tinglazuuraardewerk gevonden (zie afb. 6.94.1).⁷³⁴ Op het potje is in blauw een tekst gedrukt: "Chardin Hadancourt, P.f.m. a Paris". Chardin en Hadancourt waren bekende namen van parfumiërs in Parijs. Rond 1809 kwam een gezamenlijke firma tot stand aan de Pont St. Michel, die zich specifiek op goedkope parfums voor de lagere en midden klasse zou hebben gericht.⁷³⁵ Het hier gevonden potje dateert ergens uit de eerste helft van de 19de eeuw en toont aan dat de Parijse producten ook hier verkrijgbaar waren. Naar de inhoud van het potje kunnen we slechts gissen. Verder bevonden zich in de laag scherven van borden (iw-bor-3, iw-bor-6) van Engelse creamware en fragmenten van een kop (p-kop-1) en een schotel (p-bor-20) van Chinees porselein uit de Kangxi-periode (1661-1722). Tot slot bevonden zich drie Goudse pijpenkoppen in de laag die te dateren zijn tussen circa 1820-1850.⁷³⁶ Op basis daarvan zal de laag moet in het tweede kwart van de 19de eeuw gevormd zijn.

Afb 8.5 Roodbakkend aardewerk uit askuil S48.

8.4 Askuil V48 (1825-1880)

Deze askuil bevatte een kleine hoeveelheid aardewerk uit de 19de eeuw. Naast een overgrote meerderheid roodbakkend aardewerk zijn enkele losse scherven van faience, witbakkend aardewerk en industrieel wit aardewerk gevonden. Het roodbakkend aardewerk bestaat uit een typische samenstelling van producten uit Brabant, Friesland en Gouda. Het Brabantse vormenspectrum bestaat uit cilindrische grappen (r-gra-12, r-gra-48) en een kachelpan

733 V193-C03.

734 V193-C01.

735 <https://houbigantperfumes.blogspot.com/p/history.html>

736 Zie determinatierapport Jan van Oostveen.

(r-kap-1). Opmerkelijk is de aanwezigheid van een grotendeels complete bak in de vorm van een cilindrische grape met een geknikte rand, maar zonder pootjes en geglazuurd aan alle kanten (afb. 8.5.1).⁷³⁷ De kachelpan is gemerkt met een rond BOZ-stempel, het merk dat door de pottenbakkers uit Bergen op Zoom werd gebruikt sinds 1798 en rond 1880 werd vervangen door een ovaal merk (afb. 8.5.2).⁷³⁸ Het aardewerk uit Friesland, gekenmerkt door de grove zwarte spikkels in het oranjekleurig baksel, is vertegenwoordigd met scherven van een bord op standring (r-bor-3) en een voorraadpot met kraagrand (r-pot-60). Een ander fragment is van een bord dat mogelijk in Gouda is vervaardigd. Hetzelfde geldt voor een scherf van een kan van roodbakkerd aardewerk, aan de binnenzijde voorzien van een witte sliblaag en aan de buitenzijde bedekt met bruin glazuur. Dit type kan kwam hoofdzakelijk voor in de tweede helft van de 19de eeuw. Tot slot is tussen de vondsten een archeologisch complete bloempot (r-blo-8) op te merken (afb. 8.5.3).⁷³⁹

8.5 Afvalkuil S124 (1850-1880)

In deze kuil bevonden zich 212 keramiëkscherven, waarbij een minimum van 49 voorwerpen is vastgesteld. Deze vondsten worden hieronder beschreven. Daarnaast is in dit spoor een kleine hoeveelheid glaswerk gevonden. Het gaat om fragmenten van een kelkglas met facetgeslepen stam, een klein apothekersflesje en vensterglas. Het materiaal dateert hoofdzakelijk uit het derde kwart van de 19de eeuw.

De samenstelling van de keramiëkvondsten is als volgt: iets minder dan de helft bestaat uit roodbakkerd aardewerk (MAE = 22). De andere grove keramiëksoorten witbakkerd aardewerk en steengoed zijn vertegenwoordigd met respectievelijk vijf en zes objecten. Duidelijk is dat het duurzame kookgerei van emaille de markt nog moest veroveren. Verder is vooral serviesgoed van industrieel wit aardewerk gevonden (MAE = 13). Daarnaast zijn enkele losse stukken van respectievelijk industrieel rood aardewerk, faience en Chinees porselein op te merken. Tot slot zijn de fragmenten van drie tabakspijpen gevonden, waarvan de datering ligt tussen circa 1850-1880.⁷⁴⁰

Het rood- en witbakkerd aardewerk is voornamelijk vertegenwoordigd met keukengoed en tafelwaar van respectievelijk Bergs, Gouds en Fries aardewerk, een typische combinatie voor een huishouden uit de 19de eeuw. De producten uit Bergen op Zoom bestaan uit scherven van een cilindrische grape (r-gra-51), een kachelpan (r-kap-1) en een snijbak (r-bor-13) voorzien van een rond BOZ-merk. Op basis van dit merk kunnen de voorwerpen tussen circa 1800-1880 gedateerd worden. Van vermoedelijk Goudse origine zijn scherven van een ander model kachelpan (r-kap-2), twee borden versierd met kleislib (r-bor-12, r-bor-28),

Afb 8.6 Fragment witbakkerd theeketel.

737 V48-C01.

738 V48-C02; Groeneweg 1992, 105-107.

739 V48-C03.

740 Zie determinatierapport Jan van Oostveen.

een tweetal kannen en een pispot (w-pis-9). Het Friese segment is vertegenwoordigd met fragmenten van borden (r-bor-3, r-bor-44), voorraadpotten (r-pot-2), twee waskommen (r-kom-1), een pispot en twee vuurtesten (r-tes-12). Een fragment van een witbakkende theeketel versierd met appliques van florale motieven en bedekt met een bruin glazuur zou zowel van Friese als Goudse makelij kunnen zijn (afb. 8.6).⁷⁴¹ De verschillende pottenbakkerscentra in Nederland hebben elkaars producten in veelvoud gekopieerd. De Leeuwarder pottenbakker Rinse Jan Dorama profileerde zichzelf zelfs als "Fabrikant in Friesch, Gouda's en Bergsch Aardewerk".⁷⁴² De scherven van steengoed zijn afkomstig van een gebroken voorraadpot en minimaal vijf verschillende gedraaide mineraalwaterflessen (s2-fle-4) uit het Westerwald. Op een aantal wandfragmenten is het merk van de bron Selters te herkennen.

Het industrieel serviesgoed is onder andere vertegenwoordigd met gebroken dinerborden (iw-bor-4, iw-bor-6) en soepborden (iw-bor-5) uit Maastricht. Op de bodem van één bord is duidelijk een vroeg blindmerk van de firma Petrus Regout te herkennen.⁷⁴³ Dit merk is in gebruik geweest tussen circa 1850-1880.⁷⁴⁴ Verder zijn ook twee kommen (iw-kom-1, iw-kom-4) van Maastrichtse origine op te merken.⁷⁴⁵ Naast producten van Nederlands fabricaat zijn tevens diverse serviestukken uit Engeland in de kuil beland. Engeland was tot het midden van de 19de eeuw al een eeuw lang marktleider op het gebied van verfijnde keramiek in West-Europa. Vanaf toen begonnen de Maastrichtse aardewerkfabrikanten de Nederlandse markt te veroveren. Het Engelse serviesgoed bestaat onder andere uit fragmenten van een kinderbordje versierd met een onderglazuur zwart drukdecor geaccentueerd met polychrome beschildering op de spiegel en een blauw beschilderde rand (afb. 8.7).⁷⁴⁶ Het drukdecor geeft een afbeelding van een meisje met kat weer, daaronder staat de tekst "THE FAVORITE". Op de achterzijde van het bordje is vaag een rond blindmerk te zien met in het midden een ster. Het gaat hier om een merk van de firma Holland & Green, actief in Longton, Staffordshire tussen 1853-1881.⁷⁴⁷ Een ander intrigerend stuk is een groot fragment van een kom bedekt

Afb 8.7 Fragmenten kinderbordje met drukdecor.

Afb 8.8 Fragment kom met drukdecor.

741 V178-C02; Van der Meulen & Smeele 2005, 285, Van der Meulen & Smeele 2012, 234.

742 Van der Meulen & Smeele 2005, 76-77.

743 V178-C06.

744 Polling 2006, 20-21, blindmerk 5B.

745 V178-C01.

746 V178-C05, inclusief een scherv van V95.

747 Birks 2016.

Afb 8.9 Theepot van industrieel rood aardewerk.

met een felgeel glazuur (afb. 8.8).⁷⁴⁸ Over het glazuur is een zwart drukdecor van een theedrinkend stel aangebracht. Het gaat hier om een zeldzame vroeg 19de-eeuwse industriële keramieksoort die in Engeland bekend staat als canaryware. De in Newcastle werkzame pottenbakker Joseph Sewell (actief tussen 1804-1819) staat er om bekend dat hij dit soort aardewerk ook

met het teadrinker-drukdecor vervaardigde. Toen de kuil werd gegraven, was deze kom al praktisch vijftig jaar oud. Naast deze karakteristieke Engelse producten zijn een melkkannetje en een fragment van een kom versierd met een paars drukdecor gevonden die ook in Engeland gemaakt zouden kunnen zijn. Opvallend is ook een theepot (ir-the-NT) van industrieel rood aardewerk versierd met een geperst parelrand-motief en bedekt met een zwarte engobelaag (afb. 8.9).⁷⁴⁹ De theepot is op de bodem voorzien van een blindmerk met de initialen: "W.S. & S". Dit is het merk van de aardewerkfabriek van Wilhelm Schiller & Sohn die tussen 1850-1914 opereerde in het Boheemse plaatsje Obergrund (het huidige Horní Podluží) aan de Oost-Duitse grens.⁷⁵⁰ Deze firma produceerde onder andere serviesgoed gekopieerd van het populaire Engelse blackware. In de Duitstalige gebieden staat dit type zwart gevernist aardewerk bekend als "siderolith". De overige vondsten uit de kuil betreffen een fragment van een lekschaal van Delftse faience en een antiek 18de-eeuws kopje van Chinees porselein in rood beschilderd met florale motieven.

748 V178-C03.

749 V178-C04.

750 Marshall 2021a.

Afb 8.10 Keramiek uit tonput S116.

8.6 Tonput S116 (1850-1880)

De tonput was opgevuld met afval uit de tweede helft van de 19de eeuw. Het gaat om 34 keramiekscherven, waaruit minimaal achttien objecten te onderscheiden zijn en elf glasscherven, verdeeld in vensterglas en twee flessen (gl-fle-28?, gl-fle-89?). Tevens zijn fragmenten van minstens vier verschillende tabakspijpen aangetroffen. Ze zijn van Gouds fabricaat en dateren grofweg tussen 1850 en 1875.⁷⁵¹ De overige keramiek bestaat hoofdzakelijk uit serviesgoed van industrieel wit aardewerk en Europees porselein (afb. 8.10). Naast borden (iw-bor-2) en koppen (iw-kop-13, iw-kop-20) is een beker van industrieel wit aardewerk met een blindmerk van de Maastrichtse aardewerkfabriek van Petrus Regout op te merken. Dit merk is lang in gebruik geweest, namelijk tussen circa 1850-1890.⁷⁵² Interessant is tevens de vondst van een randfragment van een dessertbordje (iw-bor-11) versierd met vlechtwerk in persreliëf. Het gaat hier om Engels aardewerk uit de eerste helft van de 19de eeuw. De Engelsen noemen het vlechtwerkpatroon op serviesgoed "basketweave". Tussen het gevonden porselein is ook een bodemfragment van een wat oudere kom (ep-kom-3) beschilderd met een landschapje aanwezig. Verder zijn van porselein een schotel met verdiepte spiegel (ep-bor-11) en een kop (ep-kop-2) op te merken. Tot slot is een grotendeels complete kan (r-kan-23) van Gouds roodbakend aardewerk, inwendig voorzien van een laag witte kleislib en uitwendig bedekt met een bruin glazuur, in de put aangetroffen.⁷⁵³

751 Zie determinatierapport Jan van Oostveen.

752 Polling 2006, 22, blindmerk 8.

753 V161-C01.

8.7 Tonput S119 (1850-1900)

In deze tonput werden vrij complete objecten van keramiek en glas uit de tweede helft van de 19de eeuw aangetroffen (MAE = 23). Verder lagen er veel losse scherven van steengoed, porselein en rood- en witbakkend aardewerk uit de 16de tot en met de 18de eeuw (MAE = 33) in. Dit scherfmateriaal is vermoedelijk met het dichtstorten van de put als opspit daarin terechtgekomen. Een andere vondst uit de put is een ijzeren dreg.

De samenstelling voor het vondstmateriaal is typisch voor de tweede helft van de 19de eeuw. Naast opslagvormen van steengoed en keukengoed van rood- en witbakkend aardewerk is serviesgoed van industrieel wit aardewerk en Europees porselein gevonden (afb. 8.11). Ook zijn een paar pijpenkoppen in de tonput aangetroffen.⁷⁵⁴ Het glaswerk bestaat uit kleine cosmeticafljesjes (gl-fle-62) en een inktpotje, machinaal geperst of in een mal geblazen (groepsfoto glaswerk).

Afb 8.11 Keramiek uit tonput S119.

Tot de opslagvormen kan een archeologisch complete pot (s2-pot-7) van steengoed uit het Westerwald gerekend worden.⁷⁵⁵ De pot is beschilderd met blauwe florale motieven in grove penseelstreken. Onder het oor is de inhoudsmaat "½" geschilderd. Het keukengoed bestaat uit cilindrische grapen (r-gra-12, r-gra-47, r-gra-53) van Brabants roodbakkend aardewerk en fragmenten van een komfoor en kannen (r-kan-23)⁷⁵⁶ van vermoedelijk Gouds rood- en witbakkend aardewerk. Opvallend is dat één van de

Afb 8.12 Grape uit Bergen op Zoom.

754 Zie determinatierapport Jan van Oostveen.
755 V231-C04.
756 V231-C01.

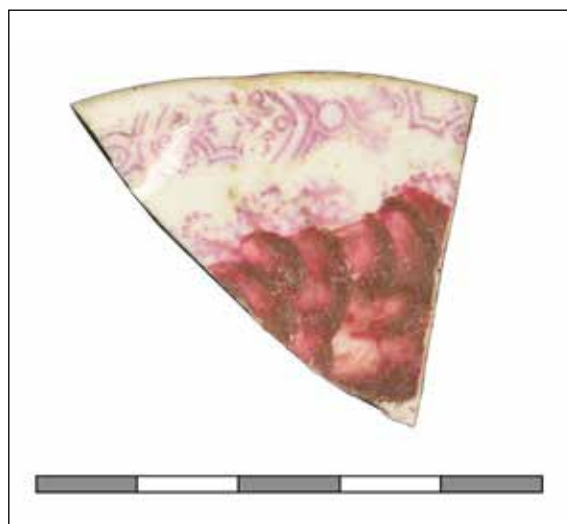
grapen voorzien is van BOZ-merk, waarbij de Z is omgekeerd (afb. 8.12).⁷⁵⁷ Het ronde stempel met daarin de letters "BOZ" en drie kruisjes werd vanaf 1798 door de pottenbakkers van Bergen op Zoom gebruikt om hun producten te merken. Het merk werd officieel geregistreerd in 1800.⁷⁵⁸ Dat hier een Z is omgekeerd zou kunnen betekenen dat een concurrent uit Oosterhout het merk imiteerde. Het vormenspectrum van de pottenbakkers uit Bergen op Zoom en Oosterhout verschilde niet veel van elkaar in de 19de eeuw. Het serviesgoed bestaat uit fragmenten van kopjes, schotels, een theepot en deksels (iw-dek-1)⁷⁵⁹ van Engels en Maastrichts industrieel wit aardewerk en een kopje van Europees porselein. Een aandoenlijke vondst is een miniatuur kopje van porselein, vermoedelijk gebruikt als poppenservies.⁷⁶⁰ Het kopje heeft een diameter van 2 cm en een hoogte van 1,7 cm. Een ander miniatuur voorwerp is een kommetje van Fries roodbakend aardewerk met een diameter van 7 cm.⁷⁶¹ Tot slot is een grotendeels complete pispot van Engels industrieel wit aardewerk op te merken.⁷⁶² De pispot is op de bodem gemerkt met "WEDGWOOD" en de drielettercombinatie: "HWS" (afb. 8.13). Het gebruik van een code van drie letters werd vanaf 1860 bij de fabriek toegepast om aan te duiden in welk jaar het product gemaakt was. De laatste letter werd gekoppeld aan een specifiek jaartal. De S werd twee keer daarvoor gebruikt, namelijk in 1864 en in 1890.⁷⁶³ De pispot is dus gemaakt in 1864 of in 1890. Eén van de gevonden tabakspijpen is te dateren tussen 1840-1865, de rest is ouder. De datering van de jongste tabakspijp sluit aan op de ouderdom van de pispot. Mogelijk is de put al rond 1865 in onbruik geraakt.

Afb 8.13 Pispot van Engels industrieel wit aardewerk.

Afb 8.14 Kachelpan van witbakend aardewerk.

Afb 8.15 Fragment van een schotel van bone china.

757 V246-C01.
 758 Groeneweg 1992, 105-107.
 759 V246-C02.
 760 V231-C03.
 761 V231-C02.
 762 V213-C01.
 763 Birks 2021.

De oudere pijpenkoppen zijn vermoedelijk als opspit in de put terechtgekomen, toen deze werd gedempt.

8.8 Tonput S80 (1850-1900)

De tonput was gevuld met afval uit de tweede helft van de 19de eeuw. Naast veel keramiëkscherven zijn ook diverse gebroken objecten van glas gevonden.

Keramiek

Bij de keramiekvondsten zijn minimaal 33 objecten te onderscheiden. Eén helft bestaat uit gebruiksgoed van grovere keramieksoorten als steengoed en rood- en witbakkend aardewerk. De andere helft bestaat uit verfijnd serviesgoed van tinglazuuraardewerk, industrieel wit aardewerk en porselein. Tussen de steengoedscherven is een fragment van een mineraalwaterfles (s2-fle-4) met een deel van het bronmerk "Fachingen" met de leeuw van Nassau te herkennen. Fachingen behoorde tot 1866 tot het hertogdom Nassau, toen werd het deel van het koninkrijk Pruisen. Het roodbakkend en witbakkend aardewerk is hoofdzakelijk vertegenwoordigd met fragmenten van keukengoed. Het vormenspectrum bestaat uit Goudse kannen (w-kan-1, w-kan-20) en kachelpannen (w-kap-20) (afb. 8.14)⁷⁶⁴ en Friese voorraadpotten (r-pot-60), een lekschaal en een komfoor. De invloed van het Friese en met name ook het Goudse aardewerk op de West-Friese markt is typisch voor de tweede helft van de 19de eeuw.

Afb 8.16 Kop van bone china.

De producten van tinglazuuraardewerk zijn veel ouder. Het gaat om fragmenten van minimaal twee borden uit de tweede helft van de 17de eeuw en een botervloot uit de eerste helft van de 18de eeuw. Mogelijk is dit als opspit bij het dichtstorten van de put daarin terecht gekomen. Wel contemporain is het industrieel wit aardewerk. Het betreft voornamelijk fragmenten van borden. Daarnaast zijn scherven van een kopje, een schotel en een melkkan gevonden. De schotel is van bone china, een type keramiek uit Engeland dat gefabriceerd werd met een mengsel van klei, vermalen vuursteen en beendermeel om de doorschijnendheid van porselein te kopiëren. Deze schotel, daterend uit het midden van de 19de eeuw,

Afb 8.17 Fragment van een melkkan.

764 V109-C01.

is versierd met een overglazuur roze drukdecor van florale motieven en een Chinese tuin (afb. 8.15).⁷⁶⁵ Een fragment van een op dezelfde wijze versierde kop die in het stort van de opgraving is gevonden, heeft mogelijk een set met deze schotel gevormd (afb. 8.16).⁷⁶⁶ De scherf van de melkkan is tevens een opmerkelijke vondst (afb. 8.17).⁷⁶⁷ Deze is versierd met een blauw-wit dambordpatroon dat werd verkregen door aangebrachte blauwgekleurde kleislib met de draaibank weg te schaven. Dit procedé heet in het Engels engine turning en werd al sinds de late 18de eeuw in de Engelse keramiekindustrie toegepast. De Maastrichtse aardewerkfabrikant Petrus Regout heeft vanaf het midden van de 19de eeuw ook serviesgoed gedecoreerd door middel van een draaibank. Het gevonden porselein bestaat uit scherven van schotels (ep-bor-1) en een kopje (ep-kop-5) van respectievelijk Engels en Duits porselein. Daarnaast is een handvol scherven antiek Chinees porselein uit de 17de en 18de eeuw in de put aangetroffen. Naast fragmenten van kraakporselein zijn scherven van twee laat 17de- of vroeg 18de-eeuwse vaasjes met blauw geschilderd decor en 18de-eeuwse borden in onder andere de kleurpaletten Imari en famille verte gevonden.

Glaswerk

Het glaswerk uit de tonput bestaat uit een scherf van een groene wijnfles en fragmenten van een facetgeslepen beker (gl-bek-24), een kelkglas met trechtersvormige facetgeslepen kelk (gl-ke-52) en een karaf (afb. 8.18).⁷⁶⁸ Hoewel de karaf, zij het zeer fragmentarisch bewaard gebleven, getuigt van een verfijnde drinkcultuur, hebben de beker en het kelkglas beide nog een pontilmerk. Bij het meer luxe drinkgerei in de 19de eeuw werd het pontilmerk doorgaans weggeslepen.

Afb 8.18 Kelkglas en beker.

---

765 V97-C01.
766 V183-C03.
767 V109-C02.
768 V109-G01, V109-G02, V109-G03.

8.9 Tonput S90 (1890-1925)

Uit deze tonput zijn 34 keramiëscherven en 18 glasfragmenten uit de periode rond 1900 verzameld. Dit is een selectie van het materiaal uit deze put. Uit de gevonden scherven kunnen ten minste 22 objecten van keramiek en tien voorwerpen van glas onderscheiden worden.

Keramiek

De keramiek bestaat voor het leeuwendeel uit serviesgoed van industrieel wit aardewerk en Europees porselein (afb. 8.19). Daarnaast kunnen enkele scherven van een bord van Fries roodbakkend aardewerk en vermoedelijk een kachelpan van Gouds roodbakkend aardewerk opgemerkt worden. Rond 1900 begon het grof gebruiks aardewerk van de markt te verdwijnen door de opkomst van duurzaam gietijzeren en emaille kookgerei. Tinglazuuraardewerk was in het geheel vervangen door het goedkoop geworden industrieel vervaardigde serviesgoed.

Afb 8.19 Keramiek uit tonput S90.

Veel van het industrieel wit aardewerk uit de tonput is in Maastricht vervaardigd. Het gaat om een soepbord (iw-bor-2), een botervloot (iw-bot-1), koppen (iw-kop-3) en schotels (iw-bor-1, iw-bor-3). Opvallend is dat veel van deze Maastrichtse producten, gemerkt met het sfinxmerk van Petrus Regout, bovendien voorzien zijn van een zogenaamde breukdatering.⁷⁶⁹ Een breuk in de omkadering rond het merk boven of onder een bepaalde letter bepaalt in welk jaar het voorwerp gemaakt is.⁷⁷⁰ Op deze manier kunnen het soepbord, de botervloot en een schotel met bijbehorende kop gedateerd worden in respectievelijk 1888, 1896 en 1897.⁷⁷¹ Deze jaartallen maken het makkelijk om te kunnen vaststellen wanneer de tonput buiten

769 Polling 2006, 32, 38, beeldmerk 70A, 86A en 90A.

770 Polling 2006, 14, 16.

771 V104-C02.

gebruik geraakt is, dit moet in ieder geval na 1897 gebeurd zijn. Naast de duidelijk gemerkte exemplaren is een schotel aanwezig die versierd is met een blauw gedrukt strobloemendecor.⁷⁷² De decornaam "SAKSCH" staat op de bodem vermeld. Waarschijnlijk gaat het eveneens om een Maastrichts product. Verder zijn fragmenten van een plat dienblad versierd met een floraal drukdecors gevonden.⁷⁷³ Een merk ontbreekt op de fragmenten, maar dit model werd ook in Maastricht gefabriceerd. Dit type dienblad werd gebruikt om een karaf en glaasjes op te plaatsen. Het bevatte oorspronkelijk een metalen rand, die bij deze fragmenten ontbreekt. Naast het Maastrichts aardewerk is een meerhoekige schaal op hoge standring (iw-sch-NT) met sierlijke rocailles en bladmotieven in geperst reliëf bij de oren op te merken (afb. 8.20).⁷⁷⁴ De schaal is op de bodem gemerkt met blindmerk "WEDGWOOD". Het gaat hier om een product van de gerenommeerde aardewerkfabriek van Wedgwood in Staffordshire, Engeland. Het Wedgwoodaardewerk was in de 19de eeuw veel kostbaarder dan de massaproducten uit Maastricht. Het ontbreken van een drielettercode bij het merk maakt duidelijk dat het gaat om een schaal die voor 1860 is gemaakt. Vanaf dat jaar paste de firma Wedgwood deze code toe om het jaar van produceren aan te duiden. Op basis van stilistische kernmerken is de schaal wel rond het midden van de 19de eeuw gemaakt.

Afb 8.20 Schaal op standring van Wedgwood, Engeland.

Het vormenspectrum van Europees porselein bestaat uit koppen (ep-kop-2, ep-kop-17), schotels (ep-bor-5, ep-bor-9) en fragmenten van melkkannen en een koffiepot. Een deel van het serviesgoed is versierd met drukdecors. Meest opvallend is een schotelletje dat op de spiegel bedrukt is met een afbeelding van het paleis op de Dam.⁷⁷⁵ Verder is een porseleinen dop van een beugelfles gevonden (afb. 8.21).⁷⁷⁶ Op de dop staat in rood "DIJKSTRA'S GLASINDUSTRIE AMSTERDAM" gedrukt. Deze glasblazerij is in 1897 opgericht, twee jaar nadat de beugelsluiting werd uitgevonden.⁷⁷⁷ Tot 1924 werd deze naam door de firma gebruikt, toen veranderde deze in "N.V. Glashandel Dijkstra Vereenigde".⁷⁷⁸ Tot slot is een fragment van een bord van Chinees kraakporselein uit de eerste helft van de 17de eeuw tussen de vondsten aanwezig (afb. 8.22).⁷⁷⁹

772 V104-C03.

773 V104-C04.

774 V104-C01.

775 V104-C05.

776 V104-C07.

777 Soetens 2001, 154.

778 www.dijkstra.net.

779 V104-C06.

Afb 8.21 Dop van een beugelfles.

Afb 8.22 Fragment kraakporselein.

Dit stuk was al bijna drie eeuwen oud toen het als afval in de tonput terecht kwam. Het zal als een antiek pronkstuk eeuwen lang bewaard gebleven zijn.

Glaswerk

De glasvondsten uit de tonput zijn grotendeels samengesteld uit fragmenten van kleine geperste medicijn- en cosmeticafljesjes (gl-fle-14, gl-fle-56) (afb. 8.23). Daarnaast is een in een mal geblazen groen bierflesje (gl-fle-92) gevonden. Meest interessant is de vondst van een fragmentarisch bewaard gebleven laat 19de-eeuwse zuigfles (gl-fle-70) van lichtblauwgroen glas (afb. 8.25).⁷⁸⁰ Een in reliëf afgebeelde koe op de buik van de fles maakt duidelijk dat hier melk in ging. Naast de flessen is een fragment van een deksel van geperst glas versierd met een parelrand en bladmotieven in reliëf en een randscherf van een melkglazen vaasje gevonden. Een andere vondst van melkglas is een knoop met vier gaten, versierd met een blauw geschilderde rand (afb. 8.24).⁷⁸¹ Toen de

Afb 8.23 Diverse flessen.

Afb 8.24 Melkglazen knoop.

780 V104-G02; Kottman 1999, 990.

781 V104-G01.

elektrische wasmachine in gebruik kwam werden melkglazen knopen vervangen door minder fragiele exemplaren van plastic.

Overig

Tot de metaalvondsten behoren een bak van een kleine tinnen lepel, een ijzeren kolenschep en een messing deksel.⁷⁸² Verder komen uit de ton zes schoenen.⁷⁸³ Drie zijn met zekerheid in te delen bij type 150. Uit de ton komen tot slot diverse houten voorwerpen, waaronder een bezem, een knijper en enkele voorwerpen waarvan de functie onduidelijk is.⁷⁸⁴

8.10 Waterkelder S26 (1900-1950)

Uit deze waterkelder zijn veel tamelijk complete voorwerpen van keramiek en glas uit de eerste helft van de 20ste eeuw verzameld. Desamenstelling van het materiaal uit de vroege 20ste eeuw is heel typerend voor die tijd (afb. 8.26). Serviesgoed van industrieel aardewerk en Europees en Japans porselein versierd met drukdecors is de standaard geworden en het glaswerk is machinaal geperst. Kookgerei van rood- en witbakkend aardewerk ontbreekt, omdat pannen en kannen van het duurzame emaille en gietijzer de aan slijtage en breuk onderhevige keramieksoorten vervangen hebben. Enkel bloempotten van roodbakkend aardewerk komen nog voor. Mineraalwaterflessen van steengoed worden nog wel gemaakt, maar sinds 1879 worden ze geperst in plaats van gedraaid op de draaischijf. De sigaret heeft zijn intrede gedaan en daarmee raakt de Goudse kleipijp geleidelijk uit beeld.

Afb 8.25 Zuigfles.

Keramiek

Het industrieel wit serviesgoed uit de waterkelder bestaat uit twee borden (iw-bor-2, iw-bor-11). Eén van deze borden is gemerkt met het stempel van De Sphinx, de Maastrichtse aardewerkfabriek van Petrus Regout. Onder het Sfinxmerk staat "Made in Holland". Dit merk is te dateren tussen circa 1892-1930.⁷⁸⁵ Naast dit product uit eigen land is veel porselein uit Bohemen en Japan aanwezig. Het porselein uit Bohemen bestaat uit een koffiepote en twee koppen (ep-kop-12, ep-kop-17). Dit materiaal is allemaal voorzien van het stempel "Czecho-Slovakia", een aanduiding dat het materiaal na 1918 dateert, toen deze republiek ontstond. De koffiepote is bovendien gemerkt met de afbeelding van een gemberpotje met daarin

782 V104 en V109

783 104-L01, 104-L02, 104-L04, 104-L05, 104-L06, 104-L08

784 Deze zijn na determinatie gedeselecteerd.

785 Polling 2006, 38, beeldmerk 90B.

Afb 8.26 Keramiek uit waterkelder S26.

de "W". Dit is het merk van de porseleinfabriek Wehinger & Co, die tussen 1905-1929 in Hory opereerde.⁷⁸⁶ Eén van de koppen, versierd met een drukdecor van zwarte ruitvormige blokjes langs de rand, draagt op de bodem een beeldmerk in de vorm van een gekroond wapenschild met een hand die een toorts vasthoudt en de initialen "M C P". Dit merk werd gebruikt door de firma J.S. Maier & Co in Potschetzau tussen 1939-1945.⁷⁸⁷ De aanwezigheid van dit porselein uit de Tweede Wereldoorlog in de waterkelder is tevens een indicatie wanneer dat waterkelder buiten gebruik is geraakt. Naast het "Czecho-Slovakia" gemerkte serviesgoed zijn een theepot en suikerpot versierd met een geschilderd goudfilet langs de rand en een drukdecor van guirlandes in goud aangetroffen.⁷⁸⁸ De theepot en suikerpot zijn op de bodem voorzien van een blindmerk: nummer "71" en respectievelijk de serienummers "681.3" en "681.4". Verder zijn een onversierd kopje (ep-kop-17), een schotel (ep-bor-9) met overglazuur floraal drukdecor en een fragment van een bord met een geperst schelpmotief op de rand en een overglazuur polychroom drukdecor met viooltjes en lelietjes van dalen gevonden. Vermoedelijk is dit porselein in Duitsland of ook in Bohemen vervaardigd. Ook zijn diverse schotels (p-bor-21) en fragmenten van bijpassende kopjes van Japans porselein op te merken. Het Japans porselein is versierd met onderglazuur blauwe drukdecors van vogels en florale motieven, overglazuur rode drukdecors met galopperende paarden of een groen of rood lusterglazuur. De schotels hebben allemaal een verdieping in de spiegel die voorkomt dat de kop gaat schuiven tijdens het hanteren van de schotel. Dit kenmerk is karakteristiek voor porselein uit de late 19de en 20ste eeuw. Het Japans porselein is in alle gevallen gemerkt met stempels van Japanse tekens. Eén merk is te lezen als "Dai Nippon", dit betekent Groot Japan. Het merk wordt vaak

786 Marshall 2021a.

787 Kovel *et al.* 2020.

788 Bij de theepot past een deksel die in tonput S28 is gevonden (V35).

gekoppeld aan de Meiji periode (1868-1912), maar in gestempelde vorm komt het nog in veelvoud voor op bedrukt massagoed voor de Europese markt uit de jaren twintig en dertig van de 20ste eeuw.⁷⁸⁹ Tot slot is naast het serviesgoed nog een sierlijk Jugendstil vaasje afkomstig uit Duitsland uit de kelder verzameld (afb. 8.27).⁷⁹⁰ Hoewel het hier om in een mal geperst industrieel wit aardewerk gaat, wordt dit type keramiek in de internationale kunstwereld bestempeld als "majolica", een term die archeologen doorgaans voor ouder ambachtelijk vervaardigd tinglazuuraardewerk gebruiken. Het tweeorige vaasje dateert uit de periode rond 1900 en is versierd met een door middel van sjablonen gespoten decor van veelkleurige bloemen. De hals is voorzien van bladvormige reliëfs. Vaak behoorden dit soort vaasjes tot stellen met in het midden een klok in dezelfde stijl. Ze stonden gezamenlijk te pronken op de schouw of boven op een kast.

Afb 8.27 Jugendstil vaasje uit regenwaterkelder S26.

Glas

Het verzamelde glaswerk uit de waterkelder bestaat uit flessen, potjes, een beker en een kelkglas. De flessen zijn te onderscheiden in een groene geperste wijnfles met kurkopening (gl-fle-94), een groene fles met kroonkurksluiting (gl-fle-123) en diverse medicijn- of cosmeticafljes (gl-fle-96) van helder glas. De kroonkurkfles is op de schouder en bodem voorzien van een tekst in reliëf: "VICHY ETAT". Dit houdt verband met de mineraalwaterbron "Les Célestins" in de Franse plaats Vichy. Deze bron kwam in 1853 onder beheer van de Franse staat, vandaar de aanduiding "etat".⁷⁹¹ De kroonkurksluiting werd in 1892 op de markt gebracht door de Amerikaan William Painter.⁷⁹² Deze fles dateert uit de eerste decennia van de 20ste eeuw. De vermelde potjes bestaan uit twee mosterdpotten (gl-pot-10) van helderglas. Ze zijn in een mal geblazen en voorzien van horizontale banden. Het tonvormige model is karakteristiek voor de late 19de en eerste decennia van de 20ste eeuw.⁷⁹³ De beker en het kelkglas (gl-kel-94) zijn gedecoreerd met gegraveerde cirkels of banden. Het glas is zeer dunwandig. Pontilmerken ontbreken, het productieproces is in deze periode inmiddels compleet geïndustrialiseerd. Een opmerkelijke vondst is tot slot een aan elkaar gekoekte stapel labels die afkomstig zijn van sterkedrankflessen (afb. 8.28).⁷⁹⁴ Het gaat om ten minste twaalf labels met een opdruk van "OUDE VLEK", een zeer fijne oude jenever van de jeneverstokerij Vlek & Co. uit Delft. De labels

789 Nilsson 2021.

790 V30-C01.

791 Tiri 2020.

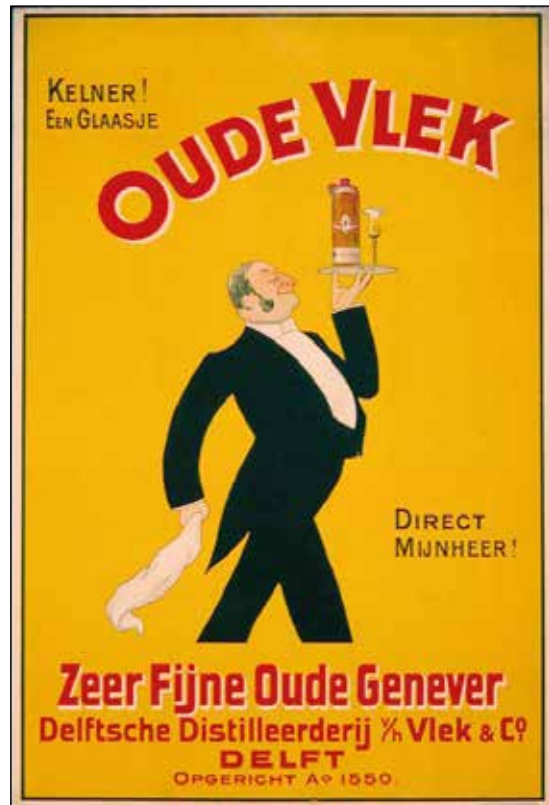
792 Soetens 2001, 160.

793 *Ibid.*, 226.

794 V32-O01.

Afb 8.28 Stapel labels van sterkedrankflessen.

Afb 8.29 Etiket van jeneverstokerij Oude Vlek in Delft.

met daarop afgebeeld een kelner dateren uit de periode 1910-1920 (afb. 8.29).⁷⁹⁵ Vermoedelijk heeft een bewoner aan de Westerdijk de labels van een serie flessen afgeweekt om de flessen te kunnen hergebruiken.

795 Stadsarchief Rotterdam, 4006 Collectie Affiches, G-0000-0027.

9. Synthese

9.1 Inleiding

Het archeologisch onderzoek op de percelen Westerdijk 137-149 is de eerste grote binnenstadsopgraving sinds jaren. Na de grote opgravingen op de hoek van het Grote Noord en de Roode Steen in 2000 en 2004, beter bekend als de Winston-opgravingen, en bij de Karperkuil in 2000 heeft uitsluitend kleinschalig onderzoek plaatsgevonden. Opgravingen zoals aan de Achterstraat in 2006, Kleine Havensteeg in 2009, Westerdijk in 2011, Achter de Vest in 2012, en Appelhaven in 2014 besloegen slechts één of twee percelen. In dit geval besloeg de opgravingslocatie een gebied waar zeven huizen op de Westerdijk en één huis aan de Geldersesteeg hadden gestaan. Dit maakt de opgraving tot een bijzonder project, dat een belangrijke bijdrage levert aan onze kennis over de historie van de stad vanuit de archeologie gezien. Inmiddels heeft overigens e en nog grotere binnenstadsopgraving in Hoorn plaatsgevonden, namelijk aan het Nieuwe Noord waar een van de gebouwen van de voormalige winkelketen V&D heeft gestaan. Archeologisch zijn er dus deze jaren volop ontwikkelingen.

De opgraving aan de Westerdijk onderscheidt zich van veel andere opgravingen in de stad niet alleen vanwege de grote omvang van het terrein, maar ook door de complexiteit van het archeologisch bodemarchief. Ik ben zelf bij alle hier genoemde opgravingen actief geweest, veelal als projectleider, maar deze opgraving aan de Westerdijk was zowel tijdens het veldwerk als de uitwerking het meest complex van al die projecten. Dit komt door de ingewikkelde bodemopbouw op een dijktafud. Sporen uit dezelfde periode kunnen daardoor op heel verschillende diepte liggen. De ophogingspakketten waren vele meters dik en de bebouwing uit de 16de en 17de eeuw is tot grote hoogte binnen die ophogingen bewaard gebleven. De opgraving was daardoor deels een soort ondergrondse bouwhistorie. Niet verwonderlijk is dan ook dat de opgraving 19 dagen in beslag heeft genomen en om alles echt goed te onderzoeken was eigenlijk nog veel meer tijd nodig.

De complexiteit van het archeologische verhaal maakte het noodzakelijk om een heldere structuur aan te brengen. Van noord naar zuid zijn daarom vijf percelen onderscheiden en de aangetroffen sporen en vondsten zijn voor zover mogelijk per perceel besproken. Tevens is een indeling in acht fasen gemaakt op basis van archeologische en historische gegevens. In de kaartbijlagen zijn de voornaamste sporen per fase te zien, met tevens reconstructies van bebouwing, perceelsgrenzen en stegen. In deze synthese worden de belangrijkste resultaten per fase op een rij gezet.

De opgraving heeft een aantal verrassende resultaten opgeleverd. Aan de hand van een aantal thema's kan de belangrijkste informatie op een rij worden gezet. De geformuleerde onderzoeksvragen zijn terug te vinden in paragraaf 3.1, de gevolgde methode van het onderzoek is beschreven in paragraaf 3.2.

9.2 Ontwikkeling van het gebied

9.2.1 Fase 1 (1388-1525)

Als eerste fase is de periode na aanleg van de inlaagdijk (Westerdijk) tot ongeveer 1525 beschouwd. De aanleg van de inlaagdijk kan op historische gronden rond 1388 worden geplaatst. De oudste archeologische vondsten dateren rond 1375-1425, wat deze datering ondersteunt. Een precieze datering is op basis van archeologische vondsten niet te geven.

Rond 1388 is een dijk opgeworpen van voornamelijk veenplaggen met een hoogte van minimaal

2,40 meter hoog. De dijk zal toen deze werd opgeworpen zeker een grotere hoogte hebben gehad, want nadien is het veen sterk ingeklonken. Op de oudste dijk ligt in de huidige situatie een pakket grond van meer dan twee meter dik en dit veroorzaakt een grote gronddruk. De top van de oudste dijk ligt nu op ongeveer -0,40 NAP, maar moet toen ruim boven niveau van hoog water hebben gelegen. Dat de top nu beneden 0 NAP ligt komt niet alleen door de inklink van de veenplaggen waaruit de dijk bestaat, maar ook doordat de slappe ondergrond van klei en veen onder de dijk door de gronddruk in elkaar is gedrukt. Deze natuurlijke bodem ligt daardoor onder de dijk verdiept. Dit effect moet niet worden onderschat.

De oudste dijk had een binnendijks dijktalud van ongeveer acht tot tien meter breed. De breedte van het buitendijkse talud is onbekend, maar aannemelijk is dat deze een steilere kant heeft gehad dan binnendijks. De dijk was namelijk nog geen direct zeeerende dijk. Aan de voet van de dijk lag binnendijks een dijksloot, waarvan een rommelig stuk beschoeiing is aangetroffen.

Op het dijktalud is eind 14de en begin 15de eeuw afval gestort, waaronder scherven keramiek, leren schoenen en etensafval zoals mosselschelpen en de schaar van een krab. Dit afval komt elders uit de stad. Een fraaie vondst bij de dijksloot is een speldinsigne met de tekst AMOURS. In de eerste helft van de 16de eeuw is het binnendijkse talud verbreed tot ongeveer 17 meter. Dit moet ergens rond 1525 hebben plaatsgevonden. Deze verbreding bood niet alleen een betere bescherming tegen het oprukkende zeewater (het buitendijkse land ging verloren), maar ook de mogelijkheid huizen op de dijk te bouwen.

9.2.2 Fase 2 (1525-1563)

Direct na verbreding van de dijk is op de hoek van de Westerdijk en de Geldersesteeg een vierkant perceel (perceel 1) uitgezet en een verhoogde molenplaats gemaakt. De molen die op de dijk stond, is verzet naar deze nieuwe locatie. Midden op dit vierkante perceel van ongeveer 17 bij 17 meter stonden de bakstenen teerlingen van de standerdmolen. Deze zijn niet teruggevonden, maar wel enkele kuilen samenhangen met de sloop van die fundamenteën. De molenplaats is na sloop van de molen rond 1563 afgevlakt.

Vanaf de Geldersesteeg was een pad van brokken bakstenen aanwezig, dat als toegangspad naar de molen diende. Zakken met graan en meel werden via deze steeg vervoerd. Onduidelijk is waar het huis van de molenaar stond; mogelijk moeten we die aan deze steeg situeren.

Op de Westerdijk verscheen rond 1525 een huis van 6,30 bij 5,70 meter groot (perceel 3). Tegen de zuidmuur bevond zich een schouw. Er zijn geen aanwijzingen voor een binnenindeling. Op zeker moment is de achtergevel versterkt met een gemetselde steunbeer.

9.2.3 Fase 3 (1563-1590)

Deze fase vangt aan met de sloop van de molen en de vestiging van een leerlooierij op de percelen 2 en 3. Naast het huis, dat al tijdens fase 2 bestond, verscheen een werkplaats van een leerlooier (perceel 2). Het lijkt erop dat deze werkplaats deels open was, wat voor een leerlooierswerkplaats niet verwonderlijk is gezien de enorme stank die dit ambacht met zich meebrengt. Frisse lucht is onontbeerlijk. Binnen de contouren van de werkplaats is een stukje van een vloer en een grote kuil met kleine snippers slecht geloid leer gevonden. Hierin lag ook een van de werktuigen van de leerlooier: een eikenhouten snijblok, dat op vier poten stond.

In deze tijd is veel afval op het erf beland. De afvallaag kenmerkt zich door de enorme hoeveelheid mosselschelpen; kennelijk vormden mosselen belangrijk voedsel voor het leerlooiersgezin.

Op het perceel van de molen zijn in deze periode twee afvalkuilen gegraven, waarvan een met zekerheid met een schoenmaker annex leerlooier in verband te brengen is. Uit deze kuil,

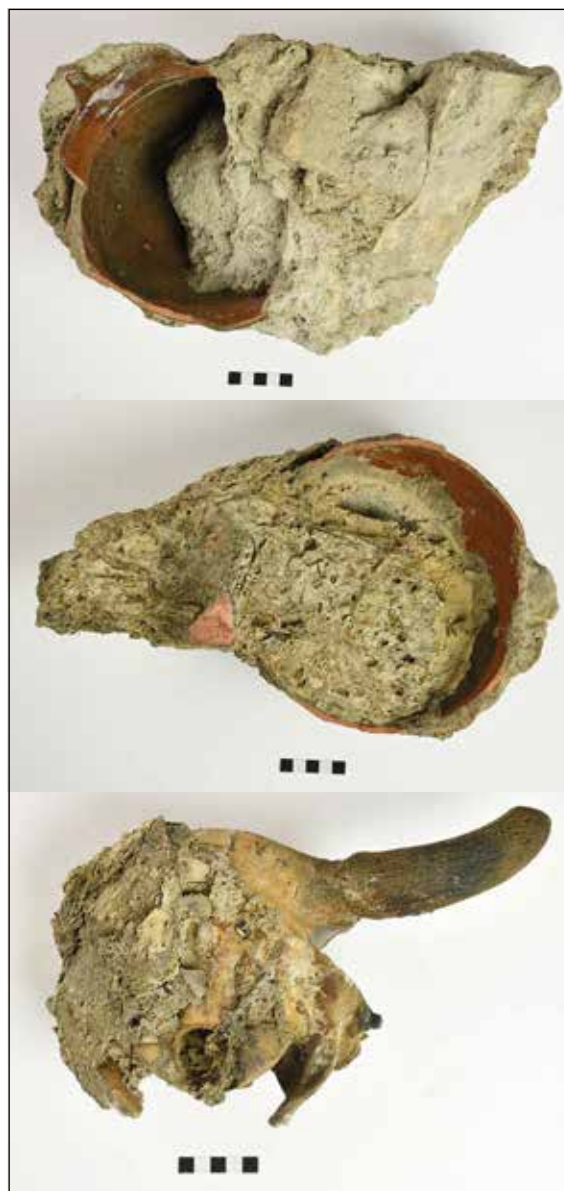
die deels was opgevuld met mest, komen veel leren schoenen en leren afsnijdsels, maar ook hoornpitten. Een andere vondst is een aardewerken pot van afwijkend model die duidelijk is gebruikt voor de opslag van urine, een van de vloeistoffen die door een leerlooier werd gebruikt. Bijzonder is de vondst van een houten brillenkoker. Mogelijk kunnen we de kuil in verband brengen met Cornelis Leertouwer, die de molen in 1563 kocht. Wellicht deed hij dat om deze als runmolen te gebruiken, maar hier is verder geen aanwijzing voor.

Rond 1574 vonden duidelijk bouwwerkzaamheden plaats. Bij de werkplaats maakte men een kalkput (perceel 2). Deze put bestond uit een waterdichte houten bak met daarop een bakstenen opbouw en diende om huiden te ontdoen van vlees- en haarresten. Ze werden geweekt in een kalkoplossing. Op basis van dendrochronologisch onderzoek wordt de kalkput in 1574 geplaatst.

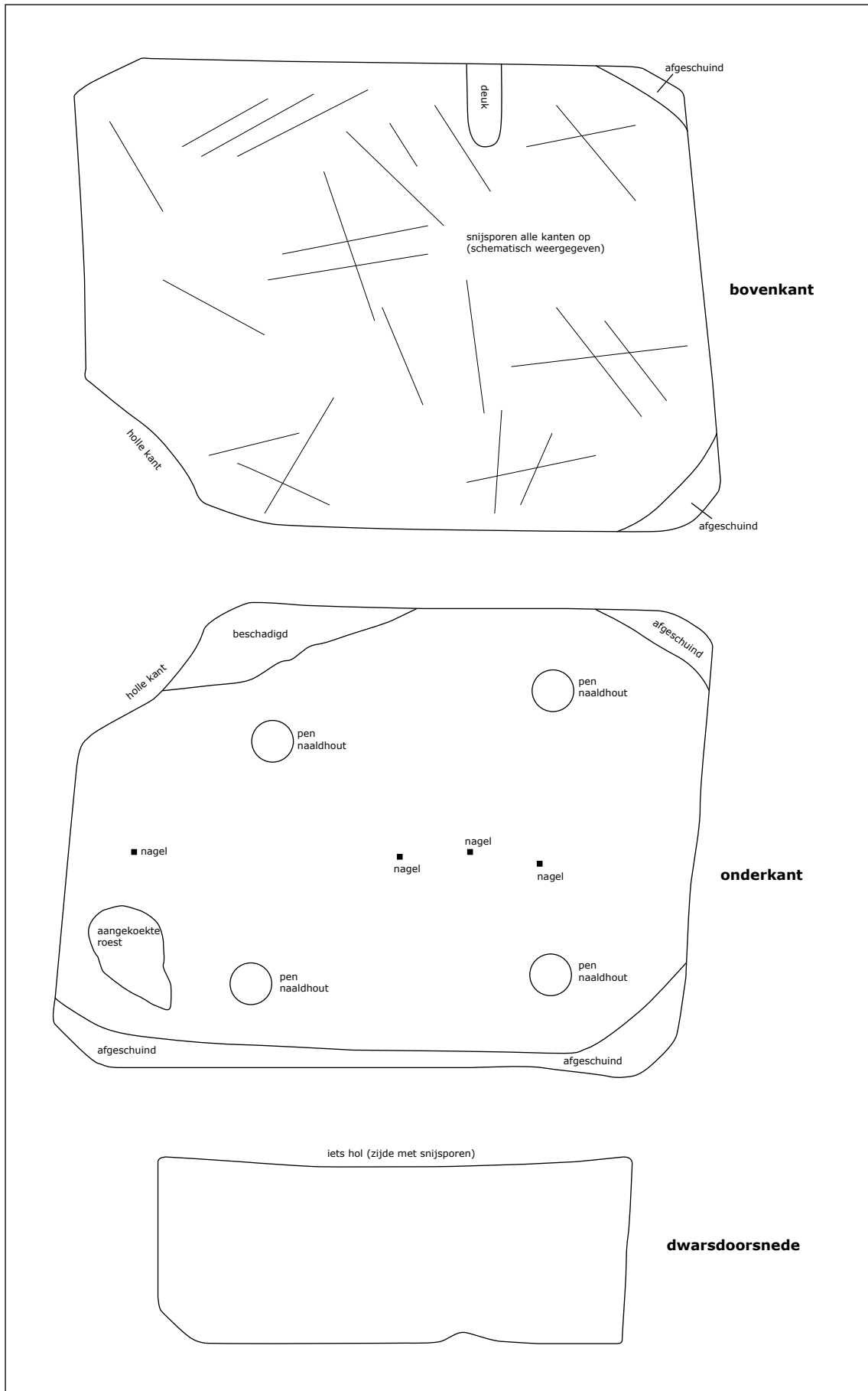
Rond dezelfde tijd werd het huis (perceel 3) volledig nieuw gebouwd, deels op de oude funderingen. Het nieuwe huis was iets smaller dan het oude huis en had een afmeting van 6,65 bij 4,15 meter. Dat een nieuw huis werd gebouwd hing samen met een dijkophoging. Ergens rond deze tijd is aan de zeezijde van de dijk een muur gebouwd en aannemelijk is dat de dijk tevens is verhoogd. In deze jaren was er veel aandacht voor de stadsverdediging

tegen de Spanjaarden, zowel aan de landzijde als zeezijde van de stad. Dat de dijkophoging de afbraak van een dijkhuis tot gevolg had, was uiteraard van ondergeschikt belang.

De leerlooierij was enige tijd volop in bedrijf, getuige de vele kuilen opgevuld met run (gemalen schors van de eik en els). Niet alleen in de kuilen, maar ook op het erf, is veel afval gestort. Het meeste materiaal lat zich plaatsen in het derde kwart van de 16de eeuw. Aangezien de kalkput in 1574 is gemaakt, moet de leerlooierij nog enige tijd daarna in bedrijf zijn geweest. Ruwweg kunnen we de leerlooierij tussen circa 1560 en 1580 plaatsen. Het meeste afval was gewoon huishoudelijk afval, zoals scherven van kookpotten en bakpannen. Opvallend is de enorme hoeveelheid mosselschelpen; kennelijk vormden mossels voor de bewoners van dit huis aan zee een belangrijke voedselbron. Deels is het afval afkomstig van de leerlooierij, zoals schedeldelen met hoornpitten en botten van de poten van koeien. De huiden werden met hoorns en poten aan de leerlooier aangeleverd. Uit de bewerkingsporen op de botten blijkt dat deze soms zijn gebruikt voor de winning van hoorn en merg. Ook het afval van de leerlooier

Afb 9.1 Stukken keramiek en deel van een runderschedel met aangekoekte kalkbrokken uit de kalkput.

Afb 9.2 Tekening van het eikenhouten snijblok van de leerlooierij. Schaal 1:5.

was dus weer een grondstof voor een andere ambachtsman. Ander afval dat in verband kan worden gebracht met de leerlooierij zijn een houten snijblok, veel kleine afsnijdsels van slecht gelooid leer, potten of kannen die voor opslag van urine zijn gebruikt, slijpstenen voor messen en voorwerpen die mogelijk dienden om gelooiden huiden glad te wrijven. Zeer opvallend zijn stukken van kapotgeslagen 15de-eeuws zandstenen beeldhouwwerk tussen het afval. Deze religieuze kunst sneuvelde in de jaren na 1572, toen Hoorn de kant van Willem van Oranje koos. De stukken beeldhouwwerk, mogelijk afkomstig uit de Grote kerk, leverden kalk op die de leerlooier in zijn kalkput kon gebruiken. Tevens gebruikte hij de afgedankte zandstenen mallen van een tinnegieter.

In de contexten met leerlooiersafval is ook afval aangetroffen dat afkomstig is van een schoenmaker. Dit sluit aan bij de historische bronnen waaruit blijkt dat leerlooierijen in handen waren van schoenmakers of andere leerbewerkers. Deze beroepsgroepen liepen sterk in elkaar over.

De voormalige molenplaats kwam in handen van een apotheker. Een grote afvalkuil bevatte de scherven van veel glazen voorwerpen uit zijn apotheek, zoals een destilleerhelmen, destilleerkolven, grote en kleine voorraadflessen en een albarello. Daarnaast zijn diverse zalfpotjes van rood- en witbakkend aardewerk aanwezig, evenals een grote albarello van witbakkend aardewerk. De vondsten geven een prachtig inkijkje in een apothekersinventaris uit de 16de eeuw. Uit de vondst van mensenhaar blijkt dat hij ook werkzaam was als barbier.

Afb 9.3 Dijkhuis Dijk 100 in Enkhuizen. De bouw op een dijktalud leidt tot een groot hoogteverschil tussen de voor- en achterzijde van het huis.

9.2.4 Fase 4 (1590-1650)

Ergens rond 1590 beëindigde de leerlooierij op deze locatie. De kalkput is dichtgegooid met kalk, zand en afval. Ten zuiden van het huis verscheen een tweede huis (perceel 4 en 5) en ook op de voormalige molenplaats werd aan de kant van de Geldersesteeg een woning gebouwd (perceel 1A). Historisch valt te beargumenteren dat in 1602 stadschirurgijn Harmen Lubbertsz

de eigenaar van beide huizen was, die hij zal hebben verhuurd. Hij overleed in dat jaar en liet drie minderjarige kinderen achter.

Het huis op perceel 3 was duidelijk een woonhuis, getuige de grote hoeveelheid hardas en afval op het erf uit deze periode. Tussen dit afval zijn diverse bijzondere gebruiksvoorwerpen gevonden, zoals een benen oorlepel en twee fraaie rekenpenningen. De vondsten van keramiek getuigen van enige welstand, zoals scherven van vroeg Chinees porselein.

Het huis op de percelen 4 en 5 was 9,50 meter lang en 4,40 meter breed. Net zoals het andere huis stond het in de lengterichting van de dijk, dus met de nok evenwijdig aan de dijk (afb 9.1). De twee huizen waren mogelijk een tijd lang in handen van dezelfde eigenaar, want bij verkopen in 1629 en 1633 is sprake van een huis met twee woningen onder één dak. Het huis had een souterrain met in de achtergevel in het midden een deur en aan weerszijden ramen. Het huis was verdeeld in een grote en een kleine kamer. Op de begane grond, dus het woonniveau boven het souterrain, had de grote kamer een schouw.

De Westerdijk is waarschijnlijk in deze tijd verhoogd en verbreed, wat tot gevolg had dat de souterrains volledig onder de grond kwamen te liggen. De vloeren zijn verschillende malen opgehoogd en uiteindelijk is in beide huizen besloten de souterrains volledig dicht te storten. In het huis op de percelen 4 en 5 is in pandig veel afval gestort. Opmerkelijk zijn enkele metalen voorwerpen, zoals gereedschappen en beslagstukken, die mogelijk wijzen op een kistenmaker. Historisch is bekend dat een van de huizen in 1633 werd aangekocht door Jan Jacobsz Kistemaker. Bijzonder is dat zich in deze afvallaag een pakket piassava-vezels (bladstelen van tropische palm) komen. Deze werden gebruikt voor bezems en boenders, dus wellicht was de kistenmaker ook werkzaam als bezem- en boendermaker. Dit is een zeer vroeg voorbeeld van de toepassing van deze tropische houtsoort.

Het huis aan de Geldersesteeg was een vierkante woning van ongeveer 5,50 bij 4,60 meter. Waarschijnlijk was deze eigendom van Dirck Jorisz Apotheker. Een pakket hardas en afval is mogelijk van zijn huishouden afkomstig en heeft hij hier doen storten. Ook andere vondsten op perceel 1 zouden van hem afkomstig kunnen zijn, zoals scherven van importkeramiek.

Het zou kunnen dat op perceel aan de kant van de Westerdijk nog een huis of stal heeft gestaan, waarvan niets is teruggevonden. Hier is namelijk een kleine waterput aangetroffen.

9.2.5 Fase 5 (1650-1750)

Rond 1650 is het huis aan de Geldersesteeg afgebroken, wat blijkt een pakket hardas en afval dat de sporen van dit huis afdekt. Aanwijzingen voor een nieuw huis zijn er niet. De huizen op de perceel 3 en de percelen 4 en 5 bleven staan. Op perceel 2, waar eerder de leerlooierswerkplaats met kalkput was, stond nu een woonhuis dat op zeker moment is omgebouwd tot stal.

Het grote perceel op de hoek van de Westerdijk en de Geldersesteeg (perceel 1) lijkt volledig onbebouwd te zijn geweest. Hier zijn niet alleen geen funderingen van huizen gevonden, maar ook geen bijbehorende waterputten of afvalkuilen. Het lijkt erop dat het perceel zeer lange tijd als boomgaard en tuin is gebruikt.

Van het huis op perceel 2 is weinig teruggevonden. De funderingen waren grotendeels gesloopt en resten van vloeren zijn niet aangetroffen. Het huis had een afmeting van 5,20 bij 4,50 meter, wat ongeveer overeenkomt met de woning die aan de Geldersesteeg had gestaan. Dat dit een woonhuis was blijkt uit een kleine waterput en een latrine achter het huis. In de kuil van de latrine is menselijke beer met wat afval gevonden, daterend rond 1700. Mogelijk is daarna de woning veranderd in een stal.

Bij het huis op perceel 2 is het souterrain dichtgegooid en is in pandig een kleine voorraadkelder

gemaakt. Tevens is achter het huis een waterkelder gebouwd. De precieze datering van die waterkelder is onzeker.

Het huis op de percelen 4 en 5 is eveneens grootschalig verbouwd. Net als bij het buurpand is het souterrain dichtgestort en is in plaats daarvan een kleine voorraadkelder gemaakt. Het huis is in twee woningen gesplitst, met de bestaande tussenmuur als scheidingsmuur. Achter de huizen zijn bestratingen op het erf aangetroffen. Op de erven is veel afval gestort.

9.2.6 Fase 6 (1750-1825)

Het huis of de stal op perceel 2 is afgebroken; het bestond in ieder geval niet meer in 1823 toen de oudste kadastrale kaart is gemaakt. De huizen op de percelen 3, 4 en 5 bleven staan. Aan het huis op perceel 2 hebben archeologisch geen aantoonbare verbouwingen plaatsgevonden. De woning op perceel 3 is aan de achterzijde vergroot, vermoedelijk heeft dit rond 1750 plaatsgevonden. In 1804 kocht hij nog een stukje van het huis van zijn buurman aan.

9.2.7 Fase 7 (1825-1881)

In de 19de eeuw hebben veel ontwikkelingen binnen het gebied plaatsgevonden, die aan de hand van de kadastrale kaarten en het kadaster kunnen worden gevolgd. Aan de kant van de Geldersesteeg werd in 1872 een huis gebouwd. Het huis op perceel 3 werd in 1875 vergroot, zowel aan de achterzijde als zijkant. Bij de huizen op de percelen 4 en 5 zijn geen verbouwingen aantoonbaar. Wel lagen op het perceel twee waterputten, waarvan onzeker is bij welk huis ze hoorden. Volgens het kadaster was sprake van een groot onbebouwd perceel, dus het zou kunnen dat ze dienden voor water in een boomgaard of tuin. In de putten is afval aangetroffen.

9.2.8 Fase 8 (1881-1906)

Hoewel deze fase archeologisch niet van groot belang is, want de bebouwing uit deze periode is goed bekend, is toch een fasekaart gemaakt. Bij de opgraving zijn namelijk veel waterkelders en ook waterputten gevonden, die bij deze fase ingedeeld moeten worden. Het terrein is volledig herontwikkeld, waardoor een aaneengesloten bebouwing tot stand kwam. Achter vrijwel ieder huis lag een grote regenwaterkelder. Opmerkelijk is dat ook vier tonputten zijn aangetroffen, die op basis van de ligging en het aangetroffen afval in deze fase moeten worden geplaatst. Een opmerkelijke vondst uit een van de putten is een emaille kroningsbeker van tsaar Nicolaas II uit 1896, die in Nederland is hergebruikt als inhuldigingsbeker voor koningin Wilhelmina in 1898 door eenvoudig plakplaatjes over de Russische voorstellingen te plakken. Deze plakplaatjes zijn in de bodem vergaan.

9.3 Onderzoeksthema's

In de synthese van een aantal opgravingen in Enkhuizen die de laatste jaren zijn verricht is aan de hand van een aantal onderzoeksthema's de bij de opgraving verkregen informatie kort gepresenteerd om een aanzet tot vervolgonderzoek te geven. Hieronder wordt bij deze thema's aangesloten.

9.3.1 Funderingswijzen

Bij archeologische opgravingen in de binnenstad worden altijd funderingen van huizen en andere gebouwen aangetroffen. De wijze van funderingen verschilt afhankelijk van wanneer, door wie en waar het huis is gebouwd en hoe dit huis er bovengronds heeft uitgezien. Dat laatste hangt direct samen met de functie.

De oudste huizen die bij de opgraving zijn aangetroffen, dateren uit de 16de eeuw. Het oudste huis, gebouwd rond 1525, had bakstenen funderingen zonder houten fundering daaronder. Wel was voorafgaand aan de bouw een sleuf gegraven die was opgevuld met puin als harde ondergrond. Bij het tweede huis, dat rond 1590 is gebouwd, waren de bakstenen funderingen geplaatst op een enkele rij dunne palen van essenhout. Alle andere funderingen stonden op staal, dat wil zeggen dat de onderste baksteenlagen eenvoudig op de bodem rustten. De bakstenen funderingen waren deels zeer ondiep.

We hebben hier niet te maken met rijke koopmanshuizen, grote pakhuizen of andere grote gebouwen, die meestal op heipalen of slieten werden gebouwd. De ondergrond was bovendien zeer compact. Bij nieuwe stadsuitleg is soms sprake van opgebracht havenslib en dan is een goede fundering noodzakelijk.

9.3.2 Houtgebruik

Doordat weinig houten funderingsresten zijn teruggevonden, kan weinig worden gezegd over het houtgebruik door de tijd heen. Bij het oudste huis uit circa 1525 zijn onderdelen van een houten deurkozijn in de doorgang tussen beide vertrekken van het souterrain gevonden. Het kozijn was gemaakt van eikenhout dat afkomstig was uit het noorden van Duitsland (omgeving Hamburg) en het oosten van Polen (Baltische gebied).

Het eikenhout van de kalkput, die in 1574 wordt geplaatst, is afkomstig uit het zuiden van Noorwegen. Dit is een gebruikelijk herkomstgebied voor eikenhout in deze periode. Ook de grenen planken die zijn gebruikt als fundering van een waterkelder zijn uit het zuiden van Noorwegen afkomstig.

Bij de houten tonnen valt op dat diverse tonnen aanwezig zijn, die niet zijn gemaakt van eikenhout. De duigen van een van de tonnen zijn van walnoot. Deze ton dateert waarschijnlijk uit de late 19de eeuw en kennelijk werden in die tijd allerlei houtsoorten voor tonnen gebruikt.

9.3.3 Ambacht

De opgraving heeft veel informatie opgeleverd met betrekking tot ambachten in Hoorn. Dit is zeker geen vanzelfsprekendheid: veel ambachten laten geen of nauwelijks sporen in de bodem achter en vaak hebben we bij opgravingen daardoor geen beeld van welke ambachten de bewoners uitoefenden.

In dit rapport is uitgebreid aandacht besteed aan de leerlooierij die hier tussen circa 1560 en 1590 was gevestigd. Deze leerlooierij bestond uit een woonhuis, een werkplaats met vermoedelijk open constructie en een kalkput. Aannemelijk is dat op het erf looibakken hebben gelegen, maar deze zijn niet gevonden, vermoedelijk doordat deze ten oosten van het plangebied lagen. Het aangetroffen afval wijst niet alleen op het looien van leer, maar ook op het maken en lappen van schoenen en andere leerbewerking. Veel leren schoenen en afsnijdsels zijn duidelijk het afval van een schoenmaker. Daarnaast zijn diverse boekbanden gevonden en ook een stukje zoolleer met proefafdrukken van stempels. Het zou dus kunnen dat de leerbewerker ook andere leren voorwerpen dan schoenen maakte, zoals boekbanden. Historisch is bekend dat leerlooierijen vaak in handen waren van schoenmakers. Voor het beeld van het leerlooiersambacht zijn voorwerpen die door de leerlooier zijn gebruikt van belang, zoals handbezems, slijpstenen, potten en kannen voor urine en een houten snijblok.

Tussen het afval is een serie zandstenen mallen van een tinnengieter aangetroffen. Het betreft mallen voor voetstukken, delen van de lichamen en deksels van kannen uit de 16de eeuw. Dit afval is zeer bijzonder: landelijk zijn geen andere vondsten bekend. Ze vormen dus een uniek overblijfsel van het tinnegietersambacht. Mogelijk zijn de mallen afkomstig van Adriaen

Lambertsz Kannegieter, die al voor 1530 in de stad werkzaam was en in 1563 naar Edam verhuisde.

Bij de opgraving is afval aangetroffen dat in verband kan worden gebracht met een apotheker, mogelijk Dirck Jorisz Apotheker die we uit de historische bronnen kennen. Tussen zijn afval bevinden zich veel scherven van allerlei glazen voorwerpen en ook een grote zalfpot van witbakkend aardewerk.

Archeologische vondsten die verband houden met de meelmolen die hier vanaf de 15de eeuw tot ongeveer 1563 heeft gestaan, zijn drie accijnsloodjes op het malen van graan.

Diverse 16de-eeuwse keurloodjes zijn overblijfselen van de Hoornse lakennijverheid. Op de loodjes staat het wapen van Hoorn. Daarnaast zijn twee loodjes aanwezig, die als keurloden voor haringnetten uit het begin van de 17de eeuw beschouwd kunnen worden. Dat Hoorn een bescheiden nijverheid van het breien van haringnetten en een klein aantal haringschippers kende, is historisch bekend, maar niet eerder zijn vondsten gedaan die hiermee in verband kunnen worden gebracht. Het is goed mogelijk dat in de omgeving van de Westerdijk haringvissers woonden.

Tussen vondstmateriaal uit de eerste helft van de 17de eeuw zijn enkele ijzeren voorwerpen aanwezig, zoals een dissel, een hamer, een vijl en beslagstukken van kisten of deuren. Mogelijk is dit afval afkomstig van Jan Jacobsz Kistemaker die in 1633 een van de huizen kocht.

9.3.4 Materiële cultuur uit de Gouden Eeuw

Een belangrijk onderzoeksthema voor een stad als Hoorn, die een bloeitijd in de Gouden eeuw kende, is de materiële cultuur van deze periode. Het systematisch verzamelen van scherven keramiek uit afvallagen is cruciaal om informatie te verkrijgen. Bij opgravingen die in de jaren 70, 80 of 90 van de 20ste eeuw zijn verricht, is de keramiek uit afvallagen vaak niet systematisch verzameld. Complete en mooie stukken werden meegenomen, maar deze zeggen pas iets in de context van al het scherfmateriaal uit die laag. In Enkhuizen is de laatste jaren veel aandacht aan dit thema besteed en dit levert verrassende resultaten op. Het bodemarchief blijkt veel gevarieerder en rijker dan tot nu toe gedacht. We komen als bodemvondsten keramiek uit Duitsland, Denemarken, Engeland, Frankrijk, Spanje, Portugal, Italië, China, Japan en zelfs Turkije en Iran (Perzië) tegen. Een gedegen materiaalkennis is dus onontbeerlijk.

De meeste keramiek die bij de opgraving is aangetroffen, dateert uit het derde en vierde kwart van de 16de eeuw (circa 1560-1590). In deze tijd werd een deel van het terrein intensief gebruikt door een leerlooier. Rijkdom mag niet direct bij deze beroepsgroep worden verwacht en dat blijkt ook uit de archeologische vondsten. Tussen de grote hoeveelheid keramiek bevinden zich slechts enkele stukken Italiaanse majolica (Montelupo), Nederlandse majolica en Frans witbakkend aardewerk (Beauvais). Opvallend is de zeer geringe hoeveelheid aardewerk uit het Weser-gebied en aardewerk uit het Werra-gebied ontbreekt op één scherf na volledig. Vanaf de jaren 80 van de 16de eeuw kwamen deze keramieksoorten in kleine hoeveelheden op de markt en vanaf 1590 vormen ze een belangrijke importgroep. Italiaans tinglazuuraardewerk is afwezig; ook deze keramieksoort komt na 1590 in ieder vondstcomplex voor. De geringe hoeveelheid importkeramiek heeft dus vooral met de datering van de vondsten te maken. Steengoed, aangevoerd via de rivieren, is wel een grote groep met veel rijkversierde stukken. Meest opvallend zijn diverse snellen uit Siegburg met Bijbelse en heraldische voorstellingen. Een grote pul bier konden de leerlooiers kennelijk wel waarderen.

In een afvalkuil uit dezelfde tijd op een ander perceel komt een bijzonder bordje van tinglazuuraardewerk. Het materiaal uit deze kuil is afkomstig van een apotheker, mogelijk Dirck Jorisz Apotheker, die tot de sociale bovenlaag in de stad behoorde. Het bordje heeft een

rand met noppen en op de spiegel is klein in mangaan een druiventros geschilderd. Het is onduidelijk waar dit vroege stuk tinglazuuraardewerk is gemaakt.

De vondstcomplexen uit de eerste helft van de 17de eeuw, die met zekerheid te relateren zijn aan een specifiek huis, bevatten scherven van keramiek en glas die als luxe-producten aangemerkt kunnen worden, zoals scherven van vroeg Chinees kraakporselein en fraai glaswerk. Dit soort vondsten zou op het eerste gezicht niet aan de Westerdijk worden verwacht, aangezien deze dijk niet tot de hoofdstraten van de stad behoort en het een logische gedachte lijkt dat hier altijd de wat armere bevolking heeft gewoond. Er stonden hier echter twee goed gebouwde bakstenen huizen en kennelijk woonden hier toch families die zich enige luxe konden veroorloven. Een brede laag van de bevolking profiteerde van de voorspoed van de Gouden Eeuw.

Verspreid over diverse contexten zijn bij de opgraving importstukken uit Duitsland, Denemarken, Frankrijk, Spanje, Portugal, Italië en China aangetroffen. In zijn algemeenheid kan echter worden gezegd dat de keramiek uit de eerste helft van de 17de eeuw van deze opgravingslocatie minder gevarieerd is dan bij een aantal opgravingen in de binnenstad van Enkhuizen het geval is. Voorwerpen die tot zeldzame decorgroepen worden gerekend, ontbreken nagenoeg volledig. Verder valt op dat keramiek uit het atelier van Verstraeten uit Haarlem volledig ontbreekt, een gegeven dat ook uit andere opgravingen in Hoorn blijkt. Dit materiaal wordt in Enkhuizen en De Streek juist wel regelmatig gevonden. De opgraving heeft enkele scherven van porselein uit Zhangzhou opgeleverd, zoals die ook op andere locaties in Hoorn uit de bodem naar boven komen.

Verder zijn voorwerpen uit de eerste helft van de 17de eeuw gevonden, die vermoedelijk pas eeuwen later zijn weggegooid. Dat is van groot belang voor de interpretatie van deze stukken. Context is in de archeologie enorm belangrijk voor een juiste interpretatie. Onder deze stukken bevinden zich bijvoorbeeld een kendi en diverse borden van kraakporselein. Deze luxueuze voorwerpen konden generaties overleven. Op het terrein zijn ook voorwerpen uit de 18de eeuw gevonden, die in die tijd uitsluitend bij de hogere sociale klasse in huis stonden. Meest aansprekend is een rijkversierde wandkandelaar van porselein, die zonder twijfel als luxevoorwerp kan worden bestempeld. Daarnaast zijn diverse onderdelen van Delftse kaststellen aanwezig. Al deze voorwerpen worden niet als archeologische vondsten aan de Westerdijk verwacht. Historisch onderzoek biedt mogelijk de verklaring. Al in de 16de eeuw was dit gebied in trek bij doktoren, apothekers en chirurgijns die hier tuinen en boomgaarden lieten aanleggen. In de 17de, 18de en ook nog in de 19de eeuw komen we diverse rijke inwoners van de stad als eigenaren van percelen tegen. Sommige van hen hadden een paardenstal op de dijk. Aannemelijk is dat het luxueuze afval uit hun huizen afkomstig is. We hebben dus te maken met antieke stukken uit de Hoornse regentenfamilies.

Tot slot heeft de opgraving een aantal vondsten opgeleverd die interessant zijn voor het beeld van de Hoornse majolicaproductie tussen 1615 en circa 1650. Meest bijzonder is een grotendeels complete nivoortegel met decor met Franse lelies. Daarnaast kunnen enkele andere tegels en borden aan Hoorn worden toegeschreven. Iedere opgraving voegt weer nieuwe gegevens met betrekking tot dit thema toe.

10. Beantwoording onderzoeksvragen

Periode 12de eeuw – circa 1388 (voorafgaand aan aanleg Westerdijk)

Bij de opgraving zijn geen sporen aangetroffen die dateren voor de aanleg van de inlaagdijk rond 1388. Om diverse in dit rapport uiteengezette redenen was het niet mogelijk om te verdiepen tot het niveau waarop deze sporen zijn te zien (top van het restveen). Deze sporen bevinden zich op deze locatie op grote diepte vanwege de aanwezige dijk. Daar komt bij dat deze vragen deels al zijn beantwoord bij het archeologisch onderzoek op het terrein van de afgebroken schouwburg aan de Westerdijk in 2005. Daar zijn op het niveau van het veen meerdere ontginningsloten geconstateerd, die onomstotelijk aantonen dat de Westerdijk een inlaagdijk is. Een oorspronkelijke perceelsbreedte kon aan de hand van deze sloten niet worden herleid. Duidelijk is wel dat de sloten in het verlengde van perceelsgrenzen van het Achterom (en Grote Noord) lagen. In de periode voor circa 1388 was het gebied onbebouwd en aannemelijk is dat hier uitsluitend agrarische werkzaamheden (veehouderij) plaatsvonden.

1. *Wat is de breedte van de oorspronkelijke ontginningspercelen?*
2. *Zijn deze percelen in de 13de-15de eeuw opgesplitst en hoe is dit verlopen?*
3. *Wat voor activiteiten vonden er in dit gebied plaats?*
4. *Zijn kuilen aanwezig en wat zeggen dit over het gebruik van dit gebied?*

Periode circa 1388 – 1450

Uit deze eerste fase na de inlaagdijk dateert een klein aantal sporen en vondsten. Het was tijdens de opgraving niet mogelijk een compleet profiel door de dijk te zetten vanwege de aanwezige bebouwingsresten uit de 16de-20ste eeuw en diverse in dit rapport uiteengezette praktische redenen. Ook hier geldt dat reeds bij het archeologisch onderzoek in 2005 een profiel door de dijk is gezet, waardoor de inhoudelijke noodzaak tot een dergelijk profiel niet aanwezig is. Wel kan aan de hand van de gedocumenteerde profielen een globale reconstructie van de bodemopbouw worden gemaakt.

1. *Wat was de hoogte en breedte van het eerste dijklichaam?*

Het eerste dijklichaam is slechts op enkele locaties op het opgravingsterrein gezien. Deze dijk had een hoogte van circa 2,40 meter en een binnendijks talud met een breedte van 8 tot 10 meter. De breedte van het buitendijks talud is niet bekend; mogelijk had deze een steilere kant want de inlaagdijk was toen deze werd aangelegd nog geen zeeverende dijk. De oorspronkelijke hoogte moet een stuk groter zijn geweest, want de top van de dijk (in het gereconstrueerde profiel op circa -0,40 NAP) moet ruim boven hoogwaterniveau hebben gelegen. De veendijk is enorm ingeklonken door de bodemdruk.

2. *Uit wat voor materiaal bestaat de eerste dijk?*

De eerste dijk is opgebouwd uit veenplaggen. Veen is in compacte toestand een zeer sterk materiaal dat in deze tijd vaak voor dijken werd gebruikt.

3. *Hoe en waarmee is de dijk verhoogd en verbreed?*

De dijk is begin 16de eeuw verbreed. Het oudste huis wordt bij de opgraving rond 1525 geplaatst, wat inhoudt dat deze verbreding voor dat jaar moet hebben plaatsgevonden. Het nieuwe binnendijkse talud had een breedte van ongeveer 16 meter en bood de mogelijkheden huizen op de dijk te bouwen. De top van de dijk kwam niet veel hoger te liggen dan in de oude situatie.

4. *Is op basis van de vondsten een precieze datering aan het eerste dijklichaam en de verschillende fasen van ophoging en verbreding te geven?*

De oudst aangetroffen scherven dateren rond 1375-1425, wat goed aansluit bij een datering van de inlaagdijk rond 1388. Op basis van de archeologie kan deze datering niet exact worden bepaald. Op het dijktaalud lag een afvallaag met materiaal met een datering tot ongeveer 1450. In deze periode is de dijk dus niet verhoogd of verbreed, maar is wel afval tegen de dijk aan gestort. De grootschalige verbreding van de dijk kan op basis van de keramiek in de eerste helft van de 16de eeuw worden geplaatst, wat onder meer blijkt uit scherven sgrafitto-aardewerk (ook op de andere opgravingslocaties aan de Westerdijk relatief veel aangetroffen). Daarna is de dijk mogelijk rond 1575 verhoogd, want er vond toen nieuwbouw plaats wat hiermee kan samenhangen. Bovendien werd rond deze tijd een muur aan de zeezijde van de dijk gebouwd. In de jaren na 1630 werd de dijk zeewaarts verbreed.

5. Liggen onder de dijk gedempte ontginningsloten en kan dus met zekerheid worden gezegd dat het een inlaagdijk is?

Dit is bij de opgraving niet geconstateerd om eerder genoemde redenen. Uit het onderzoek in 2005 blijkt dat dit inderdaad het geval is.

6. Lag aan de stadzijde van de dijk een dijksloot?

Bij de oudste fase van de dijk hoort inderdaad een dijksloot, waarvan een stukje beschoeiing is gevonden. Door de grote diepte waarop deze gedempte sloot zich bevond en door diverse aanwezige obstakels (damwanden liftschafput) kon geen goed profiel door deze sloot worden aangelegd. Deze dijksloot is ook geconstateerd bij de opgraving in 2005.

7. Hoe zag de inrichting van het gebied binnen de dijk eruit? Is dit herverkaveld?

In de periode tot 1450 vormde de dijksloot de achtergrens van de percelen van het Achterom. Na de verbreding van de dijk rond 1525 schoof deze grens oostwaarts op. De eigenaars van de aangrenzende percelen waren verantwoordelijk voor het onderhoud van de dijk, waardoor de dijk zelf feitelijk ook was verdeeld in percelen in het verlengde van die van het Achterom.

Periode 1450 –1570

1. Stond op de hoek van de Westerdijk en de Geldersesteeg een standerdmolen?

De oudste molen stond op de top van de oudste dijk en daardoor buiten de onderzoekslocatie. Na binnendijkse verbreding van de dijk is een min of meer vierkante molenplaats op het binnendijkse talud ingericht. Deze molenplaats was waarschijnlijk verhoogd en is na afbraak van de molen afgevlakt waardoor van de molen zelf niets meer over was. De molenplaats bood plaats aan een standerdmolen met een draaicirkel van zo'n 18 meter. Dat hier een molen stond blijkt uit de historische kaarten, de vorm van het perceel (op kadasterkaart in 1823 ongewijzigd ten opzichte van de situatie in de 16de eeuw) en de afwezigheid van sporen van woonhuizen. Verder zijn op dit perceel enkele graanloodjes gevonden, die dienden als bewijs van betaling van accijns op het malen van graan.

2. Wat is de datering van de bouw en afbraak van deze molen?

De molen op deze locatie is rond 1525 gebouwd en uit de historische gegevens blijkt dat de molen waarschijnlijk in 1576 is afgebroken. Zeker is dat rond 1590 een huis is gebouwd en dat de molen er toen niet meer stond.

3. Hoe was de molen gefundeerd?

De molen was gefundeerd op vier bakstenen teerlingen. Deze waren niet meer in de bodem aanwezig, maar wel waren er twee kuilen met afbraakpuin. De ligging van die kuilen komt zeer goed overeen met de locaties waar de teerlingen worden verwacht. Er was nog een derde kuil waarvan de ligging ook overeen lijkt te komen met een teerling, maar deze bevatte afval uit de 19de eeuw. Mogelijk is in die tijd een bakstenen teerling uit de bodem verwijderd.

4. Zijn verschillende bouwfases te onderscheiden?

Er kunnen geen bouwfases worden onderscheiden.

5. Kunnen vondsten aan de molen worden gekoppeld? (denk aan graanloodjes)

Op het perceel waar de molen stond zijn enkele afvalkuilen gevonden, maar de vondsten daaruit lijken geen direct verband met de molen te hebben. De enige vondsten die met zekerheid aan de molen kunnen worden gekoppeld, zijn enkele graanloodjes.

Periode 1570 – 18de eeuw

1. Wanneer zijn de eerste huizen aan de Westerdijk en Geldersteeg gebouwd?

In het PvE is uitgegaan van een bouw van de eerste huizen rond 1570. Uit de opgraving blijkt dat al eerder in de 16de eeuw een bakstenen huis is neergezet. Een precieze datering valt niet aan dit huis toe te kennen, maar afgaande op de bakstenen, plavuizen en keramiek wordt de bouw in dit rapport rond 1525 geplaatst. Na afbraak van de molen is rond 1600 ook een huis aan de kant van de Geldersesteeg gebouwd.

Langs de Westerdijk stonden in de 17de eeuw drie huizen, waarvan er één rond 1700 is afgebroken en een ander is gesplitst in twee huizen. Er bleven daardoor drie huizen staan. Eén van deze huizen was een tijd lang in gebruik als paardenstal.

2. Wat was de constructie en indeling van de huizen?

Twee huizen waren typische dijkhuizen: huizen met een rechthoekige plattegrond, een noklijn evenwijdig aan de dijk en een groot hoogteverschil tussen het looppniveau voor en achter het huis. De ruimte op de begane grond lag daardoor vanaf de dijk gezien volledig onder de grond. We kennen dit soort dijkhuizen uit bijvoorbeeld Enkhuizen.

3. Hoe waren de erven van deze huizen ingericht? Waren hier waterputten, waterkelders, beerputten e.d.?

De huizen hadden in de 16de en 17de eeuw geen waterputten of waterkelders en ook geen beerputten. Slechts één van de huizen is voorzien van een waterkelder, mogelijk in de tijd dat deze in gebruik was als paardenstal door een van de regenten in de stad. De datering van die waterkelder is onzeker (17de of 18de eeuw). Waterputten die reikten tot in de natuurlijke klei waren niet aanwezig. Deze kleilaag bevond zich hier op grote diepte wat kwam door het dikke ophogingspakket van de dijk. Dat dit geen belemmering hoefde te zijn bij de aanleg van een waterput bewijzen putten van 7, 8 of nog meer meter diep die op andere locaties in de stad zijn aangetroffen. De aanleg van zo'n diepe put was waarschijnlijk een kostbare aangelegenheid. Voor vers welwater waren de bewoners dus afhankelijk van een van de stadswaterputten. Wel konden zij regenwater van het dak opvangen in een tonput.

Bij een van de huizen was eind 17de eeuw een secreet aanwezig, die loosde in een kuil. Van een echte gemetselde beerput was geen sprake.

4. Wat is de aard van deze bebouwing? Gaat het om woonhuizen of om huizen met een industrieel/ambachtelijke functie?

Een belangrijk resultaat van de opgraving is dat hier een tijd lang een leerlooierij was gevestigd. Met zekerheid was deze in bedrijf in de jaren na 1574, maar mogelijk bestond de leerlooierij al eerder in de 16de eeuw. Naast een woonhuis stond hier toen een werkplaats, die mogelijk een deels open constructie had. Verder was er een kalkput en zijn op het erf veel kuilen gegraven die met run zijn opgevuld. In deze periode is veel afval op het erf beland, zowel huishoudelijk afval als productieafval (leersnippers, hoornpitten).

5. Wanneer zijn de gebouwen gesloopt?

De huizen die te zien zijn op de oudste kadastrale kaart uit 1823 dateren van oorsprong uit de late 16de en vroege 17de eeuw. Deze huizen hebben dus tot in de 19de eeuw bestaan. Ze zijn diverse malen verbouwd.

6. Wat kan op basis van vondstmateriaal worden gezegd over het consumptiepatroon en de welstand van de bewoners van het plangebied door de tijd heen?

De opgraving toont eens te meer aan dat de interpretatie van vondstmateriaal niet altijd eenvoudig is. De context van een vondst is zeer belangrijk. Op het terrein zijn meerdere vondsten gedaan die als luxeproducten kunnen worden beschouwd, maar hieruit mogen we niet afleiden tot hier personen uit de sociaal hogere klassen woonden. De Westerdijk zal altijd de woonlocatie van juist de wat armere bevolking zijn geweest. Historisch blijkt dat diverse rijke personen uit de stad hier paardenstallen, huizen (die zij verhuurden) of tuinen bezaten. Het is dus goed mogelijk dat afval van deze mensen hier is gedumpt. Dit kan de vondst van diverse stukken luxueus porselein verklaren.

Uit enkele afvalkuilen en aslagen uit de 17de eeuw komen vondsten die we wel met zekerheid aan bewoners van de huizen mogen koppelen. De vondsten getuigen wel degelijk van enige welstand. We hebben te maken met twee goed gebouwde bakstenen huizen, die niet zouden misstaan in een van de straten in het centrum.

7. Geven de vondsten informatie omtrent beroepen die door de bewoners van het plangebied werden uitgeoefend?

Zeker is dat hier gedurende enige tijd, tussen circa 1560 en 1580, een leerlooier woonde. Opvallend is dat zich tussen het afval ook vondsten bevinden die wijzen op een schoenmaker en andere leerbewerking. Deze beroepen lijken door elkaar te hebben gelopen. De eigenaren van leerlooierijen worden in de historische stukken vaak als schoenmaker of leertouwer aangeduid, wat al aangeeft dat deze personen zich met meerdere werkzaamheden bezighielden.

Op het terrein is verder afval uit de late 16de eeuw gevonden dat wijst op een apotheker. Waarschijnlijk bezat deze apotheker hier een stuk grond en mogelijk ook een werkplaats of huis en heeft hij hier afval gedumpt.

11. Samenvatting

In dit rapport zijn de resultaten weergegeven van een opgraving op de locatie Westerdijk 137-149 in Hoorn. De onderzoeksvragen die voor het onderzoek zijn geformuleerd zijn te vinden in paragraaf 3.1; de methode van het onderzoek is beschreven in paragraaf 3.2.

Bij de opgraving zijn meerdere percelen aan de Westerdijk en ook een perceel aan de Geldersesteeg onderzocht. De dijk is rond 1388 als inlaagdijk aangelegd. Deze oudste dijk bestaat uit veen en aan de landzijde liep een dijksloot. De dijk is meerdere malen verhoogd en verbreed. Rond 1525 is op de hoek van de Geldersteegsteeg en de dijk een verhoogde molenplaats gemaakt voor een standerdmolen. Deze heeft hier tot circa 1563 gestaan.

Omstreeks diezelfde tijd is een eerste dijkhuis op de Westerdijk gebouwd. In de tweede helft van de 16de eeuw was hierin een leerlooier actief, met een werkplaats naast het huis. Hierbij werd rond 1574 een kalkput gemaakt. Op het erf werd veel afval gestort, zowel van de leerlooierij als huishoudelijk afval. Bijzonder zijn vooral brokken van zandstenen kerkelijke ornamenten en zandstenen mallen van een tinnengieter. De kalkrijke zandsteen werd door de leerlooier gebruikt in zijn kalkput.

Op het perceel van de voormalige molenplaats is in deze tijd een afvalkuil gegraven met daarin het afval van een apotheker. Rond 1600 bouwde deze een klein huis aan de Geldersesteeg. Eind 16de eeuw verscheen een tweede dijkhuis op de Westerdijk. Beide huizen hebben diverse verbouwingen ondergaan en zijn pas in de 19de eeuw gesloopt. Bij de huizen is veel afval in aslagen en kuilen gevonden.

Opmerkelijk zijn diverse luxueuze voorwerpen in een afvalstort uit de 18de of 19de eeuw. Meerdere percelen waren in handen van rijke inwoners in de stad, die hier stallen, koetshuizen of huurwoningen bezaten. Kennelijk gebruikten zij de erven om ook hun eigen afval te dumpen.

Literatuur

Beenakker, J., 1988. *Van Rentersluze tot strijkmolen: de waterstaatsgeschiedenis en landschapontwikkeling van de Schager- en Niedorperkoggen tot 1653*, Alphen aan den Rijn.

Beekhuizen, J.F.H.H., P. Probst & H.B. van Wijk, 2016. *Tinnen stadskannen in de Lage Landen. Hoe wijn gepresenteerd werd.*

Berg, G.T.C. van den, 2006. *Inventariserend veldonderzoek Westerdijk (oude schouwburg-terrein), gemeente Hoorn*. Hollandia reeks 106.

Besteman, J.C., 1990. North-Holland AD 400-1200: turning tide or tide turned?, in J.C. Besteman, J.M. Bos en H.A. Heidinga (red.), *Medieval archaeology in the Netherlands. Studies presented to H.H. van Regteren Altena*, Assen/Maastricht, 91-120.

Birks, S., 2016. *A-Z of Stoke-on-Trent Potters*. Holland & Green (www.thepotteries.org/allpotters/555.htm, op 10-02-2021).

Birks, S., 2021. *North Staffordshire Pottery Marks. Dating Wedgwood* (www.thepotteries.org/mark/w/wedgwood-date.html, op 15-02-2021).

Blonk, A.L., 2016. *Leerlooiers en leerbewerkers in de middeleeuwse stad. De archeologie van ambachten in relatie tot de ontwikkeling van steden*. Masterscriptie UvA.

Boon, P., 1991. Voorland en inlagen. De Westfriese strijd tegen het buitenwater, in *West-Frieslands Oud en Nieuw* 58, 78-111.

Caignie, F., 2008. *Majolicategels uit de Sint-Augustinuskerk*. Rapporten van het stedelijk informatiecentrum archeologie & monumentenzorg 3.

Daalen, S. van, 2020. *Hoorn – Westerdijk. Dendrochronologisch onderzoek*.

Dijkstra Verenigde, 2021. *De historie van Dijkstra Verenigde* (www.dijkstra.net/historie, op 10-02-2021).

Duijn, D.M., 2011. *Het verhaal van een west-Friese wereldstad. Een onderzoek naar de opkomst, bloei en neergang van Enkhuizen tot 1800 aan de hand van archeologische en historische bronnen*. West-Friese Archeologische Rapporten 31. Masterscriptie UvA.

Falk, A., 1982. Archäologisches Material aus der ehemaligen Ratsapotheke zur Lübeck, in J.G.N. Renaud (red.), *A Contribution to Medieval Archaeology*. Rotterdam Papers IV, Rotterdam, 35-46.

Gaimster, D., 1997. *German Stoneware 1200-1900*. Archaeology and Cultural History, Londen.

Gawronski, J. & R. Jayasena, 2016. *Het eiland Marken in Amsterdam: veranderingen in de stad 1592-1930. Archeologische opgraving Valkenburgerstraat 130-146, Amsterdam (2011-2012)*. Amsterdamse Archeologische Rapporten 90.

Gerritsen, S., 2018. *Wonen aan een wiel. Archeologisch onderzoek naar de middeleeuwse doorbraak van de Klamdijk en de 17de-eeuwse nederzetting Lutjeschardam tussen West-Friesland en de Zeevang*. West-Friese Archeologische Rapporten 115.

Groeneweg, G., 1992. *Bergen op Zooms aardewerk. Vormgeving en decoratie van gebruiks aardewerk gedurende 600 jaar pottenbakkersnijverheid in Bergen op Zoom, Waalre*.

Gonnet, C.J., 1918. *Inventaris van het archief der stad Hoorn*, Haarlem.

Goubitz, O., 2001. *Stepping through Time. Archaeological Footwear from Prehistoric Times until 1800*.

Goubitz, O., 2009. *Purses in Pieces. Archaeological Finds of Late Medieval and 16th-century leather Purses, Puches, Bags and Cases in the Netherlands*.

Harst, M. van der & C.P. Schrickx, 2016. *Wie het eerst komt, die het eerst maalt. Graanloodjes uit de bodem van West-Friesland*. West-Friese Archeologische Rapporten 91.

Hartog, E. den, 2019. *Een spoor van vernieling. Het Noord-Nederlandse katholieke kerkinterieur voor, tijdens en de Beeldenstorm*, Hilversum.

Hoogendijk, T. & M. Tolboom, 2020. Apothekersgerei uit Arnhem. De inventaris van apotheker Herman Worm archeologisch bekeken, in *Vormen uit Vuur* 243, 2-11.

Howard, D. & J. Ayers, 1978. *China for the West. Chinese porcelain and other Decorative Arts for Export illustrated from the Mottahedeh Collection*, vol. II, New York.

Huiskamp, R., 2017. Leerlooiers en looikuipen in de laatmiddeleeuwse stad: bedrijfsvoering, productie en arbeid, in *Opgetekend Verleden* 7, Uitgave van de Mechelse Vereniging voor Stadsarcheologie, 76-95.

IJzereef, G.F. & J.F. van Regteren Altena, 1991. Nederzettingen uit de Midden en Late Bronstijd bij Andijk en Bovenkarspel, in Fokkens, H. & N. Roymans. *Nederzettingen uit de Bronstijd en de Vroege IJzertijd in de Lage Landen*. Nederlandse Archeologische Rapporten 13, Amersfoort.

Jager, H. de, 1901. *De middeleeuwse keuren der stad Brielle*, 's-Gravenhage.

Keller, C. & B. Steinbring, 2006. "Ich brins der hers lebsten vm i frvndlichen kvs" Zu Westerwälder Nachttöpfen und Pullen mit Medaillonauflagen', in *Sonderdruck aus Archäologisches Korrespondenzblatt* 36 Heft 1, Mainz, 143-156.

Kollis, H., 1968. *Uit de historie van Berkhout*.

- Kottman, J., 1999. Glas, in M. Bartels, *Steden in Scherven. Vondsten uit beerputten in Deventer, Dordrecht, Nijmegen en Tiel (1250-1900)*. Deel 2 Catalogus, 939-1028.
- Kovel, T., R. Kovel, T. Kovel & K. Kovel, 2020. *Porcelain. Carrying the Torch* (www.kovels.com/kovels-komments/readers-qa-questions-on-marks/pottery-porcelain-look-alikes/porcelain-carrying-the-torch.html), op 09-02-2021.
- Lunsingh Scheurleer, D.F., 1974. *Chinese Export Porcelain. Chine de Commande*, Londen.
- Marshall, C.S., 2021a. *Porcelain Marks and More. Porzellanfabrik Wehinger & Co. A.G. (1921 until 1929)* (www.porcelainmarksandmore.com/related/bohemia/horn-01/index.php), op 09-02-2021).
- Marshall, C.S., 2021b. *Porcelain Marks and More. Majolikafabrik W. Schiller & Sohn (1850 until 1914)* (www.porcelainmarksandmore.com/related/bohemia/obergrund-01/index.php), op 10-02-2021).
- Meulen, A., van der & P. Smeele, 2005. *Fries Aardewerk: De pottenbakkers van Friesland 1750-1950. Het ambacht. De mensen. Het aardewerk*, Leiden.
- Meulen, A., van der & P. Smeele, 2012. *De pottenbakkers van Gouda 1570-1940. En hun betekenis voor de geschiedenis van de Nederlandse keramiek*, Leiden.
- Mieris, F. van, 1753. *Groot charterboek der Graaven van Holland, van Zeeland en heeren van Vriesland*, 4 dln.
- Mulder, E.F.J. de & J.H.A. Bosch, 1982. Holocene stratigraphy, radio-carbon datings and palaeogeography of central and northern North-Holland (The Netherlands), in *Mededelingen Rijks Geologische Dienst* 36(3), 111-160.
- Nilsson, J-E., 2021. *Japanese Porcelain Marks* (www.gotheborg.com/marks/20thcenturyjapan.shtml), op 09-02-2021).
- Ostkamp, S., 2009. Exportkeramiek uit Zhangzhou. Het zogenoemde 'Swatow' en andersoortige producten, in *Vormen uit vuur* 206/207, 23-55.
- Polling, A., 2006. *Maastrichtse ceramiek. Merken en dateringen. P. Regout (De Sphinx), N. A. Bosch, Clairmont en Chainaye, Société Ceramique, Guillaume Lambert, L. Regout (Mosa), F. Regout, Alfred Regout (Rema)*, Lochem.
- Pluis, J., 1998. *De Nederlandse tegel: decors en benamingen, 1570-1930*.
- Pols, M.S., 1885. *Westfriesche stadrechten*, 's Gravenhage.
- Ralling, O., 2017. *Achterom 3-5 Hoorn. Bouwhistorische verkenning*.
- Reinigung von Bock, G., 1986. **Steinzeug**, Keulen.

Rollin Couquerque, L.M. & A. Meerkamp van Embden, 1917. *Rechtsbronnen der stad Gouda, 's-Gravenhage*.

Schaap, E.B., 1994. *Bloemen op tegels in de Gouden Eeuw. Van prent tot tegel*, Haarlem.

Schrickx, C., 2007. *Westerdijk en Westerpoort*. Hoorn Onder Ons 3.

Schrickx, C.P. & D.M. Duijn, 2010. *Zeelieden, bedelaars en gevangenen op een eiland in de Zuiderzee. Cultuurhistorie en archeologie van het Oostereiland in Hoorn*. West-Friese Archeologische Rapporten 20.

Schrickx, C.P., 2011. *Van pottenbakkerij tot steenhouwerij. Archeologisch onderzoek op de percelen Westerdijk 11-17 in Hoorn*. West-Friese Archeologische Rapporten 30.

Schrickx, C.P., 2014. *Een 16de-eeuwse muur tussen de Hoofdtoren en de Westerpoort. Archeologische begeleiding van de vervanging van de kademuur van het Stenen Hoofd in Hoorn*. West-Friese Archeologische Rapporten 63.

Schrickx, C., 2015. *Archeologische Quickscan. Westerdijk 137-149, Hoorn*. Adviesdocument.

Schrickx, C.P., 2016. *Productieafval van de plateelbakkerij aan de Wortelvesten. Archeologisch onderzoek op het perceel op de hoek van de Koepoortsweg en de Spoorsingel*. West-Friese Archeologische Rapporten 93.

Schrickx, C.P. & D.M. Duijn, 2016. *Nouveau Riche aan de Nieuwe Haven. Archeologisch onderzoek naar woon- en pakhuizen en het kantoor van de WIC tussen de Paktuinen en Nieuwe Haven in Enkhuizen*. West-Friese Archeologische Rapporten 87.

Schrickx, C., 2018. Een huwelijksgeschenk uit 1600, in *Kwartaalblad Vereniging Oud Hoorn* 2018/2, 91-93.

Schrickx, C.P. & S. Gerritsen, 2019. *Programma van Eisen. Gemeente Hoorn, Westerdijk 137-149*.

Schrickx, C., 2019. Ontheiliging van kerkelijke kunst door een leerlooier, in *Kwartaalblad Oud Hoorn* 2019/3, 127-132.

Schrickx, C.P. & W. Stellingwerf, 2020. "De schoonste en aangenaamste wandelwegen, die ik ooit ergens gezien heb". *Archeologisch onderzoek aan de Binneblifstraat en Drieboomlaan in Hoorn*. West-Friese Archeologische Rapporten 145.

Soetens, J., 2001. *In glas verpakt = Packaged in Glass. European bottles. Their history and production*, Amsterdam.

Terhorst, T. & H. van Haaster, 2019. *Looierij de Witte Bok. Archeologische begeleiding Fokke Simonszstraat 61-63, Amsterdam (2017)*. Amsterdamse Archeologische Rapporten 109.

Tiri, W., 2020. *Ondergrondse geheimen: Vichy* (www.erfgoednoorderkempen.be/2020/03/ondergrondse-geheimen, op 09-02-2021).

Velius, T., 1740 (4^e druk). *Chronyk van Hoorn, met aantekeningen van Sebastiaan Centen*.

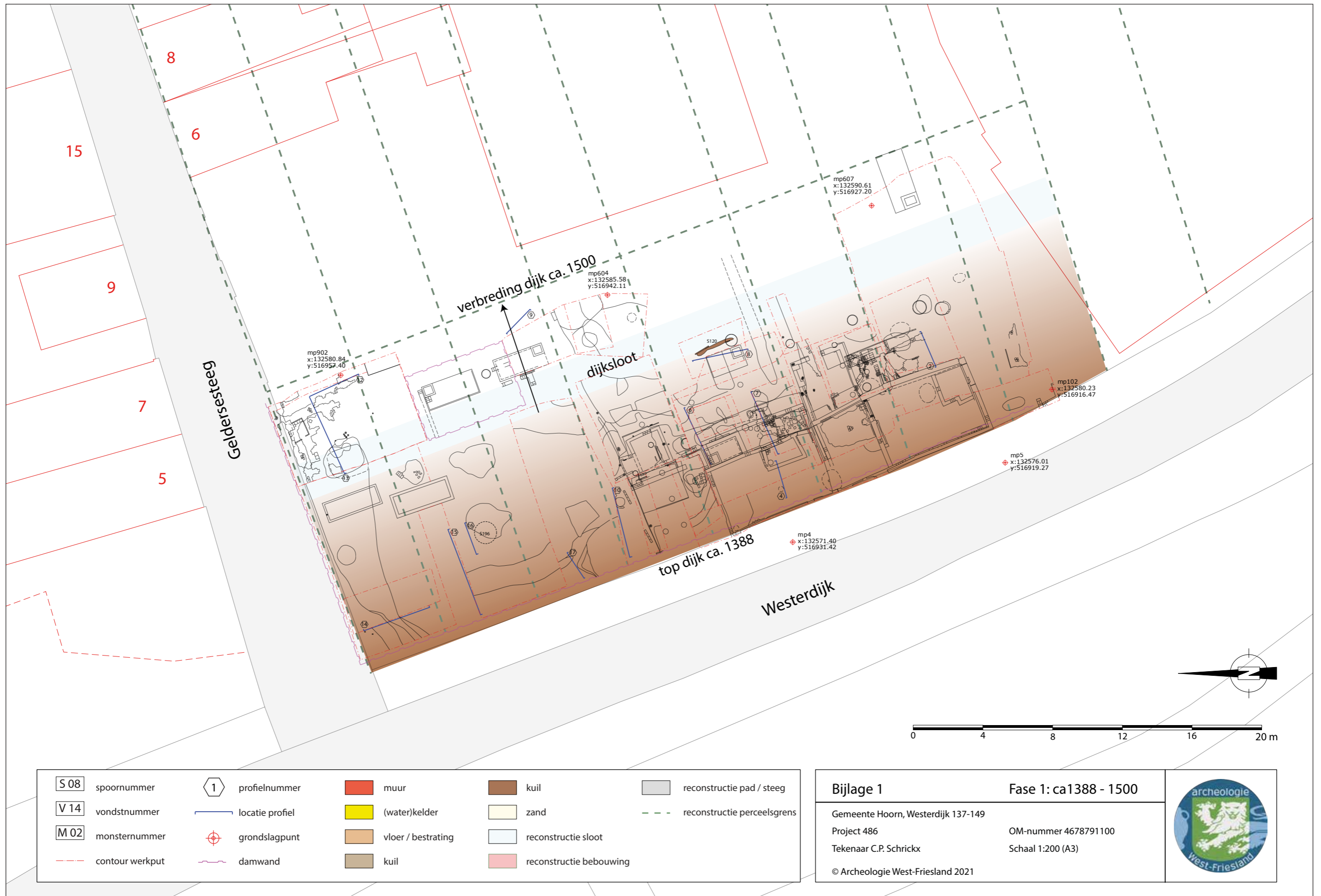
Venhuis, S., H. van Gangelen & P. Kersloot, 1997. *Hoorn des overvloeds. De bloeiperiode van het Noord-Hollands slibaardewerk (ca. 1580-ca. 1650)*.

Volken, M., 2014. *Archaeological Footwear. Development of Shoe Patterns and Styles from Prehistory till the 1600's*.

Walle-van der Woude, T.Y. van de, 2001. Ingekraste voorstellingen op Hoornse leisteenfragmenten, in *Westerheem* 50, 152-163.

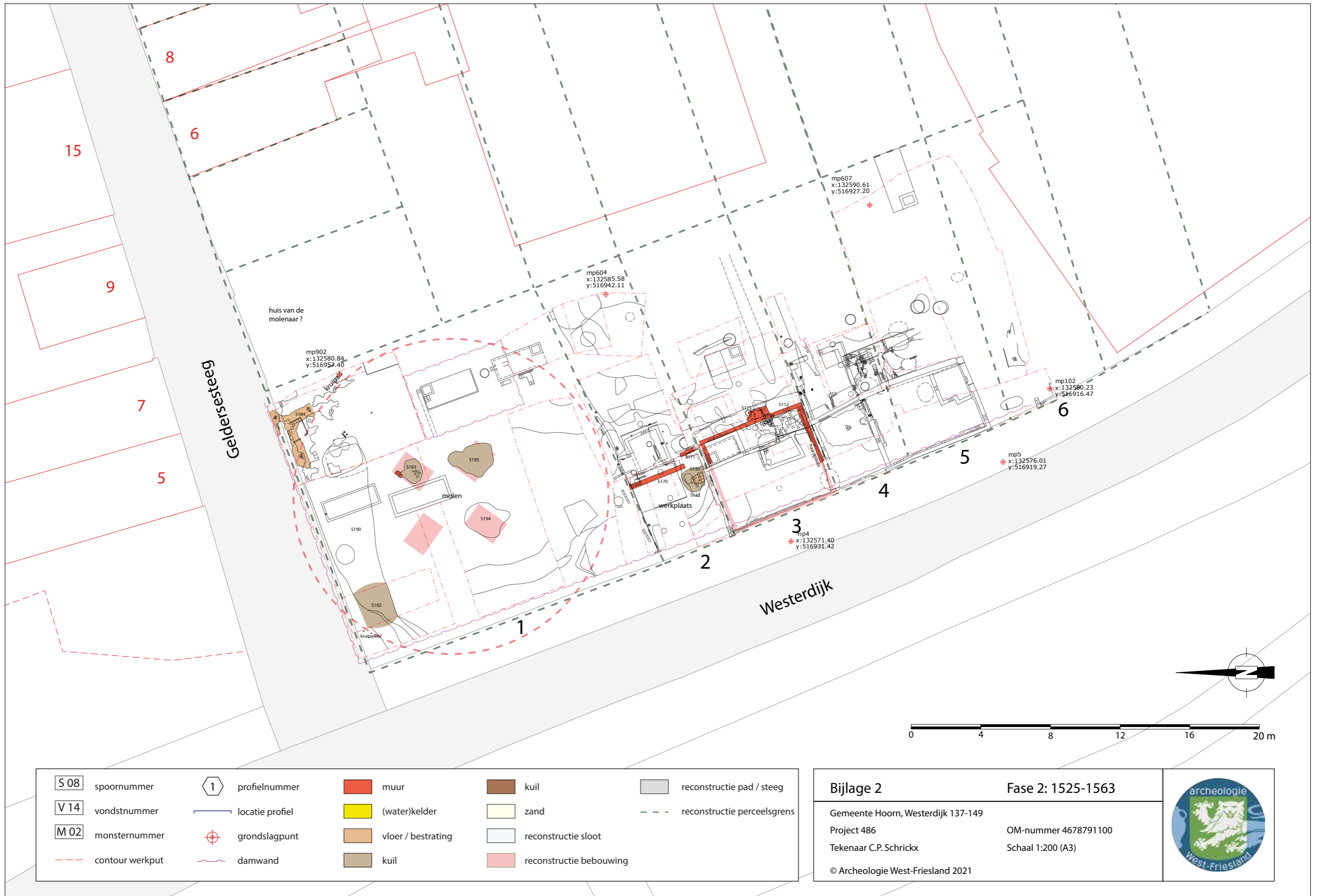
Walle-van der Woude, T.Y. van de, 2007. Raadselachtige leitjes, in *Hoogtepunten uit Hoornse bodem*, 91-95.

Woude, A.M. van der, 1973. De Goldberg-enquete in het departement van Texel, 1801, in *A.A.G. Bijdragen* 18, Wageningen, 95-235.

S 08	spoornummer	1	profielnummer		muur		kuil		reconstructie pad / steeg
V 14	vondstnummer		locatie profiel		(water)kelder		zand		reconstructie perceelsgrens
M 02	monsternummer		grondslagpunt		vloer / bestrating		reconstructie sloot		reconstructie bebouwing
	contour werkput		damwand		kuil				

Bijlage 3 **Fase 3: 1563-1590**

Gemeente Hoorn, Westerdijk 137-149

Project 486 OM-nummer 4678791100

Tekenaar C.P. Schrickx Schaal 1:200 (A3)

© Archeologie West-Friesland 2021

S 08 spoornummer	1 profielnummer	muur	kuil	reconstructie pad / steeg
V 14 vondstnummer	locatie profiel	(water)kelder	zand	reconstructie perceelsgrens
M 02 monsternummer	grondslagpunt	vloer / bestrating	reconstructie sloot	
contour werkput	damwand	kuil	reconstructie bebouwing	

Bijlage 4 **Fase 4: 1590-1650**

Gemeente Hoorn, Westerdijk 137-149

Project 486

Tekenaar C.P. Schrickx

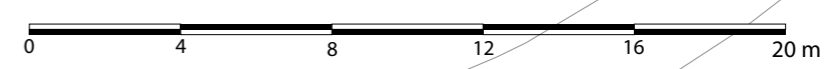
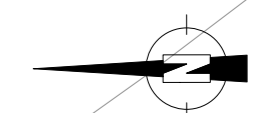
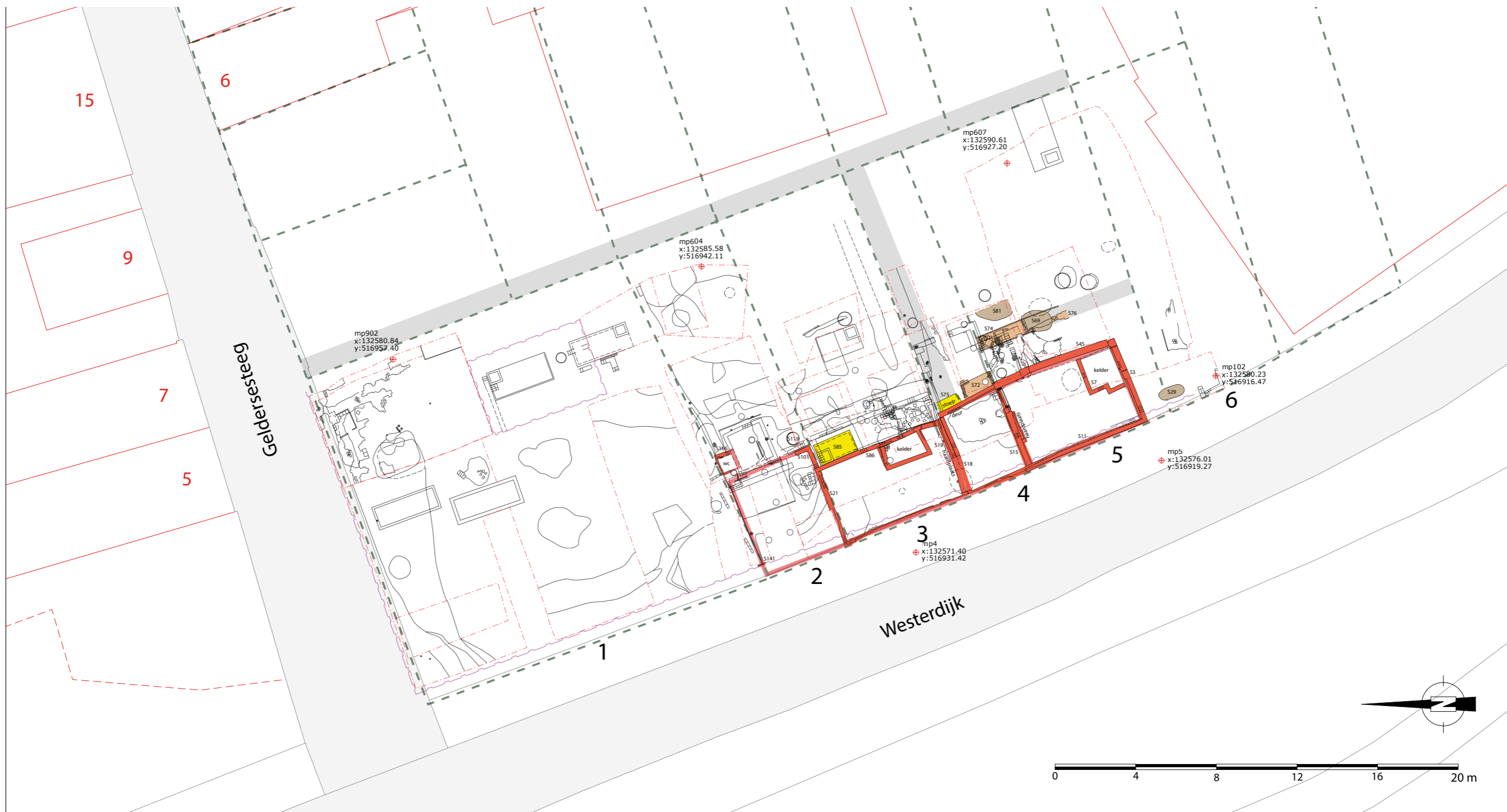
OM-nummer 4678791100

Schaal 1:200 (A3)

© Archeologie West-Friesland 2021

S 08 spoornummer	1 profielnummer	muur	kuil	reconstructie pad / steeg
V 14 vondstnummer	locatie profiel	(water)kelder	zand	reconstructie perceelsgrens
M 02 monsternummer	grondslagpunt	vloer / bestrating	reconstructie sloot	
contour werkput	damwand	kuil	reconstructie bebouwing	

Bijlage 5 **Fase 5: 1650-1750**

Gemeente Hoorn, Westerdijk 137-149

Project 486 OM-nummer 4678791100

Tekenaar C.P. Schrickx Schaal 1:200 (A3)

© Archeologie West-Friesland 2021

S 08	spoornummer	1	profielnummer		muur		kuil		reconstructie pad / steeg
V 14	vondstnummer		locatie profiel		(water)kelder		zand		reconstructie perceelsgrens
M 02	monsternummer		grondslagpunt		vloer / bestrating		reconstructie sloot		
	contour werkput		damwand		kuil		reconstructie bebouwing		

Bijlage 6 **Fase 6: 1750-1825**

Gemeente Hoorn, Westerdijk 137-149

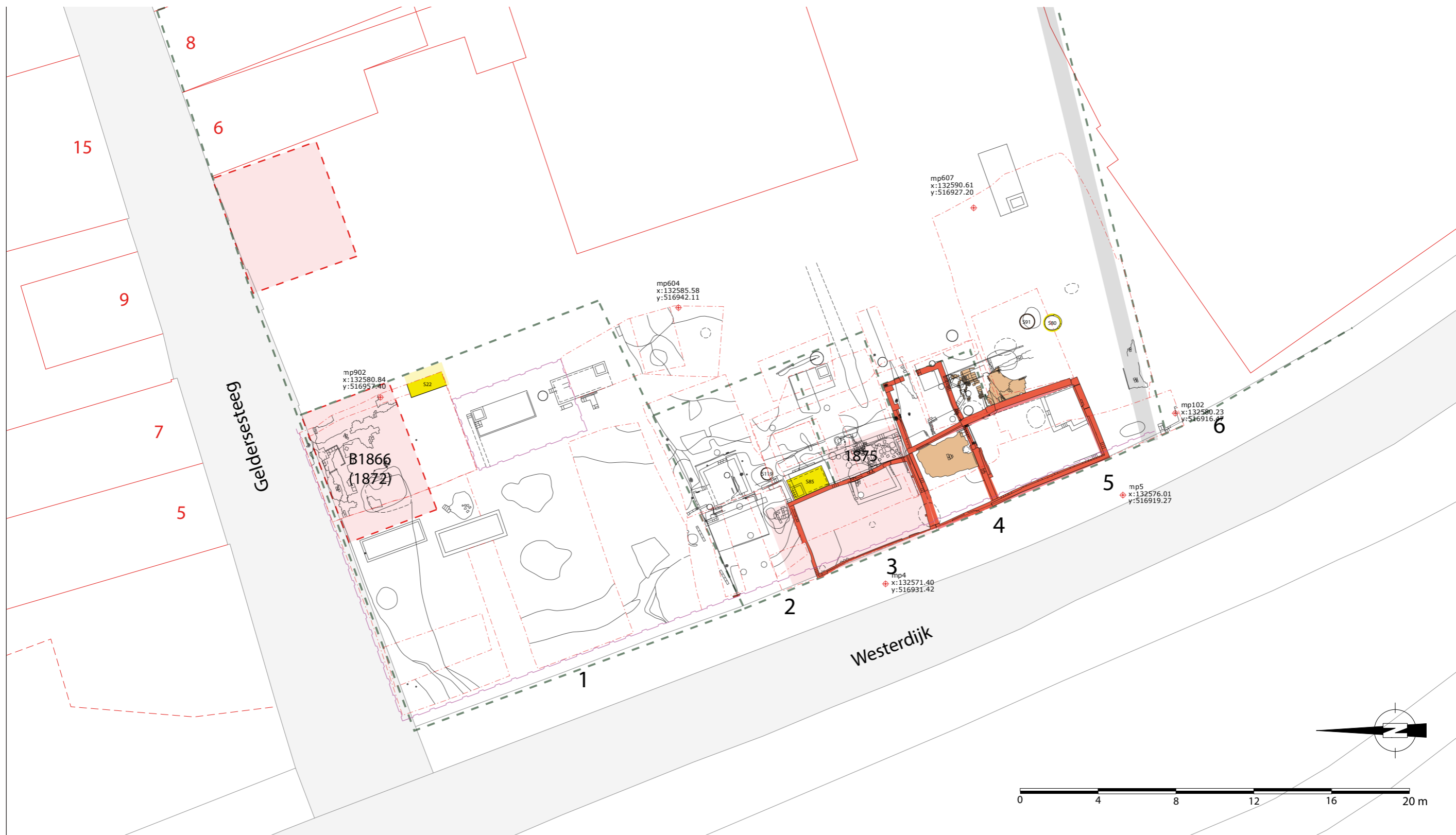
Project 486 OM-nummer 4678791100

Tekenaar C.P. Schrickx Schaal 1:200 (A3)

© Archeologie West-Friesland 2021

S 08	spoornummer	1	profielnummer		muur		kuil		reconstructie pad / steeg
V 14	vondstnummer		locatie profiel		(water)kelder		zand		reconstructie perceelsgrens
M 02	monsternummer		grondslagpunt		vloer / bestrating		reconstructie sloot		
	contour werkput		damwand		kuil		reconstructie bebouwing		

Bijlage 7 **Fase 7: 1825-1881**

Gemeente Hoorn, Westerdijk 137-149

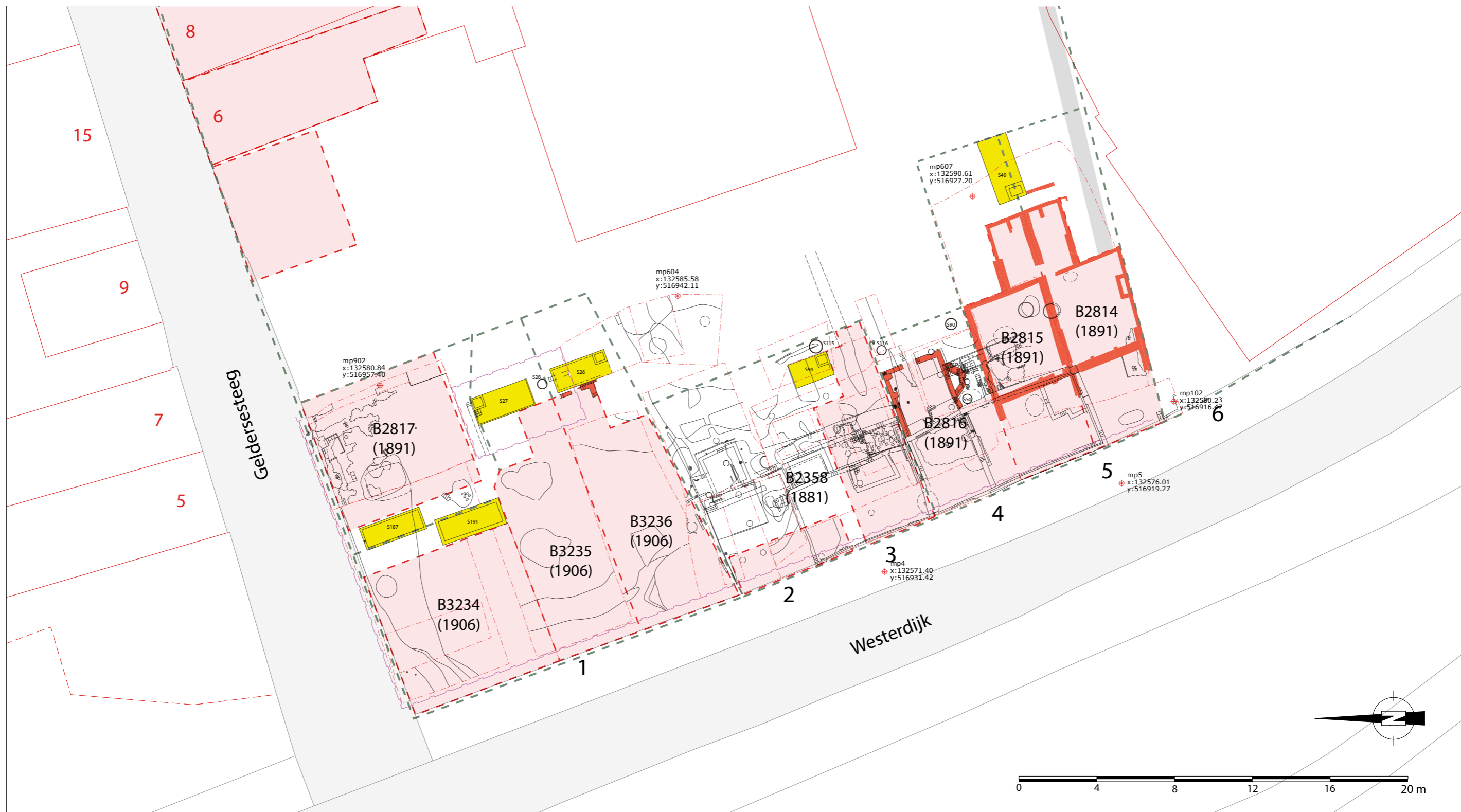
Project 486 OM-nummer 4678791100

Tekenaar C.P. Schrickx Schaal 1:200 (A3)

© Archeologie West-Friesland 2021

S 08	spoornummer	1	profielnummer		muur		kuil		reconstructie pad / steeg
V 14	vondstnummer		locatie profiel		(water)kelder		zand		reconstructie perceelsgrens
M 02	monsternummer		grondslagpunt		vloer / bestrating		reconstructie sloot		
	contour werkput		damwand		kuil		reconstructie bebouwing		

Bijlage 8 **Fase 8: 1881-1906**

Gemeente Hoorn, Westerdijk 137-149

Project 486 OM-nummer 4678791100

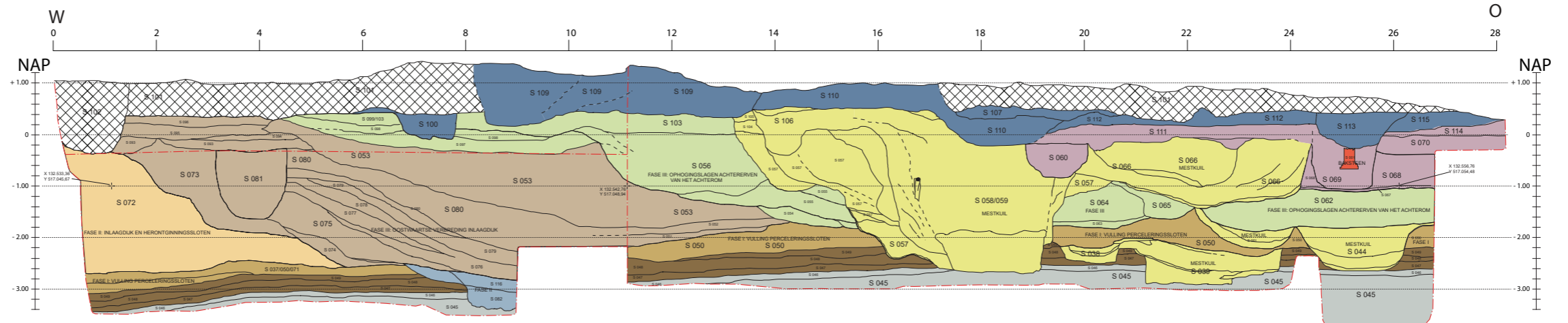
Tekenaar C.P. Schrickx Schaal 1:200 (A3)

© Archeologie West-Friesland 2021

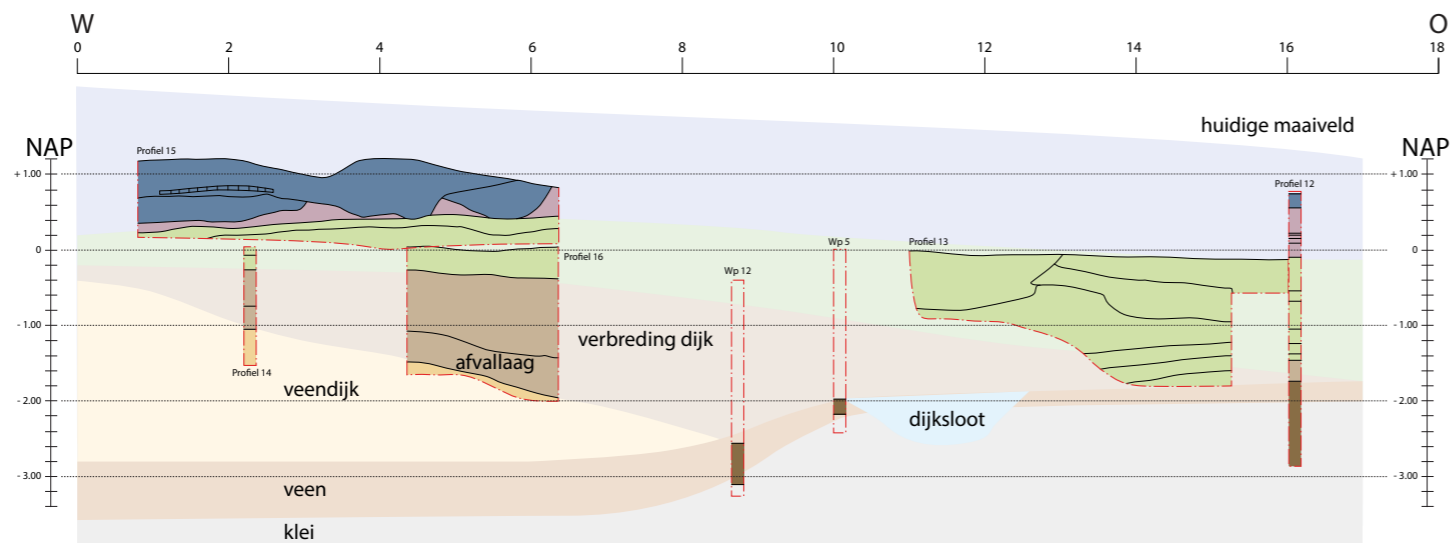

Noordprofiel opgraving Westerdijk 2005

Gebaseerd op: Van den Berg 2006

Samengevoegd en schematisch noordprofiel opgraving Westerdijk 2019

S 08	spoornummer	■	muren	■	Voor ca 1388	■	Ophoging terrein ca 1500-1550
V 14	vondstnummer	■	natuurlijke klei	■	Dijk ca 1388 - 1500	■	Mestkuilen (diverse fasen)
- - -	contour profiel	■	natuurlijk veen	■	Dijksloot ca 1388 - 1500	■	Bewoningssporen ca 1550-1650
①	profielnummer	■	hout	■	Verbreding dijk ca 1500-1550	■	Bovenlaag

Bijlage 9

Profielen blad 1

Gemeente Hoorn, Westerdijk 137-149
 Project 486
 Tekenaar C.P. Schrickx
 © Archeologie West-Friesland 2021

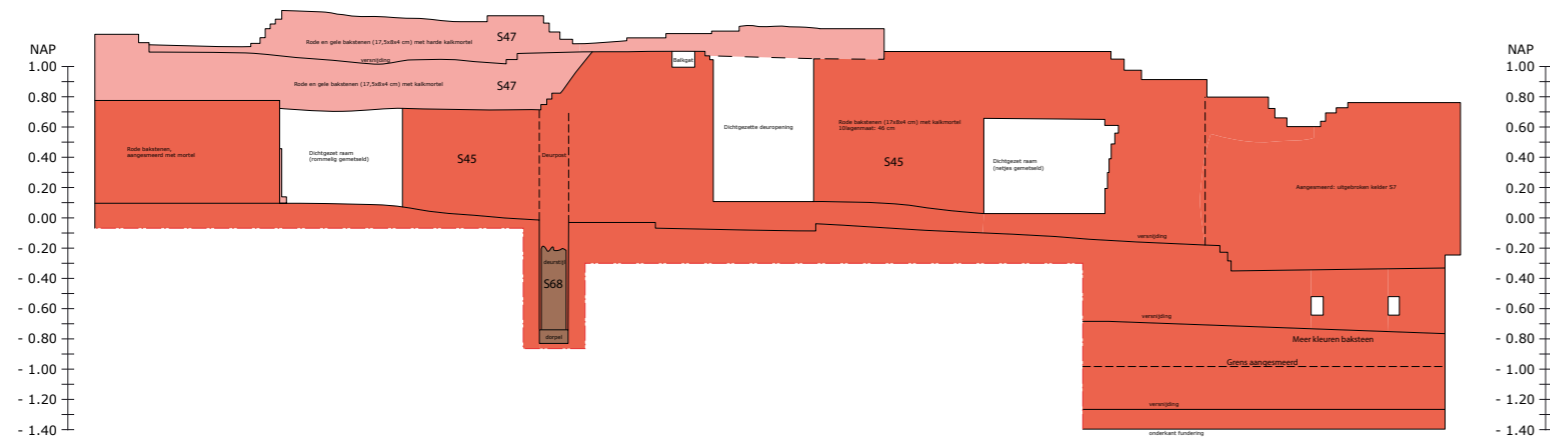
OM-nummer 4678791100
 Schaal 1:100 (A3)

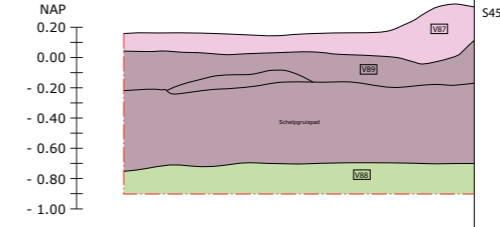

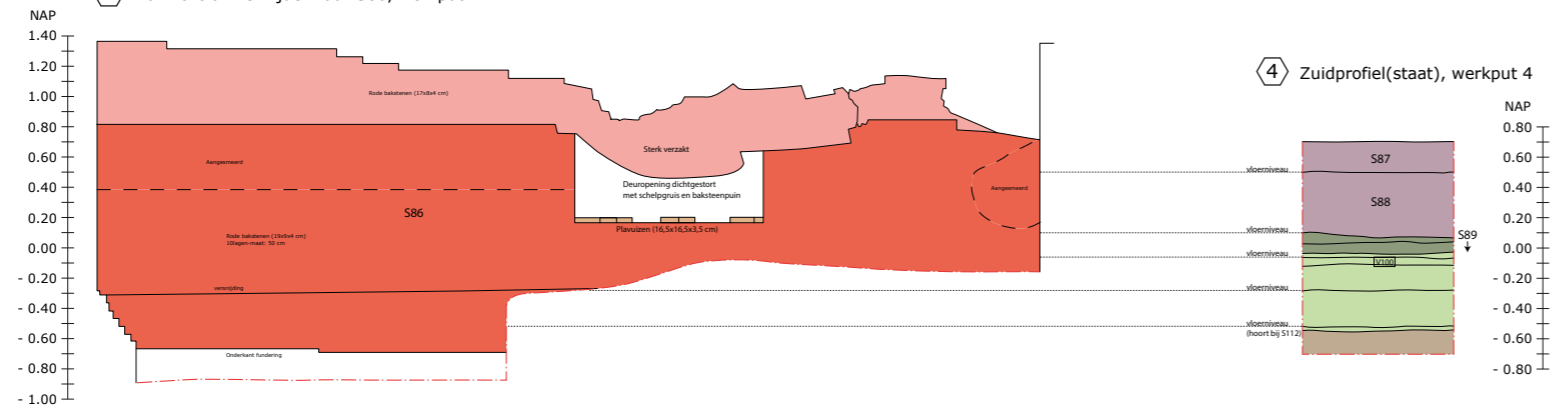
1 Aanzicht binnenzijde muur S45, werkput 2

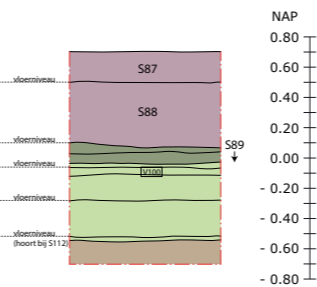
2 Zuidprofiel, werkput 2

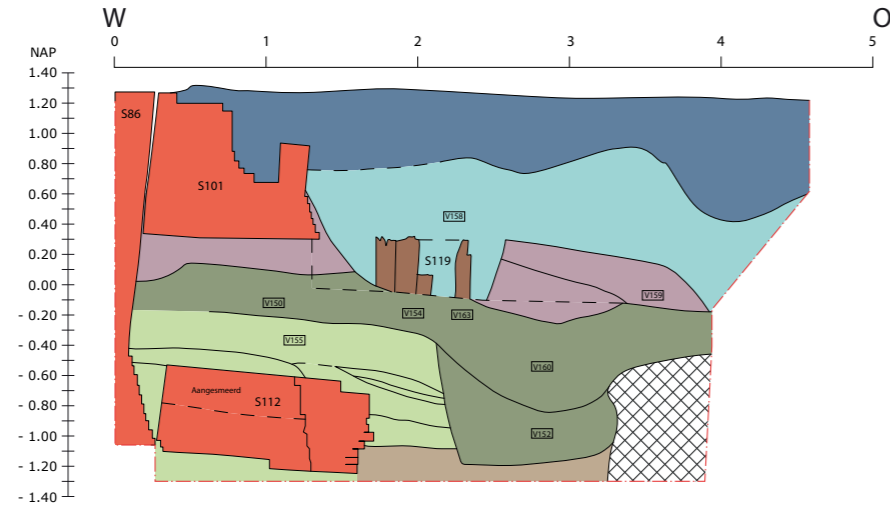
5 Aanzicht binnenzijde muur S86, werkput 4

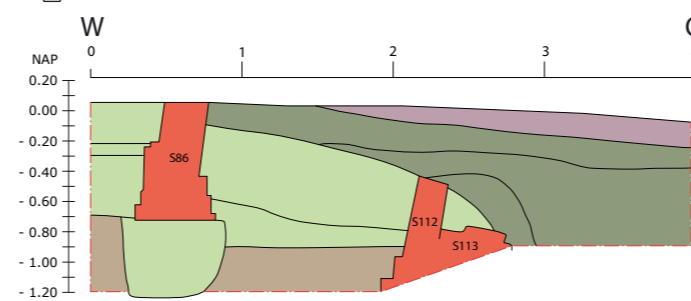
4 Zuidprofiel(staat), werkput 4

6 Noordprofiel, werkput 4

7 Noordprofiel, werkput 4

S 08	spoornummer	■	muren	■	Fase 1: Dijk ca 1388 - 1500	■	Fase 4: 1590-1650
V 14	vondstnummer	■	natuurlijke klei	■	Fase 1: Verbreding dijk ca 1500-1550	■	Fase 5: 1650-1750
- - -	contour profiel	■	natuurlijk veen	■	Fase 2: 1525-1563	■	Fase 6: 1750-1825
1	profielnummer	■	hout	■	Fase 3: 1563-1590	■	Bovenlaag

Bijlage 10

Profielen blad 2

Gemeente Hoorn, Westerdijk 137-149

Project 486

Tekenaar C.P. Schrickx

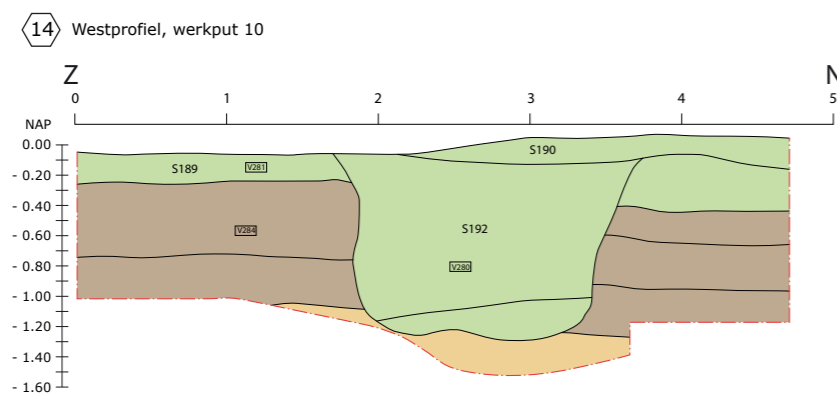
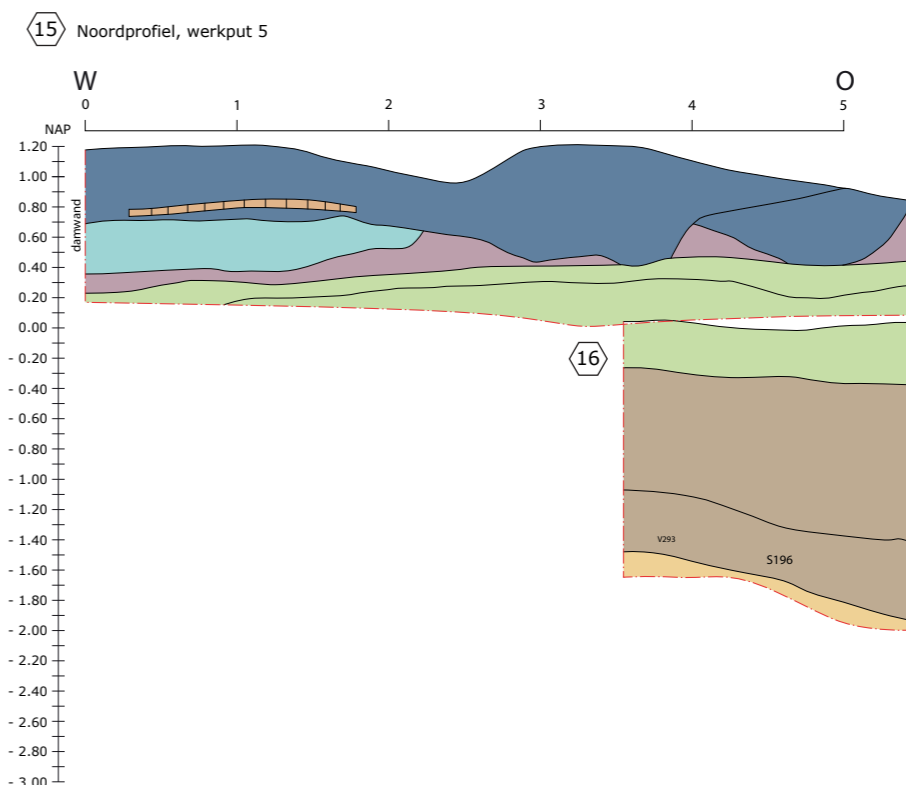
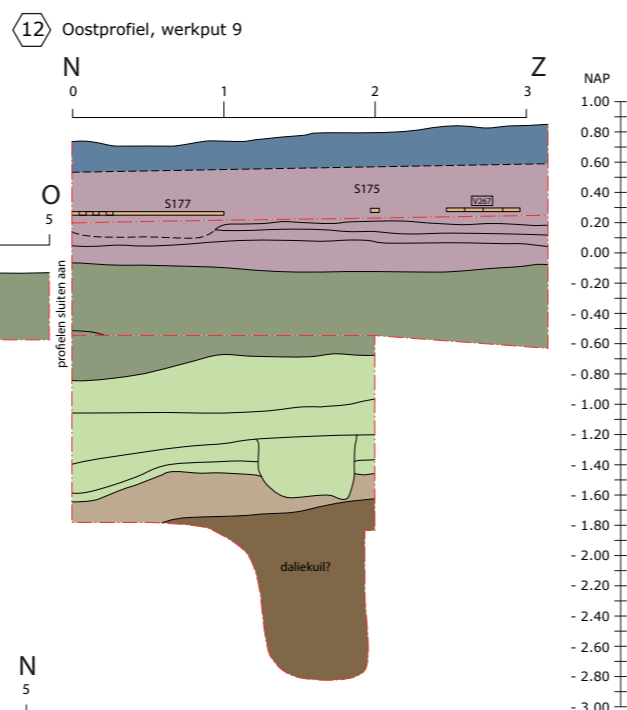
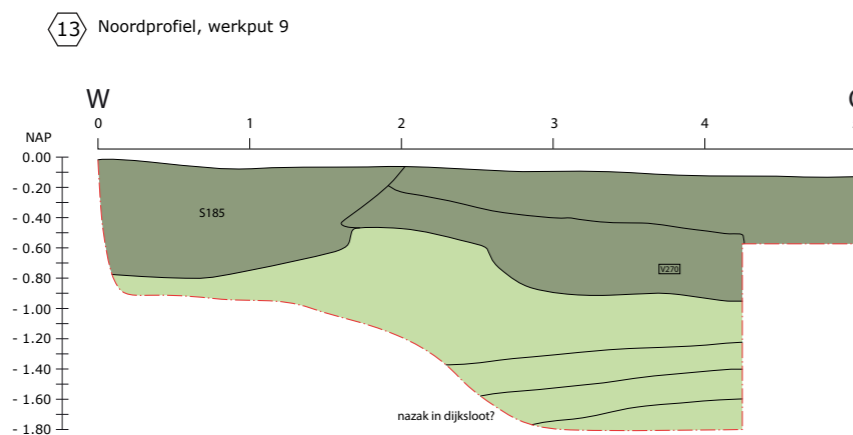
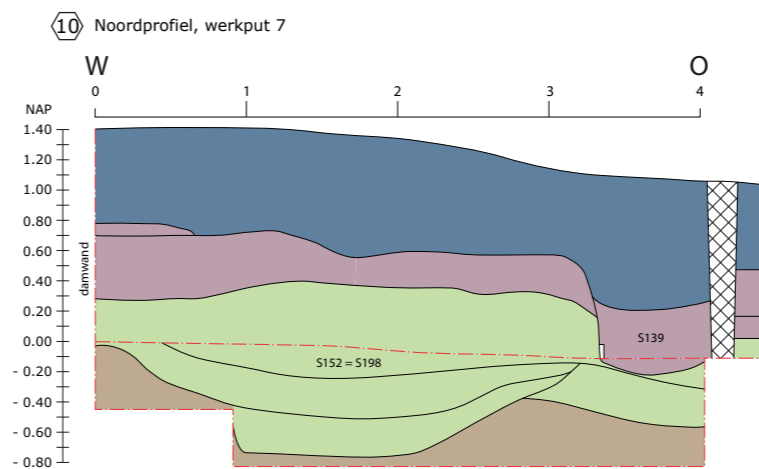
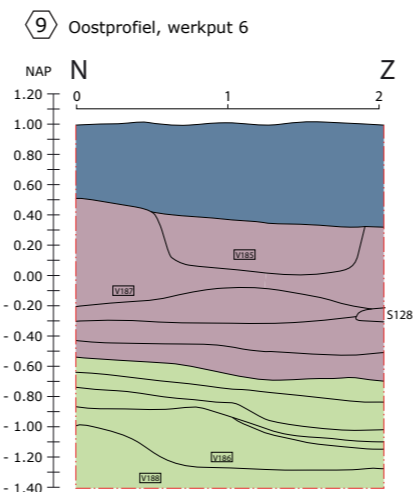
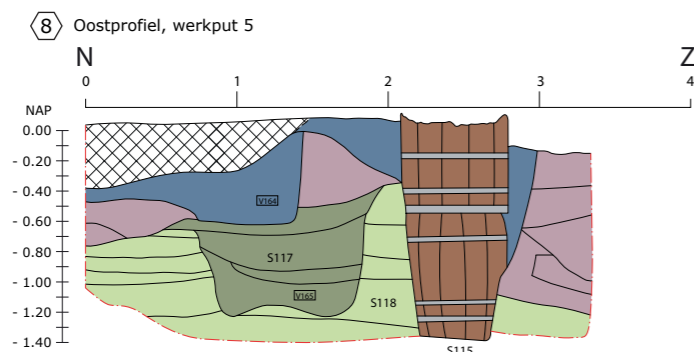
© Archeologie West-Friesland 2021

OM-nummer 4678791100

Schaal 1:50 (A3)

S 08	spoornummer		muren		Fase 1: Dijk ca 1388 - 1500		Fase 4: 1590-1650
V 14	vondstnummer		natuurlijke klei		Fase 1: Verbreding dijk ca 1500-1550		Fase 5: 1650-1750
- - -	contour profiel		natuurlijk veen		Fase 2: 1525-1563		Fase 6: 1750-1825
1	profielnummer		hout		Fase 3: 1563-1590		Bovenlaag

Bijlage 11

Gemeente Hoorn, Westerdijk 137-149
 Project 486
 Tekenaar C.P. Schrickx
 © Archeologie West-Friesland 2021

Profielen blad 3

OM-nummer 4678791100
 Schaal 1:50 (A3)

Bijlage 12

Archeologische waarneming Westerdijk in 2002

1 De waarneming

Voorafgaand aan de bouw van de uitbreiding van woonzorgcentrum Westerhaven aan de Westerdijk (nu: Westerdijk 151 t/m 207 en De Driestal 16 t/m 23) in opdracht van Intermaris Woondiensten is gedurende vijf dagen een kleinschalig archeologisch onderzoek verricht door leden van de AWN-werkgroep Hoorn onder aansturing van de veldtechnicus van de Archeologische Dienst van Hoorn. De waarneming heeft zich geconcentreerd op de zuidoosthoek van het terrein en op een zone langs de Westerdijk omdat die als minst verstoord door 20ste-eeuwse bebouwing (de Jozefflat) werden beschouwd. Van de waarnemingen is alleen een beknopt intern verslag gemaakt, waarin melding wordt gemaakt van de vondst van drie waterputten, een waterkelder, een waterput opgebouwd uit twee tonnen, een beerput, een mestkuil, een bakstenen fundering en een bakstenen trap.⁷⁹⁶

De waarneming heeft plaatsgevonden op een voor de binnenstad zeer groot terrein (oppervlakte circa 1885 m²). Dit grote perceel maakte reeds begin 19de eeuw deel uit van het achterterrein van het RK Weeshuis aan het Achterom. Op de oudste kadastrale kaart uit 1823 zien we aan de Westerdijk twee doorgehaalde perceelsnummers (B1062 en B1063). Deze nummers komen in de Oorspronkelijke Aanwijzende Tafel uit 1823 niet voor en maakten toen deel uit van het complex van het weeshuis (B1043). Deze situatie bleef tot in de 20ste eeuw in stand. Dat houdt in dat de aangetroffen archeologische sporen niet kunnen behoren bij huizen die ter plekke op de Westerdijk in de 19de of vroege 20ste eeuw hebben gestaan.

Tijdens de waarneming zijn acht spoornummers uitgedeeld, terwijl veel meer sporen zijn geconstateerd. Gepoogd is de sporen te plotten op de moderne kadastrale kaart, maar doordat geen RD-coördinaten zijn gebruikt, zit hier een grote foutmarge in. Verder zijn achttien vondstnummers uitgedeeld, waarvan er slechts enkele aan een spoornummer zijn gekoppeld. Dit maakt de uitwerking van de sporen en vondsten lastig. Daar komt bij dat na afloop van de opgraving rommelig is omgegaan met de administratie. Er zijn diverse vondstzakken zonder vondstkaartjes en er zijn meerdere stukken afgezonderd waardoor de vondstnummers van deze stukken niet meer bekend zijn.

Alle scherven keramiek zijn in het kader van deze herinterpretatie beknopt gedetermineerd, dat wil zeggen dat per vondstzak de scherven zijn ingedeeld op baksels en vormen, maar dat typenummers in de meeste gevallen niet zijn bepaald en dat slechts een zeer summiere beschrijving van decors op andere kenmerken is gemaakt. In totaal omvat de tellijst 510 scherven, wat een zeer gering aantal voor een dergelijk groot terrein is. De vondsten zijn kennelijk zeer selectief verzameld.

2 Vondstmateriaal

De oudste scherven dateren rond 1374-1425 en komen uitsluitend als opspit in jongere context voor. Hert betreft scherven van kannen van steengoed uit Siegburg met oranje bloes of asglazuur, zoals gebruikelijk rond 1400.

Verder valt op dat veel materiaal dateert uit de periode 1525-1575. De meeste van die scherven kunnen worden toegeschreven aan een zeer grote mestkuil, maar ook veel andere vondstnummers bevatten scherven uit die tijd. Kennelijk is in de 16de eeuw veel opgehoogd en vonden duidelijk meer activiteiten op het terrein plaats dan in de periode daarvoor. De

---

796 Archeologie Hoorn, project 115.

Afb 10.1 Fragment Frans witbakkend aardewerk uit Beauvais.

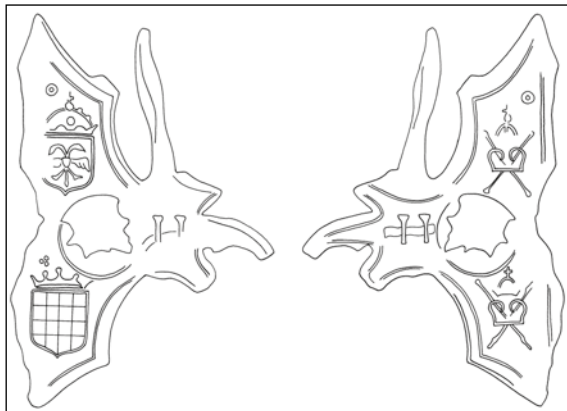
opgraving heeft relatief veel scherven van sgraffito-aardewerk opgeleverd, waarbij helaas de decors slechts ten dele zijn te zien (afb. 10.2).⁷⁹⁷ Tot de 16de eeuwse vondsten behoort een scherv van Frans witbakkend aardewerk uit Beauvais (afb. 10.1).⁷⁹⁸ Uit deze 16de eeuwse lagen komen fragmenten van afsnijdsels van leer, die als het afval van een schoenmaker of schoenlapper kunnen worden beschouwd.

Onder de vondsten bevindt zich een interessant insigne van lood/tin (afb. 10.3).⁷⁹⁹ Het heeft de vorm van een hellebaard en is versierd met diverse motieven. Op de ene zijde staan twee vuurslagen met stokkenkruisen en de twee zuilen van Hercules met tekstband (bestemd voor het devies PLUS ULTRA). Op de andere zijde staan twee wapenschilden,

de dubbelkoppige adelaar van het Heilige Roomse Rijk en het wapen van Karel V, en eveneens de twee zuilen van Hercules met tekstband. De details zijn niet goed meer te zien. Bij het wapen van Karel V zijn bijvoorbeeld slechts de zestien velden herkenbaar. Er is een identiek exemplaren uit Gent bekend waarop sommige details beter zijn te zien.⁸⁰⁰ In Heilig & Profaan deel 2 wordt dit insigne uitgebreid besproken.⁸⁰¹ Alle afbeeldingen op het insigne zijn overduidelijk in verband te brengen met Karel V en het wordt geplaatst in de periode 1530-1556.

Afb 10.2 Sgraffito-aardewerk.

Afb 10.3 Beide zijden van het insigne in de vorm van een hellebaard.

797 18-C01
798 10-C03
799 Foto en tekening
800 Heilig & Profaan 2, 227 en 430.
801 Heilig & Profaan 2, 227.

Een andere metaalvondst die het vermelden waard is, is een accijnsloodje voor het malen van graan. Dit loodje is, samen met andere aan de Westerdijk gevonden exemplaren, reeds eerder in dit rapport genoemd.

Uit de 16de eeuw dateren ook een slibversierde plavuis (afb. 10.4) en twee majolicategels. De plavuis heeft een bekend decor met centraal een vuurslag en rondom de tekst ALLE DINC HEEFT SIJNEN TIJT.⁸⁰² Identieke tegels zijn in Hoorn gevonden bij een huis op de hoek van het Grote Noord en de Roode Steen.⁸⁰³ De majolicategels zijn voorzien ornamentele decors en zijn waarschijnlijk vervaardigd in de Zuidelijke Nederlanden (bijvoorbeeld Antwerpen). Ze waren als vloertegels bedoeld. Hoogstwaarschijnlijk zijn de tegels in de 17de eeuw in de bodem beland.

Afb 10.4 Slibversierde plavuis.

Het aantal vondsten uit de 17de eeuw is juist vrij gering, terwijl deze periode normaal juist sterk is vertegenwoordigd. Onder de stukken van Hollandse makelij is de spiegel van een bord van majolica met daarop een bloem een leuke vondst (afb. 10.5.1).⁸⁰⁴ Waarschijnlijk betreft het een narcis waarbij we de bloemkelk recht van voren zien. De beschildering doet denken aan tegels met bloemen, zoals die ook in Hoorn zijn vervaardigd.

Bij het onderzoek zijn slechts vier scherven van Italiaans tinglazuuraardewerk gevonden. Een van deze is een klein bordje van berrettino met een landschap met toren, gemaakt in Ligurië (afb. 10.5.2).⁸⁰⁵ Een andere vondst is een kom die wordt gerekend tot de decorgroep compendiario en is beschilderd met IHS-monogram (afb. 10.5.3).⁸⁰⁶ Naast Italiaanse importen is er één importstuk uit Portugal, namelijk een bord (afb. 10.5.4).⁸⁰⁷ Vermeldenswaard onder de 17de-eeuwse voorwerpen is tot slot een grotendeels compleet bord van Werra-aardewerk (afb. 10.5.6).⁸⁰⁸ Noemenswaardig is verder een complete nisrandtegel van majolica, met een vleugelbladdecor (afb. 10.5.5).⁸⁰⁹ Deze kan zonder twijfel als Hoorns product worden bestempeld.

Tot slot heeft de opgraving nog een leuke houten vondst opgeleverd: een kerfstok (afb. 10.6).⁸¹⁰ Op een kerfstok werd door middel van ingekerfde streepjes een administratie bijgehouden en vervolgens werd dit stokje in de lengte in twee delen gesplitst. Het ene deel was bijvoorbeeld voor de schuldeiser en het andere deel voor de schuldenaar. Een kerfstok heeft daardoor een zeer karakteristieke vorm met breed uiteinde. Als bodemvondst komen we ze zelden tegen.

---

802 10-C02
803 Project 106. 116-C01, C02 en C03
804 5-C-01
805 0-C04
806 0-C01
807 8-C01
808 0-C05
809 0-C03
810 0-H01

Afb 10.5 Keramiekvondsten uit de 17de eeuw.

Afb 10.5 (vervolg) Keramiekvondsten uit de 17de eeuw.

Afb 10.6 Houten kerfstok.

3 Mestkuil (afb. 10.7)

Op het achterterrein is op een diepte van -2,38 NAP een zeer grote mestkuil aangetroffen, die geen spoornummer heeft gekregen. Ook de omvang en diepte van de kuil is niet bekend. Het zou kunnen dat sprake was van meerdere mestkuilen en mestlagen, maar dat valt niet te controleren. Vondstnummers V5, V7 en V8 zijn met zekerheid aan deze kuil te koppelen. Waarschijnlijk hoort ook V13 bij deze kuil omschreven als mestlaag). Waarschijnlijk is ook V6, verzameld bij verdiepen, geheel of deels aan deze kuil toe te schrijven.

Deze vondstnummers bevatten in totaal 209 scherven, wat bijna de helft van het totaal aantal verzamelde scherven tijdens de waarneming is. Een aantal scherven kan met zekerheid buiten beschouwing worden gelaten omdat deze duidelijk jonger dan het overige materiaal zijn en kennelijk foutief aan de mestkuil zijn toegeschreven. Daarnaast bevat de kuil enkele scherven die als opspit kunnen worden beschouwd omdat duidelijk een stuk ouder zijn. Als we deze buiten beschouwing laten komen we op 197 scherven, die hebben toebehoord aan minimaal 120 voorwerpen.⁸¹¹

De meeste voorwerpen zijn van roodbakkerd aardewerk, waarbij als vormen aanwezig zijn: bakpannen, borden, grappen, een kan, kommen, een komfoor, koppen, een lekschaal, pispotten, potten, een spaarpot, testjes, een vetvanger, een vuurstolp en een zalfpot (MAE=143). Bij de

811 Dit MAE is de optelling van het MAE dat bij de verschillende vondstnummers is vastgesteld. Scherven van één object kunnen verspreid over meerdere vondstnummers zijn verzameld en daardoor dubbel geteld.

Afb 10.7 Keramiekvondsten uit de mestkuil.

borden zijn zowel exemplaren met uitgebogen vlag (r-bor-1) als korte platte vlag (r-bor-6) aanwezig. Diverse borden zijn versierd in sgraffito-techniek, een decoratiewijze die gangbaar was tussen 1475 en 1550.⁸¹² Andere borden zijn versierd met slibboogjes, waarbij een van de exemplaren opvalt vanwege het afwijkende decor met dubbele rij elkaar kruisende slibboogjes op de vlag.⁸¹³ Verder behoren meerdere borden tot het Noord-Hollands slibaardewerk, dat voorkomt vanaf circa 1570. Opvallend is dat meerdere borden aan de achterzijde beroet zijn,

812 5-C01, 8-C02, 8-C03

813 7-C02

wat inhoudt dat ze op vuur zijn verwarmd. Bij de overige vormen is de gekanteelde komfoor opvallend, omdat dit voorwerp niet vaak voorkomt tussen huishoudelijk afval. Een van de potten is het vermelden waard omdat deze inwendig is voorzien van kalkaanslag, wat normaal alleen bij pispotten (of grappen die secundair als pispot zijn gebruikt) voorkomt. Dit zou erop kunnen wijzen dat het afval afkomstig van een leerlooier, want ook bij de opgraving in 2019 zijn potten met kalkaanslag gevonden en deze kunnen met zekerheid worden gekoppeld aan de leerlooierij.

Witbakkend aardewerk is een kleine groep met scherven van een bakpan, grappen, een kop en een zalfpot (MAE=11). Een van de grappen is grotendeels compleet teruggevonden.⁸¹⁴ Aan de mestkuil wordt één scherf van Weser-aardewerk toegeschreven, een witbakkende aardewerksoort uit Noord-Duitsland (omgeving Weser). Deze aardewerksoort komt voor vanaf circa 1575. Verder zijn een grape en twee kommen van Hafner-aardewerk aanwezig, afkomstig uit het Duitse Rijnland.

Steengoed vormt een relatief grote groep (MAE=38). De meeste scherven zijn afkomstig van kannen, maar er zijn ook een of twee (room)potten aanwezig. Diverse kannen zijn versierd met eikenbladeren, acanthusbladeren of medaillons en zijn vervaardigd in Keulen of Frechen. Tot slot komen twee voorwerpen van majolica met zekerheid uit de kuil: een drinkschaal en een kan. Van de kan is slechts de bodem teruggevonden; het voorwerp was uitwendig blauw geglazuurd. De drinkschaal van majolica komt weinig voor.

Naast scherven keramiek komen uit de mestkuil de onderdelen van enkele leren schoenen en, zeer bijzonder, een leren brandemmer.⁸¹⁵ Omdat deze brandemmer nog niet eerder is gepubliceerd en vergelijkbare vondsten, voor zover valt na te gaan, onbekend zijn, wordt aan deze vondst hieronder uitgebreider aandacht besteed.

Alle vondsten kunnen worden geplaatst in de periode 1525-1575.

4 De brandemmer (afb. 10.8)

De leren emmer is opgebouwd uit negen afzonderlijke onderdelen. De basisvorm is een lap leer die aan beide zijden schuin is afgesneden waardoor deze een conische vorm heeft. Hier tegenaan zijn vier taps toelopende stukken leer bevestigd. De bodem ontbreekt. Dit is een ronde lap leer geweest waarvan de rand omgevouwen was. De boven- en onderrand van de emmer zijn verstevigd met een strook leer. Door de bovenrand is op twee plaatsen een gat gestoken waaraan het hengsel, dat eveneens ontbreekt, was bevestigd. Op één van de taps toelopende stukken leer zijn twee merken ingekrast. Het bovenste merk is een huiskerk en het onderste merk een ster. De grootste diameter van de emmer is ruim 20 cm en de inhoud was ongeveer 6 liter.

Het bestaan en de functie van leren emmers komt in de keurboeken van verschillende steden tot uiting. Interessant is dat juist in de keurboeken van Hoorn veel informatie met betrekking tot leren emmers is te vinden. Uit deze keuren blijkt dat de leren emmers als brandemmers werden gebruikt.

De oudste keur uit de keurboeken van Hoorn die betrekking heeft op leren emmers is te vinden in het keurboek dat is aangelegd in 1424. Pols dateert de serie keuren, waartoe de keur behoort, op basis van handschrift-vergelijking in de periode 1451-1471. Aangezien de keur de eerste keur van deze serie is, dateert de keur niet lang na 1451. In de keur wordt bepaald dat

---

814 7-C01
815 8-L03

Afb 10.8 De leren brandemmer.

iedereen die was aangeslagen voor 10 pond schot of meer een leren emmer moesten hebben en deze naar de brandlocatie moest brengen.⁸¹⁶ Tevens wordt bepaald dat ieder zusterhof (klooster) twee leren emmers moest hebben.⁸¹⁷ Boven een bepaalde leeftijd was de mannelijke bevolking schotplichtig (schot was een op vermogen gebaseerde belasting). Veelal bedroeg de

816 'soe sullen dieghene die X pont scoets hebben ende dairboven, een leren emmer hebben ende dieselve leren emmer ter brande brijngen (...) ende dieghene die XX pont ende dairboven hebben, sullen hebben twee emmeren van lere'

817 'een yghelike zusterhoff bijnnen onsen stede sal voirtan hebben tyen leren emmers'.

schot niet meer dan enkele ponden per persoon. In het keurboek dat is aangelegd in 1528 is de verdeling van het aantal emmers over de vermogensklassen gewijzigd. Er wordt bepaald dat ieder huis een leren emmer moet hebben. Iedereen die een eigen huis bewoonde en werd aangeslagen voor zes pond schot moest twee leren emmers hebben. Bij tien pond schot of meer moest de eigenaar van het huis drie leren emmers hebben.⁸¹⁸ Verschillende kloosters moesten inmiddels twaalf emmers hebben.

Uit de keurboeken van andere steden blijkt dat vergelijkbare aantallen emmers per huis werden gehanteerd. In het keurboek van Den Briel komt bijvoorbeeld een stuk voor getiteld 'Ordonnantie van den brant' uit 1523 waarin per inwoner, klooster en gasthuis het aantal emmers wordt vermeld.⁸¹⁹ De meeste inwoners moesten een of twee emmers hebben en een enkeling drie of vier emmers. Het aantal emmers per klooster liep uiteen van drie tot drieëntwintig emmers. In het keurboek van Gouda komt eveneens een stuk voor onder de titel 'Ordonnancie van brantemeren en leeren' (ladders) daterend uit de periode 1507-1521.⁸²⁰ Hieruit blijkt dat de stad zelf 100 emmers had die zich in het stadhuis bevonden.

De leren emmers moesten volgens het Hoornse keurboek van 1528 altijd leeg hangen in het voorhuis en niet anders gebruikt worden dan als brandemmer.⁸²¹ Als brandalarm gegeven werd, door het roepen van brand of door het luiden van klokken, moest iedereen ogenblikkelijk zijn leren emmers op de straat werpen.⁸²² De emmers werden vervolgens opgehaald door de mensen die moesten helpen bij het blussen. Na afloop van de brand mocht men zijn eigen emmers niet terughalen. Als iemand een emmer weghaalde die niet van hemzelf was, werd dit als diefstal beschouwd. In Den Briel stond hierop de straf om op een marktdag van 10 uur tot 13 uur op de kaak gesteld te worden.

Er was een aparte emmermeester die zorg droeg voor de leren emmers. Hij was telkens als er brand was verantwoordelijk voor de emmers en moest ervoor zorgen dat ze na het blussen weer werden verzameld en uit het water gevist.⁸²³ Bij een flinke brand moeten dit honderden emmers geweest zijn. Hij moest deze vervolgens controleren, indien nodig repareren en bij de juiste huizen afleveren. De huiseigenaren betaalden aan het stadsbestuur een vast klein bedrag waaruit de emmermeester werd betaald. De kosten voor nieuwe emmers en reparatie van oude emmers werden zo over de stedelijke bevolking omgeslagen.

De emmers werden niet alleen na afloop van brand gekeurd. Uit het keurboek van Den Briel blijkt dat alle emmers ieder jaar driemaal werden bekeken. Bij deze schouw moesten de emmers voor de deur vol met water worden neergezet. In het keurboek van Gouda komt een vergelijkbare keur voor.

De emmers werden door de emmermeester niet willekeurig over de huizen verdeeld. Iedere emmer behoorde bij een bepaald huis. Hiertoe waren de emmers van merken voorzien. In een keur uit het keurboek van 1528 staat vastgelegd dat 'alle die brandtemmers gheteykent wesen mitten name ofte merck van denghenen die se behoert, ende mitten lettere van den hoefmanscip daer se behoeren, ende dat mit olyverwe dattet niet uitgaan mach' (alle brandemmers getekend zijn met de naam of het merk van degene die hem toebehoort en met

818 'elcke huys (...) sal hebben een leeren emmer' en dat 'die een eyghen huys bewoent ende ghegoet is tot ses ponden scoots, sal onderhouden twee leeren emmers ende die ghegoet is tot thien ponden schoets ende daerboven, drie leeren emmers'.

819 Jager, H. de, 1901, 90-103.

820 L.M. Rollin Couquerque & A. Meerkamp van Embden 1917, 365-366.

821 'altijts ledich hanghen int voerhuys, sonder tot enyghen andere dinghen te besighen dan alleen totten brande'.

822 'een yghelijck van stonden an sijn leeren emmers opten straten werpen'.

823 'telcken als daer brandt ghebuert, dat God voertan verhoeden moet, gehouden by synen eede wel naerstelijck toe te sien ende alle die emmers die ten brande ghebrocht worden, weder te vergaderen ende uutten watere te visschen'.

de letter van het hoofmanschap waartoe die behoort, en dat met olieverf dat niet uitwist). Naast het huismerk werden de emmers dus van een tweede merk voorzien. Hoorn was in de 16^e eeuw verdeeld in acht hoofdmansschappen. De indeling in hoofdmansschappen was een indeling die in iedere stad bestond en was ingesteld voor de stadsverdediging. Aan het hoofd van een hoofdmanschap stond een kapitein. Uit een keur uit hetzelfde keurboek van 1528 blijkt dat de hoofdmansschappen werden weergegeven 'by een lettere van den A.B.'. Waarschijnlijk was dit ook in andere steden gebruikelijk. In 1565 werd een nieuwe keur opgesteld onder de titel 'die groote leer ende brantleer'.⁸²⁴ Opnieuw staat vastgelegd dat iedere burger zijn brandemmer met olieverf moest doen tekenen met de letter van de buurt en zijn eigen merk.

Op de emmer staat twee merken, zoals in de keuren is voorgeschreven. Het eerste merk is het huismerk van de eigenaar van de emmer. Het tweede merk, dat op een van de hoofdmansschappen zou moeten slaan, is geen letter van het abc, maar een ster. Niet geheel uit te sluiten valt dat op een van de andere leren versterkingen van de emmer een letter heeft gestaan aangezien deze niet geheel ongeschonden uit de kuil naar boven zijn gekomen. Een andere mogelijkheid is dat de eigenaar de merken niet volgens de voorschriften heeft aangebracht. Uit een keur uit Gouda uit 1527 blijkt dat men zich ook daar niet altijd aan de voorschriften hield. Er wordt een gebrek aan brandemmers geconstateerd en dit wordt deels toegeschreven aan het feit dat 'eenige brandemmers nyet geteykent en zijn met behoirlicker mercken ende letteren'.

5 Bebouwing aan de Westerdijk

Hier worden de spoornummers gebruikt zoals die staan vermeld op de veldtekening. Sporen zonder spoornummer zijn doorgenummerd.

In 1733 stond hier ergens een stal van Nanning van Foreest, want deze wordt in de verponding als eerste gebouw vanaf de Proostensteeg genoemd.

Funderingen

Muur S7

Langs de rooilijn van de Westerdijk is een lange muur van gele bakstenen (19x9x4 cm) aangetroffen. Deze is over een minimale lengte van 31 meter geconstateerd. Hoogstwaarschijnlijk gaat het hier niet om een muur van een rij huizen, maar om een tuinmuur achter de tuin van het RK Weeshuis (uit 1770) en de belendende huizen aan het Achterom ten zuiden van dit weeshuis.

Ten westen van deze muur was een grote bakstenen trap naar de Westerdijk aanwezig, met aansluitend een keienbestraating (S8).

Ten oosten van deze tuinmuur zijn diverse muren haaks op de tuinmuur aangetroffen. Opmerkelijk is dat drie muren waren opgebouwd uit rode bakstenen van een fors formaat (23x11x4 cm). Dit formaat baksteen is ook in de bakstenen trap toegepast.

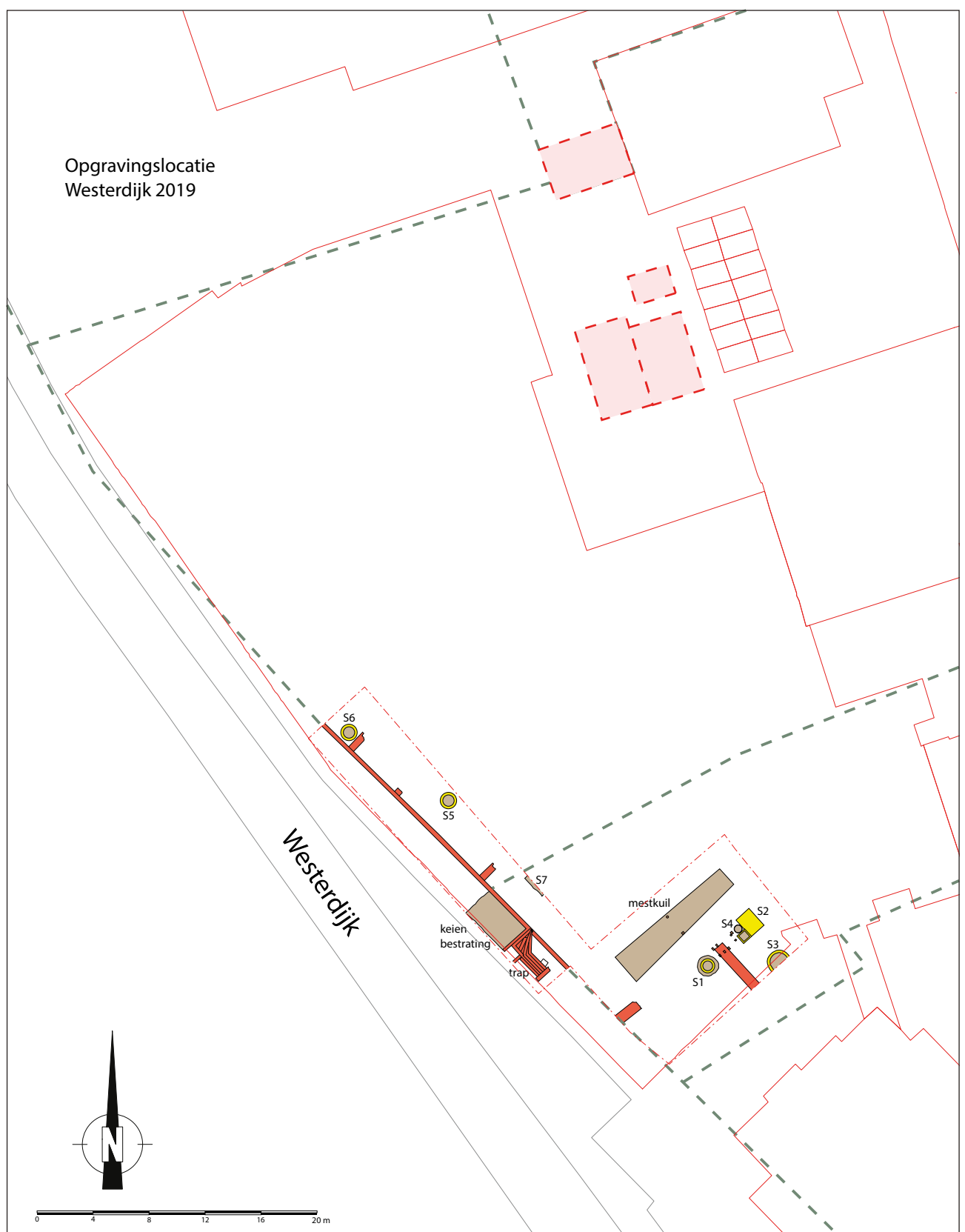
Waterputten

Bij de waarneming zijn meerdere waterputten aangetroffen, die dicht tegen de rooilijn van de Westerdijk liggen. Deze hebben mogelijk behoord bij stallen die aan de Westerdijk stonden en lagen dan inpandig.

---

824 WFA, 0348, inv.nr. 54, fol. 204 (scan 103).

Opgravingslocatie
Westerdijk 2019

Bijlage 12 Project 115 Westerdijk

Gemeente Hoorn, Westerdijk

Project 115

Schaal 1:400 (A4)

© Archeologie West-Friesland 2021 (Gebaseerd op: Aay 2002)

 bebouwing 1823

 perceelsgrens 1823

Waterput S1

Deze ronde waterput was geheel opgebouwd uit gele bakstenen (19x10x4,5 cm) en was afgedekt met een natuurstenen putsteen met ronde opening. De put stond nog vol water en was meer dan 7 meter diep. Door deze grote diepte was het niet mogelijk de bodem te bereiken. Uit de put komen een houten katrolschijf en een stuk touw.

Tonput S4

Deze put was opgebouwd uit twee tonnen (met houten hoepels) op elkaar. Uit de put komen een randscherf van een kop van industrieel wit aardewerk en twee knikkers van steengoed.⁸²⁵

Waterkelder S2

Deze waterkelder lag pal naast tonput S4 en kan als opvolger van die put worden beschouwd. De waterkelder was opgevuld met afval, dat in het interne verslag wordt geïnterpreteerd als afval van een schildersbedrijf uit 1900-1950. Dit is niet waarschijnlijk aangezien er hier toen geen huis stond. Afgaande op de historische gegevens moet de waterkelder voor 1823 buiten gebruik zijn gesteld.

Beerput S3

Deze min or meer ronde put was opgebouwd uit gele bakstenen. Uit de vulling van de beerput komen vooral scherven die als opspit hierin terecht zijn gekomen.⁸²⁶ Daarnaast zijn enkele steelfragmenten van tabakspijpen, een kop van industrieel wit aardewerk en fragmenten van kelkglazen en glazen flessen aangetroffen. Tot slot komt uit de put een leren messchede met messing punt. Op basis van de vondsten kan de beerput rond 1800 worden geplaatst.

Waterputten S5 en S6

Deze waterputten waren opgebouwd uit gele bakstenen (19x10x4,5 cm). De diepte is onbekend. Een van beide stond vol water; de andere was volgestort met puin.

Afb 10.9 Twee roodbakkende bloempotten.

---

825 V2
826 V4

6 Tuinen en boomgaarden

Een opvallende vondst wordt gevormd door twee bloempotten van roodbakkend aardewerk (afb. 10.9).⁸²⁷ Beide bloempotten zijn gemaakt van roodbakkend aardewerk en zijn ongeglazuurd. De ene bloempot is van een eenvoudig model met omgeslagen rand.⁸²⁸ De andere bloempot is voorzien van twee krulvormige nokken op de wand.⁸²⁹ Bij deze potten is een compleet kopje van Chinees porselein gevonden, die dateert omstreeks 1675-1725.⁸³⁰ De bloempotten kunnen dus ook ergens rond die tijd worden geplaatst. Ze vormen een overblijfsel van het gebruik als tuinen van dit gebied.

---

827 Ze zijn geboekt als V4, maar dat kan niet kloppen.

828 4-C01

829 4-C02

830 4-C03

Bijlage 13

Archeologisch onderzoek Westerdijk in 2005 (terrein gesloopte schouwburg)

Voor het beeld van de bebouwing is de kaart met sporen uit de periode 1550-1650 het meest van belang. Als we de oudste kadastrale kaart uit 1823 goed onder deze fasekaart plotten, vallen diverse sporen beter op hun plek. De veronderstelde kelder (S001) blijkt de achterkant van een huis aan de Nieuwsteeg (B990 Nieuwsteeg 2A-4) te zijn. Vermoedelijk dateert dit pand uit de tweede helft van de 16de eeuw (rode bakstenen 22x10x5 cm). Afval/beerkuil S166, met vondsten uit 1550-1600, en waterput S016 (twee houten tonnen op elkaar) liggen op het erf van dit huis.

Een serie puinkuilen, met ook veel afval, (S002/S020, S003, S006, S008/S019 en S009) ligt op een perceel achter Achterom 55 en hoort daar mogelijk bij. Dit is van belang voor de interpretatie van de vondsten uit deze kuilen.

Op dat perceel ligt ook een pad van schelpgruis met deels een bestrating van gele stenen (S011) langs een perceelsgrens met houten schutting. De oudste fase dateert uit de tweede helft van de 16de eeuw. Mogelijk leidde het pad van het huis Achterom 55 naar de achterliggende Westerdijk.

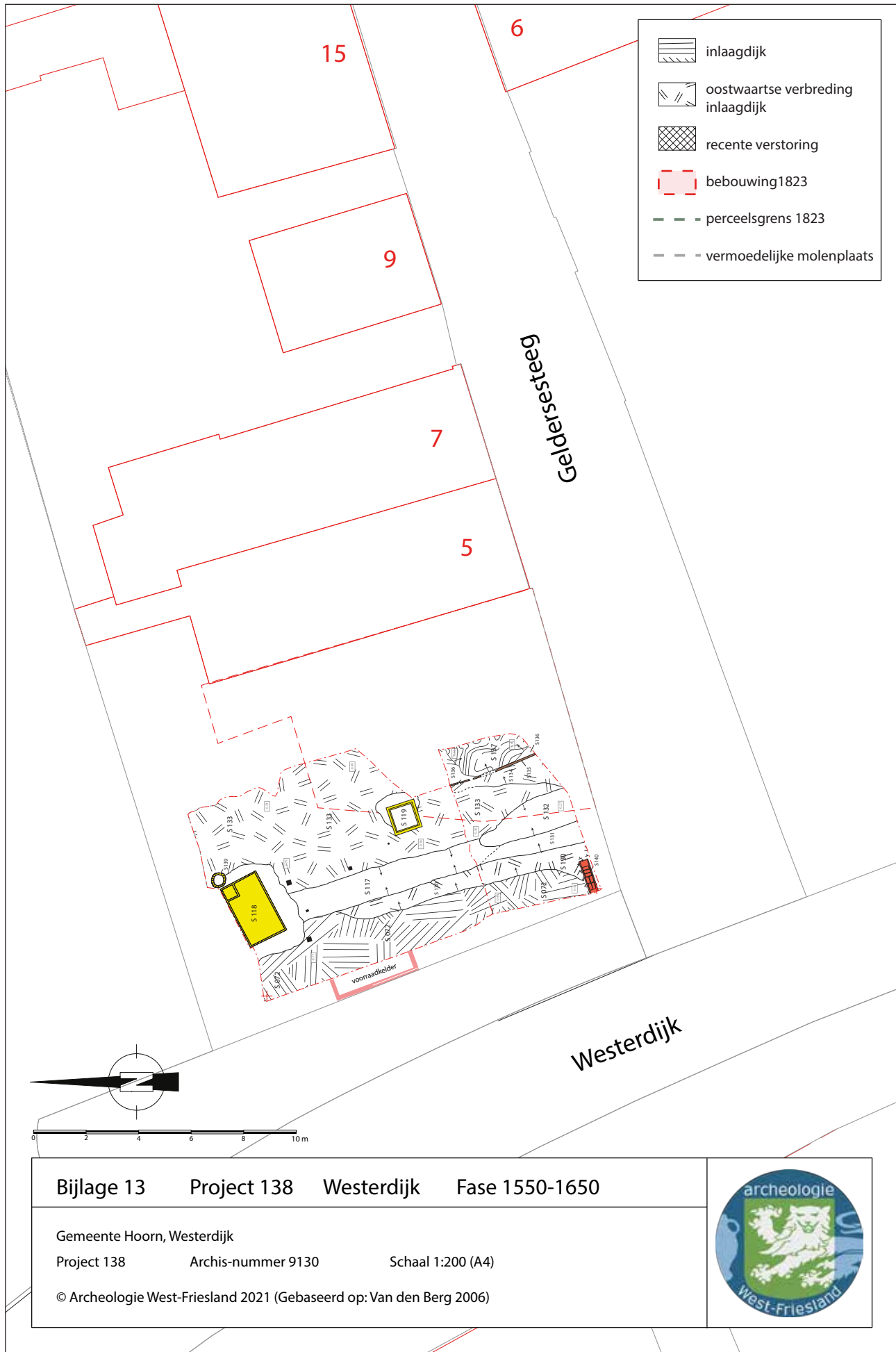
Geheel aan de westkant van dit pad, ongeveer 13 meter uit de rooilijn van de Westerdijk, was een latrine met houten beerbak aanwezig (S035). Deze ligt erg ver van het huis aan het Achterom verwijderd en het kan eigenlijk niet anders dan dat er op de Westerdijk een huis of werkplaats gestaan moet hebben waar deze bij hoorde. Bij de bespreking van de historische gegevens hebben we al vermeld dat er in 1532 een huis op de Westerdijk stond, dat vermoedelijk ten zuiden van de molen aan het eind van de Nieuwsteeg stond. De meest westelijke zone (circa 3 tot 4 meter) van het terrein is niet opgegraven en precies daar moet dit huis hebben gestaan. Aannemelijk is dat de latrine bij dit huis heeft gehoord.

De uiterste noordwesthoek van het terrein was vermoedelijk onderdeel van de molenplaats, net zoals dat bij de opgraving op de hoek van de Westerdijk en de Geldersesteeg het geval is. Ook hier is dit een lege zone aan sporen.

De hoek van de Westerdijk en de Geldersesteeg behoeft eveneens enige herinterpretatie. Op dit deel van het terrein zijn meerdere sporen van bebouwing aangetroffen. Een muur (S140) en een voorraadkelder (S148), die alleen in het westprofiel is gedocumenteerd, worden in verband gebracht met een huis dat hier rond 1600 moet zijn gebouwd. Deze datering is gebaseerd op de historische kaarten waarop in 1581 nog geen en in 1615 wel bebouwing aanwezig is. De voorraadkelder had een lengte van wel 3,30 meter; de breedte is onbekend. Tevens is een lange uitbraaksleuf aangetroffen, die in het rapport wordt geplaatst in de tweede helft van de 19de eeuw. Echter: het perceel was in 1823 onbebouwd en in pas in 1903 deels weer bebouwd (Geldersesteeg 1-3). De uitbraaksleuf moet dus ouder zijn. Meer waarschijnlijk lijkt dat hier in de 17de en 18de eeuw een lang smal gebouw op de Westerdijk heeft gestaan. De breedte van dit gebouw was dan ongeveer 3,5 meter en de lengte meer dan 12 meter. Dit zou bijvoorbeeld een (paarden)stal kunnen zijn geweest.

Verder zijn hier een ronde waterput, een waterkelder en een vierkante waterput aangetroffen, die in het rapport in verband worden gebracht met bebouwing uit de late 19de of vroege 20ste eeuw. Zoals gezegd, verscheen hier pas weer in 1903 bebouwing en geen van deze structuren lijkt hier verband mee te houden. Dat doet vermoeden dat ze of bij oudere bebouwing horen (die voor 1823 is afgebroken) of uit de tijd dateren dat het perceel braak lag.

Bijlage 13   Project 138   Westerdijk   Fase 1550-1650

Gemeente Hoorn, Westerdijk

Project 138

Archis-nummer 9130

Schaal 1:200 (A4)

© Archeologie West-Friesland 2021 (Gebaseerd op: Van den Berg 2006)

ISSN: 2210-4364 (print)
ISSN: 2665-9387 (online)